

3

4

1983

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XIII. évfolyam, 3—4 szám, 1983. május—augusztus

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő

Ing. Bacsi Sándor

Bózsó István

Fehér Kálmán

Fejős I. István

Gabriel-Molnár Irén magiszter

Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes

Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovics József

Borislav Martin magiszter

Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő

Szilágyi Gábor

Dr. Szórád György

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László

Dr. Balla Ferenc

Borza József

Csonti János

Dr. Gyüre István

Földessy László

Franc Lajos

Gere Terézia

Gutási Miklós

Dr. Jankovics József

Kelemen Dezső

Dr. Božidar Kovaček

Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnice József

Vladimir Popin

Dr. Rehák László

Szilágyi Gábor

Szirovica Antal

Dr. Teleki György

Tóth István, a tanács elnöke

Dr. Vajda József

Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje május 30.

Megjelent 1983. augusztus 15-én.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Móra András</i>	Adalékok a gazdaságfejlesztés hatékonyságának tanulmányozásához Vajdaságban 485
<i>Szecsei Mihály</i>	Az öngazgatási társadalmi tervezés információrendszerének néhány problémája 531
<i>Tomislav Bandin</i>	A társult munka kardelji elveit bíráló nézetek 541
<i>Marinko Bokić</i>	Az egyeséges, illetve megosztott jugoszláv piac 549
<i>Rebák László</i>	A nemzeti kérdés elmélyült tárgyalása Kardelj útmutatásai alapján — Kiro Hadzsi-Vaszilev könyve kapcsán 563
<i>Radoš Radivojević</i>	A munkaszervezési kutatások jellegzetességei Jugoszláviában 564
<i>Klein Rudolf</i>	Elméleti bevezető a lakáskultúra empirikus kutatása elé 571
<i>Jung Károly</i>	A kétkarácsonyi cérna 598
<i>Szilágyi Gábor</i>	Ana Bešlić szobrászművész gyűjteményes kiállítása és monográfiája 609
<i>Szalma József</i>	A lakásviszonyok terminol'giája 623
<i>Végh Enikő</i>	Az öngazgatási általános aktusok nyelvezete 635
<i>Tóth Lajos</i>	Oktatási rendszerünk hatékonysága 647
<i>Nagy László</i>	A marxista nevelés néhány kérdése 663
	<i>Nemzetközi szemle</i>
<i>Engler Lajos</i>	Egy jobb világért — Az el nem kötelezett országok VII., delhi csúcsertekezlete 676
<i>Miroslav Višnjić</i>	Egyiptom Szadat után — Az „atyák” és az engedetlen „gyermek” 686
<i>Jakobsz István</i>	Az atlanti gazdasági konfliktusok Versailles előtt és után 699
<i>Mendrei Ernő</i>	A demokratikus alternatíva stratégiája — Az Olasz Kommunista Párt XVI. kongresszusáról 708
	<i>Könyvszemle</i>
<i>Losoncz Alpár</i>	A „negatív metafizika” igazságtana (Martin Džej: Dijalektička imaginacija) 719
<i>Rebák László</i>	Marx és a marxizmus életrevalóságának elvitatása Kolakowski részéről (Lések Kolakowski: To' ovi marksizma I—II.) 723
<i>Sebők Zoltán</i>	A tárgyak vallatása (Hernádi Miklós: Tárgyak a társadalomban) 728
<i>Burányi Nándor</i>	A transzcendenciától való (tartós) függés? (Vuka Pavićević: Sociologija religije sa elementima filozofije religije) 730
<i>Tavaszy Sándor</i>	Eszmeáramlatok Latin-Amerikában 735
<i>Rada Iveković</i>	A második nem a filozófiában (Beauvoir: Drugi pol) 740
<i>Sebők Zoltán</i>	A modern művészet rövid története (Lazar Trifunović: Slikarski pravci XX veka) 747

Móra András

ADALÉKOK A GAZDASÁGFEJLESZTÉS
HATÉKONYSÁGÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
VAJDASÁGBAN

VAJDASÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK ÉS
IPAROSODÁSÁNAK FŐBB JELLEMZŐI

Tartományunk fejlődését messzeható történelmi, politikai és társadalmi-gazdasági események határozták meg. Mezei I.¹ szerint „Vajdaság háború utáni társadalmi-gazdasági fejlődését aligha értenénk meg a történelmi szemlélet és a még ma is érvényesülő hosszú lejáratú múltbeli tendenciák vizsgálata nélkül”. Az elért fejlődési szintről Mezei I. a következőket mondja: „Vajdaság gazdasági fejlettsége több mint két évszázaddal elmaradt Nyugat-Európa mögött. Minthogy azonban ez a lemaradás Jugoszlávia más területein még nagyobb volt, tartományunk az új Jugoszláviában a legfejlettebb területek sorába lépett.”²

Az első világháború utáni időszak vonatkozásában Vajdaság gazdasági helyzetéről M. Mirković a következőket állapítja meg: „Mai köztársaságaink területén egyaránt túltengett a nemzetgazdaságok agrárjellege... A foglalkozások összetétele szerint csupán Szlovéniában és Vajdaságban volt átlagon aluli a földművesek, és átlagon felüli a kis- és gyáripari alkalmazottak száma, míg Szerbiában, Macedóniában, Bosznia-Hercegovinában és Crna Gorában fordított aránymegoszlással találkozhattunk.”³

Az 1931. évi statisztikai adatok szerint Vajdaság 858 563 főnyi aktív lakosságából⁴ 593 713 személy, illetve 62% foglalkozott földműveléssel, jószágtenyésztéssel, erdészettel és halászattal, míg a kisipari műhelyek és a gyárak 130 203 embernek, azaz 15,2⁰/o-nak nyújtottak megélhetést (1. táblázat). Az ország többi területéhez viszonyítva mégis Vajdaság és Szlovénia foglalkoztatta a legtöbb embert a gazdaságnak ezekben az ágazataiban.⁵

A FOGLALKOZTATÁS 1931. ÉVI ARÁNYAI
A FŐBB FOGLALKOZÁSI ÁGAK SZERINT VAJDASÁGBAN ÉS
JUGOSZLÁVIÁBAN
(állami és magánszektor)

1. táblázat

FOGLALKOZÁSI ÁG	JUGOSZLÁVIA		VAJDASÁG		V. RÉSZ- ARÁNYA I-ban%
	létszám	%	létszám	%	
Földművelés, állattenyésztés, erdészet, bányászat	5 098 888	76,3	593 713	62,0	11,6
Gyár- és kisipar	717 002	10,7	130 203	15,2	18,2
Kereskedelem, bankok	272 349	4,1	49 176	5,7	18,1
Közszolgálatok, hadsereg és szabad fogl.	305 770	4,6	44 705	5,2	14,6
Egyéb fogl. (járadékosok, nyilván nem tartott foglal- kozásúak) és foglalkozás nélküliek	288 606	4,3	50 766	4,7	17,6
ÖSSZESEN	6 682 615	100,0	858 563	100,0	12,8
A lakosság száma	13 934 038 ²		1 624 158 ³		11,7

ADATFORRÁS: 1. M. Mirković: *Ekonomska historija Jugoslavije*. Informator, Zágráb, 1968. 205. és 308. oldal
2. St. évkönyv, Jugoszlávia. (JSÉ) 110. oldal
3. St. évkönyv, Vajdaság. (VSÉ) 20. oldal

A régi Jugoszlávia gyakorlatilag semmiféle iparosítási politikát nem folytatott, aminek következményei Vajdaság gazdaságában és gyáriparában ma is megmutatkoznak. Jobbára csak élelmiszer- és szövőipari üzemek létesültek, s részint a fémfeldolgozás honosodott meg. M. Mirković a két háború közötti időszakot a következőképp jellemzi:

„Jugoszlávia iparosítását és iparpolitikáját az 1918 és 1941 közötti időszakban inkább a bányakincsek, az erdők, a mezőgazdasági területek és az ország népe által adott munkaerő kizsákmányolásának, valamint az ebből eredő egyéni gazdagodásnak a passzív szemlélése jellemezte, mintsem az iparosításnak mint a gazdasági fejlődés egyetlen emelőjének *aktív és teroszerű* irányítása... Mindezen felül Jugoszlávia 1918 és 1941 közötti gazdaságpolitikájában nehéz lenne olyan rendszerbeli intézkedéseket fölfedezni, amelyek az ipar fellendítését és a termelőerők gyarapodását szolgálhatták volna... Modhatni, hogy Jugoszlávia egész iparpolitikája akkortájt a következő elveket érvényesítette:

1. a hazai tőke szabad működése és a tőke általános védelme;
2. a külföldi tőke szabad működése, az állam együttműködése ezzel a tőkével, és a külföldi tőke általános védelme;
3. a hazai és külföldi eredetű ipari tőke különleges védelme a vámtarifák útján;
4. a hazai és a külföldi tőke közvetett védelme minden lehető eszközzel, köztük a vasúti díjszabással, az adórendszerrel és az állami vásárlásokkal.²⁶

A második világháborút követően jelentős eredmények születtek az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok kiépítésében, a gazdaság növekedésében és a termelőerők fejlődésében csakúgy, mint a gazdaság és a társadalmi tevékenységek szerkezetének módosításában, valamint az életszínvonal emelkedésében. Egészében tekintve lendületes előrehaladásnak lehettünk tanúi, noha ingadozások is jelentkeztek. Az 1948—1952-es időszakban Vajdaság volt az egyetlen területe az országnak, ahol a termelés visszaesett. Ezt követően újra felélénkült a fejlődés, de Vajdaság viszonylagos lemaradását máig sem sikerült pótolni. A társadalmi termék gyarapodása az egész gazdaságban és külön a gyáriparban a 2. táblázat adatai szerint alakult.

2. táblázat

VAJDASÁG TÁRSADALMI TERMÉKÉNEK NÖVEKEDÉSI RÁTÁJA

(az 1966. évi árak szerint)

	1952—57.	1957—62.	1962—66.	1966—72.	1952—72
Össz gazdaság	14,6	6,1	9,6	4,7	8,4
Gyáripar	10,3	11,5	15,1	7,2	10,6

ADATFORRÁS: „VAJDASÁG SZAT a KSZ XIV. és XV. értekezlete között, 1968—1972.” Tartományi Statisztikai Intézet (TSI). Újvidék, 1973. 28. oldal.

Az utóbbi két ötéves tervidőszakban (1971—75. és 1976—80. között) az össz gazdaság társadalmi terméke évente átlagosan 7,1, illetve 5,8, míg a gyáriparé 9,1, illetve 7,1%-kal növekedett.

Mint láthatjuk, az össz gazdaságon belül a gyáripar előrehaladása nagyobb iramú volt, s ennek eredményeként nagyobb lett részaránya a gazdaság egészében. Ez egyúttal azt bizonyítja, hogy elsősorban a gyáripar adott lendületet az előrehaladásnak. Új kapacitások épültek ki, s néhány iparág hirtelen fellendült. Ide sorolható:

- a kőolaj- és földgázkitermelés, az olajfeldolgozás;
- a gépgyártás, a közlekedési eszközök, villamos gépek és készülékek előállítására;
- a vegyi termékek készítése;
- a papírgyártás és feldolgozás;
- az élelmicikkek előállítására.

A mezőgazdaságban ugyancsak figyelemre méltó eredményeket értünk el, nagy agráripari kombinátokat létesítettünk, a társadalmi szektor anyagilag megerősödött, a magánszektor pedig egyre szorosabban fűzte kapcsolatát a társadalmi gazdasággal. Nagy hozamokat takarítottunk be, s állandóan növekszik az ipari kultúrák vetésterülete.

Ezzel egyidejűleg jelentékenyen megváltozott az egész gazdaság szerkezete: (1) megnövekedett a gazdaság másodlagos szektorának részaránya

az elsődleges szektorral szemben; (2) fokozatosan erősödni kezdett a harmadlagos szektor (lásd a következő fejezetet).

Ezeket a változásokat szemlélteti az egy lakosra eső társadalmi termék növekedésének függvényében (3. táblázat) az 1. és a 2. ábra.

3. táblázat

VAJDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK EGYES MUTATÓSZÁMAI

(1975-ös árak szerint)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Társadalmi össztermék (mill. din.)	23 275	33 096	40 921	56 338	73 940	93 064 ¹
Lakosság száma (000)	1 840	1 903	1 946	1 976	2 028 ²	2 065 ³
Lakosonkénti társadalmi termék (000 din.)	12 649	17 391	21 028	28 511	36 460	45 067

ADATFORRÁS: Tartományi Tervhivatal dokumentációja

MEGJEGYZÉS: 1) A forrásanyagban 218 700 áll az 1980. évi árak szerint.
2) 1981. évi összeírás szerint. 3) Becslés.

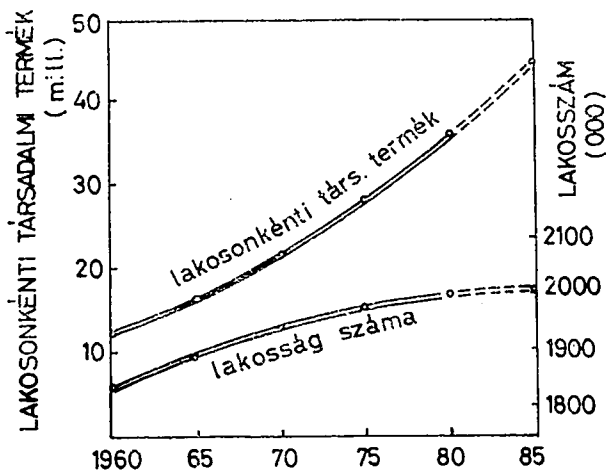
A háború utáni időszakban elért számottevő eredmények ellenére meg kell állapítani, hogy a fejlődés nem bizonyult eléggé hatékonynak, amit a későbbiekben a vonatkozó adatok elemzésével be is bizonyítunk.

Ha a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvető céljainak és feladatainak összevetése érdekében elemezzük az 1966-tól 1980-ig terjedő három egymást követő középtávú tervidőszakokat, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy ezeket a célokat és feladatokat az eltelt 15 év alatt mindenkor az adott hazai és világgazdasági helyzet időszerű kérdéseinek áttekintése és figyelembe vétele alapján határozták meg, összhangban a megelőző fejlődés értékelésével és a célkitűzések egyeztetése végett folytatott tartományi viták eredményeivel. Ezeket az alapfeladatokat azonban ugyanakkor — kivéve a legutóbbi, 1976—1980-as időszakot — nem hozták összefüggésbe Vajdaság általános előrehaladásának hosszú lejáratú feladataival és stratégiai céljaival.

Összehasonlításként felvázoljuk az 1981—1985-ös tervidőszak fő céljait és feladatait, kiemelve, hogy ez az időszak a hosszú távú fejlesztés második részét képezi, mint ahogyan azt „Vajdaság SZAT 1985-ig terjedő hosszú távú fejlesztésének alapkonceptiói”-ban lefektettük.⁷ Ez a dokumentum a kiterjedt kutatások és nyilvános viták nyomán a következőkben határozta meg a távlati fejlesztés céljait:⁸

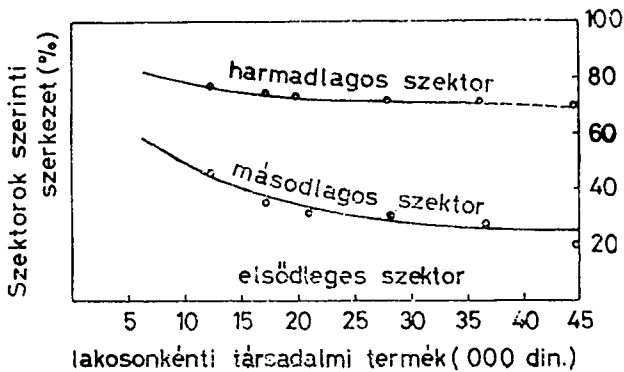
- (1) az öngazgatás és az öngazgatási szocialista viszonyok tovább fejlesztése;
- (2) az életszínvonal emelése;
- (3) a lakosság társadalmi-anyagi helyzetének javítása, és nagyobb fokú foglalkoztatás;

1. ábra — A lakosság számának és a társadalmi termék lakosonkénti értékének alakulása Vajdaságban (1960—1985)

ADATFORRÁS: a 3. táblázat adatai
MEGJEGYZÉS: az 1975-ös árak szerint

2. ábra: Vajdaság gazdaságának szerkezeti változásai a lakosonkénti társadalmi termék növekedésének függvényében

ADATFORRÁS: a 3. táblázat adatai

VAJDASÁG SZAT TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLESZTÉSÉNEK

Sorszám	CÉLOK	1966—1970	1971—1975
1.	Társadalmi-gazdasági viszonyok	2. A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlesztése, a közvetlen termelők és a munkaszervezetek szerepének erősítése a társadalmi újratermelés folyamataiban	* * *
2.	A gazdaság stabilizálása	* * *	* * *
3.	Nemzetközi munkamegosztás	4. Erőteljesebb bekapcsolódás a nemzetközi árucserébe	* * *
4.	A fejlesztés üteme, a gazdaság szerkezete	3. A gazdaság és a közszolgálatok szilárdabb és összehangoltabb fejlesztése, a meglévő erőforrások erőteljesebb kiaknázása	1. A fejlesztés meggyorsítása és a viszonylagos lemaradás pótlása 2. A gazdaság szerkezetének megváltoztatása
5.	A társult munka gazdasági helyzete	* * *	3. Gazdaságzilárdítás és a mezőgazdasági termelés fellendítése, gazdasági helyzetének javítása
6.	Foglalkoztatás, termelékenység	* * *	4. A foglalkoztatás fokozása és a munkatermelékenység növelése
7.	Életszínvonal	1. A lakosság anyagi és kulturális életkörülményeinek állandó és szilárd növekedése	* * *
8.	Tudományos kutatómunka	* * *	* * *
9.	Általános honv. és társ. önvéd.	* * *	* * *
10.	Regionális fejlesztés	* * *	

ADATFORRÁS: VSZAT tervidőszakok szerinti fejlesztési tervei. VSZAT Hivatalos Lapjának 66/17., 72/6., 76/31. és 81/14. száma.

1976—1980	1981—1985
1. A szocialista öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok további kiépítése	1. A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok további erősítése
4. A gazdasági ténykedések stabilizálása, a szervezethez és az ügyviteli-műszaki együttműködés fokozása	2. A társadalmi újratermelés folyamatainak megszilárdítása
6. Hatékonyabb bekapcsolódás a nemzetközi munkamegosztás folyamataiba	3. A külgazdasági kapcsolatok erőteljesebb fejlesztése, különösen a fejlődő országok viszonylatában
3. A gazdasági aktivitás fokozása és a gazdaság szerkezetének módosítása	4. Stabil és lendületes előrehaladás a termelés fokozásával
* * *	5. A <i>társult munka</i> anyagi alapjának erősítése, jövedelmének, felhalmozásának és ifjútermelési képességének növelése
5. Nagyobb foglalkoztatottság és termelékenység	* * *
2. Az életszínvonal növekedése	6. Az életszínvonal növelése
7. A tudomány és a tudományos kutatómunka fejlesztése	* * *
9. A honvédelem, a biztonság és a társadalmi önv. erősítése	7. Az általános honvédelem és a társadalmi önvéd. fejlesztése
8. Regionális fejlesztés és az elmaradottabb <i>területek</i> gyorsabb fejlesztése	8. Arányosabb területi fejlesztés és a kevésbé fejlett <i>községek</i> gyorsabb előrehaladásának serkentése

MEGJEGYZÉS: Az egyes rovatokban jelzett sorszáмок megfelelnek az adott időszakra kijelölt célok és feladatok eredeti sorrendjének.

- (4) a termelésfejlesztés fellendítése és a gazdaság szerkezetének módosítása;
- (5) a munka termelékenységének növelése, a szervezettség javítása és az ügyviteli-műszaki együttműködés kiterjesztése;
- (6) a tudomány gyorsabb fejlesztése és a technikai-technológiai vívmányok nagyobb mérvű alkalmazása;
- (7) regionális fejlesztés, városiasodás;
- (8) környezetvédelem;
- (9) az általános honvédelem, a társadalmi övédelem és a biztonság erősítése.

Az előző három és a jelenlegi tervidőszak főbb fejlesztési céljait és feladatait a 4. táblázat foglalja össze. A feladatok tartalma és meghatározási módja egyaránt változott, és a célok súlypontja is áthelyeződött (5. táblázat).

5. táblázat

A KIJELÖLT CÉLOK ÉS FELADATOK ÁTTEKINTÉSE

CÉL ÉS FELADAT	Hosszú távú terv			
	1966—70	1971—75	1976—80	1981—85
1. A társadalmi gazdasági viszonyok fejlesztése	+	—	+	+
2. Gazdaságzilárdítás	—	—	+	+
3. Nemzetközi munkamegosztás, külgazdasági kapcsolatok	+	—	+	+
4. Gazdaságszerkezet és a fejlődés fellendítése	+	+	+	+
5. A társult munka gazdasági helyzete	—	+	—	+
6. Foglalkoztatás és termelékenység	—	+	+	—
7. Életszínvonal	+	—	+	+
8. Tudományos kutatómunka	—	—	+	—
9. Ált. honvédelem és társadalmi önévédelem	—	—	+	+
10. Regionális fejlesztés	—	—	+	+

ADATFORRÁS: A 4. táblázat.

— csupán a mezőgazdaság vonatkozásában.

Milyen tanulságokat vonhatunk le ebből az összehasonlító elemzésből?

1. Az aránylag rugalmas társadalmi tervek, célok és feladatok kijelölésekor döntő fontosságú volt az adott társadalmi-gazdasági helyzet.

2. A távlati fejlesztés koncepciója lehetővé tette, hogy 1976 után a különböző fejlesztési célok és feladatok között nagyobb összhang jöjjön létre.

3. A gazdaság szerkezeti kérdéseire és a fejlesztés ütemére folyamatos figyelem összpontosult.

4. A célok és feladatok súlypontja idővel áttevődött a társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlesztésére és a gazdaság megszilárdítására, valamint a külgazdasági kapcsolatok bővítésére.

5. A társult munka anyagi helyzetének erősítésére csak az utóbbi időszakban fordítunk kellő gondot — ellensúlyozásul a gazdaság fokozatos elszegényedésének, ami a felhalmozás és az újratermelési képesség csökkenéséhez vezetett.

6. Párhuzamosan a nemzetközi politikai helyzet kiéleződésével, az utóbbi időben egyre fontosabb feladattá vált a biztonság, az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem erősítése.

6. táblázat

A GAZDASÁG ÁLLÓ- ÉS FORGÓESZKÖZEIRE FORDÍTOTT TÁRSADALMI BRUTTÓ BERUHÁZÁSOK SZERKEZETE VAJDASÁG SZAT 1971—1985. ÉVI KÖZÉPTÁVÚ TERVEI SZERINT

GAZDASÁGI ÁGAK	1971—75 árak: 1970		1976—80 árak: 1975		1981—85 árak: 1980
Álló- és forgóeszk. aránya	—		75:25		81:19
TÁRSADALMI ÖSSZGAZDASÁG	100,0		100,0		100,0
	terv	megval.	terv	megval.	tervezett
GYÁRIPAR	45,1	45,7	50,9	54,1	47,1
Villanyerő-gazdaság	(6,9)	14,0	(8,0)	6,5	18,2
Kőolaj- és földgázkiterm.	(9,0)	9,3	(11,6)	9,2	17,2
Vegyipar	(9,8)	14,2	(10,0)	8,2	—
Fémfeldolgozás	— ¹	—	(6,1)	8,6	6,5
Építőanyag-gyártás	(2,9)	9,5	(1,9)	3,8	— ³
Élelmiszeripar	— ¹	—	(13,3)	17,8	5,2
MEZŐGAZDASÁG	26,5	28,7	20,9	13,1	15,6 ⁴
ERDÉSZET	0,3	0,2	— ³	—	0,7 ⁶
ÉPÍTŐIPAR	2,5	3,6	2,7	5,2	— ³
KÖZLEKEDÉS	12,6	11,7	12,9	8,2	11,6
KERESKEDELEM ÉS VENDÉGLÁTÓ IPAR	11,1	7,9	— ³	—	— ³
KISIPAR	1,9	2,2	— ³	—	— ³
ELSŐBBSÉGET ÉLVEZŐ ÁGAK	nem meghatá- rozott ²		87,4%	80,7	75,0%
EGYÉB TEVÉKENYSÉGEK			12,6%	19,3	25,0%

ADATFORRÁS: VSZAT Hivatalos Lapja, 72/6., 76/31. és 81/14. szám.

MEGJEGYZÉS: ¹ A Hivatalos Lap 72/6. száma ezeket az adatokat nem közli.

² Vajdaság érdekeltsége különösen kifejezett a villanyerőművek és a közlekedési létesítmények építésében, továbbá az előrevívő ipari tevékenységek, a mezőgazdaság, a vízgazdálkodás és az általános érdekű gazdaságon kívüli háttérágazat fejlesztésében. Ezeknek részaránya a beruházások szerkezetében meghatározatlan.

³ Nem tartozik a kiemelt ágazatok közé.

⁴ Az élelmiszer- és vízgazdaság vonatkozásában.

⁵ Az adatok kizárólag az állóeszközökre vonatkoznak.

⁶ Csupán az egyes lombohullatókra értendő, mert a többi nem élvez elsőbbséget.

7. A regionális fejlesztés — mint egyik előfeltétele egész közösségünk egybehangolt előrehaladásának — 1976 óta vált kiemelt feladattá. Ez azt bizonyítja, hogy az újabb keletű tervdokumentumok már gazdasági szükségszerűségként kezelik a fejlesztési központok diszperzióját.

Az 1971—1985 közötti tervidőszakokban álló- és forgóeszközökre előirányzott társadalmi bruttó beruházások összehasonlító elemzéséből a következő megállapításokra juthatunk:

1. Az elsőbbséget élvező tevékenységek kijelölésekor állandóan szem előtt tartottuk a villanyerőművek, a vegyipar, a mezőgazdaság és az az élelmiszeripar, illetve az egész élelmiszer-gazdaság, valamint a közlekedés fejlesztésének elsődrendű fontosságát, de azzal, hogy a jelenlegi tervidőszakban — mindenekelőtt az élelmiszer-gazdaság és a fémipar fejlesztésének kárára — megháromszoroztuk a villanyáram-termelés fokozására fordítandó befektetéseket.

2. Az elsőbbség súlypontja tehát mindinkább az energetikára tevődik át, de egészében véve így is az iparban marad, csupán nagyobb lett a programok megállapodásos szelektálása.

3. Az építőipar és az építőanyag-gyártás többé nem élvez elsőbbséget, ami ugyancsak a fejlesztés irányának módosítására utal.

4. Az álló- és forgóeszközök tervezett aránya kedvezőtlen a forgóeszközökre nézve.

5. A kisipar, s ezzel együtt a kísérő ipari tevékenységek, tehát általában a kisüzemi gazdaság és külön a szolgáltató ipar, a harmadlagos szektor 1976 óta nem részesül kellő anyagi támogatásban.

A tervezett és megvalósított beruházások szerkezeti különbségeinek áttekintése után arról is meggyőződhetünk, hogy milyen arányú az energetikai, a vegyipari és a fémipari beruházások részesedése az ipari rendeltetésű össz beruházások szerkezetében. A 7. táblázat az erre vonatkozó adatokat tartalmazza, mégpedig az USA, az NSZK, Japán és Vajdaság vonatkozásában.

Ez a nemzetközi érvényű összehasonlítás a következőkre utal:

1. Az 1971—75-ös időszakban (a Villanyerő-gazdálkodási Közösség útján) igen jelentős eszközöket fordítottunk az erőművek fejlesztésére, míg a következő tervidőszakban ezek a beruházások nem voltak kielégítőek. A jelenlegi középtávú terv újra előtérbe helyezi a villanyerőművek építését, amit a tartomány gazdaságának megfelelő energiaellátottsága tesz szükségessé.

2. A vegyipari beruházások szintje a felsorolt ipari államokhoz viszonyítva magas, ami a vegyi alapanyagok gyártásának fejlesztésére vonatkozó tíz évvel ezelőtti elhatározásunk eredménye.

3. A fémipari ráfordítások viszonylag csekélyek a megvizsgált magasan fejlett államokéhoz képest, ami részint a nem kielégítő nyersanyag-ellátottság, részint pedig a fejlesztési irányvétel következménye.

Tanulmányunk további fejezeteiben a vajdasági ipar fejlesztésének és szerkezeti változásainak kérdéseit a fejlesztés hatékonysága szempontjából vesszük vizsgálat alá.

AZ ENERGETIKAI, VEGYIPARI ÉS FÉMIPARI BERUHÁZÁSOK RÉSZARÁNYA
AZ ÖSSZ IPARI BERUHÁZÁSOK SZERKEZETÉBEN

(Folyó árakon)

ORSZÁG	ÉV	A beruházások százalékaránya			
		Energ.	Vegyipar	Fémipar	Összesen
Amerikai Egyesült Államok	1965	22,6	8,4	22,6	53,6
	1970	28,0	7,3	21,5	56,8
	1975	28,0	8,7	17,8	54,5
Német Szövetségi Köztársaság	1965	17,6	12,7	27,0	57,3
	1970	15,4	13,5	31,8	60,7
	1975	26,9	11,8	25,5	64,2
Japán ¹	1965	17,1	14,1	21,4	52,6
	1970	11,5	12,8	29,0	53,3
	1975	13,7	12,3	27,9	53,9
Vajdaság ²	1971—75	30,6 ⁴	27,1	— ³	—
	1976—80	12,0 ⁴	15,2	15,9	43,1
	1981—85	38,6 ⁴	18,3	13,8	70,7

ADATFORRÁS: USA, NSZK és Japán vonatkozásában: „Bundesforschungsbericht”, Bonn 1975/V.; „Annual Survey of Manufactures” 1975; „Census of Manufactures” 1975. (Átvéve Kurenkov akadémikustól, lásd: IPAR-
FEJLESZTÉS ÉS IPARPOLITIKA. KJK, Budapest, 1980. 87. old.)
Vajdaságra vonatkozóan: a társadalmi tervekből vett adatok átszámításával.

MEGJEGYZÉS: ¹ Csupán a magántőke-befektetések figyelembevételével.

² A tervezettől eltérő megvalósítás szerkezete szerint

³ Hiányzanak az adatok.

⁴ Villanyerőművekre fordított beruházások.

VAJDASÁG GAZDASÁGI ÉS IPARI FEJLŐDÉSE

Tartományunk az elmúlt időszakban nagy figyelmet fordított az energia, az élelem és a nyersanyagtermelés erőteljes fejlesztésére, valamint a közlekedési infrastruktúra létrehozására, saját lehetőségeinek ésszerű kihasználásával. Az iparosításban, azok az ágazatok részesültek előnyben, amelyek nagyobb mértékben képesek alkalmazni a legkorszerűbb technikai-tehnológiai vívmányokat.

A beruházások különösen a kiemelt fontosságú tevékenységekben voltak tetemesek. Ennek nyomán azt vártuk, hogy növekedni fog a gazdasági szervezetek felhalmozása és újratermelési képessége, erőteljesebbé válik a munka- és eszköztársítás, s megsokasodnak a hazai és külföldi üzletfelek együttes beruházásai.

A gazdálkodás összetett körülmények között folyt. Számos örökölt problémával kellett megküzdeni: a gazdaság kedvezőtlen szerkezetével, az árakkal, a nagyfokú inflációval, az alacsony termelékenységgel, a társult munka anyagi alapjának vontatott ütemű erősödésével, s külön a

növekvő energiaárakkal, a világgazdaságot jellemző recessziós politikával, a megromlott cserefeltételekkel stb.

A kedvezőtlen világgazdasági helyzet ellenére Vajdaság eléggé sikeresen valósítja meg alapvető fejlesztési céljait, ami a társadalmi termék növekedésében, másfelől pedig a gazdaság másodlagos szektorának erősödésében és az elsődleges szektor visszaszorításában egyaránt megmutatkozik. A viszonylagos lemaradás túlhaladása jelenleg is folyamatban van.

Vajdaság társadalmi-gazdasági fejlesztésének egyik legjelentősebb célja — különösen 1966 óta — az iparfejlesztés és a szélesebb értelemben vett iparosítás, főleg az élelmiszer-gazdaságban. A gazdaság szerkezetében a gyáripar részaránya az 1960. évi 22,2%-ról 1980-ban már 32,1%-ra emelkedett.

Léteznek azonban kedvezőtlen tendenciák is, melyek közül a következők emelhetők ki:

- az alacsony felhalmozás és újratermelési képesség,
- a gazdálkodás hatékonyságának lassú növekedése vagy rosszabbodása,
- a fogyasztás minden formájának gyors emelkedése,
- a nem kielégítő részvétel a nemzetközi munkamegosztásban,
- az árak és a létfenntartási költségek emelkedése,
- a gazdasági mozgások stabilitásának hiánya.

Az egyik alapvető probléma, hogy a fogyasztás (általános, közös, személyi és beruházási egyaránt) mind kevésbé van összhangban a jövedelem alakulásával.

A beruházási tevékenységet bizonyos fogyatékoságok kísérték: általános jelenséggé vált a költségtervekben meghatározott értékek és a tervezett határidők túllépése, valamint az új létesítmények lassú aktivizálása, ami nagymértékben csökkentette a beruházások hatékonyságát.

A gazdasági mozgások kedvezőtlen irányzatai közé tartoztak a kínálat és a kereslet között megromlott arányok is.

A tartomány kivitelének nem megfelelő szerkezete és a külső országok határain felemelt akadályok sokasága egyre inkább megnehezíti mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeink, egyéb árucikkeink külföldi értékesítését, tovább rontva a behozatal és a kivitel arányát. Külön nagy nehézségeket okozott a behozatali kölaj és technológiai felszerelés hirtelen drágulása. A megélenkülő kereslet a hazai piacon szintén érdektelenséget keltett a kivitel iránt. A nem kielégítő árukiszállításnak elsősorban mégis az az oka, hogy túl lassan illeszkedünk be a nemzetközi munkamegosztásba, nem vagyunk versenyképesek, nem igyekszünk hosszú távú együttműködésre lépni külföldi üzletfeleinkkel, s végül a nehezítő körülmények közé tartozik a külkereskedelmi hálózat szervezetlensége is.

A gazdaság társadalmi szektorában és a gyáriparban elért 1979. évi eredményeket a 8. táblázat tartalmazza.⁹

8. táblázat

A GAZDASÁG TÁRSADALMI SZEKTORÁNAK ÉS
GYÁRIPARÁNAK EREDMÉNYEI 1979-BEN
(Tiszta ágazatok)

MUTATÓ	(Folyó áron, mill. din.)		
	Gazdaság	Gyáripár	Részarány %
1. Társadalmi bruttó termék	245 757	136 124	55,4
2. Anyagi költségek	140 445	95 162	67,8
3. Társadalmi termék (1)—(2)	105 312	40 962	38,9
4. Amortizáció	9 697	5 050	52,1
5. Nemzeti jövedelem (3)—(4)	95 615	35 912	37,6
6. Nettó személyi jövedelem	33 500	13 820	41,3
7. Többlettermék (5)—(6)	62 115	22 092	35,6
8. Aktív állóeszköz (beszerz. ár)	279 536	106 234	46,3
Aktív állóeszköz (mostani érték)	130 244	60 089	46,1
9. Felszerelés (beszerzési áron)	95 809	54 676	57,1
Felszerelés (mostani érték)	40 957	23 886	58,3

ADATFORRÁS: TSI Statisztikai közlönye. 87. szám, 1981 januárja.

A társult munka szervezeteiben foglalkoztatott dolgozók munka- és ügyviteli eredményeit a 9. táblázat foglalja magában.

9. táblázat

MUNKA- ÉS ÜGYVITELI EREDMÉNYEK
JUGOSZLÁVIA ÉS VAJDASÁG GAZDASÁGÁNAK ÉS
GYÁRIPARÁNAK TÁRSADALMI SZEKTORÁBAN 1979-BEN

MUTATÓ	Mérték- egység	GAZDASÁG		GYÁRIPAR	
		Jug.	Vajd.	Jug.	Vajd.
Dolgozónkénti jövedelem	000 din	192,2	196,1	192,9	192,3
Jövedelem az átlagosan felhasznált eszközkhöz képest	%	29,9	29,6	27,5	27,3
Dolgozónkénti tiszta jövedelem	000 din	137,9	143,8	132,3	135,8
Felhalmozás a jövedelemből	%	11,9	13,6	11,9	14,0
Felhalmozás a tiszta jövedelemből	%	16,6	18,6	17,3	19,8
Felhalmozás az átlagosan felhasznált eszközkhöz viszonyítva	%	3,6	4,0	3,3	3,8
Dolgozónkénti személyi jövedelem és közfogyasztási eszköz	000 din	119,2	120,7	115,7	115,4
Dolgozónkénti tiszta havi személyi jövedelem	000 din	5 981	5 828	5 802	5 579

ADATFORRÁS: Jugoszláv Statisztikai Évkönyv, 1980. 475. old.

A TERMELÉS A FOGLALKOZTATÁS, A TERMELÉKENYSÉG
ÉS A KAPACITÁSKIHASZNÁLÁS ALAKULÁSA
VAJDASÁG GYÁRIPARÁBAN 1979-BEN AZ ELŐZŐ
ÉVHEZ VISZONYÍTVA

(1978=100)

	Tmsz-ek száma	Fogl. száma	Termé- lé ^s	Foglal- koztatás ³	Termelé- kenység	Kapacitás- kihász.n. ¹
GYÁRIPAR — ÖSSZESEN	911	198 804	110,7	104,9	105,5	76,3
Villanyerő-termelés	18	2 859	111,6	107,2	104,1	98,6
Kőolaj- és földgáz- kitermelés	8	2 457	103,4	103,2	100,2	100,0
Olajszármazékok termelése	12	1 998	123,5	108,6	113,7	100,0
Vaskohászat	3	591	105,6	104,7	100,8	98,9
Színes fémek feldolgozása	1	481	105,3	97,9	107,6	75,8
Nemfémek ásványok feldolgozása	17	3 688	110,5	103,8	106,4	90,2
Fémfeldolgozás	108	24 262	112,0	107,6	104,1	62,9
Gépgyártás	32	10 347	107,7	103,2	104,4	57,6
Járműgyártás	27	9 528	111,1	103,9	106,9	50,5
Hajógyártás	8	2 574	160,2	102,6	156,1	36,8
Villamos gépek és készülékek	24	8 158	125,4	114,7	109,3	62,9
Vegyipari alapanyagok gyártása	26	5 222	103,5	121,6	85,1	87,7
Vegyipari termékek készítése	36	5 835	111,7	104,9	106,5	73,3
Kő-, kavics- és homokkitermelés	3	848	123,4	110,3	111,9	68,5
Építőanyag-gyártás	75	10 651	111,2	104,3	106,6	66,7
Fűrésztelepek, lemezgyártás	13	1 397	106,8	99,8	107,0	71,9
Bútorgyárak, fafeldolgozás	64	10 576	114,0	100,6	113,3	54,8
Papírgyártás és feldolgozás	13	2 838	113,5	102,9	110,3	87,4
Fonal- és szövetgyártás	41	9 898	108,5	95,2	114,0	87,2
Szövőipari késztermékek	94	22 864	109,9	101,4	108,4	78,5
Bőr- és szőrme- feldolgozás	4	1 113	111,7	121,8	91,7	65,4
Lábbeli- és bőrdíszműgyártás	34	8 919	104,8	99,8	105,0	50,0
Kaucsukfeldolgozás	6	1 127	112,8	101,8	110,8	76,7
Élelmiszeripar	143	35 528	105,0	105,8	99,2	84,5
Italgyártás	25	3 056	120,8	111,6	108,2	72,9
Takarmánygyártás	21	2 556	102,3	110,1	92,9	57,7
Dohánytermelés és feldolgozás	5	605	101,2	104,4	96,9	63,7
Nyomdaipar	38	5 124	106,1	103,7	102,3	64,0
Egyéb termékek gyártása	12	1 684	115,7	104,0	111,2	44,6

ADATFORRÁS: JSÉ, 80. 503. old.; TSI 81/64. és 81/101. számú közleménye; TTH XVII—311—4/81. számú dokumentációja.

¹ Az adatok 1978. végére vonatkoznak.

² A termelés indexe az ún. „tisztá ágazatok” helyzetét mutatja, míg a foglalkoztatottak számának indexét azok az ipari dolgozók adják, akiket egészében besorolunk a túlnyomórészt azonos tevékenységet folytató ágazatokba.

³ A termelékenységi index azt mutatja, hogy milyen arányban áll a termelés mennyisége a foglalkoztatottak számával.

Ha összehasonlítjuk Jugoszlávia és Vajdaság gazdaságának és gyáriparának ügyviteli eredményeit, arra a következtetésre jutunk, hogy Vajdaság ipara 1979-ben jobb eredményeket mutatott fel a hazai átlagnál a dolgozónkénti tiszta jövedelem tekintetében, s a jövedelem nagyobb részét fordította akkumulációra a személyi jövedelmek szerényebb növekedése mellett. Ez az elosztási politika valójában a vajdasági beruházási politika következménye, amely 1976 óta megköveteli, hogy a társadalmi termék nagyobb százalékát fordítsuk fejlesztésre a jugoszláv átlagnál. (Lásd még a 10. ábrát.)

Az előző, 1978. évhez képest az ipari termelés 10,7, a foglalkoztatás 4,9, a munkatermelékenység pedig 5,5%-kal emelkedett. Az üzemek termelőképességét azonban csak 76,3%-ban használták ki. Az erről szóló adatokat Vajdaság 29 ipari ágazatára vonatkozóan a 10. táblázat foglalja össze.

Vajdaság ipari fejlődésének kedvező eredményei a termelés lendületes növekedésében, a jelentős új és felújított kapacitások üzembe helyezésében, és az újabb termékek gyártásának elsajátításában mutatkoznak meg. A termelési irányvételben fordulópontot jelent az áruválaszték korszerűsítése, az újabb termékek gyártása, a magasabb fokú finalizáció és a termékek minőségének javítása.¹⁰

A mezőgazdaság döntő fölénye az elmúlt időszakban nagyrészt meghatározta Vajdaság gazdasági szerkezetét; a háttérágazatok, a szállítás és a tudományos kutatómunka jobbjára a mezőgazdaság érdekeit szolgálta. Az iparosítás azonban, ami egyik stratégiai célpontját képezi a tartomány előrehaladásának, meggyorsította a vegyipari anyagok, továbbá a technológiai felszerelés és gépek gyártásának fejlődését, valamint az építőipar fellendülését, s hozzájárult ezeknek a tevékenységeknek és ágazatoknak a korszerűsítéséhez. Ily módon az iparosítás előmozdította a gyártmányfejlesztés fokozását és az ipari termelés technológiájának tökéletesítését. A magasabb technikai-technológiai szintű felszerelés alkalmazása magával vonta az élelmiszer-, a vegyi és néhány más iparág korszerűsödését. Az ipari termelés magasabb szintű szervezettsége kedvezően hatott több más tevékenységre is, s e tényezők egyre erőteljesebb együtthatása nyomán magasabb lett az egész gazdaság technikai-technológiai színvonala.

Az iparosítás folyamata ilyenformán tágabb értelemben is hordozója lett a fejlődésnek, rányomta bélyegét az egész fejlődésre. E szerkezeti változásokban a tudomány is jelentős szerepet töltött be. Hozzájárulásával és a tartomány káderpotenciáljának kiaknázásával az iparosítás egészében átalakította a termelés szerkezetét és a társadalmi munkamegosztást.

Mégis jogos a kérdés: Az elért eredmények ellenére, vajon eléggé hatékony volt-e Vajdaság fejlődése? Az 1971—75-ös időszakban a gazdaság társadalmi termékének növekedési ütemét 8%-osra terveztük (7,1%-ot értünk el), az iparban pedig 9%-osra (s 9,1%-ot valósítottunk meg); a foglalkoztatás az előirányzott 2,5 helyett 3,5%-kal növekedett, míg a munka termelékenységében a tervezett 5,7 helyett csak 3,6%-os emelkedést értünk el. A következő, 1976—80-as tervidőszakban a társadalmi terméknek 7,1%-kal kellett volna növekednie, de csak 5,8%-ot sikerült elérni, s az ipari termelés is csupán 7,1%-kal lett nagyobb a várt 9%- helyett. A foglalkoztatás a társadalmi szektorban nem 3,5, hanem csak 3,1%-kal emelkedett, míg a termelékenység az előirányzott 4,4 helyett mindössze 2,2%-kal fokozódott. Ezek szerint a társadalmi termék és a termelékenység növelése terén csak részben sikerült valóra váltani a kijelölt feladatokat. Ez az egyik oka annak, hogy a társadalmi fejlődés következő tervidőszakára már szerényebb célokat tűztünk magunk elé (11. táblázat).

11. táblázat

A TÁRSADALMI TERMÉK, A FOGLALKOZTATÁS ÉS A TERMELÉKENYSÉG
NÖVEKEDÉSÉNEK ÁTLAGOS RÁTÁJA A GAZDASÁG ÉS AZ IPAR
TÁRSADALMI SZÉKTORÁBAN 1971 ÉS 1985 KÖZÖTT
A JSZSZK ÉS VSZAT TERÜLETÉN

(növekedési %)

		Társadalmi termék		Foglalkoztatás		Termelékenység		A termelékenység része a termék növekedésében	
		Gazd. Ipar		Gazd. Ipar		Gazd. Ipar		Gazd. Ipar	
J									
SZ	1971—75 (megv.)	6,5	7,9	4,4	4,9	2,2	2,9	34	37
SZ	1976—80 (megv.)	6,2	6,8	4,0	3,5	2,2	3,2	35	47
K									
V	1971—75 (megv.)	7,1	9,1	3,5	4,8	3,6	4,2	51	46
SZ	1976—80 (megv.)	5,8	7,1	3,1	3,5	2,6	3,4	45	48
A	1981—85 (terv)	4,9	5,2	2,8	2,9	2,0	2,2	41	42
T									

ADATFORRÁS: A 12. táblázat.

A TÁRSADALMI ÚJRATERMELÉS HATÉKONYSÁGA

Az 1970-től 1980-ig terjedő tizenegy éves időszakban a társadalmi termék növekedésének rátája, meglepően nagy amplitudójú ingadozásokkal, csökkenő irányzatot mutatott (3. ábra és 12. táblázat).

A lineáris trend matematikai kifejezéséhez a következő képletet használjuk:

$$y = a_0 + a_1x$$

melyben $a_0 = y = \frac{\Sigma y}{n}$; $a_1 = \frac{\Sigma xy}{\Sigma x^2}$, $y = a$ társadalmi termék évenkénti növekedésének rátája a gazdaságban, ill. iparban; $x =$ az évek száma (1970-től 1980-ig).

Így jutunk el a következő egyenletekhez:

— Jugoszlávia gazdasága társadalmi termékének alakulása:

$$y = 6,50 - 0,27 x;$$

— Vajdaság gazdasága társadalmi termékének alakulása:

$$y = 6,15 - 0,09 x;$$

— Jugoszlávia ipari társadalmi termékének alakulása:

$$y = 7,45 - 0,30 x;$$

— Vajdaság ipari társadalmi termékének alakulása pedig:

$$y = 8,12 - 0,26 x.$$

12. táblázat

A TÁRSADALMI TERMÉK, A FOGLALKOZTATÁS ÉS A TERMELÉKENYSÉG NÖVEKEDÉSI RÁTÁI JUGOSZLÁVIA ÉS VAJDASÁG TÁRSADALMI SEKTORÁNAK GAZDASÁGÁBAN ÉS IPARÁBAN 1970-TŐL 1980-IG

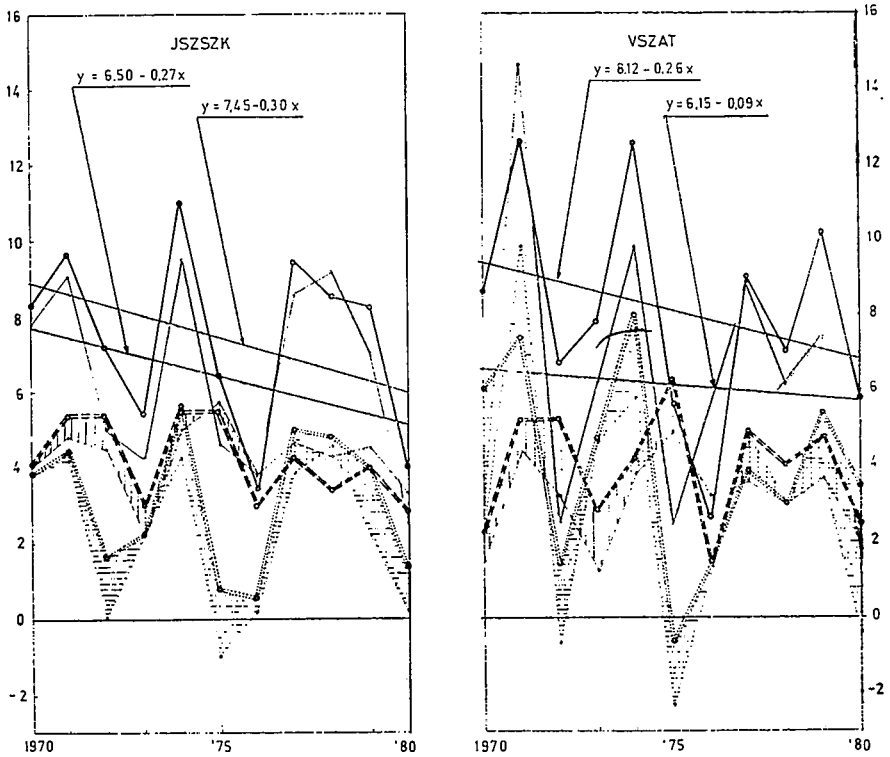
(1972. évi árakon)

ÉV	Társadalmi term.		Foglalkoztatás		Termelékenység		Term. része a TT növekedésben	
	Gazd.	Ipar	Gazd.	Ipar	Gazd.	Ipar	Gazd.	Ipar
a) JSZSZK								
1970	7,8	8,2	3,9	4,0	3,8	4,0	49	49
71	9,1	9,7	4,8	5,3	4,1	4,2	45	43
72	5,0	7,2	4,5	5,4	0,5	1,7	10	24
73	4,3	5,4	2,1	3,0	2,2	2,3	51	43
74	9,5	11,0	5,0	5,4	4,3	5,3	45	48
75	4,6	6,4	5,6	5,4	-1,0	0,9	-18	14
76	3,8	3,6	3,3	3,0	0,5	0,6	13	17
77	8,6	9,5	4,5	4,3	3,9	5,0	45	53
78	9,1	8,6	4,3	3,5	4,6	4,9	51	57
79	7,1	8,2	4,5	4,0	2,5	4,0	35	49
80	2,6	4,1	3,3	2,8	-0,7	1,3	-27	32
b) VAJDASÁG SZAT								
1970	3,1	8,3	1,5	2,2	1,6	6,0	52	72
71	14,6	12,9	4,4	5,2	9,8	7,3	67	57
72	2,5	6,7	3,2	5,2	-0,7	1,4	-28	21
73	6,3	7,8	1,1	2,9	5,1	4,8	81	62
74	9,8	12,5	3,8	4,2	5,8	8,0	59	64
75	2,5	5,7	4,9	6,3	-2,3	-0,6	-92	-11
76	4,8	2,8	3,2	1,5	1,6	1,3	33	46
77	8,8	9,0	3,6	4,9	5,0	3,9	57	43
78	6,1	7,1	3,0	3,9	3,0	3,1	49	44
79	7,4	10,6	3,7	4,9	3,6	5,4	49	51
80	1,8	5,9	2,0	2,4	-0,2	3,4	-11	58

ADATFORRÁS: Kiszámítva a JSÉ, 1980. évi száma, 124., 154. és 436. oldalán, a VSE 1979 évi száma 37. oldalán közölt adatok és a TSI nyilván-tartott adatai alapján.

A növekedési változásokat és trendeket a 3. ábrán szemléltetjük.

3. ábra: A társadalmi termék, a foglalkoztatás és a termelékenység növekedési rátái Jugoszlávia és Vajdaság gazdaságában és iparában 1970-től 1980-ig.

ADATFORRÁS: A 12. táblázat

JELMAGYARÁZAT : — a gazdaság társadalmi terméke
 — az ipar társadalmi terméke
 - - - a gazdaság foglalkoztatottjai
 - - - az ipar foglalkoztatottjai
 ..... a gazdaság termelékenysége
 ..... az ipar termelékenysége

A növekedési változások és irányzatok a következőkre utalnak:

— Vajdaságban a gazdaság társadalmi termékének 11 éves átlagos növekedési rátája *alacsonyabb* az országosnál, de *lassúbb* a csökkenés trendje;

— Vajdaságban az ipar társadalmi termékének átlagos növekedési rátája *magasabb* a jugoszláv átlagrátnál, és a csökkenés trendje is *lassúbb*; ezt kedvező jelnek kell tekintenünk, mert arra utal, hogy az iparban fennáll a viszonylagos lemaradás túlhaladásának kedvező folyamata.

A FORGÓESZKÖZÖK KIHASZNÁLÁSÁNAK HATÉKONYSÁGA

A gazdálkodási eredmények alakulásának egyes mutatószámai, amelyek közvetett vagy közvetlen kapcsolatban állnak az újratermeléssel, illetve az élő és tárgyiasult munka hatékonyságával, különböző irányzatokról árulkodnak. Ezeknek tanulmányozásával felfedhetjük a belső tartalékokat, és rámutathatunk a hatékonyság növelésének útjaira.

13. táblázat

AZ ÖSSZBEVÉTEL ÉS AZ ÁTLAGOSAN HASZNÁLT FORGÓESZKÖZÖK ARÁNYVÁLTOZÁSAI (A MEGTÉRÜLÉS Koefficiensei) A Gazdaságban és az Iparban

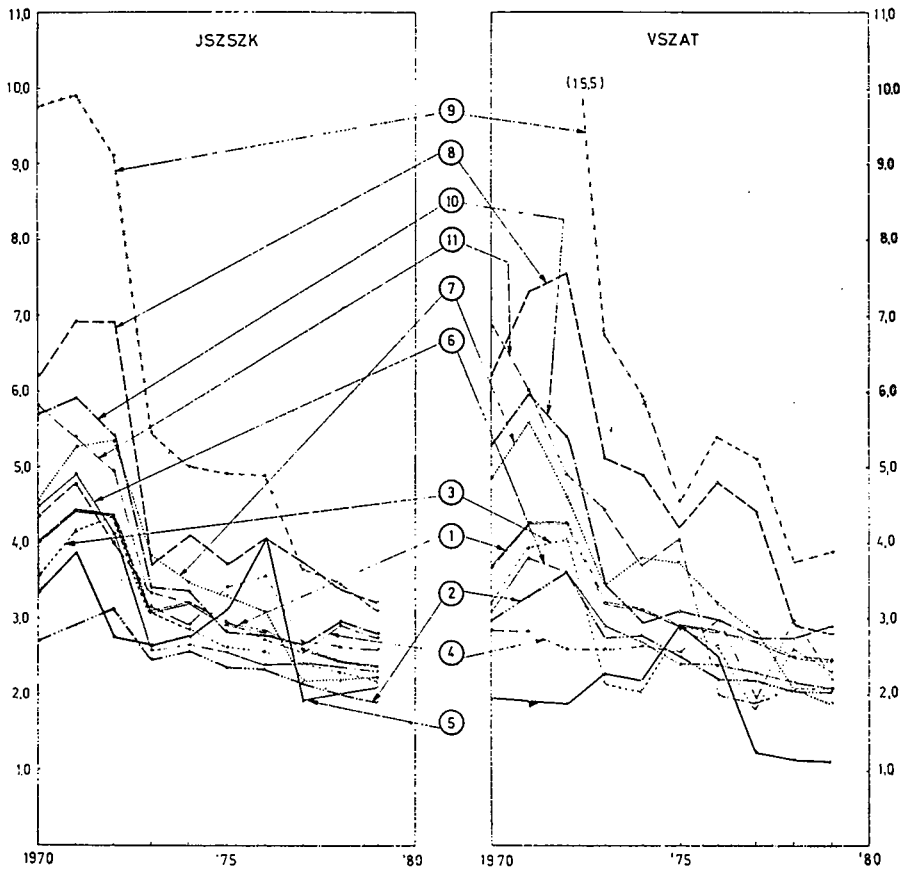
Tevékenység, ágazat	1971—1975				1976—1979			
	Min	Max	δ	$\bar{\delta}$	Min	Max	δ	$\bar{\delta}$
JUGOSZLAVIA								
GAZDASÁG	2,9	4,4	1,5	3,5	2,3	2,9	0,6	2,5
MEZŐGAZDASÁG	2,6	4,3	1,7	3,4	2,2	2,6	0,4	2,4
ÉPÍTŐIPAR	2,5	4,9	2,4	3,4	2,3	2,4	0,1	2,4
KERESKEDELEM	3,7	6,9	3,2	5,1	3,3	4,0	0,7	3,6
GYÁRIPAR	2,3	3,1	0,8	2,9	1,9	2,3	0,4	2,1
Villanyerőművek	3,0	4,5	1,5	3,9	1,3	2,9	1,6	1,8
Kőolaj és földgáz	2,8	8,0	5,2	4,3	2,4	3,2	0,8	2,8
Fémfeldolgozás	1,8	2,5	0,7	2,2	1,8	2,3	0,5	2,0
Vegyipar	2,1	2,6	0,5	2,3	1,6	1,9	0,3	1,8
Építőanyag-gyártás	2,6	3,9	1,9	3,3	2,2	2,7	0,5	2,5
Szövőipar	2,0	2,7	0,7	2,3	1,9	2,0	0,1	2,0
Élelmiszeripar	2,8	4,7	1,9	3,7	2,6	3,0	0,4	2,8
VAJDASÁG								
GAZDASÁG	2,9	4,3	1,4	3,6	2,4	2,8	0,4	2,6
MEZŐGAZDASÁG	2,5	3,8	1,3	3,1	2,0	2,4	0,4	2,2
ÉPÍTŐIPAR	2,1	4,0	1,9	3,0	2,0	2,9	0,9	2,5
KERESKEDELEM	4,1	7,5	3,4	5,8	3,8	4,7	0,9	4,2
GYÁRIPAR	2,5	3,6	1,1	3,0	2,0	2,3	0,3	2,2
Villanyerőművek	6,1	8,0	1,9	7,4	1,6	3,6	2,0	2,3
Kőolaj és földgáz	2,3	8,4	6,1	5,1	2,0	3,3	1,3	2,5
Fémfeldolgozás	1,7	2,4	0,7	2,0	1,6	1,8	0,2	1,7
Vegyipar	2,0	3,0	1,0	2,4	1,1	1,9	0,8	1,6
Építőanyag-gyártás	2,3	3,5	1,2	2,9	2,8	3,6	0,8	3,1
Szövőipar	1,9	2,8	0,9	2,4	1,7	2,0	0,3	1,9
Élelmiszeripar	2,9	4,2	1,3	3,5	2,3	2,8	0,5	2,5

ADATFORRÁS: Vajdaság TKSZ adatainak feldolgozásával.

Ilyen szempontból mindenekelőtt a forgóeszközök kihasználását vesszük tüzetes vizsgálat alá.

A megtérülés koefficiense — amely azt mutatja, hogy milyen arányban áll az összbevétel az átlagosan használt forgóeszközökkel — az utóbbi tízéves időszakban csökkenő irányzatot mutatott. Ez mind a jugoszláv,

4. ábra: Az összbevétel és az átlagosan használt forgóeszközök arányváltozásai — a megtérülés koefficiensei — az 1971–79-es időszakban (tevékenységi területek szerint) 4. ábra kliše

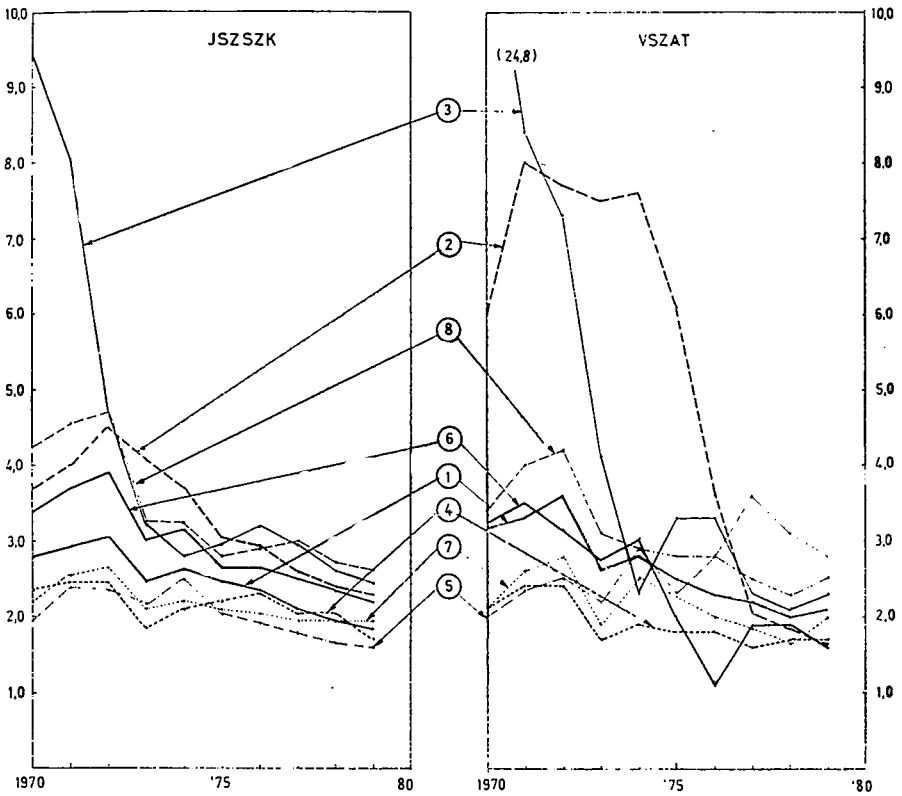
ADATFORRÁS: Vajdaság TKSZ okmánytára.

JELMAGYARÁZAT: 1 — öszsgazdaság, 2 — gyáripár és bányászat, — 3 — mezőgazdaság és halászat, 4 — erdészet, 5 — vízgazdálkodás, 6 — építőipár, 7 — közlekedés, 8 — kereskedelem, 9 — vendéglátóipár és vendégforgalom, 10 — kisipár, 11 — lakásgazdálkodás és közművek.

mind a vajdasági gazdaságra és iparra egyaránt vonatkozik (13. táblázat, 4. és 5. ábra). A forgóeszközök kihasználásának hatékonysága tehát állandóan mérséklődik, ami külön is nagy gondot okoz, hiszen a munkaszervezetek általában nem rendelkeznek kielégítő forgóállappal. Másrészt azonban épp ezen a téren kínálkozik legnagyobb lehetőség a pénzeszközök gazdaságosabb kihasználására, amivel számottevően javítani lehetne a gazdálkodás hatékonyságán.

A megtérülés koefficiensét — mint a gazdálkodás hatékonyságának

5. ábra: Az összebevétel és az átlagosan használt forgóeszközök arányváltozásai — a megtérülés koefficiensei — az 1970—79-es időszakban (az ipari ágazatok szerint)

ADATFORRÁS: VAJDASÁG TKSZ okmánytára.

JELMAGYARÁZAT: 1 — gyár ipar, 2 — villanyerő-termelés, 3 — kőolaj és földgáz, 4 — fémfeldolgozás, 5 — vegyipar, 6 — építőanyag-gyártás, 7 — szővőipar, 8 — élelmiszeripar (együttesen az ital- és takarmánygyártással).

egyik parciális mutatószámát — a következő képlet alapján számítjuk ki:

$$n_3 = \frac{\bar{O}B}{FE} \cdot 100$$

s ezek szerint alakulásának lineáris trendjét a következő egyenlettel fejezhetjük ki:

— Jugoszlávia gazdaságában: $y = 3,20 - 0,23 x$

— Vajdaság gazdaságában: $y = 3,20 - 0,25 x$

— Jugoszlávia iparában: $y = 2,45 - 0,12 x$

— Vajdaság iparában: $y = 2,65 - 0,15 x$

A forgóeszközök használatának hatékonyságát elemezve a következő megállapításokra jutunk:

— a gazdaságban és az iparban egyaránt folyamatosan csökken a megtérülés koefficiense, s Vajdaságban ez az irányzat *erőteljesebb*, viszont a tartomány iparának megtérülési koefficiense nagyobb az országos átlagnál;

— a szemlélt valamennyi ipari ágazatban fokozatosan kiegyenlítődnek a forgóeszközök használatának feltételei, kivéve az építőanyaggyártást ($\delta 76-79 < 71-75$);

— egyedül az építőanyaggyártásban sikerült a megtérülés átlag-koefficiensét megnövelni az előző időszakhoz képest (2,9-ről 3,1-re).

A MUNKA TERMELÉKENYSÉGE

A társadalmi munka termelékenységének növekedési rátája (amelynek mércéje az egy dolgozóra eső társadalmi termék) az utóbbi egy évtized alatt Vajdaság gazdaságában és gyáriparában egyaránt csökkenő irányzatot mutat (12. táblázat és 3. ábra).

A munkatermelékenység alakulásának lineáris trendjét matematikailag a következőképpen fejezhetjük ki az 1970—80-as időszakra vonatkozóan:

— Jugoszlávia gazdaságában: $y = 2,25 - 0,15x$

— Vajdaság gazdaságában: $y = 2,94 - 0,25x$

— Jugoszlávia iparában: $y = 3,11 - 0,36x$

— Vajdaság iparában: $y = 4,00 - 0,22x$

Tartományunk gazdaságában és iparában a termelékenység növekedési rátája *magasabb* a jugoszláv átlagnál, de a változás trendje egyaránt *csökkenő*; Vajdaság gazdaságában ez *meredekebb*, iparában pedig *kevésbé meredek*, mint az országos átlag.

A termelékenység növekedési rátája évenként rendkívül ingadozó:

— Vajdaság gazdaságában a minimum: $-2,3$, a maximum pedig $9,8\%$;

— Vajdaság iparában viszont a minimum: $-0,6$, a maximum pedig: $8,0$;

s ezenfölül a növekedési rátának negatív a trendje (11. táblázat):

— a gazdaságban $3,6$ -ról $2,6\%$ -ra esett vissza (1971—75);

— az iparban pedig $4,2$ -ről $3,4\%$ -ra (1976—80).

Az 1981—85-ös időszakra az előzőnél *alacsonyabb szintű* növekedési ütemet vettünk *terve*:

— Vajdaság gazdaságában csak $2,0\%$ -ot,

— Vajdaság iparában pedig $2,2\%$ -ot.

A munka termelékenységének ilyen alakulása még inkább rontja a gazdálkodás hatékonyságát a gazdaságban és az iparban, s ezért a tartomány 1981—85-ös társadalmi tervének ezzel a tételével vitába lehetne szállni.

Vajdaságban a munka termelékenységének alakulását még nem elemeztük átfogóan. Meg kell jegyeznünk, hogy már a termelékenység tartalmára és lényegére is különbözőképpen tekintünk. S. Han megállapítja: „Baj, hogy a termelékenység lényegéről nem egyeztettük össze nézetein-

ket, s hogy maga a fogalom is pontatlan. Amíg egyesek úgy vélik, hogy a termelékenység a termékmennyiség és a ráfordított élő munkamennyiség hányadosa adja meg (pl. három pár lábbeli nyolcórás munkával), addig mások azt a nézetet vallják, hogy az elhasznált munkamennyiségben az *eleven és holt* munkát egyaránt be kell számítani. Valójában egyik és a másik vélemény is helyes, csak az a nem jó, hogy mindkét fogalmat ugyanazzal az elnevezéssel jelezzük. Valószínűleg helyesebb lenne az előbbi fogalmat az 'élő munka termelékenységének', az utóbbit pedig esetleg a 'munka globális termelékenységének' nevezni, mivel sok pontatlanságnak, félreértésnek és vitának elejét vehetnénk. Annyi bizonyos, hogy a mérnököt, a termelési folyamatok szervezőjét inkább az eleven munka termelékenysége érdekli, míg a közgazdász számára inkább a munka globális termelékenysége a fontos, mert ez a fogalom így magában foglalná a nyersanyagok, az energia, a szerszámok és a gépek használatának hatékonyságát is."¹¹

L. Kun is foglalkozik ezzel a kérdéssel: „... a megelőző, részleges vizsgálatokkal nem sikerült tisztázni bizonyos jelenségeket és folyamatokat, például azt, hogy milyen hatással vannak a gazdaság és az ipar szerkezetváltozásai a termelékenység színvonalára, továbbá hogy miért emelkedik gyorsabban a termelékenység a mezőgazdaságban, mint az iparban, vagy hogy miért lassul a termelékenység növekedése a kiemelt ipari ágazatokban... Megfigyelhetjük, hogy Vajdaság SZAT iparában, a JSZSZK iparában és minden vidékünk iparában szüntelenül csökken a termelékenység átlagrátája, ami 1975-ben kulminált... Olyan következtetésre jutottunk, hogy a termelékenység alakulására nem a társadalmi tényezők, hanem a műszaki és a szervezési szubjektív tényezők hatottak kedvezőtlenül (kiváltképpen az előreívő ipari ágazatokban) ...”¹²

A munka termelékenységének nem kielégítő emelkedése egyik legfőbb oka Vajdaság gazdaságában a fejlesztés *nem elégséges hatékonyságának*, a nem eléggé ésszerű termelésnek és a termelési költségek nagyarányú növekedésének. Ennek következményei közé tartozik az is, hogy nem vagyunk versenyképesek a külföldi piacon.

ENERGETIKAI HATÉKONYSÁG

Tekintettel az energiafogyasztás rendkívüli jelentőségére (mind a rendelkezésre álló erőforrások, mind az árak szempontjából), az energetikai hatékonyságot több vonatkozásában is érdemes szemügyre vennünk. Mindenekelőtt néhány jellemző adat (14. táblázat és 6. ábra).

A villanyáram fogyasztása az iparban az utóbbi egy évtized alatt 2 indexponttal gyorsabban növekedett az ipari termelés fokozódásának üteménél, habár az energiaigényes ipari ágazatok részaránya az össztermelésben csökkent (lásd a 14. táblázat adatait). Első pillantásra ebben ellentmondást láthatunk, pedig valójában az energiafogyasztás alacsony hatékonyságáról van szó, ezenkívül számottevő új alapanyaggyártó ka-

A GAZDASÁG TÁRSADALMI TERMÉKÉNEK, A GYÁRIPAR TERMELÉSÉNEK ÉS AZ ELEKTROMOS ENERGIA IPARI FOGYASZTÁSÁNAK* NÖVEKEDÉSI RÁTÁI VAJDASÁGBAN

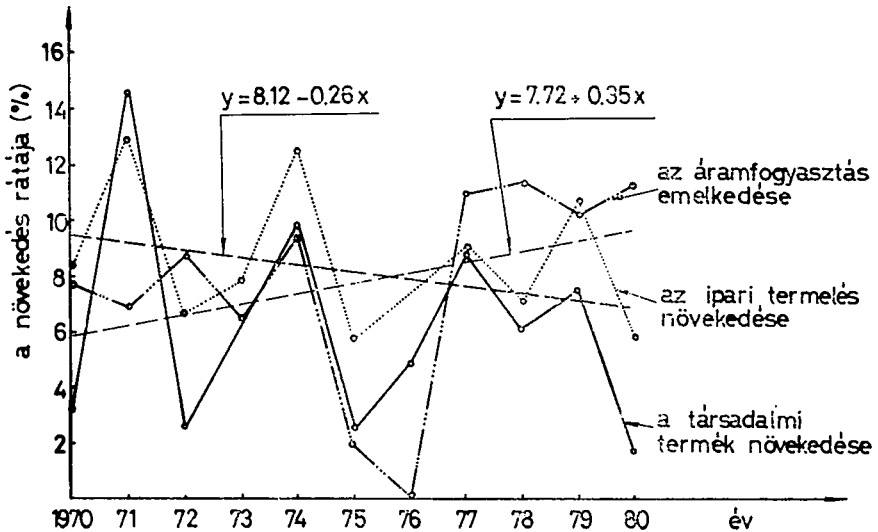
(%-arányban)

ÉV	A gazdaság társadalmi terméke	Ipari termelés	Az elektromos áram fogyasztása
1970	3,1	8,3	7,7
71	14,6	12,9	6,9
72	2,5	6,7	8,7
73	6,3	7,8	6,5
74	9,8	12,5	9,5
75	2,5	5,7	2,0
1976	4,8	2,8	0
77	8,8	9,0	10,9
78	6,1	7,1	11,2
79	7,4	10,6	10,2
80	1,8	5,9	11,3
1971/75	7,1	9,1	6,7
1976/80	5,8	7,1	8,7

ADATFORRÁS: A 12. táblázat és a PKES okmánytára.

* Az elektromos energia ipari fogyasztásának aránya az összfogyasztáshoz képest 1970-ben 51,2, 1980-ban 42% volt.

6. ábra: A társadalmi termék, az ipari termelés és az ipari áramfogyasztás növekedésének alakulása Vajdaságban 1970 és 1970 között

pacítások is felépültek, amelyek rendkívül energiaigényesek (cementgyárak, kerámiagyárak, kőolajfinomítók), de amelyeknek kedvező hatása még nem mutatkozik meg az össztermelés alakulásában.

Az ipari termelés alakulásának lineáris trendjét az előbbiekben matematikailag már meghatároztuk ($y = 8,12 - 0,26x$) míg a tartomány ipari áramfogyasztásának lineáris trendjét a következő egyenlőség fejezi ki:

$$y = 7,72 + 0,35x$$

Nyilvánvaló, hogy ez a nagyfokú eltérés a trendek tekintetében nem maradhat fenn sokáig, s épp ezért ezen a téren gyökeres változásokra kell számítanunk.

Vajdaság bruttó energiafogyasztása¹³ (kőolaj, földgáz, szén, villamos energia) tekintetében az 1981—1985. évi társadalmi terv azt irányozza elő, hogy az összgazdaság társadalmi termékének 4,6%-os tervezett növekedése mellett az áramfogyasztás évente 7,8%-kal emelkedne, ami 3,2 indexponttal magasabb lenne a társadalmi termék növekedési rátájánál.

Ez esetben a mutatószám így alakulna:

$$e = \frac{\text{áramfogyasztás növ. rátája}}{\text{társadalmi termék növekedési rátája}} = \text{energetikai rugalmasság ko-}$$

$$\text{efficiense azaz: } e = \frac{7,8}{4,6} = 1,70.$$

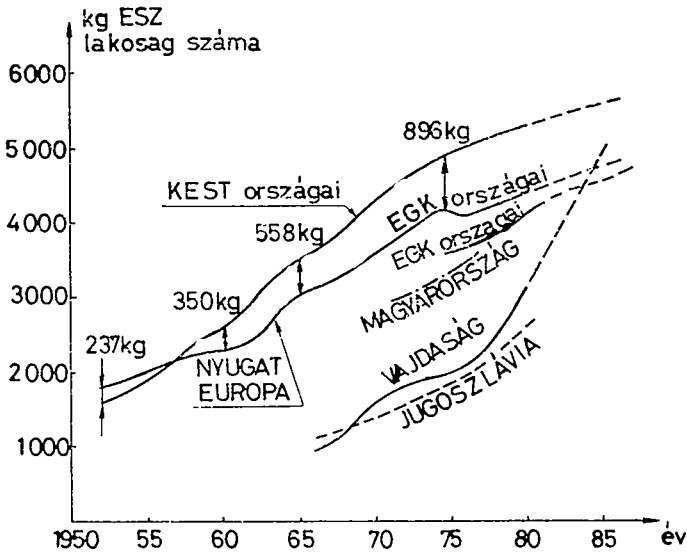
Az OECD nyugat-európai országaiban az 1965—73 közötti időszakban az $e = 1,14$ -et alig $e = 0,93$ -ra sikerült csökkenteni, s úgy tervezik, hogy a szervezet valamennyi tagországának 1960—1974-es $e = 0,99$ átlagát rövidesen 0,84-re csökkentik.¹⁴

Magyarország azon munkálkodik, hogy az energiafogyasztás eddigi 4%-os átlagnövekedését 3,3—3,5%-ra csökkentse. Az EGK országaiban 1961 és 1974 között átlagosan 4,8%-kal emelkedett az energiafogyasztás, s 1974-ben az említett koeficiens 0,8 volt. Ezt a mutatószámot 1990-ig 0,65-re kívánják leszorítani.¹⁵

Az energiafogyasztás viszonylag nagyarányú növekedése Vajdaságban az ipar fejlettségének és az egyes alapkapaicitások kiépítettségének szintjével áll okozati összefüggésben.

A 7. ábra az energiafogyasztás alakulását mutatja a legfejlettebb ipari államokban, a KGST országaiban, valamint Jugoszláviában és Vajdaságban (alapegység: egy főre eső ekvivalens szén kilogrammja). Ebből egyértelműen következik, hogy az energiafogyasztásban továbbra is intenzív növekedésre számíthatunk, ami megköveteli az általános fogyasztás ésszerűsítését, az energiaigényes ipari ágazatokhoz való szelektív viszonyulást stb. A fejlesztéssel kapcsolatban pedig felvetődik a kérdés: vajon reális-e a tervezett növekedés 1985-ig, amikor a lakosonkénti fogyasztásnak gyakorlatilag el kell érnie az iparilag fejlett országok színvonalát?

7. ábra: A teljes energiafogyasztás alakulása a lakosonkénti ekvivalens szén kilogrammjában

ADATFORRÁSOK: World Energy Supplies United Nations, New York, 1976.; JSÉ — 80, 745. old.; Vajdaság 1981—85. évi középtávú terve; Energiepolitische Ziele für 1990, Brüssel 1978.

Az energiafogyasztás 1985-ig tervezett növekedésének Vajdaságban más dimenziója van. Az energetikai rugalmasság rendkívül magas koeficiense ($e = 1,70$ az 1981—85-ös időszakban) az *alacsony energetikai hatékonyság* bizonyítéka, hiszen ha ezt az OECD vagy az EGK államainak adataival hasonlítjuk össze, kiderül, hogy nálunk a társadalmi termék egységnyi növekedéséhez kétszer több energiát kell elhasználnunk. Ennek több oka lehet:

- az energia- és nyersanyagigényes termékek túl nagy részaránya;
- az energetikai vagy az energiaátvivő berendezések korszerűtlensége, elavultsága (hasznosítása koeficiense, gyenge szigetelés stb.);
- a nyersanyagellátás ciklusossága, a megújítható üzemanyagok csekély részaránya;
- ésszerűtlen magatartás az energiafogyasztásban stb.

A BERUHÁZÁSOK HATÉKONYSÁGA

A beruházások hatékonyságának kvantifikálását többféle módszerrel végezhetjük el. A hazai és külföldi szakirodalom számos mutatót vesz igénybe, köztük a tőkekoeficienset, a marginális vagy egyidejű tőkeáfordítási együtthatót stb. Mindezek a mutatók viszonylagos értékűek, mert figyelembe kell venni más feltételeket is: az egyes országok vagy

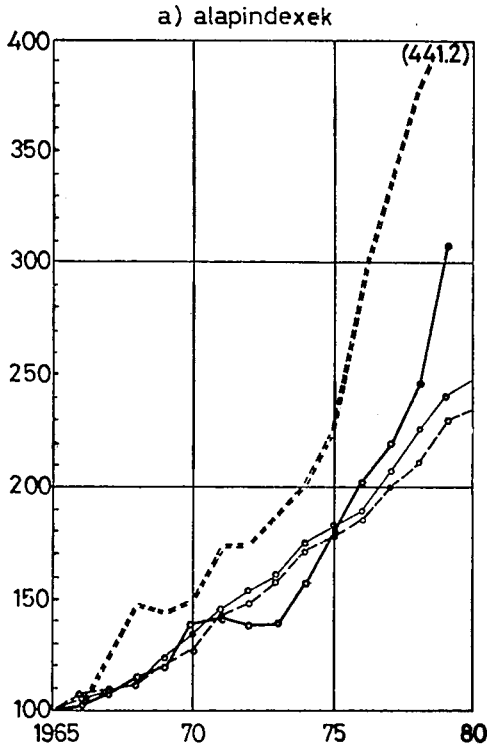
területek gazdasági szerkezetét, az elemzett időszak hosszúságát, a társadalmi termék és a jövedelem előteremtésének feltételeit és elosztási módját, az árak alakulását stb. Épp ebből kifolyólag a beruházások hatékonyságának elemzését valamivel szélesebb alapokra kell helyeznünk.¹⁸

A vajdasági beruházások hatékonyságát több szempontból vesszük vizsgálat alá.

A társadalmi termék és a beruházások aránya. Ha az 1965. évet vesszük kiindulópontnak, akkor a következő megállapításra juthatunk:

A társadalmi termék növekedése (a gazdaság társadalmi szektorában, 1972-es állandó árakon számítva) Jugoszláviában 1965 és 1972 között elérte a 248,2%-ot (alapindex), Vajdaságban pedig 233,6%-os volt. Ezzel egyidejűleg az alapeszközökre fordított bruttó beruházások Jugoszláviában 309,0, Vajdaságban pedig 441,2%-os növekedést mutatnak (ezeket az arányokat a 8. ábra szemlélteti).

8. ábra: A társadalmi termék és a beruházások alakulása a JSZSZK és a VSZAT területén 1965. és 1979 között (társadalmi szektor, 1972-es árakon)

JELMAGYARÁZAT :

- JSZSZK társadalmi terméke
- JSZSZK bruttó beruházásai
- - - VSZAT társadalmi terméke
- ==== VSZAT bruttó beruházásai

A TÁRSADALMI TERMÉK ÉS AZ ALAPESZKÖZÖKRE FORDÍTOTT
BRUTTÓ BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSA 1965 ÉS 1980 KÖZÖTT A GAZDASÁG
TÁRSADALMI SZÉKTORÁBAN (TISZTA)
ÁGAZATOK ELVE)

(1972-es árakon, mill. dinárban)

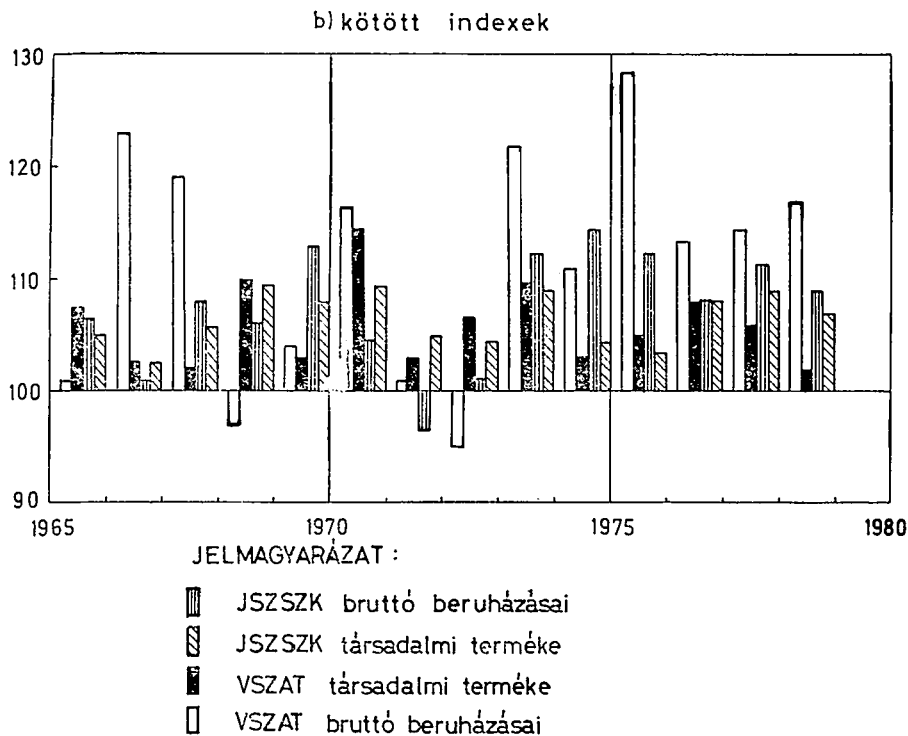
ÉV	Társadalmi termék			Bruttó beruházások			Bruttó b. Aránya A TT-ben
	Érték	Alap-index	Kötött index	Érték	Alap-index	Kötött index	
a) JUGOSZLÁV SZSZK							
1965	132 475	100,0	—	41 482	100,0	—	31,3 ⁰ / ₀
1966	139 532	105,3	105,3	44 006	106,1	106,1	31,6 ⁰ / ₀
1967	142 820	107,8	102,4	44 046	106,2	100,1	30,8 ⁰ / ₀
1968	150 338	113,5	105,3	47 571	114,7	108,0	31,6 ⁰ / ₀
1969	164 808	124,4	109,6	50 569	121,9	106,3	30,7 ⁰ / ₀
1970	177 731	134,2	107,8	57 174	137,8	113,1	32,2 ⁰ / ₀
1971	193 863	146,3	109,1	59 802	144,2	104,6	30,8 ⁰ / ₀
1972	203 533	153,7	105,0	57 585	138,8	96,3	28,3 ⁰ / ₀
1973	212 250	160,2	104,3	57 686	139,1	100,2	27,2 ⁰ / ₀
1974	232 380	175,4	109,5	64 969	156,6	112,6	28,0 ⁰ / ₀
1975	243 179	183,6	104,6	74 295	179,1	114,4	30,6 ⁰ / ₀
1976	252 333	190,5	103,8	83 806	202,0	112,8	33,2 ⁰ / ₀
1977	274 090	206,9	108,6	90 742	218,7	108,3	33,1 ⁰ / ₀
1978	298 909	225,6	109,1	102 646	247,4	113,1	34,3 ⁰ / ₀
1979	320 565	241,2	107,2	128 293 ¹	309,0	125,0	40,0 ⁰ / ₀
1980	328 857 ¹	248,2	102,6	2			
b) VAJDASÁG SZAT							
1965	14 086	100,0	—	2 976	100,0	—	21,1 ⁰ / ₀
1966	15 091	107,1	107,2	2 999	100,8	100,8	19,9 ⁰ / ₀
1967	15 514	110,1	102,8	3 692	124,1	123,1	23,8 ⁰ / ₀
1968	15 775	112,0	101,7	4 421	148,6	119,7	28,0 ⁰ / ₀
1969	17 301	122,8	109,7	4 309	144,8	97,5	24,9 ⁰ / ₀
1970	17 794	126,3	103,1	4 460	149,9	103,5	25,0 ⁰ / ₀
1971	20 390	144,7	114,6	5 184	174,2	116,2	25,4 ⁰ / ₀
1972	20 810	147,7	102,5	5 198	174,7	100,3	25,0 ⁰ / ₀
1973	22 131	157,7	106,3	4 940	166,0	95,0	22,3 ⁰ / ₀
1974	24 304	172,5	109,8	6 020	202,3	121,9	24,8 ⁰ / ₀
1975	24 908	176,8	102,5	6 729	226,1	111,8	27,0 ⁰ / ₀
1976	26 094	185,2	104,8	8 649	290,6	128,5	33,2 ⁰ / ₀
1977	28 246	200,5	108,8	9 851	331,0	113,9	34,9 ⁰ / ₀
1978	29 744	211,2	106,1	11 272	378,8	114,4	37,9 ⁰ / ₀
1979	32 328 ¹	229,5	107,4	13 131 ¹	441,2	116,5	38,0 ⁰ / ₀
1980	32 901 ¹	233,6	101,8	2			40,6 ⁰ / ₀

ADATFORRÁS: Društveni proizvod i narodni dohodak, statistikai közlöny, JSÉ—80
436. old. és a TSI okmánytára

¹ Előzetes adatok.

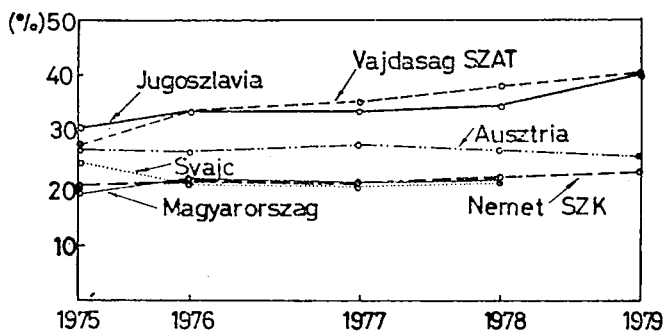
² Nincsenek megjelölt adatok.

9. ábra: A társadalmi termék és a beruházások évenkénti alakulása a JSZSZK és a VSZAT területén 1965 és 1979 között (társadalmi szektor, 1972-es árakon számítva)

ADATFORRÁS: A SZSI évkönyvei és 87. számú közlönye

10. ábra: A bruttó beruházások részaránya társadalmi termékben

ADATFORRÁS: A 17. táblázat

TT

A felsorolt adatok és az $n = \frac{TT}{BB}$ képlet alapján a szóban forgó ötéves

BB

időszakokra kiszámítottuk a beruházások társadalmi hatékonyságának koefficienseit (16. táblázat).

16. táblázat

A BERUHÁZÁSOK HATÉKONYSÁGÁNAK KOEFFICIENSEI
A MEGNÖVEKEDETT TÁRSADALMI TERMÉK ÉS A BRUTTÓ BERUHÁZÁSOK
HÁNYADOSA SZERINT A JSZSZK ÉS A VSZAT
TÁRSADALMI SZEKTORÁBAN

(1972-es árakon, mill. din.)

Időszak	A társ. termék Növekedése $\Delta TT = TT_1 - TT_0$	Bruttó Beruházások ΣBB	Hatékonyság Koefficiense $n = \Delta TT / \Sigma BB$
a) JSZSZK			
1965—1970	45 256	243 366	0,186
1970—1975	65 448	314 337	0,208
1975—1979	77 387	405 487	0,191
b) VSZAT			
1965—1970	3 708	19 881	0,187
1970—1975	7 114	28 071	0,253
1975—1979	7 420	42 903	0,173

ADATFORRÁS: JSÉ—80. 436. és 459. old.; a TSI 89. sz. közlönye és egyéb ki-mutatásai alapján.

A vázolt adatok alapján megállapíthatjuk:

— Vajdaságban a beruházások hatékonysága 1975-ig *nagyobb* volt az országos átlagnál ($0,187 > 0,186$, $0,253 > 0,208$), 1975 után viszont *kisebb* lett ($0,173 < 0,191$).

Ezzel egyidejűleg megnövekedett a bruttó beruházások részaránya a társadalmi termékben, különösen Vajdaságban (lásd a 15. és 17. táblázatot, valamint a 10. ábrát).

Szembetűnő a beruházások részesedésének erőteljes növekedése, főleg 1977-ben. Tudni kell azonban, hogy az új beruházások teljes hatása csak bizonyos idő elteltével jut kifejezésre, mi viszont *egyidejűleg* vizsgáljuk a beruházásokat és a társadalmi termék növekedését, s ezért kisebb hatékonysági koefficienseket kapunk, mint ami megfelelne a valóságos gazdasági helyzetnek.

A 17. táblázat azt mutatja, hogy Európa négy országához viszonyítva nálunk a társadalmi termék jelentősebb részét fordítjuk beruházásokra. Az investíciós fogyasztás mind nagyobb mértékben terheli a társadalmi

A BRUTTÓ BERUHÁZÁSOK RÉSZARÁNYA A TÁRSADALMI TERMÉKBEN
— NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS —

	1975	1976	1977	1978	1979
JUGOSZLÁVIA	30,6	33,2	33,1	34,3	40,0
VAJDASÁG	27,0	33,2	34,9	37,9	40,6
AUSZTRIA	26,7	26,2	27,6	26,3	25,2 ²
MAGYARORSZÁG	19,2 ¹	21,4	20,4	21,7	—
NÉMET SZK	21,1	20,7	20,8	21,6	22,6 ²
SVÁJC	24,1	20,6	20,7	21,1	—

ADATFORRÁS: JSÉ—77. 676. old.; JSÉ—80. 722. old. és a TSI egyéb kimutatásai.

¹ Az adat 1974-re vonatkozik.

² „International Financial Statistics”. 1981 július.

terméket és destabilizálóan hat. Erre a jelenségre már felfigyeltünk. A beruházások korlátozásának irányzata — egyéb intézkedések mellett — alkotórészévé vált gazdaságstabilizációs politikáinknak.

A FOLYÓ BERUHÁZÁSOK ÉS ÉPÍTKEZÉSI IDŐ

A tartomány területén folyamatban levő, megkezdett és befejezett, illetve leállított beruházások számát, értékét az 1974—1980. évekre vonatkozóan a 18. táblázat és a 11. ábra szemlélteti.

A beruházási létesítmények száma 1974-től 1979 második feléig növekvőben volt (maximális számuk 5588, majd csökkenni kezdett. A folyó beruházások költségterve 1980-ig folyamatosan emelkedett, azóta változó, csökkenő irányzattal. Ez a létesítmények intenzívebb befejezésének, és a megkezdett beruházások száma mérőéklődésének eredménye. A megkezdett beruházások költségtervének aránya a befejezett létesítmények értékéhez viszonyítva az 1977. évi 6,39-ről 0,86-ra csökkent. A költségtervétek túllépése egyre nagyobb arányú (áremelkedések, változtatások stb. miatt), s az 1977. évi 13,1-ről 1981-ben elérte a 33,1%-ot.

Az építkezések időtartamának elemzéséhez (a 19. táblázat adatai alapján) a következő képletet kell felhasználnunk:

$$t_e = \frac{\sum_{b=1}^n t_{be} \cdot \dot{E}_b}{\sum_{b=1}^n \dot{E}_b}$$

A BERUHÁZÁSOK HELYZETE 1974 ÉS 1980 KÖZÖTT

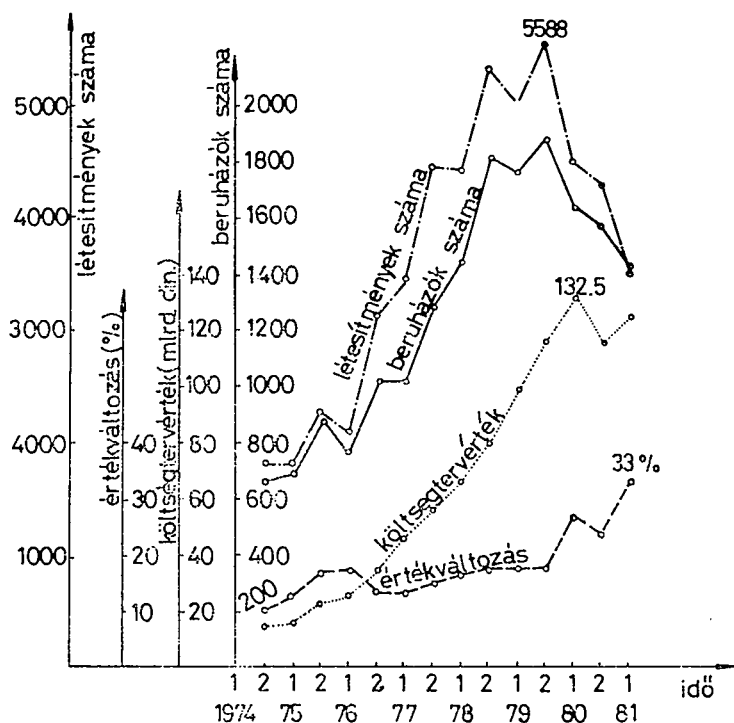
Év	Folyó beruházások			Megkezdett beruházások			Befejezett beruházások			Leállított beruházások			
	Beruházók száma	Létesítmények száma	Kötségérték szerinti érték	Költségváltozások (+, -)	Létesítmények száma	Kötségérték szerinti érték	Részarány az összerékben	$\bar{E}_0(t)$	$\bar{E}_z(t)$	$\bar{E}_0(t)$	$\bar{E}_z(t)$	$\bar{E}_0(t)$	$\bar{E}_z(t)$
t	B	u	EÖt	±Öt	n ^o	$\bar{E}_0(t)$	$\frac{V_0(t)}{\bar{o}(t)}$	n _z	$\Sigma \bar{E}_z(t)$	$\frac{\bar{E}_z(t)}{\bar{o}(t)}$	$\frac{\bar{E}_0(t)}{\bar{o}(t)}$	np	$\bar{E}_p(t)$
2/1974	660	1 801	14 781,2	1 474,2	1 418	11 215	24,2						
1/1975	676	1 800	2 017,6	2 017,6	2 004	10 122	18,0			2,8	6,39		
2/1975	843	2 256	3 825,8	3 825,8	1 540	11 684	17,7			3,6	4,86		
1/1976	759	2 061	4 320,5	4 320,5	2 311	17 149	21,6			4,7	4,62		
2/1976	1 003	3 104	4 623,8	4 623,8	1 481	18 933	19,3			6,9	2,79	24	87
1/1977	1 002	3 493	6 096,3	6 096,3	1 418	11 215	24,2						
2/1977	1 293	4 447	8 516,0	8 516,0	2 004	10 122	18,0	986		1 585	2,8	13	119
1/1978	1 449	4 437	10 953,3	10 953,3	1 540	11 684	17,7	1 309		2 403	3,6	40	2 419
2/1978	1 804	5 330	13 919,4	13 919,4	2 311	17 149	21,6	1 136		3 713	4,7	50	684
1/1979	1 771	5 022	16 404,0	16 404,0	1 481	18 933	19,3	1 619		6 776	6,9	50	389
2/1979	1 887	5 588	117 262,9	20 546,0	1 877	19 865	16,9	1 112		3 787	3,2	13	119
1/1980	1 642	4 495	132 493,5	38 346,4	1 077	11 822	8,9	1 978		10 926	8,2	40	2 419
2/1980	1 579	4 308	115 515,3	27 763,4	1 255	10 486	9,1	1 334		21 596	18,7	50	684
1/1981	1 404	3 490	126 747,0	41 924,8	856	11 662	9,2	1 580		13 587	10,7	50	389

ADATFORRÁS: Vajdasági TKSZ tájékoztatója. Közölte a VTKSZ jóváhagyásával.

1 = szeptember 30.,

2 = március 31.

11. ábra: A folyamatban levő beruházások alakulása Vajdaságban az 1974—80-as időszakban

19. táblázat

A BEFEJEZETT (20 MILLIÓ DINARON FELÜLI ÉRTÉKŰ) LÉTESÍTMÉNYEK VAJIDASÁG TERÜLETÉN KÉT JELENTÉSI IDŐSZAKBAN

(mill. din.)

Az építés kezdete	1978. 10. 1—1979. 3. 31.		1980. 10. 1—1981. 3. 31.	
	Létesítm. száma B	Értéke Éb	Létesítm. száma B	Értéke Éb
1980	—	—	5	171
1979	—	—	25	910
1978	3	117	49	2 686
1977	19	753	24	2 249
1976	24	1 518	9	643
1975	11	1 738	3	170
1974	3	243	4	1 910
1973	1	20	—	—
1972	—	—	—	—
1971	—	—	1	227
Σ	61	4 389	120	8 966

ADATFORRÁS: Vajdaság TKSZ tájékoztatója. Közölve a VTKSZ jóváhagyásával.

Ennek alapján a következő középértékeket (t_e) kapjuk:

— az 1978. október 1. és 1979. március 31. között befejezett létesítményekre:

$$t_e = \frac{14\,464}{4389} = 3,30 \text{ év}$$

— az 1980. október 1. és 1981. március 31. között elkészült létesítményekre pedig:

$$t_e = \frac{38\,920}{8966} = 4,34 \text{ év}^{17}$$

Az építkezési időtartam 1979 és 1981 közötti meghosszabodása 3,30-ról 4,34 évre rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja az egész beruházási tevékenység hatékonyságát. Az elemzett beruházási létesítmények száma mindenesetre eléggé nagy ahhoz, hogy a kapott t_e értéket pontosnak tekinthessük.

A 20. táblázat adatai alapján a beruházások időtartamára és érték-változásaira vonatkozóan ilyen következtetésekre juthatunk:

— a költségtervekben előirányzott érték az építkezés időtartamával egyenes arányban növekszik, s a túllépés néha a 80%-ot is meghaladja;

— az építkezés időtartama a létesítmények 18—34%-a esetében tovább tart 2 évnél.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Vajdaságban a beruházást nagymértékben terheli az építkezések elhúzódásának és a költségtervértékek tetemes túllépésének problémája, ami igen kedvezőtlenül befolyásolja a beruházások hatékonyságát. A beruházási hatékonyság csökkenésének főbb okai:¹⁸

(1) az építkezési idő elhúzódása, mert:

- megkésnek a beruházási és kivitelezési tervek elkészítésével;
- fogycatékos a munkálatok beütcmczése, az építkezés megszervezése, mert általában szakszerütlen a beruházás irányítása;
- elavultak és improduktívak az építkezési módszerek;
- ciklikus az építkezés intenzitása;
- gyakoriak az ellátási problémák;
- késnek a társastermelők, a szállítók stb.;
- nehézségek merülnek fel a kifizetésekben, s a költségterv túllépése miatt időnként leállnak a munkálatok;
- nem kielégítő a kivitelező operatíva szervezettsége stb.

(2) a beruházási tervek túllépése, az építkezési határidők csúsztása, a felszerelés árának megváltozása, a szállítási költségek emelkedése, a kamatlábak növekedése stb. miatt;

(3) az újonnan kiépített létesítmény lassú effektuálása, és a kapacitások terven aluli kihasználása;

(4) zavarok az energia- és nyersanyagellátásban, a szükséges káderek biztosításában stb.

FOLYAMATBAN LEVŐ BERUHÁZÁSOK VAJDASÁGBAN KEZDÉSI ÉVÜKKEL, KÖLTSÉGTERVÜKKEL,
ÉRTÉKVÁLTOZÁSAIKKAL ÉS ELKÉSZÜLTISÉGÜK FOKÁVAL

Év-ig	1979. JÚL. 31 ¹				1980. III. 31.				1980. IX. 30.						
	Létes. száma	Költség-terv	Érték-vált.	a b	Létes. száma	Költség-terv	Érték-vált.	a b	Létes. száma	Költség-terv	Érték-vált.	a b			
1971	6	7 975	5 027	63	40	5	9 266	7 411	80	65	4	251	234	80	—
1972	4	612	380	78	44	2	869	705	81	76	2	647	535	83	—
1973	11	2 913	34	1	63	4	2 755	3	0	64	3	1 772	3	0	—
1974	51	3 330	1 391	42	91	19	2 689	1 302	48	90	12	2 550	1 267	50	—
1975	180	5 483	1 708	31	79	64	3 526	1 331	37	78	37	2 541	935	37	—
1976	575	25 991	5 307	20	65	265	28 815	10 289	35	65	176	24 454	8 434	35	—
1977	1 176	14 985	1 880	13	56	544	13 095	3 928	30	70	386	10 200	3 346	33	—
1978	2 578	30 864	910	3	20	1 278	36 187	9 641	27	42	845	32 585	9 609	30	—
1979						1 985	34 134	4 067	12	21	1 454	31 923	4 635	15	—
1980						329	1 157	43	4	14	1 389	8 554	178	2	—
Összesen	4 591	92 153	16 636	18	75	4 495	132,494	38 718	29	48	4 308	115 515	29 173	25	—

ADATFORRÁS: Vajdaság TKSZ tájékoztatója. Közölte a VTKSZ jóváhagyásával.

a) A költségtervrések emelkedése (%/o).

b) Az elkészültség átlagos foka (%/o).

¹ Számbeli eltérések vannak a 19. táblázathoz képest.

A KÜLGAZDASÁGI KAPCSOLATOK HATÉKONYSÁGA

Világgazdasági szinten az utóbbi évtizedben jelentős differenciálódás következett be a technikai-technológiai fejlődés üteme és a termelékenység növekedése tekintetében. Tanúi vagyunk a világgazdaság fokozatos átszerveződésének, az újonnan előállt nemzetközi gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodásának, amit részint a növekvő energia- és nyersanyagárak, részint pedig az új világgazdasági rend megteremtésére irányuló erőfeszítések tettek szükségsszerűvé.

Ahhoz, hogy értékelést adhassunk Vajdaság külgazdasági kapcsolatainak hatékonyságáról, elemzés alá kell vennünk azokat a főbb tényezőket, amelyek meghatározzák ezt a hatékonyságot. Ide tartozik:

(a) A kivitel és a behozatal részaránya Vajdaság bruttó társadalmi termékében, összehasonlítva ezt a svájci, az osztrák, a nyugat-német, a spanyol és a jugoszláv adatokkal (21. tábl.).

(b) A kivitel aránya a behozatalhoz („fedettség foka”) százalékban kifejezve 1970 óta állandóan csökken, kivéve az 1973. és 1976. évet, amikor az a mutatószám átmeneti javulásról ad számot (22. táblázat).

21. táblázat

A KIVITEL ÉS A BEHOZATAL RÉSZARÁNYA A BRUTTÓ TÁRSADALMI TERMÉK ÉRTÉKÉBEN

ORSZÁG	KIVITEL				BEHOZATAL			
	1976	1977	1978	1979	1976	1977	1978	1979
SVÁJC	33,6	36,7	35,2		30,3	34,1	32,8	
AUSZTRIA	34,5	34,6	34,8		36,8	38,8	35,8	
NÉMET SZK	26,2	26,0	25,5		23,8	23,6	22,9	
SPANYOLORSZÁG	14,0	14,5	15,0		18,0	16,7	14,3	
JUGOSZLÁVIA	14,0	12,1	11,5	12,9	21,0	22,3	20,2	22,9
VAJDASÁG	14,9	12,4	10,0	9,1	19,0	21,3	18,9	22,4

ADATFORRÁS: Kiszámítva a JSÉ—80 adatai alapján, 722. old., 1979-re pedig a TSI kimutatásai alapján.

22. táblázat

A KIVITEL ARÁNYA A BEHOZATALHOZ
A KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGBEN

Behozatal: 100

ÉVEK	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79
EXPORT %0-BAN	181	132	97	99	58	54	79	58	53	40

ADATFORRÁS: VSÉ—79. 132. old., 1979-re pedig kiszámítva a JSÉ—80. adatai alapján, 535. old.

(c) Az előbbi két táblázatba foglalt adatok kedvezőtlen helyzetképet adnak, hiszen a külkereskedelmi árucseré sem mennyiségi, sem a kivitel és a behozatal kölcsönös arányai szempontjából nem kielégítő. A két egymással összefüggő jelenség a következő trendekre utal:

— a kivitel osekély és csökkenő részaránya a társadalmi termékben abból ered, hogy tartományunk gazdasága mindinkább „bezárkózik”¹⁹ a világpiac előtt, aminek részint objektív (az egyes gazdasági csoportosulások preferenciái, a kivitel megtiltása stb.), részint pedig szubjektív okai vannak (nem kielégítő versenyképesség, exportirányultság hiánya, a piacutatás korszerűtlensége stb.). Vajdaság gazdasága nagyon kis mértékben van jelen a nemzetközi árucserében, s ezért nincs is kellően alárendelve a világpiaci árfejelemnek, minőségnek, határidőknek és általános ügyvitelnek;

— a behozatali növekvő részaránya a társadalmi termékhez viszonyítva elsősorban a növekvő energia- és nyersanyagárak következménye,²⁰ de szerepet játszik a kedvezőtlen cserearány („terms of trade”), valamint a nagyfokú függőség a behozatali nyersanyagoktól a vegyiparban, ill. a felszerelés, elektronika stb. tekintetében. A külkereskedelmi mérleghiány az utóbbi években állandóan 300—350 mill. dollár körül alakul. Várható, hogy a továbbiakban is így lesz, hiszen a behozatali energia-hordozók növekvő árát nem könnyű a kivitel fokozásával ellensúlyozni.

(d) A kiutat csakis a *kivitel növelése* jelentheti, hiszen kizárólag így növelhető a behozatal. A mérleghiány állandóan gondot okoz a gazdaságnak, zavarokat idéz elő a nyers- és újratermelési anyagokkal való ellátásban, a kamatok pedig számottevően csökkennek a rendelkezésre álló nemzeti jövedelmet.

A mérlegegyensúly helyreállítása érdekében gyakran kényszerülünk a behozatal korlátozására vagy megtiltására. Az ilyen intézkedések azonban csak ideiglenesen vagy látszólagos megoldást eredményeznek, mert igen gyorsan csökkennek a gazdasági ténykedést, különösen azokban az iparágakban, amelyek behozatali nyersanyagokkal dolgoznak.

Az efféle restriktciók tehát mindig kettős hátránnyal járnak:

- lelassítják a gazdasági aktivitást, és
- csökkentik a külkereskedelmi árucserét.

A kiutat csakis a kivitel növelésében és a behozatal nagyobb megadóztatásában találhatjuk meg, azzal, hogy megfelelő szelekcióval a kivitelt egyre kedvezményesebb helyzetbe hozhassuk.

(e) *A technológia transzferének hatékonysága*

A technológia dologi jogainak átvételét és átengedését nálunk törvény szabályozza.²² A technológia transzfere megvalósítható:

— a technológia dologi jogainak átvételéről és átengedéséről szóló szerződéssel (licenc és „know-how”);

— hosszú távú társastermelési szerződéssel;

— külföldi személyek tőkebefektetéseiről szóló szerződés útján.

A gyakorlatban azonban más módszerek is léteznek:

— ügyviteli-műszaki együttműködés létrehozása;

- az új létesítmény kiépítésének átengedése külföldi kivitelezőknek;
- a szükséges felszerelés megvásárlása.

Az érvényben levő szerződések összetétele Vajdaságban az együttműködés formái szerint a következő:²³

(1) a technológia anyagi jogainak megvásárlása	—	—	—	—	—	—	—	—	46%
(2) hosszú távú társastermelés	—	—	—	—	—	—	—	—	31%
(3) külföldi személyek befektetései	—	—	—	—	—	—	—	—	11%
(4) ügyviteli-műszaki együttműködés	—	—	—	—	—	—	—	—	10%
(5) a technológia dologi jogainak átengedése	—	—	—	—	—	—	—	—	2%

Ágazatok szerint e szerződések megoszlása a következő:

(1) fémfeldolgozás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	59%
(2) vegyipar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14%
(3) élelmiszeripar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10%
(4) kőolaj- és földgázfeldolgozás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4%
(5) mezőgazdaság	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4%
(6) nemfémek feldolgozása	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4%
(7) szővípar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3%
(8) fafeldolgozás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1%
(9) kaucsukfeldolgozás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1%

A legtöbb szerződést a Német SZK, az USA, Franciaország és Olaszország jogi személyeivel kötöttük.²⁴

Vajdaság iparának részaránya a bejegyzett szerződések számában 1979 végén nem kielégítő és aránytalanul csekély volt, alig 8,84%. Elégtelen (relatív és abszolút értelemben egyaránt) a tartomány élelmiszeriparának részaránya is (alig 10%-a az érvényes szerződéseknek).

Tanulmányunk folytatásában még szemléltetni fogjuk, milyen lehetőségek rejlenek a nemzetközi árucserében, a szakosításban és a külföldi cégekkel való társastermelésben. Sajnos, nem állnak rendelkezésünkre átfogó adatok a pénzügyi és ügyviteli eredményekről, mert a statisztika ilyen szempontból nagyon hiányos, s az adatok tanulmányozása is elmarad.

A vajdasági munkaszervezetek és a külföldi cégek 1979. évi eredményeinek elemzésével (38 eset tanulmányozásával) a következőket állapíthatjuk meg:

— *a licencek alapján folyó termelésben* az össztermeléshez viszonyítva a licencek kifizetett értéke 8,03, a kivitel értéke 27, a behozatalé pedig 3,90% volt, vagyis a kivitel 6,8-szor nagyobb volt, mint a behozatal;

— *a hosszú távú társastermelésben* a kivitel-behozatal szerződéses 1:1 aránya helyett 1,45:1 arányt értünk el a kivitel javára.

Ezek az adatok kétségtelenül az ilyen szerződések előnyös hatását bizonyítják, ami a kivitel részarányában és a behozatal „fedettségének fokában” egyaránt megmutatkozik. Ezt a megállapítást azonban még tüzetesen tanulmányozni kellene, mert vannak olyan szerzők is, akik azt állítják, hogy ezek az együttműködési formák nem hozták meg a várt eredményt.²⁵ A kedvező jelek mellett mindenesetre kedvezőtlen jelenségekkel is találkozunk:

— ezekkel a szerződésekkel növekszik függőségünk a külföldi technológiától, felszereléstől és nyersanyagtól;

— a gazdasági szervezeteink gyakran már a meglévőkhöz hasonló licencket vásárolnak meg (ismeretesek az univerzális esztergapadok, egyes gyógyszerek, gépkocsik, vegyi alapanyagok, elektronikai felszerelések stb. esetei);

— egyes multinacionális társaságok köztársaságaink és tartományaink szerint léptek kapcsolatokra társultmunka-szervezeteinkkel, s dezintegrálóan hatnak az egységes jugoszláv piacra, akadályozva a munka és eszközök országos szintű társítását;

— az új termékek meghonosításának folyamata gyakran hosszadalmasabb, mint a technikai-technológiai előrehaladás az adott iparágban, s mint ahogyan azt a szerződéses termelés megköveteli; emiatt állandóan lemaradunk a legújabb vívmányok alkalmazásával.

A tartományi gazdaság fejlődésének hatékonysága szempontjából a nemzetközi munkamegosztás kedvező, de viszonylag csekély eredményeket hozott. Különösen vonatkozik ez a közös beruházásokra.²⁶ A jelenlegi irányzatok azonban a következő években tartósabb és nagyobb eredményeket hozhatnak.

A fejlesztési *prioritások* szempontjából változtatnunk kell a szerződések szerkezetén az élelmiszeripar nagyobb részvételének biztosításával, mert Vajdaság számára ez többszörös előnnyel járna.

A FEJLESZTÉS SZELEKTIVITÁSA ÉS HATÉKONYSÁGA

A fejlesztéspolitika része a gazdaságpolitikának. Célja, hogy megfelelő összhangot és egyensúlyt teremtsen egyfelől a társadalmi-gazdasági haladás feladatai, másfelől pedig a rendelkezésre álló erőforrások és anyagi lehetőségek között. A szükségletek általában meghaladják a lehetőségeket, ezért a fejlesztéspolitikában meg kell határozni a prioritásokat, megfelelő sorrendet állítva fel a szélesebb, kiemelt jelentőségű és egyéb érdekek között. Az elsőbbség meghatározásának alapmódszere a *szelekció*, s ennek egyik mércéje a *hatékonyság*, ami azonban sohasem lehet egyedüli mérce.

A fejlesztési célok és feladatok korábbi elemzésében (7. és 8. táblázat) már rámutattunk, hogy minden fejlesztési időszakban léteztek prioritások, összefüggésben a szelektivitás fokával. Ez vonatkozik a gazdaságfejlesztésre is (9. táblázat), ami által a tervezett beruházások szerkezetét is meghatároztuk.

Minden fejlesztéspolitikának bizonyos értelemben szelektívnek kell lennie. Ez érvényes volt a társadalmi-gazdasági fejlődés korábbi időszakokban is. A szelektivitás azonban minden időszakban és fejlődési fokon szoros összefüggésben áll bizonyos körülményekkel, köztük a társadalmi-gazdasági és öngazgatási viszonyok fejlettségével, a nemzetközi környezet állapotával és változási tendenciáival, a rendelkezésre álló ener-

getikai és anyagi erőforrásokkal stb. A szelektivitás tehát állandó összetevője a beruházási stratégiának. Ha a 9. táblázat adatait aszerint elemezzük, hogy mikor melyik ágazat élvezett elsőbbséget, akkor a *súlypont* bizonyos *áttevéődését* figyelhetjük meg (23. táblázat).

23. táblázat

VAJDASÁG IPARÁNAK KIEMELT ÁGAZATAI

Iparágak (Szelektált program)	1971—75	1976—80	1981—85
Villanyerőművek	igen	igen	igen
Kőolaj-feldolgozás	igen	igen	igen
Vegyipar	igen	igen	igen
Fémfeldolgozás	nem	igen	igen
Építőanyag-gyártás	igen	igen	nem
Élelmiszeripar	igen	igen	igen

A fémfeldolgozó ipar csak 1976 óta tekinthető kiemelt fontosságú ágazatnak, míg az építőanyag-gyártás csak a jelenlegi tervidőszakban szorult vissza erről a helyről. Ez egy aktív szelekciós politika kifejezője, amely híven reagál a lehetőségek és igények változásaira. Említsünk meg csupán két mozzanatot:

(a) Az építőanyag-gyártás (cement, téglá, cserép stb.) — akárcsak a nemfémek (üveg, porcelán, keramika stb.) feldolgozása — rendkívül energiaigényes tevékenység (24. táblázat). Az építőanyagok gyártása alig

24. táblázat

A TÁRSADALMI TERMÉK EGYSÉGNYI ENERGIAIGÉNYE
VAJDASÁG IPARÁBAN 1980-BAN

$$\text{(Specifikus fogyasztás = } \frac{\text{t/ekv. szén}}{\text{mill. din.}} \text{)}$$

ÁGAZAT	Specifikus fogyasztás		Részaránya	
	t/ESZ mill. din.	Index	Társad. termékben	Összfo- gyasztásban
GYÁRIPAR	63,4	100	100,0	100,0
Építőanyag-gyártás	314,4	496	4,7	23,3
Nemfémek feldolg.	235,1	371	1,4	5,2
Vegyí alapanyagok	121,2	191	5,3	10,1
Élelmiszeripar	55,4	97	26,8	26,0
Szövőipar	29,0	46	10,5	4,8
Fémf. és gépgyárt.	27,0	43	24,2	10,4
Egyéb iparágak	46,9	74	27,1	20,2

ADATFORRÁS: 1. és 2. oszlop — „VSZAT távlati energetikai fejlődése 2000-ig” c. tanulmány. Ipargazdasági Intézet. Belgrád 1979. 80. old.; 3. és 4. oszlop — A TSI kimutatásai.

4,7%-kal részesedik Vajdaság iparának társadalmi termékében, miközben a felhasznált energia 23,3%-át igényli. Energiatakarékossági szempontból tehát ez a változás teljesen indokolt. Ezzel kapcsolatosan azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy az energetikai hatékonyság csupán egyik — habár fontos — parciális koefficiense a hatékonyságnak.

b) A fémipari komplexum (fémfeldolgozás, közlekedési eszközök előállítás, hajógyártás, villamos gépek és készülékek gyártása) 1975-ben Vajdaság ipari össztermelésének 25,4%-át adta. Ez a komplexum jelentős ellátója gyakorlatilag az összes többi ágazatnak. A fémfeldolgozó ipar fontosságát méltatva V. Šolaja megállapította:

„Az 1976—1980. évi középtávú terv rendkívül felelősségteljes feladatokat ró a fémiparra, hogy jelentős vívmányokkal lássa el a gazdasági tevékenységek széles skáláját (szem előtt kell tartani az elvárások további növekedését 1985 után egészen 2000-ig, valamint a JSZSZK miszsiós szerepét és kötelezettségeit az el nem kötelezett országok viszonylatában) . . .

A munkaeszközök technikai-technológiai szintje, amit ez a komplexum az anticipált tervmutatók révén a tervidőszak végére felkínált (a behozatali és saját gyártású szerszámgépek), nem elégíthetik ki a várakozásainkat, s ezért a hazai gép- és szerszámgyártás jelentőségére való tekintettel már a közeljövőben, megfelelő társadalmi felelősségérzettel elemeznünk kell a helyzetet, hogy a szükségletekhez igazodva hatékony intézkedéseket foganatosíthassunk.”²⁷

Az iparosítás folyamata nagymértékben függ a felszerelések és berendezések vásárlásától. A felszereléshez leginkább a technológiát is csatol-

25. táblázat

A BEHOZATALI FELSZERELÉS ÉRTEKARÁNYAI A HAZAIHOZ
VISZONYÍTVA VAJDASÁG IPARI BERUHÁZÁSÁBAN (1978)

(A hazai felsz. értéke: 100)

IPARI ÁGAZAT	ÉRTEKARÁNY
Papírtermelés és feldolgozás	791:100
Nyomdaipar	748:100
Vegyipari termékek gyártása	461:100
Olajszármazékok előállítása	233:100
Szövőipari késztermékek gyártása	227:100
Vegy. anyagok feldolgozása	204:100
Nemfémek feldolgozása	164:100
Fémfeldolgozás	150:100
Villanyerőművek	137:100
GYÁRIPAR — ÖSSZESEN	110:100
Faipari késztermékek gyártása	88:100
IPARI BERUHÁZÁSOK — ÖSSZESEN	70:100
Élelmiszeripar	66:100
Építőanyag-gyártás	65:100
Gépgyártás	26:100

ADATFORRÁS: Kiszámítva a VSE—79. alapján, 173. old.

ják, s ha külföldi felszerelésről van szó, akkor kialakul a behozatali függőség (dokumentáció, alkatrészek, egyes nyersanyagok, eljárások stb.).

Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy egyes fejlődéshordozó iparágainkban a behozatali felszerelés aránya a hazaihoz rendkívül kedvezőtlen — különösen ott, ahol nem folytatunk rendszeres kutatómunkát, tehát a tudományos-kutatómunkában nem mutatunk fel semmilyen jelentősebb eredményeket (25. táblázat).

Olyan anyagi lehetőségeink természetesen nincsenek, hogy minden iparágat saját készítésű felszereléssel és berendezésekkel lássunk el a termelés felújítása érdekében, de a behozatali függőség csökkentése érdekében a fémiparnak mindenképpen növelnie kellene részarányát a hazai és külföldi beruházók ellátásában, különösen ott, ahol a felszereléssel együtt a saját technológia is piacra található.

A fémipari komplexum és az általa szelektált programok előnyben részesítésével megteremténék a dinamikusabb fejlesztési stratégia előfeltételeit. Vajdaság fejlesztési társadalmi tervében már 1976 óta ezt az álláspontot érvényesítjük.

Jegyzetek

- ¹ Szerzői kollektíva: „Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine”. A PSMO Központ kiadványa. Újvidék, 1978. (Mezei dr. S.: Tendencija posleratnog razvoja u SAP Vojvodini.) 25. oldal
- ² Ugyanott, 27. oldal
- ³ M. Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije. Informator. Zágráb, 1968. 304. oldal
- ⁴ Vajdaság aktív lakosságának részaránya így alakult: 1931-ben 52,9, 1948-ban 49,4, 1961-ben 44,0 és 1979-ben 43,0%. (Jugoszláv Statisztikai Évkönyv — JSŽ — 1980., 416. old.)
- ⁵ Németországban akkortájt, pontosabban 1925-ben az aktív lakosság 30%-a dolgozott a mezőgazdaságban az erdészettel és halászáttal együtt, 41,3%-a pedig a gyárparban, a bányászatban és a kisiparban. Adatforrás: M. Mirković: Industrijska politika. Gece Kon A. D. kiadványa. Belgrád, 1936. 23. oldal
- ⁶ M. Mirković: Idézett mű, 350—351. oldal
- ⁷ Megjelent Vajdaság SZAT Hivatalos Lapjának 75/25. számában.
- ⁸ Részletesebben lásd: A Mora: Privredni razvoj Vojvodine od 1985. godine c. tanulmányt a „Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine” c. könyvben. 421--427. oldal
- ⁹ Vajdaság ipari fejlődését elsősorban az 1979-ig terjedő, s csak kivételesen az 1980-ra érvényes adatokkal szemléltetjük, minthogy a Vajdasági Statisztikai Évkönyv 1980. évi kiadványa még nem jelent meg. Az 1979. évi társadalmi termékre vonatkozó adatot a TSI 87. közlönyének adatai alapján számítottuk ki. 18. oldal
- ¹⁰ A Tartományi Tervhivatal: Analiza ostvarivanja Društvenog plana SAPV za period 1976. do 1980. godine i mogućnosti razvoja do 1985. godine c. okmánya (1980 szeptembere).

- ¹¹ Prof. Stjepan Han: Suština, značaj i faktori produktivnosti rada. (Gyűjteményes kiadvány a termelékenységéről és a kapacitások kihasználásáról szóló tanácskozásról.) VKSZ TB kiadványa. Újvidék, 1978. 25. oldal
- ¹² Prof. Ladislav Kun: Kretanje produktivnosti rada u SAP Vojvodini. A „Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine” c. könyvből. 299. 339. oldal
- ¹³ A bruttó (össz) energiafogyasztás magában foglalja az összes energiahordozók végfogyasztását, beleértve az olajfinomítók saját fogyasztását, valamint az elektromos energia átviteli és elosztási veszteségeit is.
- ¹⁴ World Energy Outlook. A Reassessment of Long Term Energy Developments and Related Policies. OECD. Párizs, 1977. 27. oldal
- ¹⁵ EGK bizottsága: Energiepolitische Ziele für 1990. und Programmer der Mitgliedstaaten. Brüsszel, 1978.
- ¹⁶ A beruházások hatékonyságával több hazai kutató is foglalkozik. Regionálni i granski aspekt efikasnost uloženih sredstava jugoslovenske industrije 1964. i 1967. godine c. munkájában (Közgazdasági Intézet kiadványa, Zágráb, 1970.) *Ivan Turčić* az egyes területek beruházásainak hatékonyságát mérlegelve rámutatott a befektetett eszközök hatékonyságának viszonylagos különbségeire. *Momir Čećez* O efikasnosti sredstava u privredno nedovoljno razvijeniim područjima c. tanulmányában (Pregled folyóirat, Szarajevó, 80/1. száma, 27. old.) hozzájárult az ország fejlett és fejletlen vidékein befektetett eszközök hatékonyságának átfogó áttekintéséhez.
- ¹⁷ V. P. Kraszovszki szerint az építés átlagos időtartama a Szovjetunióban 1964 és 1968 között összesen 468 253 beruházási létesítmény vonatkozásában 3,07 év volt. A JSÉ—80 adatai szerint, 194. oldal, a befejezett beruházások összértéke 1978-ban 128 811 millió dinár volt Jugoszlávia társadalmi szektorában. A szövegben közölt egyenlet szerint $t_e = 1,98$ volt a gazdaságban, míg az iparban $t_e = 2,54$.
- ¹⁸ A részletes elemzést lásd az Informacija o promeni i mogućnosti ukidanja klizne skale c. anyagban. A tartományi szervek reszortközi munkája, 351—116. szám, 1981 májusa.
- ¹⁹ Ugyanakkor megnövekedett a saját szükségletekre leszállított áru mennyisége is (%-arány az össztermelésben):

Saját szükségletek kielégítésére évenként	1970	1972	1974	1976	1978
	58,5	58,2	60,5	65,2	69,2

Adatforrás: Robni tokovi između SAPV i republika. TSI 81/88. számú közlönye.

- ²⁰ A kőolaj átlagára 1970-ben 16,5 \$/t; 1975-ben 88,3 \$/t, míg 1980-ban 295 \$/t. (Adatforrás: Die Europäische Gemeinschaft und die Energiefrage. Brüsszel, 1978., valamint az újvidéki Naftagas adatai.)
- ²¹ Szerzői kollektíva: Zaključivanje ugovora sa inostranim partnerom. (A. Mora: Elementi strategije razvoja ekonomskih odnosa sa inostranstvom.) Társadalom- és Jogtudományi Intézet kiadása. Újvidék, 1979. 3—8. oldal

- ²² Zakon o dugoročnoj proizvodnji kooperaciji, poslovno-tehničkoj saradnji i pribavljanju i ustupanju materijalnog prava na tehnologiju između domaćih OOUR-a i stranih lica (Sl. list SFRJ 78/40. szám.)
- ²³ A Külgazdasági Kapcsolatok Tartományi Titkárságának tájékoztatója szerint. 81/336—30. szám, 1981 áprilisa.
- ²⁴ Év végi helyzet (1979-ben): Német SZK — 40 szerződés, USA — 15, Franciaország — 10, Olaszország — 7 szerződés. (A PSEOI anyaga.)
- ²⁵ Részletesbben lásd az Euromoney c. folyóirat 1979. évi szeptemberi számát. 31. oldal
- ²⁶ Összesen 13 szerződés, a külföldi üzletfél átlag 30,6%-ot befektetésével. (A PSEOI anyaga.)
- ²⁷ V. Šolaja: O nekim dilemama razvoja proizvodne funkcije jugoslovenske metalne industrije. IPM '76. Újvidék, 1976. 23. oldal.

Rezime

Neki aspekti privrednog i industrijskog razvoja Vojvodine

Autor obrađuje privredni i industrijski razvoj Vojvodine, počev od predratnog stanja, konstatujući da se nova Jugoslavija u početku našla u zaostalosti privrede, u odnosu na zapadnu Evropu, za oko dva stoljeća. U okviru toga, Vojvodina je bila među najrazvijenim delovima, iako sa izrazito prenaplašenim agrarnim karakterom i sa učešćem poljoprivrednika, u ukupnom aktivnom stanovništvu sa 76,3%. Posle oslobođenja, dolazi usled toga, u odnosu na druge razvijene oblasti, do relativnog opadanja učešća Vojvodine, koje je zadržano sve do danas. Autor prikazuje ovu pojavu sa podacima o razvoju za period 1952—1972 godine.

Prikazuju se planirani osnovni ciljevi i zadaci prema društvenim petogodišnjim planovima od 1966 do 1985 godine. Pri tome autor ukazuje na veoma značajnu problematiku strukture i zadataka, ali i na veoma veliki značaj regionalnog razvoja i njegovog učešća u pomenutim ciljevima i zadacima. Posebno se podvlači značaj strukture investicija, prema privrednim oblastima, sa osobitim naglaskom na zadatak industrijalizacije i na ulaganja u prioritetne delatnosti. Pri tome je prikazano vrlo zanimljivo upoređenje sa međunarodnom strukturom, u pogledu učešća investicija u energetiku, hemiju i metalnu industriju, u ukupnim industrijskim investicijama.

Autor ukazuje na veoma veliki značaj industrijalizacije za celoviti razvoj, ali i na neke nepovoljne pokazatelje. Tako na primer industrija u 1979 godini učestvuje sa 55,4% u društvenom bruto proizvodu, ali u dohotku samo sa 37,6%, a u aktivnim osnovnim sredstvima društvenog sektora sa 46,3%. Uprkos tome, industrija je i pored velikog učešća poljoprivrede, delatnost, koja udara pečat na čitav razvitak.

U analizi efikasnosti društvene reprodukcije, ukazuje se na relativno visoko — u odnosu na SFRJ — učešće produktivnosti u porastu društvenog proizvoda. U vezi sa ovom analizom, autor skreće pažnju na nedostatak zajedničke opšte definicije pojma produktivnosti. U pogledu problema efikasnosti reprodukcije, daju se vrlo zanimljivi grafikoni. Posebno se skreće pažnja na problem energetske efikasnosti i na učešće industrije u ukupnoj energetskej potrošnji.

Posebno se autor bavi efikasnošću investicija i ukazuje na kretanje bruto investicija i društvenog proizvoda u SFRJ i u Vojvodini. Efikasnost investicija prema podacima tabele i dijagrama o njihovom kretanju u tom periodu, opkazuju sledeću sliku:

	Jugoslavija	Vojvodina
društveni proizvod	248,2	233,6
investicije	309,8	441,2

Isto tako se ukazuje na učešće investicija u društvenom proizvodu, kao i na činjenicu da relativno dugo trajanje radova na investicionim objektima negativno utiče na rentabilnost investicija.

Problematika izvoza i uvoza, kao i učešća pojedinih delatnosti, u odnosima sa inostranstvom je daljnja problematika, koja autor razrađuje. Posebno se obrađuje pojam dugoročnih kooperacija i razmene tehnologije, te korišćenje dugoročnih licenci.

Na kraju se u ovom članku prikazuje stav autora u pogledu selektivnosti i efektivnosti razvoja sa osobitim naglaskom na odabrane prioritetne grane, prema dosadašnjim srednjoročnim planovima Vojvodine.

Resumee

Einige Gesichtspunkte der wirtschaftlichen und industriellen Entwicklung von Vojvodina

Der Verfasser bearbeitet die wirtschaftliche und industrielle Entwicklung von Vojvodina, abgehend von dem Vorkriegszustand in dem er bestätigt, dass die Entwicklungsstufe des neuen Jugoslawien etwa zwei Jahrhunderte hinter der westlichen Europa gewesen ist. In diesem Rahmen gehörte Vojvodina zu den entwickeltesten Landsteilen, obwohl mit ausgesprochenem Agrarcharakter und mit 76,3% aller aktiver Bewohner in der Landwirtschaft betätigt. Nach der Befreiung ist daher — gegenüber der anderen entwickelten Landsteilen — zu relativen langsameren Entwicklung gekommen, die bis jetzt nicht überwunden ist. Der Verfasser beweist die Tatsache mit statistischen Daten der Entwicklung, in der Period 1952—1972.

Es werden die grundlegenden Ziele und Aufgaben, laut den Fünfjahresplänen von 1966 und bis zum Jahre 1985 dargestellt. In dieser Hinsicht, weist der Verfasser auf die Wichtigkeit der Struktur dieser Aufgaben hin, sowie nicht weniger auch auf die Wichtigkeit der regionalen Entwicklung und auf die Beschäftigung dieser Pläne mit den genannten Problemen. Die Struktur der Investitionen, in Hinsicht dieser Struktur der Aufgaben wird besonders unterstrichen und dabei auch die Beteiligung der prioritätlichen Tätigkeiten vorwiegend untersucht. Es liegt eine sehr interessante internationale Vergleichung bei, in Hinsicht der Beteiligung der Energetik, der Chemie und der Metallurgie in den industriellen Investitionen.

Der Verfasser unterstreicht die sehr wichtige Bedeutung der Industrialisierung, verweist aber auf etliche ungünstige Kennziffer. So zum Beispiel, ist die

Industrie im Jahre 1979 mit 55,4% in dem nationalen Bruttoprodukt beteiligt, in dem Nationaleinkommen jedoch nur mit 37,6% und in den aktiven Grundarbeitsmitteln mit 46,3%. Abgesehen davon ist die Industrie — entgegen der grossen Beteiligung der Landwirtschaft — die wirtschaftliche Betätigung, die bei der ganzen Entwicklung grundlegend ist.

In der Analyse der gesellschaftlichen Reproduktion, wird auf die — in Hinsicht auf die anderen Gebiete des Landes — relativ hohe Beteiligung der Produktivität in der Erzeugung des Nationalproduktes, hingewiesen. In dieser Analyse, weist der Verfasser auf die noch nicht bestehende gemeinsame Definition des Begriffes der Produktivität hin. In Hinsicht der Effektivität der Reproduktion, werden sehr interessante Diagramme vorgelegt und es wird besonders auf die Effektivität der Energie, sowie auch auf die Beteiligung in dem Energieverbrauch, hingewiesen.

Der Verfasser befasst sich insbesondere mit der Effektivität der Investitionen und weist auf die Entwicklung, der Investitionen und des Nationalprodukts in der Vojvodina, hin. Die Effektivität der Investitionen ist ausgedrückt im Prozent des Wachstums und ist laut den Daten und der Diagramme die folgende:

	Jugoslawien	Vojvodina
Nationalprodukt	248,2	233,6
Investitionen	309,8	441,2

Es wird die Beteiligung der Investitionen im Nationalprodukt vorgelegt und auf das zulange Dauern der Investitionen hingewiesen, da das auf die Rentabilität der Investitionen ungünstig wirkt.

Die Problematik des Aus- und Einfuhrs, sowie die Beteiligungen einiger Branchen im Ausfuhr, wird gezeigt. Das Problem der langfristigen Kooperationen mit dem Ausland und des Austausches der Technologie, wird bearbeitet.

Am Ende, wird in diesem Artikel, die Nötigkeit der selektiven und effektiven Entwicklung und die Wichtigkeit der Entwicklung der Prioritätenbranchen in der Vojvodina, vorgetragen.

Szecsei Mihály

AZ ÖNIGAZGATÁSI TÁRSADALMI TERVEZÉS INFORMÁCIÓRENDSZERÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

Az információ szerepe a népgazdasági tervezésben mindig döntő fontosságú volt. Már az első népgazdasági szintű tervek kidolgozásához megfelelő számú és méretű információra volt szükség. A népgazdaság fejlettségének mai szintje, de még inkább a gazdaságirányítás mechanizmusa időszerűvé teszi egy átfogó, jól működő információrendszer kiépítésének szükségességét. Természetesen a népgazdasági tervezési rendszer működésénél is adódnak problémák, amelyeknek azonosítása, majd elhárítása szakmunkát igényel.

Elfogadhatónak tartok egy olyan álláspontot, amely szerint nem lehet egy ilyen dolgot az információrendszer működése szempontjából a teljesség igényével megírni. Mivel a népgazdasági tervezés hatékonyságának emelése soha le nem zárható folyamat, így az öngazgatási tervezés rendszerének folyamatos elemzése és kutatása értékes adalékokkal gazdagíthatja magára a termunkára vonatkozó ismereteinket.

Az utóbbi évtizedben még a köznapi beszédben is egyre gyakrabban halljuk és használjuk az információ szót. Egyre gyakrabban „informálódunk”, vesszük igénybe az „információforrást”, emlékezőképességünket „információtárolásnak” nevezzük, gyakran „hasznos információról”, máskor „helytelen információról” beszélünk. A mi nemzedékünk már kutatja az információáramlás törvényszerűségeit s annak minél hatékonyabb felhasználási módját. Az anyagi és az élő világ — ideértve az emberi társadalmat is — telítve van információkkal, információrendszerekkel. A természet- és társadalomtudományok bebizonyították, hogy az anyagi világ és az emberi társadalom egyen úlyi állapotát, fejlődését az információk pontos áramlása, az információrendszerek pontos működése teszi lehetővé. Ha az információrendszerben zavar támad, a szervezetben rendellenesség lép fel. Természetesen, mindezekkel a tényekkel találkozunk — és számolunk — a tervezői munka során. Az öngazgatási társadalmi tervezés előnyeit csak akkor tudjuk hasznosítani, ha a szó szoros értelmében korszerűsítjük a tervezői munkát, ha lehetővé tesszük, hogy az a gazdaságirányításhoz a legjobb irányok és oéllkitűzések meg-

határozásával járuljon hozzá. Ehhez pedig egyebek között szükséges a tervezés információrendszerének pontos működése.

Tudjuk bár, hogy a világon mind több országban fejlesztik a társadalmi tervezést mint a társadalom — tehát a gazdaság és a nemgazdasági tevékenységek — fejlesztésének tervezését, itt mégis elsősorban a gazdasági tervezés szempontjaival és információigényeivel foglalkozunk. Ismeretes ugyanis, hogy az információrendszerek működése nálunk a gazdaságban — vagy legalábbis a legtöbb gazdálkodó egységben — előrehaladottabb állapotban van, mint a nem gazdasági tevékenységekben. Az utóbbi években ehhez jelentős mértékben hozzájárult az információrendszerek műszaki-technikai bázisának a számítógép- és adatfeldolgozó hálózat nagyméretű fejlesztése. Jóllehet sokáig, más fejlettségi szinten, a munkát és a munka tárgyát vizsgáltuk a gazdasági folyamatok elemzésekor, ma már azt tartjuk, hogy a gazdasági folyamatoknak nemcsak két tényezőjük van: az anyag és a munka áramlása, hanem van egy harmadik is, amely az említett két tényezővel szerves kapcsolatban áll. Ez pedig a gazdálkodás irányítása, vezetése és szervezése.

Az irányítás, a vezetés és a szervezés egy kiterjesztett értelmű információgyűjtési, -rendezési, -tárolási és feldolgozási folyamatnak is tekinthető. Az irányítás részei ugyanis: a tervezés, a döntés, az utasítás, a végrehajtás, az ellenőrzés, mind olyan tevékenységekből állnak, amelyek vagy információra támaszkodnak, vagy pedig információt közvetítenek. Különösen nagy jelentősége van nálunk most e tény felismerésének, amikor a gazdaságirányítást egy erősen decentralizált öngazgatási gazdálkodási modellben kell megvalósítani és fejleszteni. A központi utasítások helyett a jövedelmi viszonyokon alapuló gazdasági kapcsolatok működésével kell lebonyolítani a gazdálkodási folyamatokat. Ez természetesen feltételezi a gazdálkodó egységek közös célkitűzéseit és érdekeit. A közös célok és érdekek azonban nem adódnak maguktól, és nem következnek a szervezeti formákból, hanem azok azonosítása és megfogalmazása egy jól működő információrendszert feltételez,

Öngazgatású társadalmi tervezési rendszerünk jelenleg az egységes tervezési metodológia kötelező minimális mutatószámrendszeréből meríti információit, azonban ma már nyilvánvaló, hogy ez az információbázis csak a tervezés bizonyos szakaszaiban (érdekegyeztetés, öngazgatási meg egyezések és társadalmi megállapodások előkészítése) tudja a tervező munka információigényének részét nyújtani. A tervek és tervdokumentumok alapján szükséges döntéshozatalhoz már nincs megfelelő információalap. Külön gondot okoz a tervmegvalósítás kísérésének információszükséglete. Törvényes kötelezettségünk ugyanis a tervek mellett kísérni és ellenőrizni az öngazgatási meg egyezésekből és társadalmi megállapodásokból eredő feladatok teljesítését. Tudjuk ugyanis, hogy a középtávú tervek alapjairól megkötött öngazgatási meg egyezésekben és társadalmi megállapodásokban fogalmazták meg a tervezés hordozói mind a közös célokat és célkitűzéseket, mind azokat a közös érdekeket, amelyeket a tervszerű fejlesztés során a nagyobb jövedelem érdekében együttes erő-

vel akarnak megvalósítani. Ennek a nagyon bonyolult munkának hatékonyságát csak úgy biztosíthatjuk — és ez az öngazgatási társadalmi tervezés rendszerének hatékonyságát is jelenti, ha olyan információrendszert építünk ki, amely a tervmegvalósításhoz szükséges döntéshozatalt megfelelő mennyiségű és minőségű információval látja el.

Gyakran tapasztaljuk, hogy bizonyos információrendszerek hiányát az egyes tervező szervek úgy próbálják pótolni, hogy óriás mennyiségű, sokszor csak szükségesnek vélt információt gyűjtenek be, terhelve ezzel a társult munka szakszolgálatát; szinte „üres járatot” idéznek elő az aránylag nagy mennyiségű élő munka és anyagi erőforrás lekötésével. Ezzel a „túlbulzó” információgyűjtéssel és adathalmazással pedig téves irányba terelhetik a döntéshozatalt, és a tévedések csak nagy késéssel észlelhetők, mikor a téves irányú vagy ütemű fejlesztés más jelentős károkat okoz. Ezért szorgalmazunk egy olyan információrendszert, amely a tervszerű gazdálkodáshoz csak megfelelő mennyiségű, de mindenképpen szükséges minőségű információt szolgáltat.

A tervező munkát tehát úgy jellemezhetnénk, mint egy információfeldolgozási folyamatot. Ez a munka az információ „nyersanyagát” feldolgozva olyan „terméket” bocsát ki, amely nem más, mint a jövő képe, valamint a jövő tudatos alakítását célzó cselekvési programokra vonatkozó, a gazdálkodó egységek önálló döntéseinek orientálására szolgáló információk összessége. Tervezésünk jelenleg több információ-alrendszer anyagát használja, dolgozza fel. Legrendezettebbnek mondhatnánk a statisztika információ rendszerének és az öngazgatási társadalmi tervezés rendszerének viszonyát. Meg kell állapítanunk, hogy a tervezés jellegére kihat a statisztika fejlettsége. A tervezés ösztönzi a statisztikai információrendszer fejlődését, mivel a tervezés fokozza az igényt a feldolgozott információk, elemzések iránt. A tervezés és a statisztika szoros kapcsolata mellett sajátos funkciójuk objektív különbségeket is jelent, s ezért természetes, hogy a népgazdasági tervezés más információ-alrendszerekre is támaszkodik. A statisztikai információ a tervezési információszükségletnek egy részét adja. Jelentőségét növeli, hogy a statisztikai információ nagy szerepet játszik a makroökonómiai folyamatok tervezésében, valamint a konkrét fejlesztési döntések előkészítésében. Növekvő szerepe van ezeknek az információknak a társadalmi-gazdasági prioritások kiválasztásában, a gazdaságirányítás hatásainak mérésében. A statisztika és a népgazdasági tervezés fogalmi rendszerének összehangoltsága az új öngazgatási tervezési rendszerben sokat javult, és ez különösen fontos a tervek megvalósításának kísérésében.

Nem ilyen egyértelműen összehangolt fogalmi rendszer az információ másik alrendszere a társadalmi könyvviteli szolgálat pénzügyi információrendszere esetében. Az ugyanis inkább a pénzügyi folyamatok formai ellenőrzésének szükségleteit elégíti ki. Így a vállalati számvitel mint információszállító sem elégíti ki a tervezés információigényeit. Az átlagokhoz való viszony kimutatásával, valamint a gazdálkodó egységek egy-

máshoz való hasonlításával ez az információ-rendszer gyakran eltávolítja a tervező munkát a gazdasági folyamatok lényeges kérdéseitől.

Szólni kell természetesen ennek az információ-rendszernek az előnyéről is, amivel növeli a tervező munka hatékonyságát. Ez pedig az információszállítás ideje. Jó műszaki-technikai bázisra támaszkodva ugyanis (számítógépes adatfeldolgozás) a társadalmi könyvviteli szolgálat információi a lehető legrövidebb időn belül a gazdálkodási egységek és a döntéshozók rendelkezésére állnak, ami tudvalevően nagy fontosságú a gazdálkodási folyamatok irányításában.

Az elmondottakból magától értetődőnek tűnik, hogy ezt az információ-rendszert tovább kell fejleszteni, hogy mind jobban megfeleljen a tervezés és gazdaságirányítás követelményeinek. Mivel öngazgatási tervezési rendszerünk lényegében a társult munka tervezési cselekményein alapul, így még egy — most erőteljes fejlődésnek indult — információ-rendszerről kell szólnunk, amely nagyban befolyásolja a tervező munka hatékonyságát.

Mint már említettük, a középtávú tervek elfogadását megelőzi egy egész sor tervdokumentum kidolgozása. Ezek közül a jövőalakítás szempontjából legjelentősebbek a középtávú terv alapjairól szóló öngazgatási megegyezés és a középtávú terv alapjairól szóló társadalmi megállapodás. Igaz, hogy az első tervdokumentumot majdnem kizárólag gazdálkodási egységek írják alá, kötik meg — így hát főleg a munkaszervezetek tervei nyerne számszerűsítést, de gyakorlatilag a társadalmi-politikai közösségek (pl. községek) tervei sem lehetnek ellentétben ezeknek a megegyezéseknek a tételeivel. A makroökonómiai szintű tervek kidolgozásában különleges szerepe van a társadalmi megállapodásoknak, amelyeket a középtávú terv alapjairól kötöttek meg. Itt jut kifejezésre a tervezés és a vállalati információrendszer viszonya. Mivel a társadalmi megállapodások végrehajtói, megvalósítói a társultmunka-szervezetek, így a legtöbb idevonatkozó információt ezeknek a munkaszervezeteknek az információrendszere képes szállítani.

A tervezés szempontjából nagy fogyatékossgként könyvelhető el az, hogy eddig nem sikerült kifejleszteni és elfogadtatni egy egységes vállalati információrendszer modelljét, amely kielégítené mind a munkaszervezeti tervezés, mind pedig a népgazdasági tervezés információigényeit. Csökkenti az információellátás hatékonyságát az is, hogy a sokféle gyártmányú számítógép többféle szállítótól is származik, akik üzleti céljaiktól vezérelve különféle programokat adtak el munkaszervezeteinknek, és ennek következtében megtörténik, hogy ugyanazon megegyezés vagy megállapodás aláírói más-más módon és felvételezéssel készült információkat szolgáltatnak, s így csak újabb költségek és munka árán lehet kialakítani az öngazgatási megegyezés vagy társadalmi megállapodás megvalósításának képét.

A munkaszervezeti tervezés a népgazdasági tervezés szerves része, mondhatnánk, alapja. Így a munkaszervezet információrendszerével szemben olyan követelményeket támasztunk, amelyek maradéktalanul kielé-

gítik a tervezés igényeit. Természetesen ezek az igények nem hathatnak károsan a munkaszervezet egyéb funkcióinak megvalósulására. Egy olyan vállalati információrendszert szorgalmazunk a tervezés- és tervmegvalósítás szempontjából, amely:

— új és több szintű információt szolgáltat a

a) vállalati piac és termékpolitika megalapozásához: a vállalati teljesítmény piaci megítélésében a termék és mindenfajta vevőszolgálat együttes értékelése, konkurrenciaelemzés, a vállalati kínálat sokoldalú és perspektivikus vizsgálata;

b) a vállalati munka hatékonyságát befolyásoló tényezők részletes és perspektivikus elemzéséhez: a teljesítmény, költségek és vállalati erőforrások komplex vizsgálata, a gazdasági-társadalmi környezet igényei és a vállalati teljesítmény közötti összhang, a vállalati gazdálkodás erős és gyenge pontjainak feltárása;

c) a népgazdaság általános helyzetének és a munkaszervezet gazdálkodási szintjének, célkitűzéseinek és eredményeinek együttes vizsgálatához: az erőforrások kihasználásának színvonala, a fejlődés üteme és alkalmazkodó képessége;

d) a munkaszervezet jövedelmi kapcsolatának fejlesztéséhez; közös összárbevétel megvalósítása és elosztása, közös jövedelem megvalósítása és felhasználása, az öngazgatási megegyezésekben és társadalmi megállapodásokban meghatározott közös fejlesztési programok megvalósítására.

Tartalmi szempontból szükségesnek tartjuk olyan vállalati információrendszer kiépítését, amely kielégíti a megnövekedett és új minőségű igényeket a következő területeken:

a) biztosítja az árrendszer munkaszervezeti alkalmazásához a szükséges információkat (mind a hat árképző kritériumhoz, amelyeket az ártörvény előírányoz; megfelelő információs alapot nyújt a tervezésben alkalmazott árprognózisokhoz;

b) biztosítja a vállalati döntések megalapozásához szükséges külpiazi információkat (nyersanyag, félkész- és késztermék világpiaci forgalma és áralakulásának komplex elemzése);

c) a társult munkaszervezeti szintű teljesítmények (termék és szolgáltatások) és a szükséges ráfordítások költséginformációinak biztosítása.

A munkaszervezeti szintű információrendszer fejlesztésének vannak bizonyos előfeltételei, valamint gazdaságosságának is megvannak a maga határai, amit figyelembe kell vennünk mind az információrendszer tervezésénél, mind annak a tervezési munka során történő felhasználásánál. Feltétlenül szükséges megteremteni és növelni az alapbizonylatok pontosságát és megbízhatóságát. Biztosítani kell az alapinformációk sokoldalú felhasználását és azoknak a jelenlegi nyilvántartásból nyerhetőségét, vagyis kerülni az új nyilvántartás bevezetését vagy a meglévő bővítését.

Szükséges biztosítani a jelentéseknek, értékeléseknek a felhasználó szükségleteihez és ismereteihez való alakítását mind a forma, mind a tartalom (részletesség) és a szaknyelv szempontjából. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a munkástanács vagy annak szervei összetétel

szempontjából nem csak szakemberekből állnak. Nagyon fontos szempont az információrendszer kiépítésénél az összekapcsolt gazdasági egységek információrendszerének kölcsönös összefüggése (munkaszervezeten belül, az újratermelési körök szintjén, pl. az egyes vertikumokon belül és azok között is).

Az új tervezési rendszer alkalmazása során nyilvánvalóvá vált, hogy a tartalmilag különféle információkat (statisztika, társadalmi könyvviteli szolgálat, számvitel stb.) valamelyest egységes rendszerben kell megszervezni, s ennek az egységes gazdasági információrendszernek a szabályozását és fejlesztését kiemelt feladatként kell kezelni. Mivel a népgazdasági tervezés a társult munka alapszervezetétől a legmagasabb makroökonomiai szintig felöleli a gazdasági folyamatok tervezésének és megvalósításának problémáit, így ennek az egységes gazdasági információrendszernek az öngazgatási társadalmi tervezés rendszerébe is be kellene épülnie. Ez lehetővé tenné mind a több szűrt információáramlás zavaratlan lebonyolítását, mind azok felhasználását a tervezés és a gazdálkodás minden szintjén.

A tervgazdálkodás eddigi története folyamán a tervezés középpontjában elsősorban a gazdaság jövőbeli képének és a megfelelő cselekvési programnak a kialakítása: a népgazdasági tervezés állt. Már ma is, de a jövőben még inkább mind nagyobb szerepet fog kapni a társadalmi, sőt a politikai tervezés is. Nem terjedhet ki azonban e dolgozat az említett tervezések információrendszerére is, egyelőre megelégszünk az új öngazgatási társadalmi tervezés információrendszerének, illetve néhány felsorolt problémájának vizsgálatával.

Az információ tervezést gátló problémáinak feltárásához s a problémák átfogó megoldását célzó javaslat kidolgozásához szükséges, hogy világos és áttekinthető képünk legyen az információrendszerként kezelt öngazgatási társadalmi tervezés rendszeréről. Mivel a valóságot teljes bonyolultságában sem leírni, sem kezelni nem tudjuk, így olyan kép kialakítására törekszünk, amely a meghatározó jelentőségű vonásokat emeli ki, vagyis a már elmondottak alapján megpróbáljuk felvázolni az öngazgatási tervezési rendszer információrendszerének szerintünk működőképes modelljét.

Az öngazgatási társadalmi tervezés információrendszerét nem szabad azonosítani a tervezés szerveivel és hordozóival (sem a Szövetségi Tervintézzettel, sem a többi tervszolgálattal). Ugyanis, számos más szerv is hajt végre a tervezéssel kapcsolatos feladatot (Társadalmi Könyvviteli Szolgálat). Mint minden rendszer, ez az információrendszer is több alrendszerből s azok elemeiből áll. Ezeket az alrendszereket outputjukkal jellemezhetjük.

Elsőként a tervkészítési alrendszerrel foglalkozunk. Ennek az outputját azon információk összessége képezi, amelyek a társadalom jövőbeli képére, valamint a gazdasági és társadalmi jelenségek és folyamatok bizonyos körének alakulására vonatkoznak. Már maga a tény, hogy egy gazdálkodó egység több öngazgatási megegyezést köt a középtávú terv

alapjairól, s hogy ugyanígy a társadalmi-politikai közösségek is több társadalmi megállapodást kötnek, növeli mind az információáramlás gyakoriságát, mind az információ tömegét.

A tervekészítési alrendszer két nagy feladatot hivatott teljesíteni. Az egyik feladatcsoport outputját olyan információk alkotják, amelyek valamely gazdasági, társadalmi jelenség vagy folyamat meghatározott gazdasági vagy társadalmi-politikai célkitűzések eléréséhez szükségesnek ítélt alakulására vonatkoznak.

A másik feladatcsoport outputját olyan információk alkotják, amelyek valamely gazdasági, társadalmi jelenség bizonyos feltételek mellett várható alakulására vonatkoznak.

Ez utóbbi alrendszer outputját azok az információk képezik, amelyek megszabják a tervekészítő alrendszernek mint „termelő folyamatnak” a működését: egyrészt hogy a tervekészítő alrendszer elemei milyen logikai és időrendi sorrendben kapcsolódjanak egymáshoz, másrészt, hogy magukon az elemeken belül milyen műveletek elvégzésére kerüljön sor és hogyan. Ennek az alrendszernek terméke a tervekészítés programja, amelyet egyébként a társadalmi tervezésről szóló törvénnyel minden tervhordozó részére kötelezővé tettünk. Ezt az alrendszert a termékéről programkészítő alrendszernek nevezzük. A programkészítési alrendszer feladatcsoportjai a következők:

Elemzési feladatok, amelyekkel az elmúlt tervidőszak gazdasági fejlődésével kapcsolatos tapasztalatok feltárására törekszünk, majd a kialakult helyzetet a tervezett célokkal, irányokkal és ütemmel egybevetjük. Ezek az elemzési feladatok az egységes tervezési metodológia rendelkezései szerint készülnek.

Metodikai feladatok, amelyek annak meghatározását szolgálják, hogy a tervmunka során milyen gazdasági jelenségek szükséges és várható alakulását, valamint összefüggéseit kell megállapítani; melyek legyenek a tervezés szakaszai, és milyen legyen a tervezési feladatok egymás közötti kapcsolata e szakaszok során; milyen módszereket alkalmazzanak a feladatok végrehajtása során. Ezek nem előírást jelentenek, hanem az optimális tervezési gyakorlat kiválasztását. A szervezési feladatok arra vonatkoznak, hogy kik és mikor hajtsanak végre bizonyos feladatokat.

A harmadik alrendszer outputját azok az információk képezik, amelyek egyrészt a tervekészítési és programkészítési alrendszer nyersanyagát szolgáltatják, másrészt összekötik a tervezési információrendszer különböző elemeit, részrendszereit. Ez az alrendszer teremti meg tehát a környezet és a tervezési információrendszer többi alrendszerei közötti kapcsolatot. Ezt az alrendszert tervezési információellátó alrendszernek nevezzük. Ebben az alrendszerben feldolgozási feladatokról, konvertálási feladatokról, illetve ha az output mind kódjában, mind pedig tartalmában megegyezik az inputtal, akkor tárolási feladatokról beszélünk.

A negyedik alrendszert ugyan tervezésirányító alrendszernek szokás nevezni, de itt, tervezési rendszerünkéből eredő sajátosságként inkább a koordináló funkciót emelnénk ki. Különösen a középtávú tervek alap-

jairól kötendő öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások kidolgozásának és egyeztetésének szakaszában nagyon fontos ez a funkció, amely nagymértékben hozzájárulhat a közös célkitűzések és érdekek azonosításához és számszerű megfogalmazásához. Az ezekről szóló információk fogalomrendszerének tökéletesítése éppen folyamatban levő feladat.

Mint említettük, nem a teljesség igényével íródott e dolgozat. Az elkezdett tanulmányozás és kutatás tehát arra kötelez, hogy a jövőben ismertessük azoknak az információproblémáknak az elemzését, amelyek gondot okoznak a tervekészítés során, csökkentik a hatékonyságot, valamint akadályozzák az egyes alrendszerek továbbfejlesztését. Ugyancsak érintenünk kell majd a tervmunka információellátásának számítástechnikai kérdéseit, és végül a környezet és a népgazdasági tervezési rendszer kapcsolatának tökéletesítését.

Rezime

Neki problemi informacionog sistema samoupravnog društvenog planiranja

Ova studija predstavlja početak prvog svodnog prikazivanja problematike izgradnje informacionog sistema samoupravnog društvenog planiranja na mađarskom jeziku. S obzirom da odgovarajuća stručna literatura — za sada — nije se mnogo bavila ovom problematikom, ovaj rad će poslužiti kao pouzdan orijentir svim stručnim ljudima koji žele da izgrade ili barem istražuju informacioni sistem samoupravnog društvenog planiranja. Autor vezuje svoje izlaganje za funkcionisanje sistema planiranja narodne privrede, ali iz teksta, naročito kada se govori o podsistemima, jasno je da rad mogu koristiti i stručni radnici iz prakse planiranja i programiranja u udruženom radu.

Na početku studije daje se osvrt na pojam informacije zatim informacionog sistema. Zalaganje za izgradnju jednog efikasnog, funkcionirajućeg informacionog sistema autor opravdava s tvrdnjom da prednosti sistema samoupravnog društvenog planiranja možemo realizovati samo ako kompleksno osavremenjavamo rad u planiranju, a za to je neophodna izgradnja jednog savremenog, samoućeećeg informacionog sistema.

Uz isticanje da je savremeno planiranje sve više okrenuto kompleksnom društvenom planiranju tj. pored privrednog planiranja odgovarajuća je zastupljenost planiranja razvoja društva pa i tzv. političko planiranje, ipak se u studiji naglasak stavlja na izgradnju informacionog sistema u privrednom planiranju, jer je tehnička baza tog budućeg informacionog sistema razvijenija u privrednim radnim organizacijama.

U centru pažnje pri izgradnji informacionog sistema samoupravnog društvenog planiranja nisu ovom prilikom tokovi materijalne proizvodnje nego sistema upravljanja društvenom privredom počev od osnovne organizacije udruženog rada pa sve do federacije.

U radu se otkrivaju oni problemi informatike koji smanjuju efikasnost rada na pripremi, izradi, donošenju i izvršenju plana. Posebno se ukazuje na slo-

ženost procesa samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja o osnovama plana, i u tome na problem identifikacije zajedničkih ciljeva i interesa. Naime, praćenje izvršenja obaveza i zadataka iz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora moguće je obezbediti ako se utvrđuju prave informacije i pravi nosioci za pojedine kategorije i planske obaveze.

Kad na izradi planova se tretira kao proces obrade informacija, koji proces na kraju isporučiti usklađeni plan kao svoj „proizvod“. Daje se u studiji osvrta na funkcionisanje postojećih informacionih sistema koje sada koristi privredno planiranje. Na kraju se prikazuje jedan mogući model informacionog sistema samoupravnog društvenog planiranja sa onim podsistemima čije funkcionisanje je neophodno za društveno planiranje.

Resumee

Etliche Probleme des Informationssystems der selbstverwalterischen Planung

Diese Abhandlung ist als erster Anfang der umfassenden Vorstellung der Problematik des Ausbaues des Informationssystems der sozialistischen selbstverwalterischen Planung in ungarischer Sprache aufzufassen. Da sich die Fachliteratur — bis jetzt — nicht viel mit dieser Problematik befasst hat, wird diese Arbeit als verlässiger Wegweiser allen Fachleuten dienen, die das Informationssystem der selbstverwalterischen gesellschaftlichen Planung bearbeiten, oder wenigstens untersuchen wollen. Der Verfasser bindet seine Ausführungen zur Funktionierung der Planung der Volkswirtschaft, aber aus dem Text — besonders wenn die Rede von Teilsysteme ist — wird es klar, dass diese Arbeit auch von den Facharbeitern aus der Praxis der Planung und Programmierung in den Organisationen der vereinigten Arbeit gebraucht werden kann.

Am Anfang der Abhandlung wird auf den Begriff der Information und des Informationssystems hingewiesen. Der Verfasser berechtigt seinen Einsatz für die Ausarbeitung eines effektiven gut funktionierenden Systems der selbstverwalterischen gesellschaftlichen Planung, nur durch die vollkommene Modernisierung der Planungsarbeit durchführen können und dazu ist die Ausarbeitung eines modernen autodidaktischen Informationssystems, unbedingt nötig.

Es wird unterstrichen, dass die heutige Planung, je mehr der vollkommenen gesellschaftlichen Planung zugeführt wird, in dem sie neben der wirtschaftlichen Planung auch die gesellschaftliche, Entwicklung plant, d. h. die sogenannte politische Planung enthält, jedoch ist in der Abhandlung besonders dem Ausbau des Informationssystems der Wirtschaftsplanung Nachdruck gegeben, da die technische Base dieses zukünftigen Informationssystems in den Organisationen der vereinigten Arbeit, festgelegt ist.

Im Mittelpunkt der Achtung, bei dem Ausbau des Informationssystems der selbstverwalterischen gesellschaftlichen Planung, ist in dieser Gelegenheit nicht der Lauf der materiellen Produktion, sondern das System der Direktion der gesellschaftlichen Wirtschaft angefangen von der Grundorganisation der vereinigten Arbeit, bis zur Federation.

In der Abhandlung, werden die Probleme der Informatik entdeckt, die die Effektivität der Arbeit an der Vorbereitung, Durchführung, Annahme und bei

der Ausführung der Pläne vorkommen. Es wird zuerst auf die Kompliziertheit der selbstverwalterischen Besprechungen und Vereinbarungen über die Grundlagen der Pläne hingewiesen, und dabei das Problem der Identifikation der gemeinsamen Ziele und Interessen unterstrichen. Das Betrachten der Durchführung der Pflichten und Aufgaben, aus den selbstverwalterischen Besprechungen und gesellschaftlichen Vereinbarungen sind nämlich nur möglich wenn man die richtige Information und die richtigen Träger der einzelnen Aufgaben und der einzelnen Kategorien der Verpflichtungen, feststellt.

Die Arbeit, an der Ausarbeitung der Pläne, ist ein Prozess der Bearbeitung von Informationen und zeigt am Ende den Plan, als ihr eigenes Produkt. In der Studie, wird auf die Funktionierung der bestehenden Informationssystemen, die heute in der Planierung gebraucht werden, hingewiesen. Zuletzt wird ein mögliches Modell des Informationssystems der selbstverwalterischen Planierung, mit allen Teilsystemen, die unbedingt dazu nötig sind, vorgelegt.

Tomislav Bandin

A TÁRSULT MUNKA KARDELJI ELVEIT BÍRÁLÓ NÉZETEK

A társult munka egész rendszere, tehát a társultmunka-alapszervezetek is mint a társadalom gazdasági és szociális alapsejtjei, számtalan bírálat tárgyát képezik. Az utóbbi időben, különösen pedig azóta, mióta társadalmunk számos gazdasági nehézséggel küszködik, olyan kritikák is elhangzottak, amelyek nemcsak a társultmunka-alapszervezetek létjogosultságát, de ezzel együtt a kardelji elveket is megkérdőjelezzik.

Mivel nem holmiféle naiv és ártatlan bírálatról van szó, szükségesnek tartjuk a bírálat jellegének és lényegének, valamint ideológiai pozíciójának a felfedését. Véleményünk szerint a priori is megállapíthatjuk, hogy a szocialista öngazgatással és a munkásosztály gazdasági, illetve emberi felszabadítására irányuló törekvéseivel ellentétes eszmékről van szó. Bár az ilyen eszmék társadalmunkban nem nyertek legitimitást, egyesek mégis nyíltan vagy burkoltan, ilyen elképzeléseket szorgalmaznak és a gyakorlatban obstruálják a társult munka, a szocialista öngazgatás fejlesztési irányelveit. Természetesen tudják, hogy ideológiai és politikai vonatkozásban is társadalmunkban milyen létjogosultságot nyert az öngazgatás, mennyire összenőtt a munkásosztály lényével¹, ezért szóval és formálisan támogatják az öngazgatás általános elveit, de ugyanakkor arra törekcsenek, hogy az öngazgatás lába alól kirántsák a talajt, még hozzá oly módon, hogy legfőbb lényegét, tehát forradalmi tartalmát próbálják kétségbe vonni. A szocialista öngazgatással nem egyező ideológia alkalmazkodik a szocialista öngazgatás vívmányaihoz, de a rend-

¹ A szabadkai Közgazdasági Kar felmérést készített a dolgozók gazdasági, szociális és öngazgatási motivációiról a termelés eredményességének növelésében. Nagyobb számú társultmunka-alapszervezetből több mint 700 dolgozót ölelt fel a felmérés 1982 végén és az 1983-as év elején. Ha figyelmen kívül hagyjuk a „nem tudom eldönteni” válaszokat, akkor a dolgozók 72 százaléka az öngazgatású szocializmusra, 12 százaléka az állami, adminisztratív típusú szocializmusra, 16 százalék pedig a vegyes gazdaságra (részben állami, részben magántulajdon) szavazott.

szer intézményein keresztül tevékenységével gátolni, sőt veszélybe sodorni igyekszik az öngazgatás lényegét. Az ilyen eszmék megnyilvánulási formája és agresszivitásának foka különböző, ám az utóbbi időben mind gyakrabban hallható, ezért kimerítő válasszal kell szolgálnunk mindenütt és minden szinten.

A társadalmi és gazdasági stabilizáció helyzetének felülvizsgálata

A társadalomnak, különösen a munkásosztálynak a gazdasági és társadalmi stabilizáció érdekében tett törekvései keretében² a társadalmi bírálat lencséje alá kerül számos más nyitott kérdés, probléma, hiba, a gazdasági és szociális fejlődés politikai stratégiájának gyengesége. Anélkül, hogy szándékomban lenne elemezni valamennyi bírálatot, vagy bíráló álláspontot, szeretném megállapítani, hogy a bírálat a társadalom stratégiai irányvonalát, más szóval a társult munkát, a szocialista öngazgatást sem kerüli el. Ezeknek egy része negatívan értékeli a rendszer alapsejtjeit, vagyis a társultmunka-alapszervezeteket.

A társult munkára vonatkozóan tehát két, egymástól alapvetően különböző nézet van érvényben. Az egyik hozzáállásában rámutat a társult munka funkcionálásában jelentkező gyengeségekre, hibákra és fogyatékosságokra, ugyanakkor azonban igyekszik jó gyakorlati megoldásokat javasolni. A másik hozzáállás a rendszer bírálatára korlátozódik, a revízió szükségességét hangoztatva, esetleg jelenlegi formájában való megszüntetését követelve. Az utóbbi álláspont szerint — úgy tűnik — a társult munka egyedüli oka minden gazdasági és szociális nehézségnek, az emberi viszonyokban jelentkező problémáknak, a társadalmi gondoknak. Ez a bírálat különösen a társultmunka-alapszervezeteket értékeli negatívan és követeli a „történelem kerekének visszafordítását” a valamikoni vállalati formákhoz mint a termelés társadalmi szervezésének alakzatához.

² Nem osztom azok véleményét, akik azt állítják, hogy Jugoszláviában súlyos gazdasági (és társadalmi) válságról van szó. Véleményem szerint gazdasági és társadalmi természetű komoly nehézségekről beszélhetünk, de ismétlem, semmiképp nem válságról. A válság szóval az öngazgatás-ellenes és a Kommunista Szövetség politikáját ellenző erők a jelentől és a jövőtől való félelem pszichózisát szándékozzák kelteni, a tehetetlenség és defetizmus hangulatát. Szerintük fel kell hagyni minden-
nel, elsősorban az öngazgatású szocializmussal, a társadalom demokratizálásával és visszatérni az „erős kéz” politikájához, az állami igazgatáshoz, a menedzserszervezéshez stb.

Ismételten szeretném tehát aláhúzni, hogy a gazdasági stabilizáció, illetve az ossztársadalmi helyzet — így a gazdasági és nem gazdasági problémák is — nem képezi a szocialista öngazgatás stratégiáját. Tény, hogy a stabilizáció (és a hatására alakuló termelés, az élet-színvonal) a szocialista országépítés egyik nehéz szakasza, de semmiképp sem stratégiai, tehát nem hosszú távra szóló elhatározás

A társult munka kritikájának lényege és ideológiai pozíciója

A társult munka és a társadalmi újratermelés alapsejtjeinek, azaz a társultmunka-alapszervezetek bírálatából jogosan vonható le a következtetés, hogy ennek a bírálatnak mélyebb ideológiai tartalma van, mint amilyen formában és amilyen módon tulajdonképpen megnyilvánul. A későbbiekben részletesebben szölok erről a bírálatról. A társult munka rendszerének kritikája alapján a következőkben foglalható össze: a társult munkának a tmasz-okra való felosztása nem gazdaságos; a társultmunka-alapszervezetek dezintegrálják a gazdaságot és a társadalmat³, megrontják a demokratikus viszonyokat, nem hatnak ösztönzőleg,⁴ megbontják az egységet,⁵ demoralizálják a társult dolgozókat.

³ Bár kétségtelen, hogy a társult munkában találkozunk ilyen jelenségekkel, mégis úgy vélem, hogy a bírálatnak ez az állítása nem pontos. Hogy miért? 1980-ban mindössze 4231 munkaszervezetnek volt társultmunka-alapszervezete, míg 13 940-nek nem volt. Ha már a helyzet ilyen — függetlenül attól, hogy a tmasz-ok nagyobb munkaszervezetekbe tömörülnek —, akkor kérdés, hogy valóban a társadalmilag társított, vagy társult munka-e az, amely dezintegrálja ezt a körülbelül négyezer munkaszervezetet, vagy valamely más tényező, kedvezőtlen jelenségek és folyamatok. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbiról van szó.

⁴ A gyakorlat a bírálatnak ezt az állítását is tagadja. Ugyanis a Közgazdasági Kar már említett felmérésében a kérdésre: Vajon hajlandó-e munkaszervezetében a jobb termelési és pénzügyi eredmények elérése érdekében a rendes munkán és munkaidőn felül is dolgozni, a dolgozók 64 százaléka úgy vélte, hogy ebben személyesen is érdekelt és ezért hajlandó rá, 28 százalék: amennyire igen, annyira nem, és a dolgozók mindössze 8 százaléka nem érdekelt abban, hogy többet dolgozzon.

⁵ A bírálat állításaitól eltérően a Közgazdasági Kar felmérésének eredményei a dolgozók nagyfokú szolidaritásáról tanúskodnak. A kérdésre: Ha munkaszervezetében valamely társultmunka-alapszervezetnek a termelési gondok megoldásához (a kapacitások bővítéséhez, új termelési technológia bevezetéséhez stb.) pénzeszközökre lenne szüksége, egyezne-e azzal, hogy az Ön társultmunka-alapszervezete segítsen, akár annak árán is, hogy emiatt csökkenjen a személyi jövedelme? — a következő válaszokat kaptuk. Egyezem, hogy segítsünk, de a személyi jövedelem csökkentése nélkül (47 százalék); egyezem akkor is, ha emiatt csökken személyi jövedelmem (15 százalék); egyezem, de úgy, hogy a tmasz egyéb alapjaiból adjuk a segítyt (19 százalék) és végzetül, nem egyezem, mert úgy vélem, minden társultmunka-alapszervezet egyedül kell hogy megoldja termelési gondjait (ugyancsak 19 százalék). Mint látjuk, a dolgozók 81 százaléka (562 személy) támogatja más társultmunka-alapszervezetek segítségét és mindössze 19 százaléka (134 dolgozó) ellenzi.

A kérdésre: Egyezne-e azzal, hogy az Ön társultmunka-alapszervezete adjon pénzt egy másik alapszervezetnek, amely nem tudja dol-

A gazdasági balsiker pedig (a bírálókat szerint) a priori következménye a társult dolgozók autonómiájának a társult munka alapszervezetein belül. Ezért — véli a bírálókat — a vállalat decentralizálásának minden formája és minden autonómiája, amely túllépi a termelési egység küszöbét, tudománytalan és veszélyes.⁶

A demokratikus viszonyok felbomlása, az ösztönzés hiánya, az egység megbomlása és a demoralizálódás — a bírálókat szerint — nem más, mint a társultmunka-alapszervezetek jövedelemért folytatott „farkas-kiüldelmének” következménye. Ez a harc a munkásosztályt sem kerüli el, az ellentétek a munkásosztály soraiban is jelentkeznek, ezért az osztály dezintegrálódik és minden szintű külső struktúrák erős befolyása alá kerül.

A fentiekből kiindulva a társult munka bírálói „gondoskodtak” arról, hogy a társadalomnak és a munkásosztálynak „új” szervezkedési formákat kínáljanak fel, amelyek lényegében társadalmi-gazdasági, sőt eszmei vonatkozásban is meghatározó jellegűek.

Mi is tulajdonképpen ezeknek az „új” nézeteknek a lényege? Röviden: a vállalati szervezési forma, illetve azoknak a társadalmi viszonyoknak a visszaállítása, amelyek a vállalati jellegű termelési-szervezési formákat éltetik. De mivel az ilyen elképzelések szorgalmazói is tudják, hogy éppen az öngazgatás korai szakaszában „az alulról” érkező nyomás hatására szűnt meg a vállalat mint technokrata irányítású központosított gazdasági-szociális szervezet és alakult át autonóm termelési egységgé, így a központosított vállalati termelési rendszerre való visszatérést bizonyos

gozónak személyi jövedelmét kifizetni, a válaszok a következők voltak. Egyezem, ha ez szükséges — vélte a dolgozók 82 százaléka. Nem egyezem, mert minden alapszervezet maga gondoskodik a személyi jövedelmi eszközök megteremtéséről — vélekedett 18 százalék.

A kapott válaszok tehát teljes mértékben megdöntik azt az állítást, miszerint a társultmunka-alapszervezetek, illetve ezen belül a társult dolgozók autonómiája a „dolgozói közösség egységének megbomlásához” vezet, és hogy „egyre inkább elmérgesednek az egymás közötti viszonyok”. (Lásd például Branko Horvat: Dvije masovne ideološke devijacije u savremenom jugoslovenskom društvu. Sociologija, 1982/2—3.)

⁶ Mivel a vállalat túl nagy termelési egység, „öngazgatású üzemegek társulásává kell átszervezni”. Vagy a továbbiakban: „... Eddig az elemzés helyes és tudományosan megalapozott. Az ideológiai vonatkozása arra a feltevésre épül, hogy a társultmunka-alapszervezetek között adásvételi alapokon kell kiépíteni a viszonyokat, mert *mindenkinek rendelkeznie kell a megvalósított jövedelemmel.*” (aláhúzta T. B. — Branko Horvat idézett írása a Sociologija folyóiratból). Ezen a helyen csak ennyit: tudományos csak az, amit Branko Horvat gondol, képvisel, vagy javasol. Minden más tudálatos, az ideológia terméke.

módosításokkal javasolják. Ezek a változtatások elsősorban a vezetésre és irányításra vonatkoznak.⁷

Nézeteik bizonyításához, illetve a társult dolgozók autonómiája megszüntetésének a szükségességéhez természetesen „bizonyítékokra” is szükség volt, és ezt a bizonyítékot a nézet egyes képviselői a társultmunka-alapszervezetek közötti adásvételi viszonyokban vélik megtalálni. Azzal, hogy a bíráló az adásvételi viszonyokra helyezi a hangsúlyt, amivel egyébként teljes mértékben azonosítja a társultmunka-alapszervezetek közötti viszonyokat, a következő „igazságot” szeretné bizonyítani: „... Létrejöttek tehát a társultmunka-alapszervezetek és velük egyidejűleg felbomlott a kollektíva, egyre romlottak az emberek közötti viszonyok és egyre csökkent a gazdálkodás hatékonysága.”⁸ Emiatt a bíráló „megmentő megoldást” kínál a társadalomnak és a munkásosztálynak: térjünk vissza a vállalatokhoz a termelő, avagy üzemezségekhez és a jövedelem technokrata centralizálásához. Az üzemezségekbe az egyén is kifejezésre juthat — állítja a bíráló.⁹ Hogy miben? A Sociologija (1982/2—3.) című folyóiratban közölt írásában B. Horvat nem ad pontos választ, de annyit mindenesetre meg tudhatunk tőle, hogy semmiképp és semmilyen körülmények között „nem rendelkezhet a jövedelemmel”.¹⁰

⁷ Lásd például dr. Branko Horvat *Organizacioni principi samoupravljanja* című írását az *Odlučivanje u organizacijama udruženog rada* című szöveggyűjteményben, Varaždin, 1981.

⁸ Branko Horvat: *Dvije masovne ideološke devijacije u savremenom jugoslovenskom društvu*. Sociologija, 1982/2—3.

⁹ Az olvasó észrevehette, hogy a „bíráló” szót használok, közben főleg Branko Horvat állásfoglalására mutatok rá. Az általánosítás részéről mégis szándékos, mert nem csak ő képvisel ilyen nézeteket. A Varažd'nban 1981. október 26-án és 27-én megtartott tanácskozáson személyesen tapasztaltam, amint a résztvevők egy része tapssal juttatta kifejezésre a Horvat nézeteivel való egyezését.

¹⁰ Még sem marad el Branko Horvat válasza arra vonatkozóan, hogy miben kell az egyénnek kifejezésre jutnia. *Organizacioni principi samoupravljanja* című, már említett munkájában ő világos feleletet ad erre a kérdésre: „... A határozatok többsége, amely befolyásolja a dolgozók mindennapi életét, meghozható az üzemezségben is. Ezek a munkafeladatokkal, a munkafeltételekkel, a társadalmi elsőbbséggel, a többlet elosztásával, a foglalkoztatással és a felmondással, az ellenréték megoldásával kapcsolatos döntések. A többi, azaz a munkaszervezet politikáját meghatározó döntéseket a központi törvényhozó szervre, a *munkástanácsra* kell átruházni. Vannak azonban olyan kérdések is, amelyekben még a munkástanács sem és a dolgozói közösséghez tartozó egyén sem illetkes, hanem az egész dolgozói közösség dönt róluk a dolgozók gyűlésén, vagy referendumon. Ilyen kérdések a más munkaszervezetekkel való társulás, a radikális átszervezések, a nagy beruházások, az alapzabályzat meghozatala és hasonlók. Ilyen esetekben a vállalat keretében dolgozó valamennyi üzemezségben kérhető a szavazattöbbség.”

Mint láthatjuk tehát (a 10. számú lábjegyzetben) egy szó sem esik a sorsfontosságú kérdésről: *ki határoz a jövedelem egészéről?* A bírálatból, közvetve, az derül ki, hogy ez nem a dolgozó ügye (joga) az üzemegységben, hanem a vállalat központi szerveinek dolga. Végző soron tehát a menedzsereké és technokrata-igazgatási struktúráké.

Mielőtt válaszolnék a bírálatra, előbb fel szeretnék tenni egy kérdést a társult munka bírálóinak. A bírálat egyes álláspontjaiból kétséget kizáróan leszögezhetjük, hogy a bírálat alapján fő célként nem a társult-munka-alapszervezeteket jöleli meg, hanem annál sokkal lényegesebbet, a termelési viszonyok tartalmát, a dolgozóknak a jövedelem feletti rendelkezési jogát. Ezért a társultmunka-alapszervezetek megszüntetésének követelése arra irányuló törekvés; hogy megszüntessük azt a társadalmi viszonyt, amely autonómiát biztosít a társultmunka-alapszervezetekben a társult dolgozóknak. Az ilyen törekvések szocialistaellenesek, öngazgatásellenesek és munkásosztály-ellenesek. Társadalmilag károsak, ideológiailag pedig rendkívül veszélyesek. Annál is inkább, mert ez a nézet a szocialista öngazgatással ellentétes álláspontot képvisel és a menedzser elképzelésektől fertőzött, minden problémát ezek alapján vizsgál és értekel.¹¹

A társult munka rendszerét bírálókhöz intézett kérdésem pedig a következő: Hogyan gondolják megvalósítani a munka felszabadítását, ha nem a társult dolgozóknak a társultmunka-alapszervezetekben a termelési feltételek és a munka eredménye (a jövedelem) feletti rendelkezési joga révén? Várható, hogy a bírálat előbb-utóbb erre a kérdésre is választ ad, még hozzá „egyedüli helyes választ és életmentő megoldást”, amely azonban minden bizonnyal különbözik alapvető társadalmi-fejlesztési irányvonalunktól, a társult munka és a szocialista öngazgatás rendszerétől. Más kérdés, hogy a munkásosztály elfogadja-e ezt a javaslatot, vagy egyszerűen a történelem süllyesztőjébe helyezi. Meggyőződésem, hogy ez utóbbit teszi.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Kritički osvrt na tzv. tezu o dekadeljizaciji društvenog udruženog rada

Sistem udruženog rada i njegovo društveno-ekonomsko funkcionisanje sa osnovnim organizacijama udruženog rada kao bazičnim ekonomskim i socijalnim celijama, predmet su različitih kritika. U poslednje vreme, a, naročito od ispoljavanja ozbiljnih ekonomskih teškoća u društvu, javljaju se kritike OOUR-ske organizacije udruženog rada, ne retko, podvedene pod termin „dekadeljizacija” udruženog rada.

¹¹ Az öngazgatás és a menedzseri szervezés viszonyáról lásd J. B. Tito beszédét a Bosznia-Hercegovinai Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává avatásakor. Szarajevó, 1969. nov. 30.

Može se a priori utvrditi da je u pitanju ideologija oprečna socijalističkom samoupravljanju i istorijskim težnjama radničke klase za sopstveno ekonomsko i ljudsko oslobođenje.

U sklopu napora društva, a posebno radničke klase, radi ekonomske i društvene stabilizacije, pod lupu društvene kritike stavljaju se mnoga otvorena pitanja, pa, čak, i strateško društveno opredeljenje — sistem udruženog rada socijalističkog samoupravljanja, sa negativnim ocenjivanjem osnovnih organizacija, kao temeljnim ćelijama tog sistema. U toj kritici, ne retko, postulira se za reviziju sistema, ili, čak, likvidaciju u sadašnjem obliku. U osnovi, kritika sistema udruženog rada svodi se na sledeće: sistem udruženog rada, sa svojom OOUR-skom organizacijom, nije ekonomski efikasan, osnovne organizacije dezintegrišu privredu i društvo, vode u narušavanje demokratskih odnosa, itd. Na temelju kritike nude se društvu i radničkoj klasi „nova” organizacijska, a u suštini društveno-ekonomska, čak, idejna opredeljenja. Nudi se, drugim rečima, restauracija preduzeća, odnosno društvenih oćnosa koje ono uspostavlja.

Iz stavova kritike na račun sistema udruženog rada može se bez dileme zaključiti da ona ne puca u osnovnu organizaciju udruženog rada kao instituciju, već je ta ideološka municija upućena na samu sadržinu odnosa proizvodnje, na ovladavanje udruženih radnika uslovima proizvodnje i celinom dohotka. Zato je zalaganje kritike, u osnovi antisocijalističko, antisamoupravno i, konačno, antiradničko. Zalaganja kritike su zbog toga društveno štetna, a idejno veoma opasna.

Na kraju, kritici sistema udruženog rada se može opravdano postaviti sledeće pitanje: u čemu vidi, i kojim putem ostvarivati oslobođenje rada, ako ne ovladavanjem udruženih radnika uslovima proizvodnje i celinom dohotka.

Možda će se kritika potruditi da i na ovo pitanje ponudi: „jedino ispravno” i „spasonosno” rešenje; rešenje različito od društvenog opredeljenja utemeljenog u sistemu udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Drugo je pitanje da li će ga radnička klasa prihvatiti, ili će ga poslati na „đubršte istorije”. Ubeđeni smo u ovo drugo.

Summary

A Critical Review of the so-called Thesis on the “Die-Kardeljization” of the Social Associated Labour

The system of associated labour and its socio-economic functioning with the basic organization of associated labour as fundamental economic and social cells, are the subject of many critiques. Recently, and more specifically since the appearance of serious economic difficulties in our society, there emerges criticism from the basic organizations of associated labour, frequently called “de-Kardeljization” of associated labour.

We can a priori state that we are facing an ideology completely opposite to the socialist self-management and to the historical aspirations of the working class for its own economic and human liberation.

Within the great effort of our society and especially the working class, for economic and social stabilization, in the focus of social criticism we have many unsolved questions, and what's more the strategic, social determination — the system of associated labour of the socialist self-management, with a negative

grading of the basic organizations of associated labour, as the fundamental cell of this system. In this criticism, not rarely, the revision of the system has been postulated, even the liquidation of the system itself — in today's form. In the bases, the criticism of the system of associated labour can be brought down to the following: the system of associated labour, with its organization of basic organizations of associated labour is not effective economically, the basic organizations disintegrate economy and society as a whole, than they lead to violation of democratic relations, etc. On the bases of this criticism our society and the working class have been offered "new" organizational, in its essence socio-economic, even ideological determinations. In other words, the restoration of business organizations has been offered as a solution, that is the social relations they carry in themselves.

From the attitudes of the criticism on the system of associated labour, we can without any doubt state that it doesn't aim at the basic organization of associated labour as an institution, but the ideological ammunition is aimed at the contents of production relations, at the mastering the production conditions and of the gross income from the part of associated labourers. This is the reason why this criticism is essentially anti-socialistic, anti-selfmanaging and finally anti-worker. To support this criticism is for this reason harmful, ideologically very dangerous.

At the end, we have the right to pose questions to this criticism of associated labour: where does it see and which is the way of the liberation of work, if not by the mastering of production conditions and of the gross income from the part of associated labourers.

It is possible that criticism shall try to offer the "only correct" and "beneficial" solution to this question, too, a solution different from the social determinations which are founded in our system of associated labour of socialistic selfmanagement. The other question is, whether the working class will accept it, or they shall send it to the "trash pile of history". We are convinced of the last.

Marinko Bokić

AZ EGYSÉGES, ILLETVE MEGOSZTOTT JUGOSZLÁV PIAC

A piaci viszonyokat (és ezzel együtt az árutermelést) örököltük, illetve átvettük a korábbi tőkés rendszertől azaz osztálytársadalomtól. (Jegyezzük meg azonban, hogy végső fokon a szocializmus is osztálytársadalom.) „A piac tagadásával nem szűnnek meg annak törvényszerűségei is, legfeljebb torzított formában jelentkeznek és emlékeztetnek a piac viszonyainak állandó jelenlétére.”¹

A piac egyébként reprodukálja az öngazgatási termelői viszonyokat, fejleszti őket, gazdasági funkciója révén szabályozza a társadalmi munkamegosztást és a gazdasági fejlődést. Teheti pedig ezt jól, vagy rosszul, a gazdasági tényezőktől, de nem csak tőlük (a rendszertől és politikától) függően.

A piac törvényei szüntelenül hatnak. Emiatt a gazdaság alakulását egyetlen rendszer sem engedi át a piac ösztönös hatásainak. Valamennyi rendszer arra törekszik, hogy a piac törvényszerűségeit mintegy szövetségként használja fel tulajdon fejlődése érdekében, semlegesítve annak negatív következményeit. A mi rendszerünk is a tervszerű piacgazdálkodással igyekszik ennek előnyeit kihasználni és megszüntetni negatívumait.

Ahhoz viszont, hogy a hazai piacon zavartalan legyen az áruforgalom és a különféle szolgáltatások végzése, előfeltételként szükségszerűen meg kell teremteni a jugoszláv piac egységességét. A jugoszláv piac egységének alapjait a JSZSZK alkotmányának 252. szakasza határozza meg, amely így hangzik:

„A jugoszláv piac egységének alapjai:

— a munka és újratermelési eszközök szabad mozgása és társítása, valamint az áru és a szolgáltatások, a tudományos vívmányok és szakmai tapasztalatok szabad cseréje a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területén;

— az egységes pénz, az egységes monetáris és devizapolitika és a hitelpolitika közös alapjai;

— a külfölddel való gazdasági kapcsolatok egységes rendszere és közös politikája, az egységes vámrendszer és közös vámpolitika;

— a társult munka alapszervezetei alapításának és társulásának szabadsága, tevékenységek szabad gyakorlása a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egész területén;

— a piacon való szabad fellépés, s öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások a termelés és a forgalom fejlesztéséről és a munka társításáról;

— a gazdasági és társadalmi fejlődés irányítása és a piaci viszonyok egyeztetése az öngazgatású társadalmi tervezés útján.”

A kérdés most az, hogy vajon a mi piacunk egységes-e (abszolút egységes piacot aligha találhatnánk az egész világon), vagy csak részben egységes. Mielőtt azonban leírnánk a kérdésre adható választ, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy 1976-ban, (tehát két évvel az új alkotmány meghozatala után) törvényt fogadtunk el az árucsermélő és szolgáltató munkaszervezetek gazdálkodásának alapjairól, mégpedig azzal a céllal, hogy a törvény révén meggátoljuk a jugoszláv piac egységének megbomlását valamennyi gazdasági ágazatban és tevékenységi területen, ahol célszerű és hasznos a hazai piac egysége, illetve ahol nem kívánatos a szolgáltatások és áruforgalmazás egységének megosztottsága. Ezt az említett törvény 9. szakasza részletesen taglalja.²

„A társultmunka-szervezetek az áruforgalom és szolgáltatások végzése közben nem hozhatnak olyan intézkedéseket, amellyel megbontják a jugoszláv piac egység és az áruforgalom és szolgáltatás terén; amellyel zavart idéznek elő az ellátásban, vagy a piacon, s egyes áruk forgalmában indokolatlanul korlátozzák, vagy leállítják az áru forgalmazását, azaz eladását, indokolatlanul növelik az árakat, vagy kárt okoznak más társultmunka-alapszervezeteknek, a fogyasztóknak vagy a társadalmi közösségnek.”

Indokolatlan áremelésnek az számít, amely nincs összhangban az árpolitikát szabályozó megállapodásokkal és határozatokkal, a társadalmi-politikai közösségeknek és öngazgatási érdekközösségeknek az árpolitikát meghatározó társadalmi megállapodásaival, öngazgatási megegyezéseivel, valamint az említett törvény 20. szakaszával.

„A jugoszláv piac áruforgalmának és szolgáltatásainak egységét megbontó okmányoknak, illetve cselekedetnek azok tekintendők, amelyek korlátozzák a szabad árucserét és szolgáltatást, a szabad fellépést a piacon, az áruforgalom és szolgáltatások fejlesztéséről szóló öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások megkötését, vagy más módon megbontják a jugoszláv piac egységét az áruforgalmazás és szolgáltatások terén.

Ilyen cselekedet pedig:

1. ha a társultmunka-alapszervezettől megvonják a jogot, vagy megnehezítik számára, hogy meghatározott területen áruforgalmazást, vagy szolgáltatást végezzen, esetleg az áruforgalmazásban és szolgáltatásban

más társultmunka-alapszervezetekkel szemben hátrányos helyzetbe hozzák,

2. ha a társultmunka-alapszervezetet arra kötelezik, hogy az áruforgalmazást és szolgáltatást csak meghatározott társultmunka-szervezetekkel végezze, vagy meghatározott területen más módon feltételhez kötik árujának forgalmazását, illetve szolgáltatásainak végzését;

3. ha a társultmunka-alapszervezetnek elrendelik, hogy olyan árut forgalmazzon, vagy olyan szolgáltatást végezzen, amit egyébként nem végezne;

4. ha megvonják, vagy megnehezítik a társultmunka-alapszervezet jogát, hogy bizonyos árut forgalmazzon, szolgáltatást végezzen, ha nem engedélyezik, vagy gátolják új társultmunka-alapszervezet, illetve termelői egység megalapítását bizonyos területen (vidéken);

5. ha a társultmunka-alapszervezetet meghatározott vidéken monopolisztikus, vagy kiváltságos helyzetbe hozzák más társultmunka-alapszervezetek rovására;

6. ha a társultmunka-alapszervezet részére meghatározott területen különleges feltételek megszabásával lehetetlenné teszik, esetleg nehezítik egyes termékek értékesítését (például árkülönbözettel).

Az 1974-es alkotmány és a jugoszláv piac egységességét, az áruforgalmazás azonos feltételeit szabályozó két évvel később meghozott törvény (és az 1979. évi kiegészítések) ma is érvényben vannak, de egységes jugoszláv piac akkor sem létezett, mint ahogy még ma sem létezik a szó szoros értelmében. Legfeljebb csak részben egységes, mert olyan törekvések (és konkrét cselekedetek) is tapasztalhatók, amelyek a piac bizonyos keretek közé szorítását, avagy bezárkózását célozzák.

Nézzük, hogyan alakulhat ki a piaci bezárkózottság: a) társadalmi intervencióval (a társadalmi-politikai közösségek beavatkozása révén), b) a piac kisajátításával a társultmunka-szervezet részéről, c) az öngazdáltsági megegyezések és a társadalmi megállapodások kijátszásával.

A piac bezárkózását célzó társadalmi intervenciók közé nem sorolható valamely társadalmi-politikai közösség fejlesztési terve, mint ahogy a piaci bezárkózottság sem szükségszerű következménye valamely társadalmi-politikai közösség konkrét intézkedéseinek.

A piac köztársasági, tartományi, vagy községi keretek közé való bezárkózásának oka egyebek között:

— hogy a szövetségnek (föderációnak) több devizára van szüksége, mint amennyivel rendelkezik, és ugyanígy a föderációt képező kisebb társadalmi közösségeknek is, minek következtében ez utóbbiak elsősorban tulajdon, lokális érdekeit tartják szem előtt a deviza elosztása és felhasználásakor, a nyersanyag, az alkatrészek és gyári berendezések beszerzésekor, mintegy mellőzve az országos piacot, a devizapiac pedig mind ebből adódóan nem funkcionál;

— az egyes anyagi javakban hiány keletkezett, és így előbb a lokális piac szükségleteit elégítik ki, s csak ha marad áru, azt viszik más társadalmi-politikai közösségek piacára;

— a jövedelem helyben való elosztási szándéka arra készíti a lokális közösségeket, hogy olyan termelő kapacitásokat építsenek ki, amelyenekből Jugoszláviában már annyi van, hogy így sincs kihasználva a teljesítőképességük;

— a behozatalnak az exporttól való függőségével a szélesebb társadalmi érdekeket kellett volna megvalósítani, gyakran azonban ennek eredményeit is a lokális érdekek szolgálatába állítják stb.

„... ezt a piacot működésében gátolja a köztársaságoknak a saját határaik közé való bezárkózása, az árak és az árrendszer adminisztratív befolyásolása, újabban pedig a köztársasági devizamérlegek hatása és egyes fogyasztási cikkek meg a gyártásukhoz szükséges nyersanyagok hiánya.”³

A piac egységessége tekintetében külön is kiemelhetnénk az egyes cikkek árának adminisztratív úton történő szabályozását, ami többféleképpen magyarázható.

„... merre tart ez az állam, visszatérünk-e arra, hogy minden hatalom az állam kezében összpontosul? Ugyanis nagyon sok terméknek szabott ára van. Ha azonban helyesen közelítünk ehhez a problémához, akkor a kérdést másképpen kell feltenni. Mi történik, ha ezt a szabályozást megszüntetjük? Milyen lesz akkor a munkaszervezeteknek az árakkal kapcsolatos magatartása és hova jutunk? Ebből adódik a másik kérdés is: Vajon képes-e a társult munka ezt szabályozni?”⁴

„Jelenleg mindenki a piaci bezárkózottságra törekszik — a társult-munka-szervezetek, a bankok, a gazdasági kamarák, a szakszervezetek, az állami intézmények és szervek.”⁵

Tehát „... a jugoszláv piacon igenis létezik monopólium, amely korlátok közé szorítja a konkurenciát és a gazdasági viszonyokat szabályozó piaci erők tevékenységét...”⁶

Piaci monopóliumra tehetnek nálunk szert azok a munkaszervezetek, amelyek termelésük nagy részét külföldön értékesítik mégpedig veszteség nélkül (eltérően az olyan munkaszervezetektől, amelyek devizabeszerezés céljából ugyancsak szállítanak külföldre, de exportjuk veszteséges). De az ilyen — főleg késztermékeket gyártó — munkaszervezetek csak akkor sajátíthatják ki a piacot, illetve akkor viselkedhetnek szabadon a hazai és külföldi piacon, ha nem függnek egyetlen más társultmunkaszervezettől sem. Ha az említett társultmunka-szervezeteket nem számítjuk, akkor a nyersanyagot előállító és a felszerelést gyártó munkaszervezetek juthatnak monopolisztikus helyzetbe, főleg ha ezeket a nyersanyagokat, vagy felszerelést (amennyiben az említett munkaszervezetek nem gyártanak) külföldről kellene behozni. Emiatt a többi társultmunka-szervezet tőlük függővé válik, és ez a függőség többféle módon kihasználható. A monopólium létezésének legegyszerűbb formája, amikor egy meghatározott terméket az országban csak egy munkaszervezet gyárt, s így valamennyi vásárló rá van utalva.

A monopólihelyzet azonban előre kitervelt módon, olykor eszköz és munkatársítással is megteremthető.

„Az a törekvés, hogy egyesítsük a termelőeszközöket és nagy munkaszervezeteket hozzunk létre önmagában nem rossz, és nem lehet rossz irányú tendencia.

A kis munkaszervezetekben ugyanis nem alkalmazhatók a tudomány legújabb vívmányai, és nem növelhető gyorsan a termelékenység. Mindezt könnyebben érik el a nagy, vagy társult munkaszervezetek. Mindez csak addig jó, amíg a társulás különböző formái között van konkurencia, azaz amíg a nagyobb termelékenységért küzdenek. Amikor azonban ezek a szervezetek elérik a munkatermelékenység egy meghatározott szintjét, fokozatosan úrrá lesznek a helyzeten, illetve termelési területen, és a legtöbbször tovább már nem növekszik a termelés, s nem hoznak létre új társadalmi javakat sem a termelés további bővítéséhez. Általános irányzata az ilyen társulásnak, hogy bármikor átalakulhat monopóliummá.”⁷

Ezt lenne hivatott megakadályozni az alkotmány 255. szakasza, amely így hangzik:

„Tilos a társult munka szervezeteinek olyan társulása, valamint szervezetek vagy állami szervek bármilyen más tevékenysége és cselekménye, amely akadályozza a munka és az eszközök szabad mozgását és társítását, valamint az áru és szolgáltatások szabad forgalmát. Tilos mindenemű cselekedet, amely az egységes jugoszláv piacon monopolhelyzetet teremt, vagy olyan anyagi eszközökhöz és más előnyökhöz juttat, amelyek nem a munkán alapulnak, s amelyek egyenlőtlen viszonyokat teremtenek a gazdálkodásban, vagy megbontják az alkotmányban megállapított más gazdasági és társadalmi viszonyokat.”

Nehéz ugyan, de nem lehetetlen meghatározni, ki hogy van monopolisztikus helyzetben.

Ha ugyanis elfogadjuk azt az állítást, hogy a gazdasági fejlődést az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások határozzák meg és irányítják, akkor nehéz elhinni, hogy ugyanezek a megegyezések okozták a piac különféle keretek közé való bezárkózását is. Talán felesleges magyarázni, mit jelent a tervezés, a gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás, ki kell viszont hangsúlyozni, hogy ez a két öngazgatási forma a legdemokratikusabb módja annak, hogy a dolgozók hatást gyakorolhassanak a gazdasági fejlődésre.

Sajnos az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások gyakori kijátszása és a visszaélés miatt az öngazgatásnak ez a módja sokszor az eredeti cél ellenkezőjét, a helyi érdekek, a monopólium stb. védelmét szolgálta. A megegyezések és megállapodások mindaddig nem hozhatják meg a várt eredményt, amíg azok, akik ezeket aláírják meg nem változtatják gondolkodásukat, felfogásukat és érdekeiket.

Ha tehát az elmondottakat igaz tényként könyveljük el, akkor csak az maradt hátra, hogy kiutat találjunk a zsákutcából. Mondhatnánk azt is, hogy a kiút az alkotmány és a vele kapcsolatban említett törvény tiszteletben tartásában rejlik, hogy a paragrafusok következetes alkal-

mazásával megoldhatnánk a problémát, de ha már ezeknek betartása nem megy olyan zökkenésmentesen, akkor a Szövetségi Végrehajtó Tanács által javasolt és a Szövetségi Képviselőház által elfogadott intézkedések és akciók végrehajtásával javíthatnánk valamit a helyzeten. Ezek az intézkedések és akciók a következők:

1. A társadalmi tervezésről szóló törvény és Jugoszlávia társadalmi tervének következetes alkalmazásával gyorsabban felszámolhatnák a területi felosztást, a gazdasági önellátó törekvéseket, és megteremténék az előfeltételeket a szélesebb skálájú, nagyobb méretű köztársaságközi együttműködéshez, amivel viszont az egységes jugoszláv piac jobb és teljesebb funkcionálását segítenék elő.

2. A termelő munkaszervezetek és a kereskedelmi munkaszervezetek közötti munka- és eszköztársítás, valamint a jövedelemszerzés és -elosztás egyenlő feltételeinek megteremtése alapul szolgálhat a piac további fejlődéséhez és eredményesebb funkcionálásához.

3. A piaci ellátás nehézségeinek felszámolása, a helyzet rendezése érdekében a társadalmi-politikai közösségek minden szintjén árutartalékokat kell létrehozni, hogy szükség esetén ezzel pótoljuk a piacon jelentkező hiányt. Ezenkívül nem kevésbé fontos magasabb szintre emelni az ellátást végző munkaszervezetek szervezettségét.

4. Elengedhetetlenül fontos, kezdve a társultmunka-alapszervezetektől a társadalmi-politikai közösségekig, elkészíteni az áruforgalmi mérleget, amely alapján figyelemmel kísérhető az egységes jugoszláv piac funkcionálása szempontjából jelentős árufélék forgalma (többlete, hiánya stb.).

5. A jugoszláv piac egységét megbontó jelenségek felfedése érdekében az illetékes szervek tevékenységét a következő feladatokra kell összpontosítani:

— Az egységes jugoszláv piac további fejlődése és a negatív jelenségek leküzdése érdekében valamennyi társadalmi szubjektumnak alkalmaznia kell azokat az intézkedéseket, amelyekért érvényben levő törvényeink értelmében felelősek. Ez lehetővé tenné, hogy a piaci felügyelőségek, a bünyildöző és igazságszolgáltató szervek eredményesen végezzék preventív és represszív feladataikat.

— Az igazságszolgáltatásnak a büntetőeljárásban azokat az ügyeket kell előnyben részesítenie (és szigorúan kezelnie), amelyek a jugoszláv piac egységének megbontását célozzák. Ugyanígy szigorítani kell a büntetőpolitikát minden olyan esetben, amikor a szabad áruforgalmazás és szolgáltatás korlátozásáról van szó.

— Az illetékes szövetségi, köztársasági és tartományi szerveknek különös gonddal kell ügyelniük az olyan előírások betartására, amelyek döntő fontosságúak az egységes jugoszláv piac zavartan funkcionálásában.

6. A szabad munka- és eszköztársítás, az egységes jugoszláv piacon a szabad árucserre és a társultmunka-szervezetek egyenlő helyzete érdekében a külkereskedelmi kapcsolatokat szabályozó devizagazdálkodási és hitelpolitikai törvénnyel összhangban a köztársasági és tartományi érdek-

közösségeknek részletesebb mércéket kell kidolgozniuk arra, hogy melyik munkaszervezet milyen feltételek mellett szerezhethet devizafizetési jogot.

7. Az elsődleges elosztásban a megosztott piac elsősorban annak következménye, hogy az árak társadalmi ellenőrzésének illetékességét különféleképpen állapították meg. Az egyes társadalmi-politikai közösségek nem egyformán viszonyultak és nem azonos mércéket alkalmaztak a megbeszélte árpolitika érvényesítésében. A megosztottság irányába hatottak a különböző árrendszerek is, mert a hosszan tartó árelőőrzés és szabályozás, a túlméretezett adminisztráció körülményei között a gazdaságstabilizáció terhe nem azonos súllyal nehezedett a különböző tevékenységet végző társultmunka-szervezetekre. A fenti jelenségek csak úgy küszöbölhetők ki, ha minden árilletékességi szerv következetesen betartja a megbeszélte árpolitika szabályait. Szervezete társadalmi akcióira lesz szükség ahhoz, hogy felelősségre vonhassuk azokat, akiknek magatartása nincs összhangban gazdaságpolitikánkkal.

8. Az egységes jugoszláv piac egybehangolt funkcionálása érdekében egységesíteni kell a termékek forgalmi adóját, mert a forgalmi adó gyakran egyenlőtlen megterhelést jelent a különböző munkaszervezeteknek. Főképp az olyan áru forgalmi adóját kell egységesíteni, amely a piaci stabilitás, a folyamatos ellátás és az életszínvonal szempontjából jelentős.

9. A technológia, az újítások és a számítógépes rendszerek alkalmazásában mielőbb mellőőzni kell az eddigi gyakorlatot, a külföldi technológia és szabadalmak túlzott alkalmazását. Olyan irányba kell a társadalmi akciót indítani, hogy a nélkülözhetetlen külföldi technológiát és gyártási szabadalmakat jól válasszuk meg, és kedvező feltételek mellett vásároljuk.

10. A jugoszláv piac egységének megbomlása a foglalkoztatásban és a munkaerő-vándorlásban is jelentkezik. A magas szakképzetsésgű káderek koncentrációja a nagyvárosokban a legnagyobb, míg egyes vidékeken szakemberhiány van. Az efféle szakemberhiány leküzdhető, ha a pályázatok meghirdetésekor következetesen betartjuk az alkotmány idevonatkozó alapelveit.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

¹ Kiro Gligorov: Tržište i marketing — sastavni deo planske privredne orijentacije. Marketing, 1973./2. szám.

² Az áruforgalom fogalma alatt ez a törvény a következőket értelmezi: a) az áru előkészítését, leszállítását, beszerzését, eladását, és az áruforgalom egyéb formáit a kereskedelmi, a szolgáltató és termelő munkaszervezetek között, b) feldolgozásra vásárolt árut, a saját termék árusítását, az eladási szándékkal vásárolt árut, és ennek az árunak eladását.

A szolgáltatások közé sorolja a törvény az alábbiakat: ügynökségi, közvetítői, képviseleti, bizományi és tőzsdei szolgáltatásokat; az áru raktározási, útnak indítási, elszállítási, minőség- és mennyiségellenőrzési, biztosítási szolgáltatásait; gazdaságpropagandai szolgáltatások, vásárok, kiállítások megszervezését.

- ³ Kosta Mihailović: *Ekonomiska stvarnost Jugoslavije*. *Ekonomika* című folyóirat, Belgrád, 1981.
- ⁴ Dr. Vladimir Bakarić, *Komunist*, 1977. január 30.
- ⁵ Dr. Marijan Korošić, *NIN*, 1981. május 24.
- ⁶ Dr. Kosta Mihailović: i. m.
- ⁷ Dr. Vladimir Bakarić, *Komunist*, 1977. január 30.

Rezime

O jedinstvenosti odnosno nejedinstvenosti jugoslovenskog tržišta

Nije nepoznat problem nejedinstvenosti jugoslovenskog tržišta, naprotiv, već duže vreme zaokuplja pažnju. Najviše se ističe tzv. zatvaranje tržišta u republičke, pokrajinske, opštinske okvire. Izražen je manjak pojedinih roba, pa se zadovoljavaju najpre potrebe „svog” lokalnog tržišta, a tek onda potrebe izvan ovih okvira. Usled duplih kapaciteta na nivou cele zemlje, u proizvodnji pojedinih proizvoda, osigurava se plasman na „svom” tržištu bez konkurencije i zarada ostaje u lokalnim okvirima. Jedini proizvođač, ili manji broj proizvođača istog proizvoda diktira uslove većem broju potrošača. Cene se veštački podižu, iako su „zamrznute”, proizvodnjom tzv. novih proizvoda (koji to u stvari nisu, ali da bi im se dozvolilo povećanje cena izvrši se samo neka sitna promena), kao i sklapanjem samoupravnih sporazuma o promeni zatečenog nivoa cena (naravno na viši nivo). Rešenje problema je, pre svega, u poštovanju 252. čl. Ustava SFRJ, većoj proizvodnji deficitarnih proizvoda, poštovanju odluke o „zamrzavanju” cena kao i ostalih odluka Skupštine SFRJ vezanih za ovaj problem.

Summary

About the unity and disunity of the Yugoslav market

The problem of disunity of the Yugoslav market is not unknown, on the contrary, it occupies our attention for a longer period of time. The most noticeable problem is the closing-up of markets within the boundaries of republics, provinces and communes. The shortage of certain commodities has been emphasized, so that first the “local” needs are satisfied and only after the needs beyond these boundaries. Because of the double capacities on the level of the entire country, in the production of different products, the disposal of goods is assured on “intern” markets without competition and the gain stays within the local boundaries. One producer or a smaller number of producers of the same product dictates terms to a bigger number of consumers. The prices are

being artificially raised, though they have been „frozen”, it's been achieved with the production of new products (which they are not, but in order to allow prices to go up, there have been some minor changes done on the same product), and also with the conclusion of different self-managing contracts about the change of the present price level (to a higher level, naturally). The solution of this problem is first of all in obeying the rule N° 252 of the Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, than in the bigger production of the articles in short supply and also with respecting the decisions about the „freezing” of prices as of the other decisions of the Assembly of SFR Yugoslavia connected to this problem.

Rehák László

A NEMZETI KÉRDÉS ELMÉLYÜLT TÁRGYALÁSA KARDELJ ÚTMUTATÁSAI ALAPJÁN

Kiro Hadzsi-Vaszilev könyve kapcsán

Kétségtelen, hogy Jugoszlávia marxista megalapozottságú forradalmi munkásmozgalmának elméletével, valamint társadalmi gyakorlatával már a második világháború előtt, de a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom fegyveres szakaszában is, majd pedig a szocialista átalakulás időszakában jelentős mértékben hozzájárult a nemzeti kérdés tudományos, marxista értelmezéséhez és gyakorlati megoldásához. A gyakorlati és elméleti vívmányok alapján Edvard Kardelj figyelemre méltó, *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése* című könyve (1957) a nemzeti kérdés marxista megítélésének és értelmezésének nem egy új vonatkozását tárta fel. Abban az időben két marxista, Ilija Stanojčić és Kiro Hadzsi-Vaszilev ezeket az elemzéseket körültekintően és átfogóan tárgyalta társadalomtudományi folyóiratainkban. Kettőjük közül Kiro Hadzsi-Vaszilevet foglalkoztatta behatóan a nemzeti kérdés tanulmányozása, ezért a pártiskola tanára és vezetőjeként nyomtatásban is megjelentette hallgatói számára a nemzeti kérdés tárgykörére vonatkozó előadásait. A témát azonban ezzel sem merítette ki, elméleti és gyakorlati vonatkozásában, hazai és világviszonylatban is tovább kutatta a kérdést. A témáról 1982-ben jelent meg nagy alaposággal és elmélyült elemzéssel megírt könyve, amelyet — bejelentése alapján — idővel egy másik is követni fog. Ez utóbbi hazánk nemzeti kérdésével foglalkozik majd tüzetesen.

Kiro Hadzsi-Vaszilev *Socijalizam i nacionalni odnosi* (Szocializmus és a nemzeti viszonyok) című könyve első kötetének, amelyet a belgrádi Komunist Kiadó Központ jelentette meg Marksizam i savremenost sorozatában, *A nemzet és nemzeti viszonyok általános elméleti kérdései* alcímet adta. Noha a szerző a saját valóságunk taglalásakor nemcsak a hazai marxisták e témára vonatkozó elméleti eredményeire támaszkodik, mégis óvakodik attól, hogy a szocializmus és a nemzet kapcsolatát Európacentrikusan tárgyalja.

Kiro Hadzsi-Vaszilev tárgyalási módjának nagy erénye, hogy a nemzeti létet mint a mai társadalom átfogó csoportjának lényegét és megnyilvánulási formáját a mai, huszadik századi körülményekbe helyezi, és

fejtegetését nem terheli feleslegesen történelmi visszatekintésekkel, noha a történelmiség elve átszövi első könyve egész témakezelését. Könyvében a szerző két alaptételből indul ki. Az egyik az, hogy a húszadik század társadalmi változásai a szocializmus jegyében mennek végbe. Ez a megállapítás akkor is helyes, ha figyelembe vesszük, hogy a szocialista társadalmak kialakulásuk kezdeti szakaszában vannak, hogy a tökéletes társadalmi viszonyok túlhaladása még nem valósult meg döntő mértékben, és hogy nagy különbségek vannak a világ különböző részein a szocialista fejlődés útjaira lépő országok gazdasági, társadalmi, kulturális és más körülményei között, s ezért különbözőképpen közelítenek a szocialista társadalmi viszonyok kialakításához és a szocialista társadalmi viszonyok építéséhez is. A másik alaptétel az, hogy a nemzeti kérdés ma is időszzerű és a társadalmi folyamatokban a mai századunkban is igen lényeges. Ennélfogva tévesek voltak azok a nézetek, miszerint a XIX. század volt a nemzeti ébredés és mozgalmak százada, a XX. században pedig háttérbe szorul a nemzeti kérdés. Erre a nézetre, különösen ha a világszerte végbemenő folyamatokat tartjuk szem előtt, a valóság minden kétséget kizáróan rácafolt.

Ebből a két alapvető álláspontjából következik a szerző megállapítása, hogy függetlenül az elgondolásoktól és a szocializmus építésében jelentkező különbségektől, a szocializmus megvalósításáért kifejtett erőfeszítések és társadalmi átalakulások a mai világ domináló jellegzetességévé váltak. Ezért — hangsúlyozza Kiro Hadzsi-Vaszilev — nincs a szocializmusnak olyan problémája vagy dilemmája, amely ne lenne lényeges az egész világ számára, és fordítva: minden olyan társadalmi kérdés, amely lényeges a mai világ bármely táján, fontos a szocialista erők számára is. A szocialista erők szempontjából az ilyen kérdések fontossága annál jelentősebb lesz, minél általánosabb jellegű. Viszont a mai világ általános átfogó kérdései közé tartoznak a nemzethez és a nemzeti kérdéshez kapcsolódó problémák.

Függetlenül attól, hogy az osztálytudatos munkásmozgalom, különösen kezdeti és kibontakozásának szakaszában ellenségesen fogadta az uralkodó burzsoá osztály törekvéseit, hogy a nemzeti egység és szolidaritás nevében az osztálybékét szorgalmazta, s a maga részéről az osztályharc fontosságát hangsúlyozta, már ekkor is csak látszat volt, hogy a nemzeti küzdelmek és az osztályharc egymástól elkülönítettek. A nemzeti és osztálymozgalmak ugyanis világosan differenciált kategóriák — hangsúlyozza Kiro Hadzsi-Vaszilev —, amióta a történelemben megjelentek a nemzetek, ám a nemzeti küzdelmek szükségszerűen kapcsolódnak az osztályküzdelmekkel, egymást feltételezi, bizonyos esetben konvergálnak, más esetben viszont divergálnak. Nem léteznek osztály nélküli nemzetek, s következőképpen nem lehetnek nemzeti mozgalmak és nemzeti küzdelmek, amelyek egyben ne viselnék magukon az osztályjellegzet is; de nincs olyan osztálymozgalom és osztályharc sem, amelynek ne lenne egyben osztályvonatkozása is. A nemzeti és az osztálymozgalmak

valójában kölcsönösen egymásba fonódó tényezők, az általános társadalmi fejlődés és átalakulás szempontjából.

A XIX. század Európában a nemzeti mozgalmak időszaka volt, de ugyanakkor az osztálymozgalmak és osztályharcok százada is. Az is kétségtelen, hogy a XX. századot a mélyenszántó társadalmi átalakulások jellemzik, kezdve az októberi szocialista forradalomtól a későbbi szocialista térhódításokig, amelyek végbementek a földkerekség majd minden kontinensén. Mégis századunkban valósult meg a nemzeti felszabadulás legnagyobb, az egész világot átfogó hulláma is. A jelenkorban sokkal több a megoldatlan nemzeti kérdés, mint korábban volt. Ezek leginkább a fejlett tőkésországok gyarmati sorból felszabadult, politikai függetlenségüket elnyert államok között nyilvánultak meg. Ezekhez az országokhoz kell még sorolni a valamikori félgyarmati sorban levő országokat is, valamint azokat, amelyek ki vannak téve a volt gyarmattartó tőkésországok gazdasági és politikai nyomásának.

A rendezetlen nemzeti viszonyok azonban nyílt kérdésként jelentkeznek a fejlett tőkés világ úgynevezett klasszikus nemzetei között is, valamint úgy is, mint belső nemzeti kérdés az ilyen országok körében. A nemzeti kérdés mint rendezetlen viszonyrendszer, sajtóságos vonásokkal, jelen van a függetlenségüket nemrégiben elnyert országok egymás közti viszonyában, ami alapján kiélezett államközi viszonyok alakultak ki, azonkívül a nemrég felszabadult országok belső viszonyában is kiéleződtek a meg nem oldott nemzeti viszonyok. S végül, kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy nem egy esetben azon országok között is, amelyek a szocialista építés útjára léptek, a nemzeti szuverenitás, függetlenség és egyenrangúság kérdése komoly formában merült fel, bizonyos esetekben pedig olyan államközi viszonyokhoz vezetett, amelyek fegyveres összecsapásba torkolltak.

Hozzá kell még fűzni, hogy mindennek ellenére a jelenkor világhelyzete olyan, hogy a nemzetek és országok gazdasági kapcsolatai bővülnek és elmélyülnek, bensőségebbé válik a kölcsönös társadalmi, politikai és kulturális értesültség és kommunikálás. Mindez végső vonatkozásában korunk államainak és népeinek kölcsönös kapcsolatát alakítja ki. Ez a körülmény pedig oda vezet, hogy gyakorlatilag már nem létezik ún. „helyi jellegű” vagy „kis jelentőségű” nemzeti kérdés (legyen az az országok közötti viszony, vagy egy adott ország belső viszonya területéről), amely többé-kevésbé nyomot ne hagyyna a nemzetközi viszonyok és folyamatok alakulásán, illetve a nemzetközi helyzet egészén is.

A többnemzetiségű Jugoszláviában, szocialista berendezése és nemzetközi politikai helyzete miatt, természetes az érdeklődés és a szükséglet — a szocialista fejlődésre és a nemzeti kérdésre vonatkozó általános elméleti ismeretek állandó gyarapítása iránt. A kutatásoknak ezen a területén nincsenek Jugoszláviában politikai, vagy ideológiai gátló körülmények. Ilyen akadályok ott jelentkeznek, ahol a valós nemzeti kapcsolatokban a nemzeti hegemonizmus és elnyomás más elemei az uralkodó jellegűek. Hadzsi-Vaszilev megjegyzi: nem állítható, hogy hazánkban ma nem lé-

tezik a nacionalista ideológia korlátozó befolyása, de ez nem a valós nemzeti viszonyok kifejezője és nem a vezető erők stratégiáját szolgálja, hanem közvetlen összeütközésben van ezekkel az erőkkel. Valós nemzeti viszonyaink és társadalmunk vezető erői a nemzeti viszonyok lényeges mozzanatainak tüzetes ismertetését igénylik.

Figyelemre méltó és egyben természetes is Kiro Hadzsi-Vaszilev megjegyzése, hogy noha könyve első kötetének kutatásai tudományos és elméleti jellegűek, empirikus anyagát és elméleti általánosítását illetően mégis a hazai tények és adottságok hatása alatt van. Ez nyilvánvaló, hisz ezek a tények és adottságok tömegesen kínálkoznak a kutatónak. Ezenkívül a saját társadalmi gyakorlatunknak mi nem csupán a szemlélői és elemzői, hanem közvetlen részesei is vagyunk, tehát tevőlegesen hatunk és alakítjuk a valóságunkban végbemenő folyamatokat.

Kiro Hadzsi-Vaszilevnek mint szerzőnek és kutatónak egyik jó tulajdonsága, hogy nem vész el az aprólékos kétsz eredményeket ígérő részletekbe. Így a nemzetre vonatkozó elméletek közül csak a lényegeseket említi meg, az érdeklődő figyelmét pedig a legújabb hazai szakirodalomra tereli. Hasonlóképpen nem vész el a nemzet definiálásának részleteiben sem. Kardeljnek a nemzeti kérdésben elfoglalt nézetéről megállapítja, hogy Kardelj nemzetre vonatkozó definíciója nem teljes, befejezett és lezárt, mert állandóan hozzáfűzhető még valami fontos. De vajon a nemzetre vonatkozó definíció egyáltalában lehetséges-e? — veti fel a kérdést Kiro Hadzsi-Vaszilev. Vajon felölthető-e egy meghatározással minden lényeges elem és körülmény, amely elengedhetetlen egy olyan bonyolult fogalom esetében, mint amilyen a nemzet? Engedjük át az ilyen kísérleteket azoknak, akik hisznek benne, hogy ez lehetséges, ő viszont mint szerző azon van, s ezt véleményünk szerint sikeresen meg is valósította könyvében, hogy a kérdéskört átfogóan felölelve, részletesen elemezze a nemzet lényeges meghatározó jegyeit, valamint a nemzet tulajdonságait és társadalmi szerepét.

A nemzet fogalmának, társadalmi lényegének és történelmi szerepének szenteli Kiro Hadzsi-Vaszilev könyve első fejezetét. Kutatja és megválaszolja a nemzet társadalmi létére vonatkozó kérdést. Kardelj nyomán a nemzettel jelölt emberi csoport érdekei állnak figyelmé és kutatásai fókuszában. Ezt az érdeket a maga sokoldalúságában, mint anyagi természetű, társadalmi, politikai és kulturális igényeket kielégítő kívánalmat tárgyalja. A könyv két következő fejezetében a szerző a nemzeti érdeket részletesebben elemzi. Ezeknek az érdekeknek az egyéni és a csoportérdekekhez, de mindenekelőtt az osztályérdekekhez való viszonyítása foglalkoztatja. Elemzésében a figyelmet a nemzeti érdek tartalmának elemzésére összpontosítja, három kérdés köré (a politikai, gazdasági és kulturális) csoportosítva az elemzést.

Könyve következő három fejezetében a három érdekcsoport alapján tárgyalja a nemzeti önrendelkezést és a nemzeti államot, valamint a nemzeti gazdaságot és a nemzeti kultúrát. Ily módon kikerekedik a nemzet „belülről” való vizsgálata, majd a vizsgálódás áttér a nemzetek közti

viszony elemzésére. Ezzel az elemzéssel foglalkozik Kiro Hadzi-Vasilev könyvének zárórészét képező öt fejezet négy fejezete. A fejezetek fő témái: a nemzeti viszonyok és ellentétek, továbbá a nacionalizmus és a nemzetköziség. A kötet utolsó, tizedik fejezetében a szerző mintegy összegezi az első kötetben kifejtetteket, hozzáfűzve a mai világban fennálló nemzeti kérdésekre vonatkozó átfogó értékeléseit és a nemzeti viszonyok mostani állapotának jellemzését.

A könyv értéke abban van, hogy a szerző Kardelj megállapításaiból kiindulva részletesen elemzi a nemzetnek mint a mai világ társadalmi valósága fontos elemének társadalmi funkcióját. Továbbá abban, hogy a nemzeti érdeket, a jelenkori társadalmi viszonyrendszer fontos összetevőjét, sokrétű megnyilvánulásában tárgyalja, természetesen figyelembe véve a nemzeti érdek anyagi megalapozottságát, részletezve annak általános társadalmi, politikai és kulturális téren való megnyilvánulását is. Lényeges és jellemző Kiro Hadzi-Vasilev elemzési módszerére, hogy a nemzetet és a nemzeti kapcsolatokat a mai világ alapvető változásainak irányvonala — a szocializmus jelentkezése és térhódítása — kapcsán tárgyalja, előtérbe hozva a nemzetet belüli haladó társadalmi erőket, amelyek a valódi nemzeti érdekek megfogalmazásával haladó irányban hathatnak, hogy a nemzetek a társadalmi haladás vonalán élhessenek szerepükkel.

Rezime

Produbljeno tretiranje nacionalnog pitanja stopama Kardelja

Povodom objavljene knjige Kire Hadži-Vasileva

U napisu se ukazuje da autor knjige „Socijalizam i nacionalni odnosi” Kiro Hadži-Vasilev koji je ovoj knjizi dao podnaslov „Opšta teorijska pitanja nacije i nacionalnih odnosa” spada u red onih autora koji su već krajem 50-tih godina šire razrađivali u časopisima osnovne stavove Kardelja o osnovama nacionalnih interesa, o društvenoj funkciji nacija i tesnoj povezanosti nacionalno-oslobodilačkih i socijalnih pokreta u današnjem svetu. Prednost autorovog izlaganja je između ostaloga u tome što naciju i nacionalne odnose tretira pre svega sa stanovišta sadašnjih društvenih kretanja koja su u znaku nadiranja socijalizma i dubokih društvenih promena. Kao važan element ovih promena je i nacionalna komponenta, kao što i svaki nacionalno oslobodilački i antikolonijalni pokret ima nezaobilazni klasni karakter. Autor knjige ukazuje koliko je složena kategorija nacija, zato i ne daje posebnu definiciju za naciju već umesto toga šire raspravlja najvažnije elemente koje su bitne za naciju. Najveći prostor u svom izlaganju posvećuje pojedinim grupama elemenata koje određuju ekonomske, društvene i kulturne elemente nacionalnih interesa, pri čemu je od presudnog značaja uloga naprednih društvenih snaga, pre svega radničke klase u izražavanju stvarnih interesa nacije. Druga težišna tema analiza i teorijskih uopštavanja Kire Hadži-Vasileva odnosi se na veze među pojedinim nacijama: na nacionalne odnose i nacionalne suprotnosti, kao i na problematiku nacionalizma i internacionalizma. Autor objavljene knjige ukazuje da koli-

ko da je sebi postavio zadatak da što uopštenije tretira problematiku nacija i nacionalnih odnosa u današnjem svetu, nužno je imao u vidu empirijsku građu sopstvene zemlje koja mu je najdostupačnija i u čijim društvenim kretanjima je i sam sudionik, mada naredna knjiga koju priprema biće posvećena nacionalnim odnosima i njihovom uopštavanju u socijalističkoj Jugoslaviji, sa opštim ciljem da odgovori, šta je radnička klasa naroda i narodnosti Jugoslavije novoga uvela u postavljanju nacionalnog pitanja i u rešavanju nacionalnih odnosa.

Resumee

Tiefgehende Betrachtung der nationalen Frage laut Kardelj's Richtlinien

Anlässlich der Erscheinung des Buches von Hadži Vassilev

Im Artikel wird darauf hingewiesen, dass der Verfasser des Buches „Sozialismus und nationale Verhältnisse“ Kiro Hadži-Vassilev der seinen Buch den Untertitel „Allgemeine theoretische Fragen der Nation und nationaler Verhältnisse“ gab, gehört in die Reihe der Verfasser, die schon zu Ende der Fünfziger Jahre, die grundlegende Auffassungen von Karde'j über die gesellschaftliche Funktion und über die Leitsätze der nationalen Interesse der Nationen, sowie über die enge Verbindung der nationalen Befreiungs- und sozialer Bewegungen, in der heutigen Zeit, in Zeitschriften bearbeitet haben.

Vorteil der Ausführungen des Verfassers liegt zwischen Anderen in der Tatsache dass er die Nation und die nationale Verhältnisse zunächst vom Standpunkt der heutigen gesellschaftlichen Vorgänge, die sich im Zeichen des Sozialismus und ernster gesellschaftlichen Veränderungen entwickeln, bearbeitet. Wichtiges Element dieser Veränderungen, dass jede national Freiheits- und Antikoloniale Bewegung unvermeidbare Klassencharakter hat. Der Verfasser des Buchs weist darauf hin, wie kompliziert die Kategorie Nation ist und gibt daher nicht die Definition der Nation, sondern bearbeitet vielseitig alle wichtigen Elemente, die für die Nation wesentlich sind. Er schenkt die grösste Aufmerksamkeit in seinem Ausführungen einigen Gruppen der Elemente, die ökonomische, gesellschaftliche und kulturelle Elemente der nationalen Interessen bestimmen, wobei die wichtigste Rolle vor allem die Arbeiterklasse im Ausdruck der wichtigsten Interesse der Nation spielt.

Das andere grundlegende Thema der Analyse und der theoretischen Verallgemeinerungen von Kiro Hadži-Vassilev, beschäftigt sich mit den Verbindungen zwischen einzelner Nationen, mit dem nationalen Bindungen und Gegensätzen, sowie mit der Problematik des Nationalismus und Internationalismus. Der Verfasser des ausgegebenen Buches teilt mit, dass er sich die Aufgabe gestellt hat, die Problematik der Nationen und nationaler Verhältnisse in der heutigen Zeit mit maximaler Verallgemeinerung zu untersuchen. Dabei hat er selbstverständlich die empirische Struktur seines eigenen Landes im Auge gehalten. Das ist ihm leichter erreichbar; in dessen Bewegungen er selbst Teilnehmer ist und da das nächste Buch das er vorbereitet, den nationalen Verhältnissen in Jugoslawien gewidmet ist, mit dem Ziel zu beantworten, was die Arbeiterklasse der Nationen und Nationalitäten etwas Neues, in der Stellung der nationalen Frage und der Lösung der nationaler Verhältnisse, eingeführt hat.

Radivojević Radoš

A MUNKASZERVEZÉSI KUTATÁSOK JELLEGZETESSÉGEI JUGOSZLÁVIÁBAN

A szocializmus mint a társadalmi gazdasági rendszer új formája megköveteli egy merőben új munkaszervezési rendszer kiépítését is, amely már a társadalom alapsejtjeiben lehetetlenné teszi a tőkés termelési mód újjáépítését és egyben megteremti a feltételeket ahhoz, hogy a társadalom mikroszintjén is megvalósuljanak a szocializmus globális elvei: a tervszerű termelés, a munka szerinti elosztás, a társadalmi tulajdon és az öngazgatás. A szocialista munkaszervezési modell hiányában társadalmi gyakorlatunk annak idején kénytelen volt elfogadni a vállalati termelést mint munkaszervezési alapformát. A szocializmus építését tehát lényegében ugyanazzal a szervezési formával kezdtük, amellyel a kapitalizmus is mint rendszer formálódott és a saját szükségleteinek megfelelően újratermelődött. Akkoriban az volt az általános vélemény, hogy elegendő a gazdaságosságot szavatoló tőkés vállalat szervezési struktúráját az öngazgatási szerveknek alárendeli, és ezzel megszűnik a vállalatnak mint termelési formának tőkés jellege ugyanakkor kifejezésre jutnak előnyei a gazdaságosság tekintetében. Így azután lehetővé válik az egész kollektíva, illetve társadalom szükségleteinek kielégítése, nem pedig csak bizonyos struktúráké, mint korábban volt. Csakhogy a gyakorlat mást bizonyított be, azt, hogy a szigorú munkamegosztás elvén alapuló szervezési formák sokkal szilárdabbak, mintsem feltételezni lehetett volna. A gyakorlatban ugyanis többnyire az történt, hogy az öngazgatási struktúrák az igazgatási szervekkel szemben alárendelt helyzetbe kerültek és így az öngazgatási szervek a döntéshozatal már kialakult hierarchizmusában demokratikus eszközzé, az igazgatási struktúrák érdekei megvalósításának mintegy védőpajzsává váltak.

Téves lenne azonban azt állítani, hogy mint munkaszervezési forma kizárólag a vállalat okozta az igazgatási szervek hatalmi fölényét az öngazgatási szervek felett. Az intézményes demokratikus és a hierarchikus döntéshozatalból fakadó tényleges hatalom közötti ellentmondás (amely mindaddig megmarad, amíg meg nem szűnik a munkamegosztás) egyik forrása annak, hogy az igazgatási szervek, ha formálisan nem is, de

mégis hatalmi fölényben vannak az öngazgatási szervekkel szemben. A másik okot a munkaszervezet keretein kívül a közigazgatási és az öngazgatási struktúrák közötti hatalom, vagyis az állam és az öngazgatás közötti hatalom megosztásában kell keresnünk. A munkaszervezeti öngazgatás, azaz a mikroszintű öngazgatás fejlesztésekor ugyanis mit sem változtattunk a makrostruktúrákon, más szóval az állam ugyanúgy megtartotta hatalmát, mint korábban. Hovatovább ahelyett, hogy az államt fokozatosan megszüntettük volna, az állam az öngazgatási fejlődés törvényhozójává és hordozójává lett és így az öngazgatás leple alatt még nagyobb hatalomhoz jutott. Így a munkaszervezetekben „aktivizálódott” az igazgatási szervek nem formális hatalma, s az öngazgatási szervek fölé kerekedett. Tehát nemcsak a vállalattal mint tőkés jellegű termelési alapsejttel kezdtük a szocialista munkaszervezési formák kiépítését, hanem ezzel egyidejűleg az erős államaparátussal is, amely tovább szilárdította az igazgatási szervek pozícióját.

Kétségtelen, hogy amikor még nem létezett egy általánosan elfogadott szocialista munkaszervezési forma, a munkaszervezés tudományos kutatása jelentősen hozzájárulhatott volna a társadalmi gyakorlat megfelelő formálásához és irányításához, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy az idő tájt még a szocialista munkaszervezés elméleti koncepciói is gyerekcipőben jártak. Sajnos, a tudomány nem élt ezekkel a lehetőségekkel, nem mérte fel bírálóan a munkaszervezés addigi formáit és nem tárt fel olyan munkaszervezési formákat, amelyek a szocialista társadalmi rendszer fejlődése szempontjából a leginkább megfeleltek volna a szocializmus alapelveinek.

Úgy tűnik, igaz van K. Korshnak, amikor kiemeli, hogy a marxista teóriában alig történt erőfeszítés a marxista eszmék és célok gyakorlati érvényesítésének kidolgozása érdekében —, s ez a megállapítás a hazai marxista szerzőkre is vonatkoztatható. Véleményük szerint a munkaszervezés szakszervezeti probléma, a konkrét társadalmi gyakorlat dolga, míg a forradalmi elmélet feladata a szocializmus alapelveiért (a munkásosztály hatalmáért, a társadalmi tulajdonnal, a munka szerinti elosztással, a humanizmussal és a demokráciával kapcsolatos kérdések magyarázása) való kiállás, mert ezek gyakorlati alkalmazása automatikusan létrehozta volna a társadalom és a munkaszervezés új szocialista formáit. Eközben azonban megfellebbeztünk egy dialektikus apróságról, nevezetesen arról, hogy az említett általános elvek és célok megvalósulása, vagy megvalósítása csupán absztrakció, utópia, amely nem jöhet létre olyan munkaszervezési formák nélkül, melyek önmagukban, belső lényegükben hordozzák és tartalmazzák ezeket a célokat. Nem valósulhat meg a munkáshatalom elve, ha nem teremtünk olyan munkaszervezési formákat, hogy azok révén a dolgozók maguk döntsenek munkahelyi problémáikról, munkaszervezetük, lakóhelyük és a szélesebb társadalmi közösség problémáiról. Márpedig, amíg az elmélet gyakorlati szempontból is nem tanulmányozza a problémákat, addig a társadalmi praxis a gyakorlati megoldásokat elméletileg optimálisaknak és egyedüli lehetségesnek

tekinti. Ebben rejlik annak oka is, hogy nálunk a szociológiaelméletben háttérbe szorult a munkaszervezésnek mint a szocialista országépítés konkrét stratégiájának a kutatása.

A munkaszervezés iránt először a mérnökök és közgazdászok tanúsítottak érdeklődést, majd valamivel később a szociológusok, mindenekelőtt a munka problémakörével foglalkozó szociológusok. Az elméleti-módszertani hozzáállást és a kutatások jellegét tekintve a munkaszervezési kutatásokban négy irányvonalat különböztetünk meg. 1) A sematikus irányzatot, amely a munkaszervezés kutatásában Marx általános munkaszervezési elveire támaszkodik, arra törekedve, hogy leírja és interpretálja a hazai munkaszervezés funkcionálását szabályozó institucionális-jogi modellt, illetve elveket. 2) Az empirikus irányzat a munkaszervezés tanulmányozásakor központi fontosságú kategóriának a hatalmat és a hatalommegosztást tekinti azzal, hogy ezt a problémakört a munkaszervezetek alkalmazottainak egyéni álláspontja alapján tanulmányozza. 3) A harmadik irányzat a munkaszervezés problémáját a társadalom egészének a szemszögéből vizsgálja, mivel ez lényegesen befolyásolja a szűkebb társadalmi közösség munkaszervezését. Miután azonban társadalmunk egészéről sincs általánosan elfogadott és minden szempontból kidolgozott elmélet, így az irányzat hívei Marx elveit és céljait veszik alapul a humanista társadalomról és a munkaszervezés lehetséges humanista formáiról. 4) A munkaszervezés mérnöki-közgazdasági kutatói viszont Taylor idevonatkozó elveiből indulnak ki, kiegészítve azt azokkal az intézményes — jogi elvekkkel, amelyek a hazai munkaszervezés formáit szabályozzák.

Az ilyen kutatások nem tették lehetővé tulajdon és konkrét munkaszervezési formáink természetének és lényegi tulajdonságainak megismerését. A szerzők többsége nem jutott tovább a jelenségek magyarázásánál, a normatív jogi elvek és Marx humanista munkaszervezési elveinek interpretálásánál. A kérdés viszont, hogy ezek az elvek mennyiben felelnek meg tulajdon munkaszervezési formáinknak, még megválaszolatlan. A kutatómunka ott fejeződik be, ahol voltaképpen kezdődnie kellene. A munkaszervezési problémák effajta teológiai megközelítése módszertanilag és tudományosan is csak akkor lenne igazolt, ha előtte elvégeztük volna a konkrét munkaszervezési formák bíráló elemzését, felmérését, és bizonyítást nyert volna, hogy lehetséges avagy alkalmazható munkaszervezési elveink az analízisből következnek. Szerzőink többsége azonban kutatásában (a konkrét helyzet alapos felmérése nélkül) véglegesített analízist ad, s így nem marad más hátra, mint hogy higgyünk az általuk hangoztatott elvek helyességében, módszertani bizonyítás nélkül, vagy új kutatásokba kezdjünk annak megállapítása érdekében, hogy összhangban van-e a konkrét munkaszervezési gyakorlat a hangoztatott elvekkkel.

A problémakör ilyen jellegű megközelítéséből azután a további fogyasztókosságek egész sora következik. Közülük csak néhányat említünk. Először is, nincs szabatosan meghatározva a munkaszervezés fogalma, s

ebből adódóan nem világos, mely momentumok, kategóriák alkotják a munkaszervezést és milyen ezek egymás közötti összefüggése. A témával foglalkozó szerzők többnyire elfogadják a munkaszervezés intézményes-jogi meghatározását mint elméleti alapot, de ez egyben arra kényszeríti őket, hogy a munkaszervezés intézményes modelljének minden változtatása után feladják, avagy megváltoztassák elméleti felfogásukat a munkaszervezésről, mert az intézményes formák változásával az is túlhaladottá válik. Sajnos, kutatásaik tartalmának az új helyzethez való igazodása (ez főként a mérnöki-közgazdász irányzat képviselőire vonatkozik) inkább csak formális — a könyv, vagy kutatómunka címét és kulcsfontosságú fogalmait az új intézményes terminológia fogalmaival cserélik fel. Így azután a „vállalati munkaszervezés” címmel megjelent alkotások lényegében azonos tartalommal látnak később ismét napvilágot, olyan címekkel, mint „munkaszervezés”, az „önigazgatási vállalat szervezése”, vagy az „önigazgatás megszervezése”.

A munkaszervezés momentumainak szentelt teret annak kellene meghatározni, hogy milyen jelentőségű a munkaszervezés elméleti meghatározásában és a konkrét munkaszervezési formák gyakorlati funkcionálásában. Ehelyett szerzőink aszerint határozzák meg egy-egy munkaszervezési kategória fontosságát, hogy milyen jelentőségű az adott kategória a normatív dokumentumokban, illetve a kutatás során felhasznált irodalomban. Nem a felhasznált irodalmat rendelték alá a kutatás tárgyának, hanem a kutatást a rendelkezésre álló irodalomnak.

A munkaszervezési kutatások másik gyenge pontja a probléma időben és térben történő meghatározásának mellőzése. Mivel nem határozzák meg a termelőerők és a termelési viszonyok konkrét fejlettségi szintjét és ezek hatását a munkaszervezés alakulására, sokszor az sem világos, hogy egy-egy kutató melyik időszakban, mely tevékenységi területen és melyik iparágban tanulmányozza a munkaszervezést. Márpedig nem lehet azonos az ötvenes és a hetvenes évek munkaszervezése, hiszen nyilvánvaló, hogy a két időpont között a munkaszervezés, legalább technológiai szempontból változott és fejlődött. Amennyiben a szerzők a munkaszervezés domináló formáit és jellegét tanulmányozzák, akkor az megköveteli a technológiai fejlettség és a termelési viszonyok fejlettségi szintjének meghatározását munkaszervezeteinkben. A kutatás tárgyának az intézményes-jogi változások alapján történő (időbeli) meghatározása a szerzők többségének esetében magában foglalja az ilyen változások domináló jellegét és erejét a munkaszervezésben, ami viszont nincs összhangban Marx munkaszervezési analíziseivel, helyességét tehát bizonyítani kellene. Egyébként, ha az intézményes-jogi formák változása valóban olyan nagymértékben befolyásolná a munkaszervezést, akkor nem lenne szükség gyakori módosításukra.

A harmadik fogyatékoságot a munkaszervezési kutatások általánosított jellegében találjuk. A munkaszervezési kutatások tartalmi, időbeli és térbeli meghatározatlansága, valamint a Marx általános elveire (a tőkés társadalom munkaszervezési kutatásainak eredményeire) való túlzott hi-

vatkozás, valamint munkaszervezési módszereink empirikus kutatásának hiánya arra kényszeríti a szerzőket, hogy általánosítsák a munkaszervezési problémákat. Ez az állítás nem vonatkozik az empirikus szerzőkre, akik nagy erőfeszítéseket tettek munkaszervezési módszereink helyességének ellenőrzésére, különösen pedig a tökéletes munkaszervezés és a tulajdon munkaszervezési módszereinkben jelentkező azonos problémák összehasonlítása és elemzése terén. A munkaszervezésről általánosságban szóló elméleteket rendszerint a munkaszervezetek tevékenységét szabályozó általános intézményes-jogi elvekkel egészítik ki, miközben az elméleti téziseket empirikusan nem ellenőrzik, a normatív elveket pedig elméletileg nem indokolják meg. A munkaszervezésre vonatkozó konkrét tapasztalatok hiányában a kutatóknak a jogi dokumentumok és a munkaszervezetek tevékenységét szabályozó normatív elvek főként a munkaszervezési elmélet gyakorlati alkalmazásának bizonyítására szolgálnak. A normatív elvek tehát, amelyeknek helyességét empirikusan bizonyítani kellene az ilyen szerzőknél tulajdonképpen az elmélet empirikus helyességét hivatottak alátámasztani. Úgy tűnik, a szerzőkre az is hatott, hogy a munkaszervezés problémájával foglalkozó alkotások többsége egyetemi tankönyvként íródott.

A munkaszervezési kutatások negyedik fogyatékosága, hogy nem vizsgálják okozati összefüggésben a munkaszervezés belső folyamatait és a szélesebb társadalmi közösségben végbemenő folyamatokat. Bizonyos mértékben kivételt képeznek ez alól V. Rus és J. Jerovšek munkái, bár Jerovšek nem vizsgálja a társadalmi közösség konkrét hatását a munkaszervezeti folyamatokra, hanem inkább más állandó tényezők (piac, tudomány, technológia) hatását. Számos szerzőnél a kutatás tárgyának homályos megfogalmazása miatt nem világos még az sem, hol a határ a munkaszervezés és annak belső folyamatai között. Ilyen meghatározás hiányában viszont nem tudható, mikor beszél a szerző egy-egy folyamatról mint a munkaszervezés belső folyamatáról, és mikor mint a szélesebb társadalmi közösségben végbemenő folyamatról. A két folyamatot jobbra egymástól függetlenül tárgyalják, az említett határvonal szabatos meghatározása nélkül pedig nincs metodológiai alap a folyamatok okozati összefüggéseinek magyarázására.

Végezetül hiányolható az is, hogy a munkaszervezési kutatások nem tárgyalják a belső folyamatok és elemek közötti összefüggéseket. Elvben hangoztatja ugyan a termelés, az elosztás, a fogyasztás, az emberek, a képzettségi szint, a munkamegosztás, a tudomány és a többi tényező közötti kölcsönös összefüggést, de szinte sehol és senki nem bizonyítja konkrétan is ezt. Az említett tényezőket legtöbbször egymástól és a munkaszervezettől függetlenül vizsgálják, vagy elemzik.

A felsorolt fogyatékoságok ellenére az empirikus irányzatban belül mégis bizonyos előrehaladás tapasztalható a munkaszervezési kutatások területén. Ugyanis olyan új ismeretek birtokába jutottunk, amelyek szolid tapasztalati alapul szolgálnak a további kutatásokhoz. Noha V. Rus, J. Jerovšek és J. Zupanov empirikus kutatásai csak részlegesek és rend-

szertelenek és csupán egy metodológiai adatforrásra alapozzák következtetéseiket, mégis értékes hozzájárulást jelentenek munkaszervezési problémáink tudományos kivizsgálásához és a munkaszociológia tudományának megalapozásához. A hazai és a tőkés munkaszervezés problémáinak összehasonlítása révén lehetővé vált a munkaszervezés egyes immanens jellegzetességeinek pontos meghatározása, s egyidejűleg az öngazgatási szervezés demisztifikálása is. Az említett szerzőknek a munkaszervezeti hatalom oligarchikus megosztására vonatkozó megállapítása, valamint a munkaszervezés normatív elveinek az empirikus módszerekkel való ellenőrzése többet ér, mint az általános és normatív elvek leírásával foglalkozó könyvek sokasága. A munkaszervezésnek mint nyitott rendszernek, vagyis a munkaszervezés problémáinak a társadalom egésze szempontjából történő tanulmányozása kedvező metodológiai előfeltételeket teremt a munkaszervezés afféle marxista elemzéséhez, amelyben az empirikus eredmények a kutatómunka szerves részét alkotnák.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Karakteristike istraživanja organizacije rada u Jugoslaviji

Proučavajući i sumirajući rezultate raznih istraživanja i objavljenih radova o socijalističko-samoupravnoj organizaciji rada možemo konstatovati, da nis-
mo daleko odmakli u izučavanju organizacije rada u socijalističkom društvu. Osnovni nedostatak većine istraživanja na ovu temu jeste što većina autora u izvođenju svojih zaključaka ne oslanja se na praksu, na svakodnevnu stvarnost socijalističke organizacije rada, već za osnov uzima teoriju (koja takođe nije dosledno i do kraja razrađena.) Polazivši od teorijskih postavki autori uzimaju zdravo za gotovo, da je ta teorija u praksi socijalističke organizacije rada zaživela, te bez empirijskih dokaza, izvode konstataciju, da je organizacija rada u našim osnovnim pa i složenim organizacijama udruženog rada takva kako je to teorijski postavljeno. Jedan od razloga ovakvom pristupu jeste i to, što većina radova iz ove oblasti rađena je i štampana kao fakultetski udžbenik stoga je (donekle) i razumljivo što u njima teorijski deo ima prevlast nad empirijskim istraživanjima.

U poslednje vreme donekle se menja situacija i to zahvaljujući dvojici autora (V. Rusu i J. Jerovšeku) koji su u svojim istraživanjima organizacije rada u Jugoslaviji stavili naglasak na empirijsko dokazivanje teorijski postavki pa i došli do zaključka da se teorija i svakodnevna praksa ne podudaraju. Njihovi rezultati, iako još nepotpuni, solidna su osnova, da izučavanje socijalističke organizacije rada postavimo na stvarno naučne osnove i pronađemo takav način organizacije rada koja optimalno odgovara našim samoupravno socijalističkim odnosima u proizvodnji i društvu.

Resummee

Untersuchungen der sozialistischen Arbeitsorganisation in Jugoslawien

Die Erfolge und Zusammenfassungen verschiedener Untersuchungen und veröffentlichter Arbeiten, über die sozialistische Selbstverwaltungsarbeitsorganisation studierend, können wir feststellen, dass wir in dem Erlernen der Arbeitsorganisation, in der sozialistischen Gesellschaft, nicht weit vorgeschritten sind. Die grundlegende Schwäche der Untersuchungen, über diesem Thema, liegt in der Tatsache, dass sich die meisten Verfasser, in der Ausführung ihrer Beschlüsse, nicht auf die Praxis stützen — auf die tägliche Geschehnisse der sozialistischen Arbeit — sondern sie stützen sich zumeist auf die Theorie (die auch nicht konsequent zu Ende geführt ist). Aus den theoretischen Festsetzungen ausgehend, nehmen die Verfasser, als sichere Tatsache hin, dass die Theorie in der Praxis der sozialistischen Arbeitsorganisation lebendig geworden ist, und kommen — ohne empirische Beweise — zu Feststellung, dass die Arbeitsorganisation in unseren Grund- und Zusammengesetzten Organisationen den theoretischen Festsetzungen entsprechend ist. Eine der Ursachen dieser Tatsache liegt in dem Umstand, dass die meisten der Arbeiten aus diesem Gebiet, eigentlich als Fakultätslehrbuch gearbeitet und ausgegeben wurden. Es ist daher zu verstehen, dass man der Theorie Vorrang, gegenüber der empirischen Untersuchung gegeben hat.

In der letzten Zeit, hat sich die Lage etwas geändert usw. Dank zweier Autoren (V. Rus und J. Jerovšek), die in ihren Arbeiten über die Arbeitsorganisation in Jugoslawien, dem empirischen Beweis der theoretischen Festsetzungen Vorrang gegeben haben und zur Feststellung gelangt dass die Theorie und die tägliche Praxis nicht übereinstimmen. Ihre Ergebnisse sind — wenn auch noch unvollkommen, solide Grundlage der Untersuchungen der sozialistischen Arbeitsorganisation und ihrer Stellung auf die richtige Wissenschaftsbasis. Wir können eine Art der Arbeitsorganisation ausarbeiten, die unseren sozialistischen Verhältnissen in der Güterproduktion und in der Gesellschaft optimal entspricht.

Klein Rudolf

ELMÉLETI BEVEZETŐ A LAKÁSKULTÚRA
EMPIRIKUS KUTATÁSA ELÉ

NÉHÁNY GONDOLAT ELŐLJÁRÓBAN

„Die Art, wie du bist und ich bin, die Weise, nach
der wir Menschen auf der Erde sind ist das *Buan*
(althochdeutsch) das Wohnen.“

Martin Heidegger

Christian Norberg-Schulz idézi Heideggert, aki összefüggésbe hozza a *Buan* (lakni) szót a *bin* (lenni) szóval, azt állítva, hogy közös eredetűek. Ezzel analógikusan elemezhetnénk a *byt* (cseh nyelven: lakás) és a *biti* (szláv nyelveken: lenni) szavak összefüggését, abból a feltevésből kiindulva, hogy a nyelv feltárja a gondolati struktúrákat.*

Folytatva Christian Norberg-Schulz gondolatmenetét a lakásról, mint az emberi létezés formájáról és az architektúráról mint annak térbeli keretéről, hangsúlyozni kell az egzisztenciális tér koncepciójának jelentőségét, ami egybekapcsolja a (fizikai) teret az emberi egzisztenciával. Az egzisztenciális tér szerepéről Norberg-Schulz a következőket írja: „... az építészeti tér kutatása nagy mértékben az *egzisztenciális tér* megértésétől függ. Hogy ennek a jobb megértéséhez eljuthassunk, két információforrás áll rendelkezésünkre: a társadalomtudományok és a filozófia.”¹ A társadalomtudományok közül a pszichológiát, az antropológiát és az empirikus szociológiát kell kiemelni, melyek módszertanát fel is használjuk a lakáskultúra kutatásában. A lakáskultúra egyébként nem csupán kiindulópontként használja fel az architektúrát, mint az emberi tevékenység keretét, hanem kutatási eredményeivel gazdagítja is az egzisztenciális tér koncepcióját és ezzel együtt az építészetelméletet is.

A társadalomtudományok közül Norberg-Schulz különösen Jean Piaget fejlődéslélektanának fontosságát hangsúlyozza, amely — mint írja —

* Következő számunkban közöljük Klein Rudolf tanulmányát, amelyben a szabadkai társadalmi lakásépítés lakáskultúráját elemző, általa végzett empirikus kutatás eredményeit összegezi.

„megvilágítja az embernek a *környezetéről* alkotott képének alapjait”. Christian Norberg-Schulz az ember és környezete viszonyában Piagetnek különösen két fogalmát tartja fontosnak: az asszimilációt és az akkomodációt. Asszimiláció alatt a szervezetnek a környezetre gyakorolt hatását érti, akkomodáció alatt pedig ennek fordítottját.²

Feltehető a kérdés: a mai egzisztenciális tér milyen lehetőségeket kínál az asszimilációra? A fogyasztói társadalomban az egyén vajmi kevésbé lehet hatással környezete tárgyaira, mivel azokat különböző módon szervózzák számára. Óvatosan kell tehát bánnunk Piaget fogalmaival az egzisztenciális tér elemzésekor, és érvényességüket az építkezésnek csak egyes területeire kell korlátoznunk, elsősorban azokra, ahol az egyén amennyire-annyira hatással lehet egzisztenciális terére (környezetére).

Ez az óvatosság nem csupán a dinamikus pszichológia esetében kívánatos, hanem az egzisztencialista filozófiára is érvényes, Heideggertől, Bachelard-tól, Merleau-Ponty-tól Bollnow-ig, tekintettel arra, hogy ez esetben túlnyomórészt individualista irányultságú filozófiáról van szó, amit éppen ezért nem volna szabad kizárólagos apparátusként használni a lakáskultúra kutatásában, hanem még az egzisztenciális tér kutatásában is korlátozni kellene érvényességét.

Az ember hatása a környezetre — mint azt Christian Norberg-Schulz írja — vitathatatlan, de az *ember* fogalmát ő nem határolja körül szabatosan: nem tudni, hogy az embert egyes vagy többes számban érti-e. Többes számban értve magában foglalja a mai kultúra teljes mechanizmusát, miáltal automatikusan kizárja az egyes számban értelmezett embert, azaz az individuumot.

A környezet meghatározása sem szabatos. Amennyiben a Piaget-i értelmezést fogadjuk el, biológusi múltja következtében a környezet alatt elsősorban a természeti környezetet kell érteni, vagyis az élőlény (állat vagy ember) hatását a környezetre, valamint a környezet hatását az élőlényre. Nem mellékes viszont e környezeti hatás, ezen keresztül az egzisztenciális tér szempontjából sem, vajon ez a környezet természetes vagy mesterséges (technikai). Igaz, Christian Norberg-Schulz *Egzisztencia, tér, architektúra* című könyvében foglalkozik az egzisztenciális tér szintjeivel — a tájjal is —, de ő csak a mennyiségi distinkcióig jut el; a természeti és a mesterséges környezet közötti minőségi különbségeket nem vizsgálja. Mielőtt azonban e különbségek elemzésébe bocsátkoznánk, amire feltétlenül szükség van ahhoz, hogy jobban megértsük, miért elégedetlenek az emberek a modern technikai környezettel, miért vágyódnak a természeti és a régi urbánus környezet után, még egy felosztást kell elvégeznünk, fel kell osztanunk az épített környezetet hagyományos (iparosodás előtti) és modern környezetre. Az említett különbségek a következők:³

1. A természetben a formák egyedülállóak: nincs két teljesen azonos fa, két teljesen azonos erdő. A hagyományos építészetben minden ház különbözik a többitől. Ezzel szemben a műszaki civilizáció fő elve ugyanazon formák ismétlése. Ami egyedülálló, az leggyakrabban selejt. Így a modern lakásépítésben sok teljesen azonos objektum található, mi több:

még a települések is hasonlóakká válnak egymáshoz az egész földkerekségen.

2. A természetben ugyanaz a forma végtelenül sok változatban jelenik meg, például a virág, mely szirmlevelekből áll, de ezek száma és elhelyezkedése számtalan változatot mutat. A hagyományos építészetben a városi házak lényegében azonos tartalmúak és fizionómiájúak: a földszinten üzlethelyiségek, az emeleten lakás vagy lakások. Mégis, ezek száma és elhelyezése, az ablakok arányai végtelenül változatosak. Ezzel szemben a műszaki civilizációra a sablonosság jellemző. Az újabb lakótelepeken minden ház bejárata azonos, minden montázsselem modulárisan koordinált, szabványosított.

3. A természetes formák növekedéssel jönnek létre, műszaki civilizáció formái pedig szerkesztés útján. A régi városok úgyszintén növekedés útján jöttek létre: a házak úgy „nőttek” az utca mindkét oldalán, mint az ágon a levelek. (Éppúgy hasonlítanak is egymásra — kisebb különbségektől eltekintve — mint a falevelek.) Egyenes vonalak, derékszögek — az emelődaru és az építési technológia diktálja ma a formákat.

4. A természetre és a természeti környezetre a többlet elve jellemző. A természet pazarlóan bánik az energiával, a formákkal, mert a végtelenből merít. Ezzel szemben a műszaki civilizáció jellemző elve a takarékoság: minél kisebb anyag- és energiafogyasztás. A hagyományos architektúra, mint azt egy gótikus székesegyház vagy egy barokk kastély példáján láthatjuk, éppúgy nem sokat adott a takarékoság elvére — sem az anyagban, sem az (emberi) energiában. A kellemes környezet egyik előfeltétele, hogy többlet tartalmazzon, mint ami feltétlenül szükséges.

Adolf Loos gondolata, mely szerint a díszítmény alkalmazása bűn (*Ornament und Verbrechen* című könyvéből), valójában egy fajta reakció a szecesszióra, amely a letisztult, modern architektúra fél évszázada után mind kevésbé talál megértésre. Bizonyos, hogy a díszítmények egy már purifikálódott architektúrában nehezen találnák meg a helyüket, és ráadásként való alkalmazásukra irányuló törekvést nem volna szabad elfogadni.

5. A természetben a formák bizonyos korlátok között változnak, számtalan átmeneti alakzatot mutatva. A mértanilag egzakt formák: egyenes, sík, derékszög, ritkák. Ehhez hasonlóak a középkori városok is, melyek mintegy „összenőttek” a természettel, és úgyszintén ritkán tartalmaznak egzakt formákat (primáris formákat). Manapság egy sor műszerrel rendelkezünk (teodolit, nivella stb.), melyek segítségünkre vannak abban, hogy a kialakított környezetben mértanilag minden messzemenően egzakt legyen. Itt kell azonban megjegyezni, hogy egyes korábbi civilizációk, annak ellenére, hogy komoly geometriai ismereteik voltak (legalábbis az euklidészi geometriát illetően), mégsem törekedtek ezek alkalmazására, mintha nem állt volna mindig szándékunkban megteremtteni a derékszögű és párhuzamos viszonyok „rendjét” (az athéni Akropolisz).

6. A természeti környezetre az anyagok végtelen sokasága a jellemző. Ezzel szemben a modern építészet alapelve, hogy a különféle anyagokat

nem kell keverni, más szóval minél kevesebb féle anyag felhasználására kell törekedni. A hagyományos építészetről ez nem mondható el: néha nagyon sokféle anyagot használ.

7. A természeti környezetre jellemző az is, hogy a változások lassan, nagyobb időközökben mentek végbe. A műszaki civilizációra és a korszerű építészetre a hirtelen változások a jellemzőek, és ez még tovább gyorsul. A hagyományos épített környezet viszonylag lassan változott: egy város évszázadok után nyerte el végleges arculatát. Manapság egy év alatt új települések nőnek ki a földből.

A három környezet felsorolt eltérései, valamint ezek hatása az ember viselkedésére és személyiségének alakulására feltétlenül jelentős tényezők, jóllehet egzakt módon, empirikus módszerekkel nem mérhetők. Egyébként sem volna szabad minduntalan a mérhetőség és az anyagi kézzelfoghatóság követelményét támasztanunk — még a lakáskultúra területén sem. Ezzel kapcsolatban érdemes Fromm szavait idézni: „A tudósok nagy részének elég naiv fogalmai vannak a tudományos módszerről. Röviden: ez az adatok begyűjtéséből áll, melyeket azután a mennyiségi mérések különböző eljárásai alkalmazásával dolgoznak fel — a komputerek ezt a munkát jelentős mértékben megkönnyítették —, és akkor azt várjuk, hogy a befektetett munka új elméletben, de legalábbis új hipotézisben jusson kifejezésre...”⁵ Ebben a sémában egy, két vagy három egyedi esetet, amely alkalmas volna definitív következtetések levonására, érvénytelennek nyilvánítanak, tekintettel arra, hogy nem illeszthetők be a statisztikai feldolgozásra alkalmas többi eset értékkereteibe. A tudományos módszer ilyen módon való értelmezése azon a hallgatólagos feltételezésen alapszik, hogy kizárólag a *tényekből* vezethetők le *elméletek*, feltéve, hogy megfelelő módszert alkalmaztunk.

Nem téveszthetjük szem elől Fromm alábbi gondolatát: „A tudomány története azoknak a téves, de produktív, termékeny állításoknak az összessége, melyekből új nézetek alakulnak ki és amelyek túlhaladnak a korábbi állítások viszonylagos tévedésein és új megismerésekhez vezetnek.”

A LAKÁSKULTÚRA DEFINÍCIÓJA

Térbeli értelemben vett terjedelmét tekintve a lakáskultúráról kétféleképpen szoktak beszélni: *szűkebb értelemben* a házban belüli történéseket értjük alatta, s *tágabb értelemben* viszont magában foglalja a ház környékének problematikáját is (a lakónegyeden belüli utcák és terek), egészen a településig. E két terület egymással kölcsönös összefüggésben áll, egymást kölcsönösen kiegészíti. A ház környékének élete hatással van a házban belüli történésekre, és fordítva: a lakáson belüli feltételek hatása a házban kívüli viselkedésben is megnyilvánul.

A problémakör szélességét illetően a lakáskultúrát háromféleképpen értelmezik:

a) Az esztétikai értelmezés Lukács kultúra-definícióján⁵ alapszik, csak

az esztétikai problémákat foglalja magában, mellőzve az emberi szükségleteket, a viselkedési normákat és a többi problémát. Azoknak a munkáknak többsége, melynek címében megjelenik a lakáskultúra, csak az esztétikai kérdésekkel foglalkozik.

b) A szociológiai értelmezés átfogóbb az esztétikainál, de kevesebbszer is fordul elő a szakirodalomban. A kultúra ilyen módon való értelmezésének alapjául egyebek mellett Kroeber és Kluckholm⁶, valamint Parsons definíciója szolgál.

A lakáskultúrának megvannak a maga szimbólumai, melynek viselkedésszabályozó szerepük is van. Ilyen szimbólum például a családi ház, melyhez gyakran kapcsolódik a családi élet idillikus képzete, ami az embereket arra motiválja, hogy megvalósítsák ezt az álmot. Másik gyakori szimbólum a sokemeletes lakótömb, mely a kis, névtelen lakó asszociációját sugallja. A lakáskultúrában hagyománnyal és interiorizációval is találkozunk, tekintettel arra, hogy az emberek házbani viselkedése (ugyanígy a ház környékén való viselkedésük is) interiorizálódik és hatással van személyiségük fejlődésére. A lakáskultúra a társadalom egyes csoportjainak, rétegeinek értékrendszerétől, viselkedési modelljeitől függ, melyek kultúrájuk egy adott területét képezik. A szükségletek hatással vannak a lakáskultúrára, de ez is visszahat bizonyos mértékig a szükségletek jelentkezésére vagy kielégítésük módjára. A lakáskultúra szociológiai definíciója Margaret Trankle-től származik: „A lakáskultúra magában foglalja a szükségleteket, a viselkedési normákat, valamint ezek kielégítésének társadalmi, gazdasági és politikai feltételezettségét.”⁸

c) A lakáskultúra komplex értelmezése, a felsoroltak mellett Bodrogyvári Ferenc definícióját is magában foglalja: „A kultúra, legszélesebben értelmezve »humanizált természet«, vagyis a céltudatos tevékenység eredménye (illetve e tevékenység eszköze)... A kultúrán kimutatható az ember természetből való kiválásának jellege és szintje, de az ember és a természet közötti állandó, elrephetetlen kapcsolata is. A legősibb kultúrák: a mezopotámiai, az egyiptomi például nagy mértékben függtek a természettől. Az anyagi és a szellemi kultúra fejlődése megváltoztatja a természet részéről a kultúrára történő hatás módját és fokát. A természeti tényezők továbbra is hatnak, de egyre inkább a termelésnek meghatározott módjától és szintjétől függően.”⁹ Az architektúra szerepét csak akkor tudjuk megérteni, ha az építészeti teret a természeti környezet pótlójaként tekintjük. Így a lakáskultúra komplex fogalmát is az ember—tér viszony egyik sajátos megnyilvánulásaként kellene felfognunk.

A komplex értelemben vett lakáskultúra fogalmát (a munkához vagy a szabadidőhöz hasonlóan) a kultúra részterületeként határozhatjuk meg, ami magában foglalja az ember és a lakástér (a természeti és a „humanizált” környezet) kölcsönhatását, valamint az embernek a lakással és a viselkedéssel kapcsolatos szükségleteit, mint az alábbi adottságok következményeit:

1. társadalmi adottságok, mint amilyenek:

a) a szellemi kultúra elemei (vallás, nemzeti hovatartozás, normák, ér-

térendszer, műveltségi szint, társadalmi státusz, családi állapot, stb.);

b) az anyagi kultúra elemei (termelési eszközök, technológiai, építőanyagok);

2. térbeli adottságok (természeti környezet, a település jellege, az építés módja: egyéni, többlakásos, átmeneti formák, a lakás nagysága és más jellegzetességei, a helyiségek minősége és végül a berendezés jellege).

A LAKÁSKULTÚRA KUTATÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

A gyártók rendszerint figyelemmel kísérik termékeik — a műszaki cikkek — működését: szisztematikusan, vagy pedig a szervíz-szolgálattól kapott visszajelzések útján. Ezáltal, bizonyos idő múltán tisztázódik, melyek a legjobb modellek, amelyek azután évtizedekig versenyképesek a piacon.

A szabadkai lakásépítésben semmiféle visszajelzés nincs. A kivitelező munkaszervezethez befutó reklamációk alapján általánosíthatók ugyan bizonyos tapasztalatok, de ezek elsősorban az épület fizikai sajátosságaival kapcsolatosak és nem a lakásszervezésre vonatkoznak.

A lakásultúrával kapcsolatos kutatások visszajelzésként szolgálhatnának „a lakás viselkedéséről” a használatba-vétel után, a tervezők, a lakásépítési programok készítői és a kivitelezők felé. Számtalan befalazott loggiát láthattunk például, ami nem csupán a lakóra vonatkozóan mond sokat — mint azt a tervezők olyan szívesen magyarázzák —, hanem a lakásról is, melyből gyakran hiányzik egy olyan helyiség, ahol a ritkábban használt tárgyak tárolhatók volnának.

A lakáskultúrával kapcsolatos kutatások arra is alkalmasak, hogy megvilágítsák a nem anyagi jellegű lakáskrisis problémáját, ami mind kifejezettebb az új lakótelepeken. Tekintettel arra, hogy a lakáskultúra kulcskérdéséről van szó, ami a modern építészet egészére nézve jelentős, részletesebben kell foglalkozni a nem anyagi jellegű lakáskrisissel.

A lakáskrisis az ipari forradalom és az ezzel kapcsolatos gyors urbanizálódás következménye. Amikor az ipari forradalomról beszélünk, állandó folyamatra gondolunk (éppúgy a lakáskrisist is egységes problémaként kezeljük). Fromm ezzel szemben két ipari forradalomról beszél:

1. Az első ipari forradalmat az jellemezte, hogy az élő (állati és emberi) munkaerőt mechanikai erővel (gőz, benzin, villamosság, atomenergia) helyettesítették.

2. A második ipari forradalom jellemzője, hogy most már nem csupán az élő munkaerőt helyettesíti a mechanikai, hanem az emberi gondolatot a „gondolkodó” gépek. A kibernetika és az automatizáció (kibernetizáció) fejlődése lehetővé teszi olyan gépek építését, melyek a fontos műszaki és szervezési kérdésekre az emberi agynál jóval pontosabban és gyorsabban tudnak választ adni.¹⁰

Mindezek ismeretében elmondhatjuk, hogy az első ipari forradalom a

lakosságnak a városokban való koncentrációját idézte elő, ami *anyagijellegű lakáskriszist* váltott ki,¹¹ a második ipari forradalom viszont az emberi környezet elszegényedéséhez vezetett, az ökonomizálás, a racionalizálás javára (aminek következménye az uniformizáltság); ezt nevezhetjük *nem anyagi jellegű lakáskriszistnek*, tekintve, hogy az anyagi szükségletek kielégítették. És amíg az anyagi jellegű lakáskriszist viszonylag egyszerűen megoldható, a nem anyagi jellegű jóval összetettebb. Jelentkezésének oka az anyagi jellegű lakáskriszist megoldási módjában kereshető.

Az a feltevés, hogy a nyomortanyák eltűnésével és a lakosság anyagi jólétének növekedésével megszűnik a lakáskriszist (slumming approach), helytelennek bizonyult. A nem anyagi jellegű lakáskriszist jelentkezésében, az ökonomizálás és a racionalizálás mellett, bizonyos fokig a következő tényezők is szerephez jutnak:

1) A modern mozgalom építészeinek az a megrögződése, hogy saját felfogásuk (lakásértelmezésük) az általános érvényű, tekintet nélkül a lakáshasználójának osztály-, nemzeti és kulturális hovatartozására;

2) Az értelem és a tudomány kultusza, illetve a mérnöki ügyesség túlhangsúlyozása a hagyományok rovására. Ennek következménye a településük uniformizálása, a lokális jelleg eltűnése.¹² Az építészeket a lakások tervezésekor a gyárak és a gépek ihleték.

3) A tudományos és technológiai eredmények a „változás kultuszát” erősítették. Egyesek úgy gondolták, hogy a technológiai fejlődés automatikusan magával hozza a jobb életfeltételeket, így a szociális és az esztétikai hagyomány veszt jelentőségéből.

4) Darwin evolúciós elméletének téves interpretálása: abból az állításból, hogy a természeti környezet a viselkedés döntően meghatározó tényezője, azt a következtetést vonták le, hogy a rossz lakásviszonyok (slum) megváltoztatásával automatikusan helyreáll a társadalmi harmónia.¹³

5) A városok merev felosztása funkciók (zoning) szerint, amit az Athéni alapokmány proklamál, azzal a következménnyel járt, hogy „alvó-városok” alakultak ki, hogy a városközpontok a munkaidőn és a vásárlási időn túl elnéptelenedtek.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a nem anyagi jellegű lakáskriszist okai a modern architektúra ideológiájában kereshetők, amely felsőbbrendűen viszonyul a lakók igényeihez, anélkül, hogy közelebbről megismerkedne a lakással, a lakás használatával kapcsolatos szükségleteikkel és kívánásaikkal.¹⁴

A lakáskultúrával kapcsolatos kutatásokban az a törekvés nyilvánul meg, hogy közelebb hozza egymáshoz a lakásépítés résztvevőit (beleértve a lakáshasználóit is), valamint hogy affirmálja a lakót, mint a lakás-használat szubjektumát.

LAKÁSELMÉLETEK

A lakáselméletek klasszifikálásakor az összes elméleti munkákat két csoportra oszthatjuk:

1. Azokat a munkákat, melyek Sullivan közismert posztulátumából („From follows function”) indulnak ki, a *funkcionalista* elméletek gyűjtőcím alá soroljuk. Ezen elmélet szerint a lakás struktúrája a funkciót fejezi ki, vagyis a funkció határozza meg a struktúrát (illetve a formát — Sullivan kontextusában). A háziasszony például nem azért főz, mert konyhája van, hanem azért van konyha a lakásban, mert az emberek főznek. A lakás struktúráját meghatározó belső adottságok mellett (főzés, alvás, pihenés, rekreáció) külső adottságok is vannak, mint amilyen az életszínvonal, a művelődési értékek, melyek meghatározzák a lakás, a ház, a város alakját.

2. Azokat a munkákat, melyek Sullivan idézett posztulátuma mellett Kahn követelményét is elismerik („Form invokes function”) — tekintettel arra, hogy az ember és környezete interakciójára vonatkozik —, az *interakciós* elméletek közé soroljuk. Az interakciós elméletek kiinduló követelményeként Christian Norberg-Schulznak az egzisztenciális térrel kapcsolatos elképzelése szolgálhat,¹⁵ mely Jean Piaget pszichológiáján, az asszimiláció és az akkomodáció elvén alapszik. Itt kell megemlíteni, hogy jóval az egzisztenciális tér elméletének kialakulása előtről való a következő megállapítás: „Az emberek előbb házat építenek maguknak, azután a ház formálja őket.” Robert K. Merton ezt a mondást Winston Churchillnek, Roland Rainer Emersonnak, Lewis Mumford Albert Schweitzernek, Josef Lehmbruck pedig Jacob B. Bakemnek tulajdonítja.

A FUNKCIONALISTA LAKÁSELMÉLET DETERMINÁNSAI

Funkció alatt valamely szükséglet kielégítését értjük. A szükségletek nem csupán biológiai eredetűek; vannak bizonyos szociális és pszichológiai transzformációik is, sőt tisztán pszichológiai vagy szociális szükségletek is.

Struktúra alatt a lakás alapterületét, az egyes helyiségek alakját, területét, számát, egymás közötti viszonyát és elhelyezését, az ajtók számát és helyét, stb. értjük.

A lakások struktúráját, valamint — tekintettel arra, hogy emberi szükségletek kielégítéséről van szó — az egész környezet struktúráját azok a tényezők határozzák meg, melyeket K. Hozik a következőképpen rendszerezett:¹⁶

a) Belső tényezők (melyek a lakáson belül hatnak)

1. a család szerkezete és funkciója,
2. a háztartás nagysága és összetétele,
3. azok a tevékenységek, melyek a lakás használatát foglalják magukba,

4. a háztartás tagjai közötti kommunikáció és interakciók formája, mennyisége,

5. a lakók vágyai és beállítottsága,

6. a lakók értékrendszere.

b) Külső tényezők (melyek kívülől hatnak magára a lakásra)

1. a külső környezet elemei (éghajlat, földrajzi és topográfiai helyzet),

2. biológiai és fiziológiai meghatározók (higiénia és fiziológiai ritmus),

3. politikai és ökonómiai meghatározók (a tulajdon fajátja, a tervezés formája és mélysége),

4. építéstechnológia, építőanyagok,

5. műszaki fejlettség,

6. településszerkezet és ennek változásai (az urbanizáció foka),

7. a nemzetgazdaság szerkezete és az életszínvonal (a terciális tevékenységek fejlettsége, a nők foglalkoztatása, stb.),

8. az életstílus és a szokások (a szabadidő-szektor fejlettsége, stb.),

9. eszmei tényezők, architektúra (formai, térbeli és esztétikai tényezők).

A külső és a belső tényezők között átmenetek és interakciók fedezhetők fel: a háztartás nagysága és összetétele, valamint a lakás és használata szorosan összefügg az életszínvonallal, a háztartás tagjai közötti interakció nemigen választható el az életstílustól. Egyes esetekben természetesen ellentétes irányú is lehet ez a hatás: a belső tényezők határozzák meg a társadalmi tevékenységet. Például a családi házak iránti preferencia (nálunk is ez a helyzet) jelentősen befolyásolja a településszerkezet kialakulását.

A lakások és a szűkebb környezet belső és külső tényezői dinamikusak. Ismeretes, hogy amennyiben a lakáson belül változnak a tevékenységek és a funkciók (nemcsak terjedelemben, hanem ritmusukban és egymás közötti viszonyukban is), ez magával vonja a külső tényezők, például az életszínvonal és az életstílus változását. A külső és belső tényezők változékonysága különböző; vannak közöttük viszonylag stabilak, mint például a külső környezet, a fiziológiai és biológiai adottságok.

A felsorolt tényezők és azok változásai a jövőbeni lakásmód prognózálásának kulcsát képezik.

KÜLSŐ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

1. *Az éghajlat.* Az éghajlatnak jól megfigyelhető hatása van a lakás alakjára és a lakáskultúrára. Tévedés volna azonban azt állítani, hogy meghatározott klimatikus feltételek mindig és mindenütt a lakás és a környezet, valamint a lakáskultúra azonos formáit eredményezik. A kontinentális, de különösen a szubtrópusi éghajlat kedvez a társadalmi interakcióknak, melyek a házon kívül, illetve annak környékén mennek végbe. A földközi-tengeri (katolikus) városokban az emberek úgyszólván

az utcán, szabad ég alatt élnek. A korzónak jelentős társadalmi funkciója van: döntő szerepet játszik a közvélemény kialakításában és jelentős a szociális kontrollfunkciója is. Ennek ellenére, a dolgok megengedhetetlen leegyszerűsítése volna azt állítani, hogy a szabad ég alatt való élés kizárólag éghajlati körülményekre vezethető vissza. Az éghajlat csak lehetővé teszi ezt az életstílust. Az a tény, hogy a házak az utcára nyílnak, nem csupán az éghajlatnak tulajdonítható, mint az sem, hogy a nyilvános és a magánterek összefolynak. Mert másutt, hasonló klimatikus viszonyok között átriumos házakkal találkozunk, melyek fő jellegzetessége zárttságuk. Ha elvonatkoztatunk a kulturális tényezők hatásától, az éghajlat hatása a lakás funkcionálásán, a lakás szervezeti tagoltságán (a sajátos urbanisztikai adottságok következtében is), a lakásban való tartózkodás időtartamán figyelhető meg. A kontinentális éghajlat alatt, ahol az időjárás évszakonként változik, változik az életstílus is. A nyári hónapok a szubtrópusi, a téliek a hideg éghajlathoz közelítenek. Éppen ezért a lakáskutatásokat tavasszal végzik, amit megközelítően évi átlagnak lehet tekinteni mind a középhőmérséklet, mind a csapadékmennyiség tekintetében, így feltehető, hogy a lakáshasználat (a lakásban illetve a lakáson kívül való tartózkodás) időtartama is átlagos.

2. *Biológiai tényezők.* Tévedés volna azt gondolni, hogy a biológiai determinánsok statikusak és hogy mindenütt, az egész földkerekségen azonosak. (Egyesek erre is kiterjesztették azt az elvet, hogy minden ember egyforma és egyaránt értékes.) Ez egyike a modern építészet alapvető tévedéseinek. (Lásd Chandigahr kudarcának példáján.) A biológiai szükségletek — az étkezés, a nemi élet, a tisztálkodás, stb. — kielégítésének módja a kultúra által meghatározott. (Az indiaiak hagyományosan a földön ülve étkeznek, nem szívesen ülnek asztalhoz. Ha már most egy európai tervező a tervezéskor ezt tekintetbe veszi, az még nem jelenti azt, hogy lebecsüli az indiait.) Az emberi társadalomban ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nem biológiai formában megy végbe, mivel a kultúra részletekbe menően megszabja az emberi természet megnyilvánulásait (folkways).

3. *A gazdasági és politikai tényezők* a legjelentősebb determinánsok sorába tartoznak, hatásuk a lakásszerkezetre, a lakókörnyezetre, a városra közvetlenül vagy közvetve érvényesül.

Mint legfontosabbakat, a következőket kell kiemelni:

- a) a telektulajdon formája (magántulajdon, társadalmi tulajdon),
- b) a társadalom rétegződése (osztályszerkezet),
- c) a lakásrendszer típusai.

a) A telektulajdon formája nagy hatással van a lakásszerkezetre és a lakáskultúrára. P. H. Chombart de Lauwe szavaival: „Egy társadalom képe a talajra van rajzolva”; ezzel arra céloz, hogy szoros összefüggés van az épített környezet és a társadalmi rendszer között, amely egyebek mellett meghatározza a telektulajdon fajtáit is. A városközpontok drága telkei a kapitalizmusban sűrű, többszintes építkezést eredményeznek (erre New York a legjobb példa). Azokban az országokban,

ahol a teleknek nincs pénzben mérhető értéke, és ahol ez nem képezi adásvétel tárgyát, az építkezés a sűrűséget illetően kiegyensúlyozottabb. Ez azonban nem feltétlenül biztosítja a város jobb fejlődését, mivel éppen a sűrűség adja meg a város arculatát. Nem véletlen tehát, hogy a mai városok legnépzsűrűbb részei éppen azok, melyek a vásárolt telkeken nőttek ki a földből. Ebben az esetben viszont fennáll a spekuláció veszélye, ami az építkezés szempontjából károsabb, mint az első alternatíva. Ide illő példa a szabadkai Maxim Gorkij-komplexum, a régi városközpontban. A régi házak kisajátítása után a lakásügyi és telekrendezési érdekközösség „elaborátumot” készített arról, hány lakást kell felépíteni ezen a lokáción, hogy ez a vállalkozás (spekuláció) kifizetődjön. Így ezen a kis területen tizenkétemeletes (!) épületeket emeltek, egy olyan város központjában, amelyben zömmel az egyemeletes építkezés dominál, játszóterek, parkolóhely nélkül. Ez a többemeletes lakóépület-komplexum vizuálisan messze felülmúlja a két háború közötti szabadkai épületspekulációk következményeit.

b) A társadalom rétegződése, illetve az egy bizonyos réteghez való tartozás egyaránt hatással van a lakás szerkezetére és a lakáskultúrára is. A skála meglehetősen széles: a kevésbé tehető „vadon” építkezőktől (a szabadkai Zorka Helyi Közösség) a tehetősebbek drágább építkezéséig (a palicsi helyi közösségben, ahol egy telek ára eléri a 600 ezer dinárt is, azaz kb. 60 havi átlagbért). A különbség nem csupán a lokációt illetően mutatkozik meg, hanem a lakás alapterületén is: a társadalmi lakások alapterülete 35—70 m², amazoké 150—400 m².

c) A lakásrendszer típusa. Itt a lakásépítés és -elosztás két alapvető típusát kell egybevetnünk: a tervgazdálkodást és az ennek megfelelő tervszerű lakásépítés és -elosztást a piaci gazdálkodással és a piac felé orientált lakásépítéssel, mivel ez is egyike azoknak a tényezőknél, melyek lényegesen meghatározzák a lakásszerkezetet és rajta keresztül a lakáskultúrát is. Jóllehet e két modell közül tiszta formában egyik sem jelentkezik a lakáspolitikában — mivel a piaczgazdaság feltételei között, amikor a lakás áru, a munkás vállalata vagy az állam segítsége (kölcsönök, stb.) nélkül nem tudja azt megvásárolni, de a tisztán tervszerű elosztás, amikor a lakó pénzbeli hozzájárulás nélkül jut lakáshoz, sem tekinthető minden tekintetben szerencsés megoldásnak —, aszerint kell végezni a besorolást, hogy melyik modell van jelen döntően a lakáspolitikában.

A lakórendszer típusa hatással van:

1. a lakások és házak műszaki színvonalára,
2. az építés különböző formáinak (családi házak, több emeletes lakótömbben lévő lakások) számbeli arányára,
3. a lakások tipizálásának és szabványosításának fokára,
4. a lakásépítés koncentrációjára, illetve szórtságára,
5. a lakók preferenciáinak megvalósítási lehetőségére,
6. az építész önkifejtésének megvalósítási lehetőségére (ez az ipari építkezés feltételei között egyes országokban lehetetlen),
7. az építéstechnológiára és az építőanyagokra.

Mindkét lakórendszer ellen merülnek fel kifogások:

1. A piac felé irányuló lakásépítés ellenzői azt kifogásolják, hogy a magántulajdonban lévő lakás, illetve ház a kapitalista társadalmi rendszer konzerválásának eszköze. Ezt támasztja alá számtalan jobboldali beállítottságú kormány azon törekvése, hogy családi házak építését szorgalmazzák. Sok bíráló hangzott el azzal kapcsolatosan is, hogy ez a lakórendszer a társadalmi különbségeknek kedvez, és úgy tűnik, hogy az említett rendszernek ez a legnagyobb hiányossága.

2. A tervszerű lakásépítés és elosztás ellen szóló érvelést találunk Jiri Musil csehszlovák szerzőnél:¹⁷ „A nagyobbreszt tervszerű lakáselosztás esetében a színvonal csökken. Ez a rendszer az átlagértékek (vagyis csak egy szabvány) elérésére törekszik, így nem veszi tekintetbe a lakók különböző bevételeit és kívánságait. Minden differenciáció megzavarná a leegyszerűsített mechanizmust. Az irányított vagy tervszerű lakásépítés a lakások, egész házak tipizálását vonja maga után. Ennek a rendszernek a lakásépítés nagy fokú koncentrációja felel meg, ami lehetővé teszi az iparosítást, de ez a felfogás lebecsül minden más lakásépítési módot, a hagyományos építőanyagok termelését korlátozza. E rendszer hívei meg vannak győződve arról, hogy a lakáskriszís csak több emeletes épületekkel szüntethető meg, tekintettel arra, hogy ez kevesebb költséggel jár, mint a családi házak építése. A lakók preferenciái itt természetesen háttérbe szorulnak, a különféle lakók kulturális szükségleteit megnyirbálják, hogy minden megfeleljen egy átlagos elképzelésnek.”

A két rendszer előnyeit egyesítő, hátrányait pedig kiküszöbölő megoldás az lehetne, ha a társadalmi lakásépítés félkész árut kínálna fel a vevőnek, lehetővé téve a lakás későbbi használójának, hogy részt vegyen létező megformálásában. Ennek lehetőségeiről a következő számban lesz részletesebben szó a participációt taglaló fejezetben.

4. *Építéstechnológia, építőanyagok.* Gyakran emlegetik, hogy az ember a technológia rabjává vált, arra kényszerült, hogy rutinmunkát végezzen, még szórakozása is valamiféle technológiának van alávetve, amelyet mások (a fogyasztói társadalom) kényszerít rá (szabadidő-központok). Olyanná vált — mondja Marcuse —, mint egy nagy csecsemő: mindent a szájába töm, és a nagytőke manipulál vele. Jóllehet a műszaki civilizáció ellen irányuló ilyen és hasonló támadások meglehetősen ideológiai színvetűek, a bennük rejlő igazság bizonyos mértékben a lakásra is vonatkoztatható. A technológia meghatározza az urbanizálást és az architektúrát is. Hasonlóképpen jelentősen befolyásolják a lakás komfortját a felhasznált építőanyagok.

Nem téveszthető azonban szem elől, történelmi távlatból nézve, hogy a technológia és az építőanyagok mint a tér kialakításának tényezői sokat veszítettek jelentőségükből. Míg a görög megaron dimenziói a kőtől függtek (rugalmassági tényezője, felemelése), addig a mai fejlett technológiát ez nem korlátozza olyan mértékben. Más dolog, hogy a fejlett technológiával együtt jár a takarékoság elve: takarékosan gazdálkodni az (emberi és gépi) energiával éppúgy, mint az anyaggal. Így azt a sza-

badsgot, amit a technológia fejlettsége nyújt, a társadalmi lakásépítésben az ökonómia korlátozza.

5. *Településszerkezet.* Itt a települések nagyságrendjéről kell beszélni, ami úgyszintén meghatározója a lakáskultúrának és a lakásformának. Nagy számú ember koncentrálódása egy helyen növeli a társadalmi interakciók számát de egyúttal meg is változtatja azok jellegét. (Erre a másodikra sokáig nem gondoltak. Gropius és munkatársai azt hangsúlyozták, hogy a passzív kontaktusok növekedésével az emberek közelebb kerülnek egymáshoz.) A kontaktusok növekvő száma, mint azt Karl Deutsch írja, információs túlterheléshez vezet. Ezek a kontaktusok felületeseek, és a városi ember úgy viszonyul a másikkhoz, mint valamilyen részleges társadalmi feladat végzőjéhez (postás, pénzbeszedő, stb.). Ez a kommunikációs túlterhelés, hogy azt Alexander írja, zárkózottsághoz vezet.¹⁸ Ezt a bezárkózást Paul Henry Chombart de Lauwe familizmusnak nevezi. Ő figyelt fel arra, hogy a familizmus erősödik, ha a család nagyobb lakásba költözik. Így az életszínvonal növekedésével a család fokozódó bezárkózására számíthatunk, és a lakást csak meghatározott célból hagyják el (például bevásárlás).

6. *Életstílus és szokások.* E téren mint legfontosabb, a szabadidő kérdése jelentkezik. Gyakoriak az olyan jóslatok, melyek szerint a növekvő szabadidő csökkenteni fogja a lakás jelentőségét. A fogyasztói társadalomban az embereket különböző „mágnesek” segítségével csalják ki házaikból hétvégeken, hogy szervezeten szórakozzanak, valójában azért, hogy az ún. szabadidő-központokban költsék el pénzüket. Ezek a szabadidő-központok műszakilag tökéletes cirkuszokra, vagy vásárookra emlékeztetnek, ám mégsem tekinthetők a vásárok modern változatainak, mert ahelyett, hogy közelebb hoznák egymáshoz az embereket, szétválasztják őket a korszerű technika különböző eszközei által — a kisgyermeket a „Legolandokban” éppúgy, mint a nőket, akik csak vásárolnak és a férfiakat, akik valami más módon kísérlék meg az unaloműzést.

Ha az említett prognózisok első pillantásra hiteleseknek is tűnnek, nem árt őket összehasonlítani más jóslatokkal, azokkal például, amelyek a hatvanas években a lakás szerepének leszűkülését jóslták, arra gondolva, hogy sok funkcióját (főzés, nagymosás, stb.) a különféle szervizek veszik át. Elképzelhető, hogy a mai szabadidő-központok számos attrakciója beköltözik a lakásokba, egyebek mellett azért, mert ez az ipar érdeke; számítani kell a piac telítettségére konvencionális fogyasztási javakkal, ez tehát egy lehetőség lesz arra, hogy az új termékeknek piacot találjanak, méghozzá minden lakásban, a viszonylag kis számú szabadidő-központ helyett.

Az elmondottakból következik, hogy a szabad idő két területe (a napi munka utáni és a hét végi szabad idő) az ipari termelés termelékenységének fokozódásával növekedni fog, és ez — mint láttuk — nem csökkenti, hanem fokozza a lakás iránti érdeklődést. De hogyan áll a helyzet a szabad idő harmadik területével, az évi szabadságokkal?

Európa magasan fejlett országaiban az évi szabadság meghaladja az

egy hónapot is. Logikus a feltevés, hogy ez a tény csökkenti a lakás jelentőségét, egy másik országhoz viszonyítva, ahol az évi szabadság ennél sokkal rövidebb. A gyakorlat viszont ennek az ellenkezőjéről tanúskodik, mint Ulfert Herlyn írja: „Azt tapasztaltuk, hogy a házon kívül eltöltött évi szabadság után fokozott érdeklődés nyilvánul meg a lakás iránt, erős affektív viszonyulás az ember önmaga által kialakított élettere iránt. Azok a vélemények, melyek szerint a szabad idő növekedésével a lakások kiürülnek, felülbírálásra szorulnak, sőt teljes egészében elvethetők.”¹⁹

Találkozunk azonban egy másfajta szkepszissel is, amely ugyan nem vonja kétségbe a lakás jelentőségét a négy fal között eltöltött idő tartamát illetően, ellenben arra utal, hogy tekintet nélkül az otthon töltött idő növekvő tartamára, a tömegtájékoztatási eszközök hatása következtében az emberek saját lakásukban sincsenek teljesen „otthon”, bizonyos mértékben „házon kívül” vannak. Leonhard Lowinski erről így ír: „A tömegtájékoztatási médiumok nemcsak a szabadidő tartamát csökkentik, nemcsak az emberek passzivizálása irányában hatnak, hanem lehetővé teszik, hogy az emberek saját házukban házon kívül legyenek.” Majd később: „A televízióműsor vétele független a lakáskultúrától; a televízió lehetővé teszi vagy megkönnyíti, hogy az ember ne vegyen tudomást lakása hiányosságairól, a rendetlenségről, ami a lakáskultúra elhanyagolásához vezet.”²⁰ Kontrollcsoport híján egy kutatás sem tud egzakt eredményeket nyújtani; nehéz feladat volna olyan háztartást találni, melyben ne volna televízió, ezért úgyszólván lehetetlen ilyen kontrollcsoport kialakítása. Véleményem szerint a helyzet nem annyira dramatikus, mint azt Lowinski állítja, de némi igazság feltétlenül van benne.

7. Eszmei tényezők. Döntően meghatározó tényezőként jelentkezik a vallás. Az éghajlat hatásának tárgyalásakor szó volt arról, hogy azonos éghajlati viszonyok mellett (mediterráni), jelentős különbségek alakulnak ki a katolikus és az iszlám országok között, a lakásmód tekintetében. Az iszlám olyan házförmát diktált, mely a külvilágtól való minél teljesebb zártságra törekszik.

A vallás tehát meghatározója a lakáskonceptiónak, de még külön helyiségek kialakítását is megkövetelheti. Így alakult ki Japánban a „tatami szoba”. A zen és a shinto vallás hatással volt a közismert népi architektúra kialakulására (Minka), ami manapság ugyan már az építészettörténet része, de egyes elemei még ma is élnek a gyakorlatban. Az állandó (a konstrukció) és az átmeneti (a nap közben változtatható) válaszfalak voltak a lakás szerkezetének és szervezetének meghatározói. (Kuriózusként kell megemlíteni, hogy ebben a rendszerben az oszlopok a primárisak, vagyis a szerkezeti elemek, a falak, illetve a helyiségek viszont szekundárisak, mivel a nap vagy a család élete folyamán változnak.) A keresztény vallás hatása alatti országokban csak a nagyon gazdagok engedhették meg maguknak, hogy külön helyiséget építtessenek a vallási szertartások számára (kápolnák), Indiában viszont minden lakásban ott van a házi oltár.

A vallás befolyásának csökkenésével új (nem annyira koherens) eszmei rendszerek jelentkeztek, melyek részben átvették a vallás szerepét a lakásszférában is. A modern architektúra egyes eszméi, mint az igazmondás (Wahrheit) az anyag és a szerkezet láthatóvá tételében, Brent C. Brolin szerint a protestantizmustól származik.²¹ Más elképzelések viszont egyes filozófiai eszmék térbeli interpretációjából erednek. (Például az emberi egyenlőség, amit úgy értelmeztek mint az emberi szükségletek és képzetek egyértelműségét, tekintet nélkül a kulturális hovatarozásra.) A funkcionalizmus, ez a látszólag abszolúte racionális felfogás sem mentes bizonyos, technika-kultusznak nevezhető elemektől, melyek forrása az ember lelkesedése minden olyan mechanikai eszköz iránt, ami az emberi kéz műve, és amit Fromm az ember kollektív narcizmusára vezet vissza: gyönyörködés saját nagyságában, saját elméjében.²²

E nagy eszmék, illetve építészeti és filozófiai irányzatok mellett természetesen léteznek kevésbé jelentős eszmei tényezők is, melyek azonban — tekintettel arra, hogy az építészeti dilettantizmus éppen a lakásépítés terén a legnagyobb hatású — nem kevésbé jelentősek a lakáskultúra szempontjából. Itt a különböző divathullámokra gondolok, a ház útján való öngazgatásra, önkifejtésre, stb.

A racionális és az eszmei tényezők annyira egymásba fonódnak, hogy rendkívül nehéz őket különválasztani. Éppen ilyen nehéz elkülöníteni egymástól az elsődleges (elemi) és a másodlagos (szocio-kulturális) szükségleteket, mivel az elsődleges szükségletek kielégítése szociális tényezők által feltételezett.

BELSŐ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A fontosabb belső meghatározó tényezőket, mint amilyenek a családi típusa, a háztartás nagysága és összetétele, a családtagok egymás közötti kontaktusainak jellege, a családon belüli szerep-megosztás, a családon kívüli személyekkel való kontaktusok jellege (zárkózottság, nyitottság), stb. úgyszintén tekintetbe kell venni a lakás koncipiálásánál.

1. *A háztartás nagysága és összetétele* hatását többféleképpen fejti ki.

a) A tervszerű vagy irányított lakásépítési rendszerben a nagyobb család nagyobb lakást kap.

b) Ha a lakást maga a lakó vásárolja (például a piacra irányuló lakásépítés esetében), szintén azt szeretné, hogy a lakás megfeleljen a család nagyságának. Más kérdés, hogy az egyes kapitalista országokban olyanok a gazdasági és szociális viszonyok, hogy a nagy létszámú szegény családok kis lakásban laknak, mely így csakhamar nyomornegyedde sülyyed, a gazdag családok viszont, melyek általában kevesebb családtagból állnak, fényűző lakásokban élnek. A mi lakásrendszerünk szavatolni hivatott, hogy ilyen visszasságokra ne kerüljön sor.

c) Ha a lakó építteti a házat, annak nagyságát a család nagyságával kellene összhangba hoznia. A gyakorlatban ez nem így van. A kis, nem

megfelelő lakások odahatottak, hogy az emberek nagy családi házakat építenek. Azok, akiknek alkalmuk nyílt nagyobb térhez jutni, nem is gondolnak az optimális lakótérre, hanem óriási házakat építenek, mintegy a korábbi kis lakások kompenzálásaként. Ennek a komponensnek a jelenléte viszonylag alacsony arányú, de jelen van, és azt példázza, hogy az épített környezet hogyan hat az emberek viselkedésére, ezen túlmenően a további építkezésre. Mindez az interakciós elmélet hitelességét támasztja alá.

2. *Tevékenységek a lakásban* (a lakás használata). Amikor ipari létesítményt terveznek, kiindulópontként a termelési folyamat szolgál. A funkcionalista elmélet szellemében a lakásban végbemenő folyamatok döntő jelentőségűek a lakás helyes funkcionálása szempontjából. (Ezek szükségszerű, de nem kizárólagos feltételek.) Ezeket a folyamatokat három csoportra oszthatjuk:

- 1) Elsődleges (biológiai folyamatok)
  - 2) Házi munkák
  - 3) Terciális folyamatok
- 1) Elsődleges folyamatok
    - a) főzés (az étkezés előkészítése),
    - b) étkezés,
    - c) alvás,
    - d) nemi élet,
    - e) személyi tisztálkodás és önmagáról való gondoskodás
  - 2) Házi munkák
    - f) takarítás
    - g) ruha és lábbeli tisztítása
    - h) kisebb munkák
    - i) kismosás
    - j) nagymosás
    - k) a lakás (ház) karbantartásával kapcsolatos munkák
  - 3) Terciális folyamatok
    - l) a felnőttek intellektuális tevékenysége (tanulás),
    - m) szórakozás, hobbi,
    - n) pihenés (ébredés)
    - o) a gyerekek játéka,
    - p) a gyerekek fizikai gondozása,
    - r) a gyerekek pedagógiai gondozása (nevelés),
    - s) látogatások, ünnepek.

A fenti klasszifikáció olyan városi családot vesz alapul, melynek tagjai az iparban vagy a közigazgatásban dolgoznak, akik tehát házon kívül végzik munkájukat.

A lakásban végzett tevékenységek elemzése azért különösen fontos, mert csak ez által tárhatjuk fel a lakáskultúra fejlődésével kapcsolatos tendenciákat, ezek nélkül viszont nem tudnánk helyesen tervezni, tekintettel arra, hogy a lakástervezés hosszabb időszakra történik. Azokkal a prognózisokkal, melyek csak a jövőt találgatják, óvatosan kell bánnunk.

Emlékezetünkben vannak még azok a prognózisok, melyek a hatvanas években az ún. tiszta lakás elvét propagálták, vagyis minden tisztátalan folyamat (nagy mosás, főzés, élelmiszer-tárolás) áthárítását a kollektív szolgálatokra, szervizekre; nagy mosókonyhák az alagsorban vagy a tetőtérben, stb. A fogyasztói társadalom iparának (és nem csupán a fogyasztói társadaloména) viszont az volt az érdeke, hogy minél több háztartási gép találjon gazdára. A reklám és más eszközök útján sikerült megvásároltatni ezeket, így az embereknél új szokások alakultak ki. Ez olyan végletekbe is mehet, hogy egyes nyugati országokban még a kenyeret is otthon sütik. Így sikerült világviszonylatban elhelyezni a piacon több száz millió mosógépet, infrásütőt és számtalan más hasonló terméket. Az említett változások hatással vannak a lakástervezésre is. Így került be a lakásba ismét a lakókonyha, a nagy fürdőszoba különféle berendezési tárgyakkal, stb.

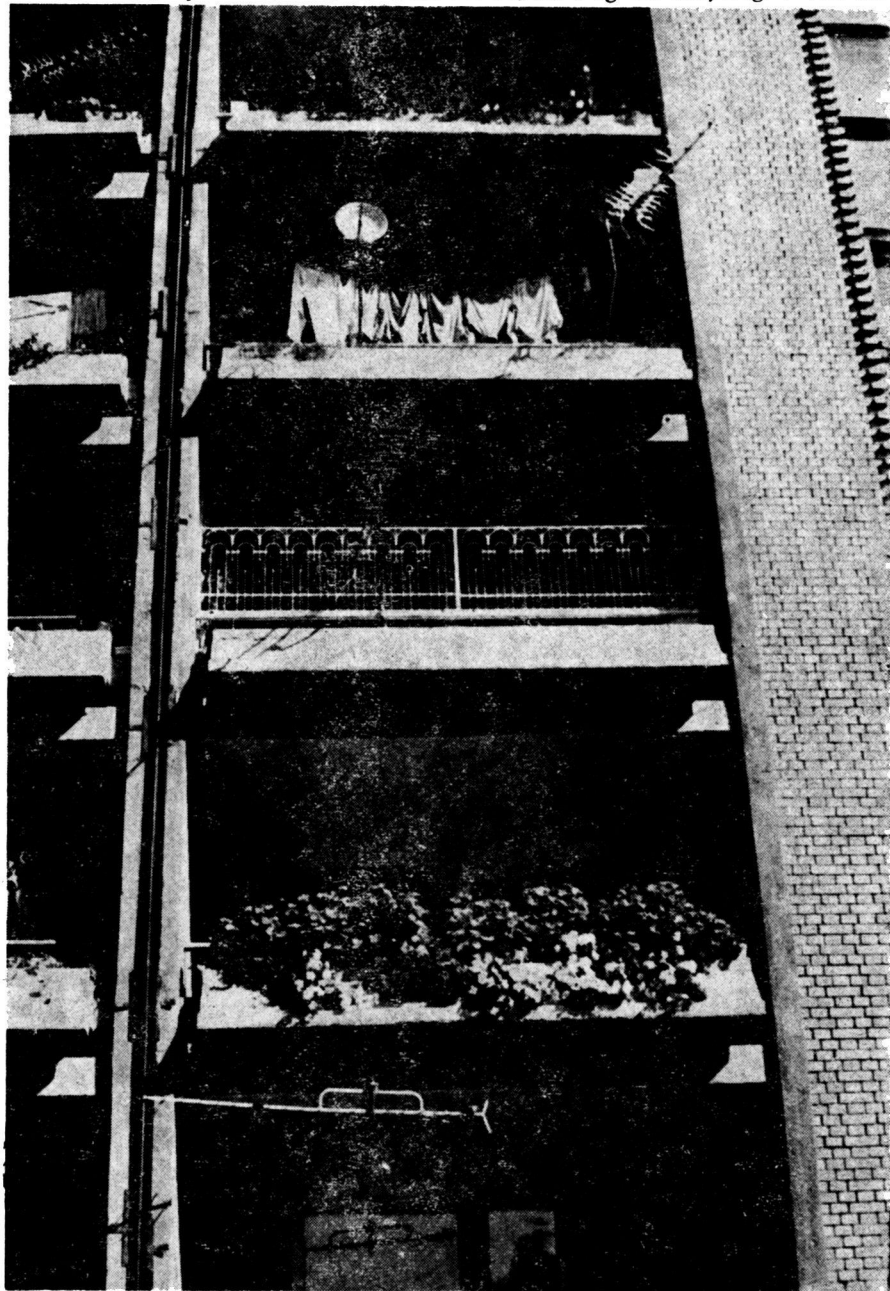
A műszaki fejlődés további változásokat hozhat magával, például hogy a munkavégzés (elsősorban az intellektuális) bizonyos mértékben visszatér a lakásba, a munkatársakkal való kommunikáció pedig különböző audiovizuális berendezések útján megy végbe. Hogy ez mennyire nem alaptalan elképzelés, arról tanúskodik annak a speciális szállodának az építése, melyet üzletembereknek szántak, és amelyben minden lakás független egység, felszerelve a korszerű távközlés minden eszközével. Ezt azért említettem, hogy felhívjam a figyelmet az óvatosságra a tervezést illetően. Hangsúlyozni szeretném, hogy egy a továbbfejlesztés szempontjából alkalmas megoldás többet ér, mint egy jó megoldás. Véleményem szerint nem volna felesleges a több emeletes lakótömbök magvában minden lakásban bizonyos kihasználatlan teret hagyni, ami az adott pillanatban különféle funkciókat vehetne át.

3. *A családtagok közötti interakciók és kommunikációk formája és mennyisége.* E téma tanulmányozása a szociológia és a pszichológia tárgykörébe tartozik. Bennünket annyiban érdekel, amennyiben az említett tényezők hatással vannak a lakás szerkezetére, és amennyiben a lakás hatással van rájuk.

Ezek az interakciók a történelem folyamán jelentősen megváltoztatták jellegüket. A XVIII. században a lakás helyiségei még nem differenciálódtak funkció szerint (eltekintve az uralkodó osztálytól). Ez a differenciálódás, egyrészt a funkció szerint (hálószoba, nappali, konyha) továbbá a családtagok szerint, akik az illető helyiséget használják (gyerekszoba, szülők hálószobája) később jelentkezik. A kapitalizmus fejlődésével a polgári családoknál először a gyerekek kapnak külön szobát és ezzel egyúttal el is távolodnak a szülőktől. Ez a generációk szerinti differenciálódás még ma is jelen van. Szabadkán valójában ez az egyetlen olyan megosztás, ami úgyszólván minden lakásban megvan. Másféle felosztás, mint például nappali és éjszakai, illetve egyéni és közös helyiségekre, nagyon kis számú esetben valósul meg: háromszobás lakásokban, ahol egynemű gyerekek vannak, illetve egygyermekes családoknál.

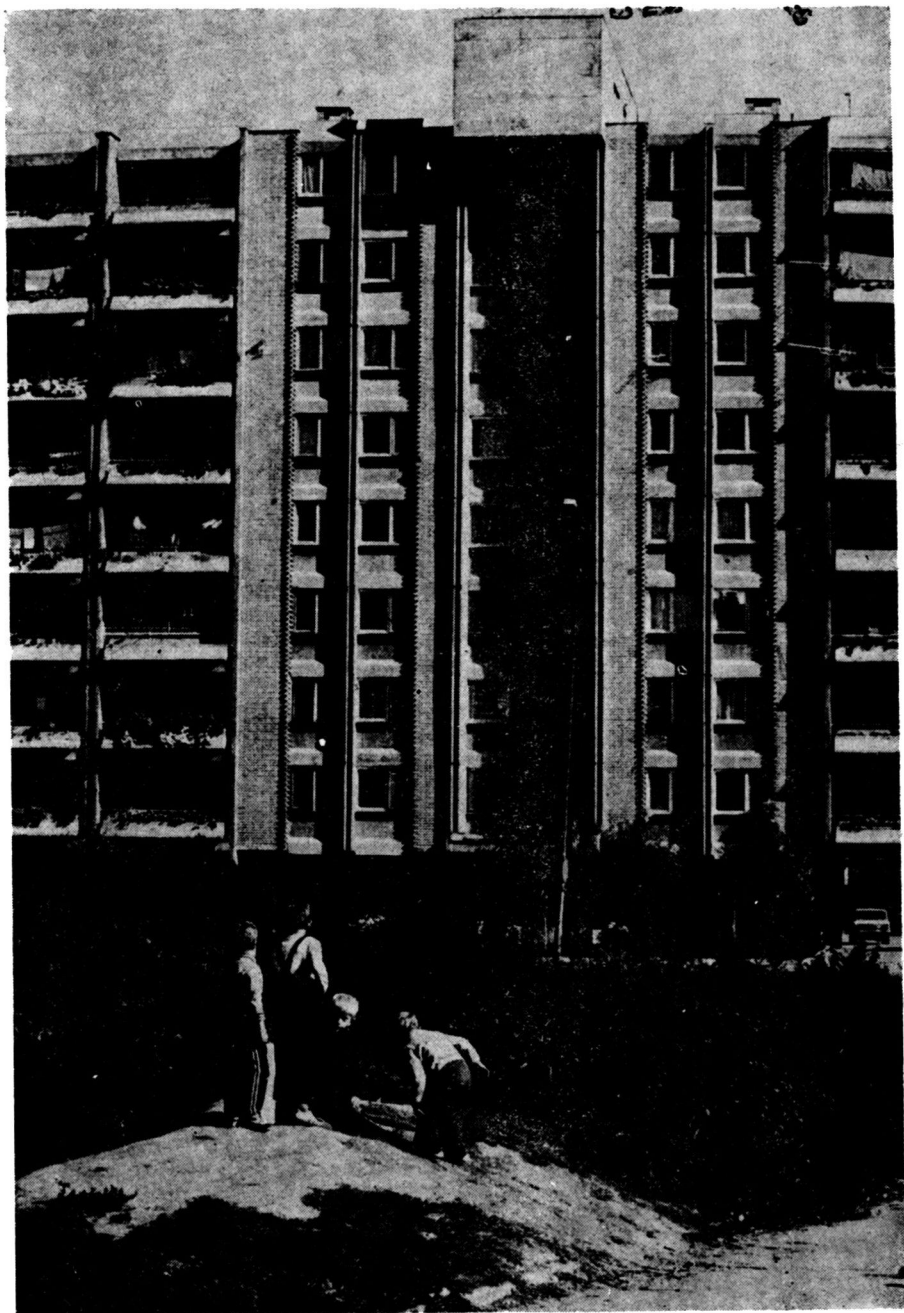
Az interakcióval kapcsolatosan el kell mondani, hogy az építészek von-

zódnak a nyitott térhez, sokan szinte megszállottjai a folyamatos térnek, Meis van der Roche és követői kifogástalan megoldásai által ihletve. Ez a megoldás szép és hasznos, de csak akkor, ha elég kis helyiség is van ah-

Az emberek önkifejezésre és egyéniségük kibontakozására irányuló törekvése a toronyházakban is kibontakozhat

hoz, hogy minden családtag félrevonulhat a maga kuckójába. Nálunk ez kivihetetlen. A négyzetméterekért folytatott küzdelemben a lakások sokat veszítettek; egy 50 cm²-es lakásban erre nincs hely. Az együvé tarto-

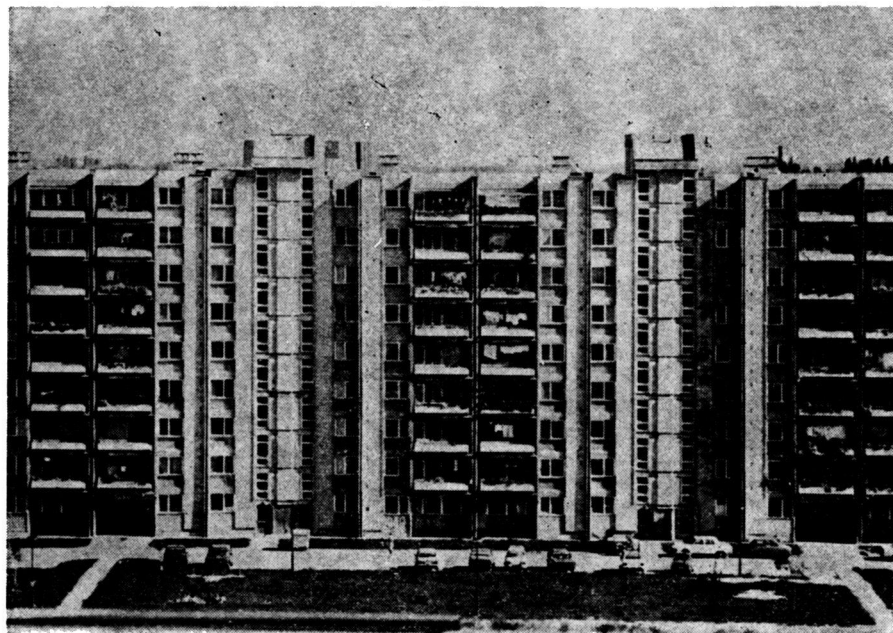

A valamikori „Pál utcákat” felváltotta a nyílt (sivár) tér

zás iránt csak akkor kezdünk érdeklődni, amikor mint egyének jól el vagyunk látva, amikor nyugodtak vagyunk, a saját (lakás)terünkben. Megfigyelhető egy olyan tendencia, hogy a családtagok közötti interak-

A nagy házak felfalják az emberi léptékű családház-negyedeket, új szokásokra, életmódra kényszerítve a lakókat

A nagy házak közötti tér mindenkié, de kevés ember érzi magáénak

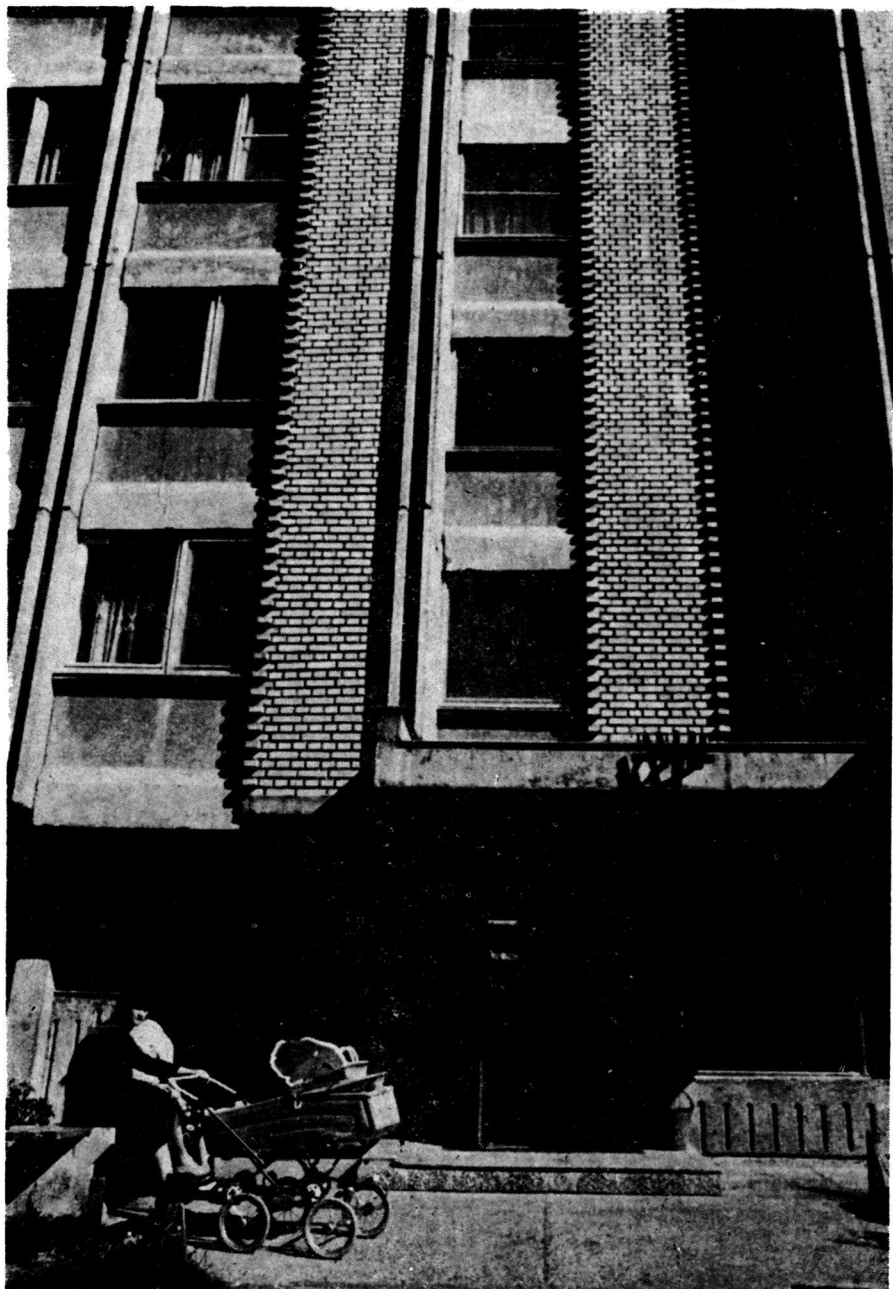

ciók csökkennek. A családon belüli elidegenülést azonban nem állíthatjuk meg építészeti megoldásokkal. Csak egyes építészek képzelték, hogy a társadalom megmentése az architektúra és az urbanizálás kezében van.

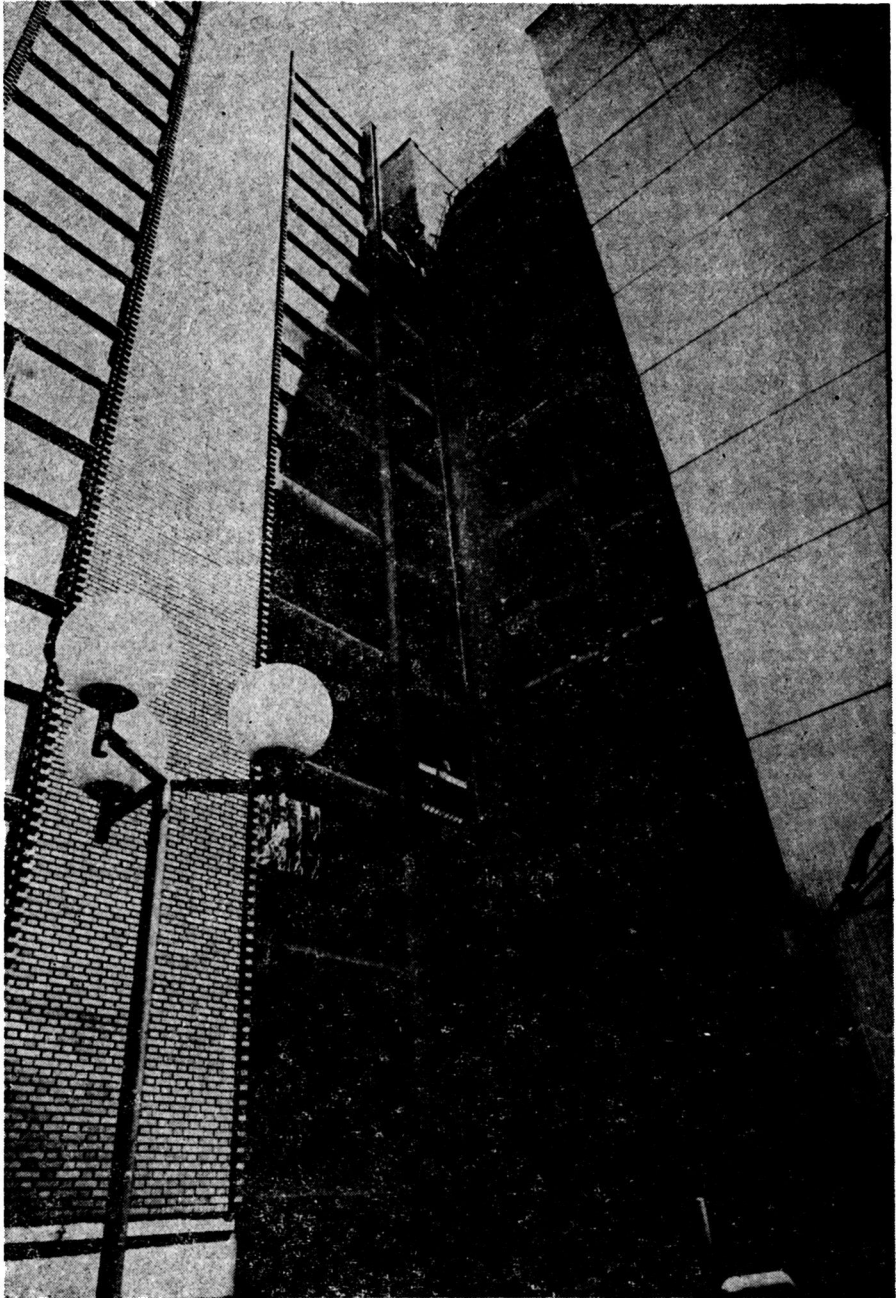
Az ablakokat semmi sem védi a naptól

Az építészek feladata az, hogy a lakónak lehetővé tegyék az alternatív megoldások közötti választást, vagy hogy ő maga is részt vegyen saját egzisztenciális terének kialakításában, tekintettel arra, hogy az interak-

A néhai lócák helyett betonpadok igyekeznek elősegíteni a lakóknak egy új közösségbe való integrációját

ciók, mennyiségüket és jellegüket tekintve családonként különböznek (a magasabban képzetteknél például kifejezettebb az igény az elszigetelődés iránt).

Az ilyen „sötét sarkok” lakói sohasem élvezhetik a napot lakásukban

A néhai udvarok virágaira kívánnak emlékeztetni a nehéz, beton virágtartók

Hiba volna eleve meghatározni az interakciók mennyiségét és jellegét, bármilyen átlagok alapján, és ennek alapján meghatározni a helyiségeket. Legfontosabb elvként a választás lehetőségét kell biztosítani, hogy a lakó például kommunikálhasson a gyermekével, de az épített környezet ne kényszerítse az embereket nemkívánatos, úgynevezett passzív kontaktusra.

4. A lakók vágyai és beállítottsága. Tekintet nélkül arra, hogy a lakás objektíven nézve jó-e vagy sem, csak abban az esetben felel meg az otthon igényeinek, ha kielégíti a lakók vágyait. A vágyak legnagyobbbrészt szubjektívek, így kielégítésük is csak egyéni lehet. A tervszerű lakásépítés és -elosztás nem veszi tekintetbe a lakók egyéni igényeit (vágyait), vagyis a lakónak nincs választási lehetősége, ezért a lakásnak nehezebb egyéni színezetet adni. A piacra irányuló lakásépítésben inkább kifejezésre juthatnak a lakók kívánságai. Ennek a rendszernek viszont — mint arról már szó volt — más hátrányai vannak. Amennyiben a lakó vevő, lehetőségében áll megvenni vagy nem megvenni a lakást: mivel vevő, válogathat. Az a véleményem, lehetővé kellene tenni a lakónak hogy saját pénze befektetésével (a társadalmi lakásépítésbe) megvalósíthassa a lakással kapcsolatos kívánságait. Ezt a lakás-alaprajz alternatív megoldásai által, vagy az úgynevezett participáció útján lehetne elérni.

Azonosulásra csak akkor van lehetőség, ha az embernek választási lehetősége van, ha a lakásba egyéni színt vihet. Tény, hogy ez a választási lehetőség (ez a szabadság) csak látszólagos szabadság, látszólagos válasz-

rási lehetőség a fogyasztói társadalmak többségében, de ez vajmi keveset változtat a szubjektív tényálláson, mivel az emberek többsége nincs tudatában azoknak a manipulációknak, melyeket a reklámok, a filmek útján gyakorolnak rajta, hanem úgy véli, hogy választása eredeti és egyéni. Így ennek a kvázi-individualizmusnak a következményei kétes értékűek is lehetnek: giccs, a környezet degradálása, diszharmonia, stb. Ezzel kapcsolatban az egyéni és a közös viszonyáról a továbbiakban még részletesen lesz szó.

Jegyzetek

- ⁰ Heidegger, Martin: *Bauen, Wohnen, Benken, Pfullingen*, 1959. 145—62. o.
- ¹ Norberg-Schulz, Christian: *Egzisztencia, prostor, arhitektura*, Građevinska knjiga, Belgrád, 1975. 17. o.
- ² Piaget, Jean: *Psihologija inteligencije*, Nolit, Belgrád, 1977. 5. o.
- ³ Klein Rudolf: *Épített környezetünk problémái*, Jelen, Szabadka, 1981/9.
- ⁴ Fromm, Erich: *Veličina i granice Freudovih misli*, Naprijed, Zágráb, 1970. 17. o.
- ⁵ Lukács György: *Alte Kultur und neue Kultur, Frühe Aufsätze 1919—1921*. Illegális kiadás, Bécs, 1538. o.
- ⁶ Milton, Singer: *The Concept of Culture*, az *International Encyclopedia of the Social Sciences*-ben.
- ⁷ Parsons, T.: *The Social System*, Gleason, 1951. 327. o.
- ⁸ Trankle, Margaret: *Wohnkultur und Wohnweise*, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E. V. Tübinger Schloss, 1972. 1. o.
- ⁹ Bodrogyvári Ferenc: *O prividnoj zajednici*, Szabadka, 1978. 14. o.
- ¹⁰ Fromm, Erich: *Revolucija nade*, Grafos, Belgrád, 1978. 35—6. o.
- ¹¹ A lakosság koncentrációja, szegénységük és a tőkésék érdektelensége életkörülményeik iránt — ez áll a múlt századi slumok kialakulásának hátterében.
- ¹² Részletesebben: Piperek, Max: *Psychische Umweltvergiftung*, Wilhelm Braumüller, Wein, 1974. 13—15. o.
- ¹³ Részletesebben: Brolin, Brent C.: *The Failure of the Modern Architecture*, Ullstein, Frankfurt (Berlin) Wien, 1980. 21. o.
- ¹⁴ Erről tanúskodnak a különböző átépítések, ahol ez műszakilag és pénzügyileg kivihető volt. Éppen ezért ha valahol nem építették át, ez még nem jelenti, hogy elégedettek a lakással.
- ¹⁵ Norberg-Schulz, Christian: i. m.
- ¹⁶ Hoznik, Karel: *Determinanti arhitektonicke tvorby*, Prag
- ¹⁷ Jiri Musil: *Lakásszociológia*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 134—136. o.
- ¹⁸ Alexander, Christopher: *The City as a Mechanism for Sustaining Human Contact*, Transaction of the Barlett Society of Architecture, London, 1967.
- ¹⁹ Ulfert, Herlyn: *Wohnen im Hochhaus*, Krämer Verlag Stuttgart
- ²⁰ Lowinski, Leonhardt: *Grundlagen, Zielsetzungen und Methoden der Wohnungspolitik*, 53. o.
- ²¹ Brolin, Brent C.: *The Failure of Modern Architecture*
- ²² Fromm, Erich: i. m.

Rezime

Kultura stanovanja u društvenoj stambenoj izgradnji u Subotici

— Teorijska razmatranja —

Studija o kulturi stanovanja, koja se objavljuje u dva nastavka je prva takve vrste u Jugoslaviji — a cilj joj je obuhvatiti najvažnija pitanja kulture stanovanja u praksi.

Prvi deo, koji se objavljuje u ovom broju, predstavlja prilaz i teoretsku osnovu obimnog istraživačkog poduhvata — od definicije kulture stanovanja i značaja njenog istraživanja do nekoliko ključnih pitanja teorije stanovanja, kao što su spoljašnje i unutrašnje determinante funkcionalističke teorije stanovanja.

U nameri da što egzaktnije definiše kulturu stanovanja, autor letimice dotiče različita shvatanja kulture stanovanja: estetsko shvatanje, zasnovano na Luká-csevoj definiciji kulture, sociološko shvatanje, koje se — mada je rade zastupljeno u stručnoj literaturi — zasniva na definicijama Kroebera, Kluckholma i Parsonsa, te kompleksno shvatanje, gde se koristi Bodrogrvárijeva definicija kulture u najširem značaju — kao očovečene prirode.

Nije manje interesantna ni argumentacija kojom potkrepljuje značaj istraživanja kulture stanovanja kao povratne informacije o upotrebnoj vrednosti stana, upućene projektantima, programerima stambene izgradnje i izvođačima, sa ciljem da se afirmiše stanar kao subjekt stanovanja.

U razradi teorije stanovanja, radove klasificira u dve velike skupine: funkcionalističke teorije, koje polaze od pretpostavke da je struktura stana izraz funkcije (po poznatom Sulliwánovom postulatu „Form follows function”), i interakcione teorije, koje uvažavaju i Kahnov postulat („Form invokes function”), koji govori o interakciji čoveka i okoline. Tu je i koncept egzistencijalnog prostora Christiana Norberg-Schulza, zasnovanog na psihologiji Jeana Piaget-a, sa načelima asimilacije i akomodacije. Ovaj deo studije se završava razradom spoljašnjih (klimatskih, bioloških, ekonomskih, političkih i tehnoloških), te unutrašnjih determinanti stanovanja (tip i funkcija porodice, veličina i sastav domaćinstva, delatnosti u stanu, interakcija i komunikacija među članovima porodice, želje i nastojenosti stanara).

Summary

The culture of dwelling in social housing constructions in Subotica

— Theoretical Approach —

The study on the culture of dwelling, which will appear in two installments, is the first on this topic in Yugoslavia — its aim is to include the most important questions of residing culture in practice.

The first part, which is appearing in this issue, presents an approach and the theoretical bases of a great research project — from the definition of residing culture to the importance of this research, also a few key questions on the residing theory; as the inner and outside identifications of the functional residing theory.

In trying to define the residing culture as precisely as possible, the author sites different ideas on the residing culture: the esthetic theory, based on G. Lukács' definition of the culture, than the sociologic theory, which — though it is rarely presented in scientific papers — is based on the definitions of culture from Kroeber, Kluckholm and Parsons, and the complex theory, which is based on the definition of culture from F. Bodrogyári in the widest sence of the idea of culture, as the humanization of nature.

The arguments of the author are also very interesting, he backs up the importance of his research done on residing culture as a recurrent information on the usability of a flat, the author directs his argumentation to architects, to the programmers of housing constructions and to constructors with the aim of establishing the tenant as the subject of dwelling.

In working out his theory of residing, he clasifies the studies done on this topic into two big groups: functional theory, which starts out from the assumption that the structure of a flat is the expression of its function (according to the well-known postulate of Sullivan „Form follows function”), and the interactional theory, which takes into consideration the postulate of Kahn „Form invokes function”, which talkes about the interaction of man and his surrounding. We also learn about the concept existential of space of Christian Norberg-Schulz, based on the psychology of Jean Piaget, with the basic principles of assimilation and accomodation. This part of the study ends with the presentation of the outside factors (climatic, biological, economical, political and technological) that determine dwelling and the inner factors (the type and function of the family, the size and the structure of the household, activities in the flat, interactions and communications amongst the family members and the wishes and dispositions of the dwellers.

Jung Károly

A KÉTKARÁCSONYI CÉRNA

ADATOK A BOSZORKÁNY FELISMERÉSÉNEK ÉS ELHÁRÍTÁSÁNAK
KÉRDÉSÉHEZ A MAGYAR—DÉLSZLÁV EGYBEVETŐ VIZSGALAT TÜKRÉBEN

A boszorkány felismerésének és elhárításának kérdése a magyar népi hiedelemvilág boszorkányalakjával kapcsolatos kutatások egyik fontos és sajátos részterülete, amely ezidáig korántsem nyert még oly mérvű feldolgozást és megvilágítást, mint amit megérdemelt volna. Nyilvánvaló és természetes, hogy a népi hiedelemvilág (vagy más terminológiával: a „néphit”) jelenségeinek vizsgálata során igen sok adat gyűlt már össze, annál is inkább, mert köztudott, hogy a recens és történeti néphagyomány szerkezetében a boszorkányokkal kapcsolatos hiedelmek a legmegterheltebbek közé tartoznak. A már szinte áttekinthetetlen adathalmaz pedig nagyon sok olyan adatot tartalmaz, amely a jelen dolgozatunk alcímében jelzett kérdéskörhöz adalékot szolgáltat. Ismereteink szerint a magyar boszorkányhiedelmek irodalmában két dolgozat tárgyalja a boszorkány felismerésének kérdését; az egyik a századfordulóig feltárt boszorkányper-iratok anyaga alapján,¹ a másik pedig tágabb kontextusban tekintti át a nyugat-európai és orosz néphagyomány ide tartozó adatait.²

Jelen dolgozatunk a boszorkány felismerésének és elhárításának kérdéskörét nem az egész problematika áttekintésének szándékával veti fel, hanem egy ide tartozó részkérdést von vizsgálata körébe. Olyan részkérdés ez, amelynek sem tárgyalására, sem pedig érintésére nem került sor az irodalomban, föltehetően azért, mert nagyon kevés adat állt rendelkezésre, ugyanakkor összehasonlító kitekintés sem történt a kérdéssel kapcsolatban. Jelezzük azonban, hogy ez a dolgozat sem adhat minden tekintetben kimerítő választ a címben jelzett boszorkányfelismerő módszer, a kétkarácsonyi cérna minden vonatkozásával kapcsolatban, de a benne elemzésre kerülő adatok minden bizonnyal jelzik, hogy a további kutatásnak lehetőségei merre mutatnak.

Elemzésünk kiindulópontja az a négy Gomboson gyűjtött szöveg, amely dolgozatunk függelékében olvasható. Ez a négy szöveg része annak

a nagyobb — harmadfél-század megközelítő — korpusznak, amelynek monográfikus igényű feldolgozása folyamatban van. Ez a készülő monográfia Gombos hiedelemvilágát kívánja megrajzolni a faluban gyűjtött hiedelemszövegek alapján.³

A magyar néphagyományban, így a gombosiak hagyományvilágában is, a karácsony és az újév közti időszakot nevezik *kétkarácsony közének*. Az elnevezés onnan ered, hogy karácsony napját tartják nagykarácsonynak, újév napját pedig kiskarácsonynak.⁴ Adataink vannak arra is, hogy ez az időszak régebben egészen vízkeresztig nyúlott.⁵ A „kétkarácsony köze” kimondottan dologtiltó időszaknak számított, amikor is az általában végzett teendők nagy része tilalmas volt. Itt elsősorban a mosás, varrás, fonás, szövés tilalmát kell megemlítenünk, de tudjuk, hogy bizonyos ételek (például bableves) főzése is tabunak vettetett alá. Mindebből látható, hogy általában a nőinek tartott munkák voltak tilalmasak.⁶ Éppen ezeknek (és az itt nem említetteknek) fényében tartható meglepőnek, hogy a tabu ellenére sor került a fonásra, mégpedig olyan cérnát fontak, amelyek sajátos szerepe volt a népi hiedelemvilágban. Az alábbiakban ezt kíséreljük meg összefoglalni gombosi adataink alapján, ugyanakkor komparatív adatokat is bevonunk a vizsgálat körébe, mert úgy látjuk, hogy a kérdéskör értelmezése csak magyar adatok alapján nem megoldható.

A dolgozatunk függelékében olvasható négy szövegünkben bukkannak fel olyan motívumok, amelyek kapcsolatba hozhatók a két karácsony közti fonás szokásával és hiedelmeivel. Mivel az egész hiedelemkör — úgy látszik — a teljes feledés és elhomályosodás szakaszában van napjainkban, az adatközlőktől kapott magyarázatok is elég töredékesek; ennek ellenére azonban elég jól rekonstruálható a hiedelemkör. Mivel az egész kérdéskör a magunk számára is teljesen ismeretlen volt, ezért szövegeink közé iktattunk egy rövid párbeszédet, amelyben az egyik adatközlő megmagyarázza a kétkarácsonyi cérna lényegét. Ez az adatközlő volt ugyanis az, aki a függelékben olvasható memorátban a fogalmat felvette.

A kétkarácsonyi cérnát a két karácsony közti időszakban fonták kenderből, anyagában tehát egyáltalán nem különbözött attól, a „vászoncérnától”, amelyet egyébként is fontak az asszonyok. Erre a tényre a négy közül három szövegünk világosan utal. Ennél semmi közelebbit nem sikerült megtudnunk, azt sem, hogy a nevezett időszakban volt-e konkrét nap, napszak vagy hely, amely meghatározta volna a kétkarácsonyi cérna fonásának körülményeit. (Ezekkel a momentumokkal azért kellene a további kutatásnak foglalkoznia, mert — mint a későbbiekben látni fogjuk — a szokás és hiedelem feltételezett forrásánál erre is konkrét adatok vannak.)

Megtudjuk viszont szövegeinkből, hogy a kétkarácsonyi cérna kimondottan hathatós apotropaeionként került használatra boszorkányok ellen: „A szoknyájukba tettek belülről egy pár őtést. Hogy a rosszak ne ártsanak nekik.” A függelék egyik igen érdekes memorátjában a határban haladó

két asszonyt próbálta magához csalogatni a gonosz. Amikor azonban egyikük odaszólt neki, hogy jöjjön oda, ha akar valamit, a válasz a következő volt: „... oda is mennék, hogyha nem vóna kétkarácsonyi cérna a szoknyátokba!” A másik — igen töredékes — szövegünkben tulajdonképpen ugyanez a képzetkör nyer megfogalmazást, azzal a különbséggel, hogy ott egy boszorkánynak tartott személy *tiltakozik* ellene, hogy az ő ruhadarabja kétkarácsonyi cérnát varrjanak: „... ű is boszorkány lett, az öreg, és avva nē varják még az ű ködmennyit. Annak az öregembérnek. Azt mondta, hogy űneki nē varják avva a cérnávó. Biztos, hogy boszorkány vót! Boszorkányok, azok menekűtek tüle. Menekűtek a boszorkányok a cérnátu. Hogy eztet nē varják ide még oda.”

Csupán egyik szövegünk tartalmaz olyan mozzanatot, amelyeknek alapján arra lehet következtetni, hogy a két karácsonyi cérna mégsem csak boszorkányok elleni apotropeionként volt használatos: „Akkó vartak, ijen ijen kis háromszögletēs kis bárszonybu, minnyájának adott, hogy hát varják bele a ruhájukba, hogy akkó birnak az embērēn erőt vēnnyi, no! Az urukon birnak erőt vēnnyi. űk viszik a kalapot.”

S végül — ugyanennek az adatközönek interpretálása alapján — arra gyanakodhatunk, hogy a kétkarácsonyi cérnának lehetett egy harmadik funkciója is: segítségével meg lehetett jósolni, hogy kit rontottak meg: „Az én apám még hozatott ki egy boszorkányos asszonyt. Úgyhogy, mikó kihozták, akkó ojan karácsony, kétkarácsony közt fontak. Cérnát. Ijen nagy izēba lēgombolitották, mikó begyűtt az asszony, így a nyakába akasztotta, azt a cérnát, egész lēlógott, amekkora vót az asszony, oszt akkó minnyájit nézte, minnyájit javasút, mindēnkire mondott valamit, minnyájira. A Julára is, Pannára, hogy csúnyán étek az urukka.”

Gomboson gyűjtött szövegeinkből nagyjából ezek a mozzanatok hámozhatók ki; ha szándékunk csak az lett volna, hogy erre felhívjuk a figyelmet, itt meg is állhatnánk. A dolog azonban van annyira izgalmas, hogy itt nem állhattunk meg. Eddigi kutatásaink alapján úgy véljük, hogy az itt bemutatott hiedelmek elég társtalanul állnak a magyar népi hiedelemvilág kontextusában. A jelen pillanatban ezeknek a hiedelmeknek mindössze két párhuzamát ismerjük. Az egyik párhuzam a kétkarácsonyi cérna apotropeikus, boszorkányelhárító szerepéhez szolgál variánsul: „Szalkai Gyuláné, Kun Johanka tudja, hogy két matolcsi fiú egyszer kint hált a mezőn, György éccakáján. Az egyikēn olyan gatyva volt, aminek a madzagját két karácsony (nagy és kis karácsony) közt fonták. Az pedig biztos védelem minden kísértēs ellen. Amellett még várat is kerékített magának, mielőtt lefekűdt. Így nem bánthatták a gonoszok.”⁷ A másik párhuzam: „Pápa vidékēn akinek lányai vannak, két karácsony közt varrja föl szoknyáját kender cérnával, hamar férjhez adja lányát.”⁸

Sajnos, ez az utóbbi szöveg nem eléggé egyértelmű ahhoz, hogy eldöntsük: kinek a szoknyáját (az anyáét-e vagy a lányaiét) kell felvarrni az eredményes férjhezadás érdekében. Minden valószínűség szerint azonban a lányokról van szó. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy ez a

szöveg a magunk gyűjtésében azzal tartja a párhuzamot, amelyben az asszonyok erőt kívántak venni férjükön. Valószínű, hogy tovább kellene kutatni az irodalomban és a közzétett gyűjtésekben, mert elképzelhető, hogy további variánsok lappanganak, csupán eddig még nem foglalkoztak a kérdéssel.

Mivel a magyar népi hiedelemvilágban voltaképpen feldolgozatlan hiedelemkörről van szó, irodalmi tájékozódásra adván fejünket, néhány olyan mozzanatra bukkantunk, amely valószínűleg magyarázatul szolgál a kérdéshez. Úgy véljük, hogy a jelen hiedelemkör kinagyítása, valamint az itt következő egybevető vizsgálat is a magyar népi hiedelemvilág összehasonlító kutatását példázza ismételten.

Slobodan Zečević, a szerb és a balkáni népi hiedelemvilág jeles kutatója külön alapos elemző tanulmányt szentelt a balkáni szláv, valamint albán és aromun (vlach) hiedelemvilág egyik mozzanatának, a *kereszteletlen napok* (nekršteni dani) kérdésének.⁹ A szerb népi hiedelemvilágban ez a tizenkét napos időszak karácsonytól vízkeresztig tart. Zečević elmondja, hogy ugyanez az időszak szinte minden indoeurópai eredetű európai népnél megvan, s ennek az időszaknak az elnevezése is általában utal a periódus napjainak számára vagy jellegére. A magyar folklorisztikai irodalomból tudjuk, hogy ez az időszak a magyar tradícióban is megvan, s azonos periódust jelent, azzal, hogy újabban már csak új-évig számítják — innen a periódus „kétkarácsony köze” elnevezése is. (Az eredeti — hosszabb — periódust a magyarban is „karácsonyi tizenkettő”-nek nevezték.¹⁰)

Idézett szerzőnk — másokra sajnos nem általánosítható — tájékozottságára vall, hogy kontinensünk indoeurópai népeinek „karácsonyi tizenkettő” periódusát a magyarságnál is számontartja; utal egyben arra, hogy a magyarság germán és szláv műveltségi hatások közt élt, s hogy a magyar karácsony szó etimológiája a szláv „kracsun”-ra vezethető vissza.¹¹ Ennek az Európa-szerte ismert hiedelmi periódusnak a magyar nevét is ismeri, s le is írja: két karácsony közéről. Ennél többet azonban az indoeurópai—magyar kétkarácsony-hagyomány összefüggéseiről nem mond; az alább következők a magunk töprengésének és feltevéseinek írásba foglalása.

Téves lenne azonban azt hinni, hogy a magyar kutatás ezt nem tudja, s hogy a karácsony—kracsun összefüggéssel, valamint a germán—szláv—magyar művelődési kölcsönhatásokkal nem számolna.¹² Nem történt meg azonban a balkáni kereszteletlen napok és a magyar kétkarácsony köze egyes hiedelmeinek egybevető vizsgálata.¹³ Nyilvánvaló, hogy egy ilyen komparatív vizsgálat elvégzése hosszabb időt igényelne, s minden valószínűség szerint monográfiányi terjedelmű munkát eredményezne. Magunk a jelen pillanatban csupán arra vállalkozunk, hogy a magyar népi hiedelemvilág számunkra Gomboson, Pápán és Szatmárban ismert „kétkarácsonyi cérna” képzetkörét egybevetjük a feltételezett hasonló balkáni adatokkal, hisz — ahogy azt Bálint Sándor írta — minden valószínűség szerint „archaikus középkori képzetkörről” van szó.¹⁴

Az alábbiakban nem kívánjuk mindazt megismételni, amit a kétkarácsony közének hiedelmi mozzanatairól tudunk, mindössze a legfontosabbakat jelezzük: a magyar anyag általános jellemzője, hogy ez az időszak kimondottan tabuizáltnak tekinthető; a kétkarácsony közé alapvetően dologtiltó időszak; adatok szólnak arról, hogy ebben az időszakban kifejezetten aktívak a „gonoszok”, s népünk megfelelő eljárásokkal és apotropeionokkal védekezik ellenük. (Itt csak utalunk arra, hogy a boszorkányok identifikálásával kapcsolatban adataink vannak például a kaszakő apotropeikus szerepére is, amelyek szerint a kaszakövet karácsony estéjétől újévig az asztalfiában tartották, s csak aztán vették ki. Ebben az adatban világosan a nevezett időszak veszélyes jellegét látjuk, s a kaszakő boszorkányelhárító szerepének igazolását. Ezt a kérdést a Gombos hiedelemvilágról tervezett monográfiánkban részletesen fogjuk tárgyalni.)

A kifejezett dologtiltás ellenére ebben az időszakban került sor a kétkarácsonyi cérna fonására, s ezt használták fel — megfelelő módon — egyrészt boszorkányelhárító eszközként, másrészt szerelmi varázslás eszközüül.

Vessünk most egy pillantást a megfelelő periódus balkáni, elsősorban szerb, hagyományvilágára. Zečević összefoglalásából megtudjuk, hogy a „keresztetlen napok” vezérmotívumai a következők: a krisztianizált szokás- és hiedelmi rétegek lehántása után kitűnik, hogy erre a periódusra a gonosz szellemek (voltaképpen hiedelemlények) uralkodása a leginkább jellemző; erre az időszakra esik a rituális menetek gyakorlása (koledálás); a periódus után következik a rituális tisztálkodás; az egész időszak a jóslások és jövendölések nagy periódusa.¹⁵

A magyar és a balkáni (szerb) kétkarácsony közti tradíció fenti leegyszerűsített jellemzéseinek összehasonlításából is kiolvasható, hogy egy egyetemes hagyomány más-más változatairól lehetne beszélni. Szabott témánkból kifolyólag nem bocsátkozhatunk bele ezen a helyen az egyes párhuzamok — például a koledálás—regölés stb. — ismertetésébe¹⁶, mindössze azt jegyezzük meg, hogy a balkáni keresztetlen napok hagyománya napjainkban is sokkal élőbb s elevenebb, mint a kétkarácsony közének magyar tradíciója, amit többek között az is igazol, hogy a keresztetlen napok idején külön boszorkányszerű hiedelemlények háborgatják a halandókat, s mindenféle gondokat-bajokat okoznak nekik. Ezeket a hiedelemlényeket „karakondžulának”¹⁷ nevezük, magának a szónak az etimológiája pedig elárulja, hogy nem szláv eredetű, hanem oszmán-török közvetítéssel került át a görögből a balkáni népek nyelvébe.

Az elmondottak alapján nem tartható meglepetésnek az a megállapításunk, hogy a „kétkarácsonyi cérna” motívuma a szerb keresztetlen napok hagyománykörében is megtalálható. Látni fogjuk, hogy — természetesen bizonyos módosult — változatokról van szó, de a kettőnek a közös eredete — feltevésünk szerint — nem lehet kétséges.

Idézzük itt a rendelkezésre álló két balkáni változat közül az elsőt: „Arról a gyerekről, aki ezekben a napokban (a „keresztetlen napok”-ról

van szó — J. K. megjegyzése) születik, az a vélemény, hogy szerencsétlen, s egész életében beteges lesz. Hogy szerencséje és hosszú élete legyen, minden esztendőben ezekben a napokban olyan inget kell magánál hordania, amelyet nyitott tűzhelyen szőttek át. Ez az ing így készül: fölkapaszkodik két asszony a nyitott kémény alatti tűzhelyre, felvet néhány láncfonalat, majd a tűzhelyre helyezi, átbújtatja rajta néhányszor a vetélőt, s ezzel kész is. Utána a fonalakat leszedik, s a gyerekeknek adják, hogy magánál hordja.”¹⁸ Mivel Zečević tanulmányában, ahol Grbić szövegének részlete is idézésre kerül, többször is szó esik erről a varázsfonálról („kétkarácsonyi cérna”), idéznünk kell ezeket a részleteket: „A mágikus helyen (a nyitott kéményről van szó — J. K. megjegyzése) átszőtt ing által szerzett elhárító erő a rossz szellemek számára lehetetlenné kell hogy tegye a házba való bejutást, ugyanakkor védelmet kell nyújtania viselője számára azok ellen. A hely miatt, ahol készül, az ing is mágikus erővel lett gazdagabb, tehát természetfeletti erőre tett szert.”¹⁹ S végül Zečević arra is utal, hogy a kenyér, só, fokhagyma stb. mellett a nyitott kéményben átszőtt ing is egyetemes apotropaeonként szerepel az éjszakai rossz szellemek ellen.²⁰

Második párhuzamunk a szerb granicsárok hagyományvilágában található meg; ebből a szövegből — címe: Kendercérna — láthatjuk, hogy voltaképpen azonos képzet- és hiedelemkör bizonyos tekintetben módosult variánsáról van benne szó. Íme ez a részlet: „Karácsony estjén az asszony kendercsomót helyez a guzsalyra, közel ül a tűzhöz és hosszú cérnát fon. Ez a cérna magától átfonódik, az asszony úgy tartja, majd odamegy és hozzáköti a bográcslánc legfelső karikájához. Miközben odaköti, egy másik asszony kérdi tőle: — Mit kötözöl? Emez így válaszol: — Csomót kötök farkas ellen, zsványok ellen, *boszorkányok* ellen, kígyó ellen, hogy a marhát ne pusztítsák. Mindezeknek a rosszaknak említésekor a cérnából csomót köt a bográcsláncra.”²¹ (A kiemelés tőlünk — J. K.)

Az itt idézett szerb hiedelmek és mágikus eljárások, valamint a gombosi (és a másik két magyar) párhuzam egybevetése alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy bennük a motívum azonos, vagy legalábbis azonos eredetre lenne visszavezethető. Az ennél tágabb összefüggések megállapításához tudni kellene, hogy a „kétkarácsonyi cérna” szokás- és hiedelemköre a magyar és szerb tradíciók kívül megtalálható-e az európai hagyományban is, s azt is, hogy a magyar és balkáni anyagban valóban olyan ritka-e, mint ahogy az ebben a pillanatban tűnik.

Végül, anélkül, hogy „perújrafelvételre” tennénk indítványt, csak utalni szeretnénk egy magyar proverbium lehetséges balkáni párhuzamára és esetleges összefüggéseire. Ismeretes az a magyar szóláshasonlat, hogy „olyan, mint a böjti (büti) boszorkány.” Ezt a proverbiumunkat az irodalom általában a húsvét előtti nagyböjthöz köti.²² Utalás van azonban egy szerb proverbiumra is, amelynek lényege az, hogy a rendetlen, ápolatlan asszonyra azt mondják, hogy olyan mint a karakondžula.²³ Ez a hiedelemkör azonban, mint arra föntebb utalás történt, csak a kereszt-

teletlen héten (két karácsony között) aktív a szerb hagyományvilágban. Látható tehát, hogy a két proverbium jelentése voltaképpen azonos. Ha már tudjuk, hogy a „kétkarácsony köze” valamint a „kereszteletlen napok” („nekršteni dani”) tradicionális elemei mily nagy mértékben identikusak, s hogy a magyar kétkarácsony köze éppen karácsony böjtjével kezdődik, amikor a „gonoszok” kifejezetten aktívak, fel lehetne tenni az óvatos kérdést: Vajon a magyar szóláshasonlatban említett „böjti boszorkány” nem köthető-e mégis inkább a karácsony böjtjéhez, mint a húsvét előtti nagyböjthöz?

FÜGGELÉK

1. „Az én apám hozatott ki egy boszorkányos asszonyt. Úgyhogy mikó kihozták, akkó ojan karácsony, két karácsony közt fontak. Cérnát. Ijen nagy izéba légombolitották, mikó begyűtt az asszony, így a nyakába akasztotta, azt a cérnát, egész lélógott, amekkora vót az az asszony, oszt akkó minnyájit nézte, minnyájit javasút, mindénkire mondott valamit, minnyájira. A Julára is, Pannára, hogy csunyán étek az urukka. Akkó vartak ijen ijen kis háromszögletés kis bársonybu, minnyájinak adott, hogy hát varják bele a ruhájukba, hogy akkó birnak az embären erőt venni, no! Az urukon birnak erőt venni. Ők viszik a kalapot... Férjes asszonyok vótak mind. Akkó az én embérem is kapott, aszonta a napam, hogy varjam bele a ruhájábo. Én még: Az iskoláját, minnyáji kapott, csak én nem! Nem látto a napam, be a tűzbe! Be. Tē sē kaptá! Én nem kaptam, tē sē kaptá!”

2. „A gyűjtő kérdése: Mi az a kétkarácsonyi cérna? Hát ezt két karácsony közt szokták fonnni kendérbü. (És mit csináltak vele?) A szoknyájukba tettek belüle égy pár öttést. Hogy a rosszak nē ártsanak nekik. (Hogy nézett ki ez a cérna?) Vászoncérna, igen. (A boszorkányok vagy rosszak ettől menekültek?) Igén. Mer nem birtak odamenni, hogyha vót ez a cérna a szoknyájukba. (Ezt máma is csinálják?) Nem hiszém. Kihatak mostmá ezék a népek, akik ezeket szokták csináni. (Melyik szoknyájukba tették ezt?) Mindégy vót. Égy szoknyát, amit visetek magukka mindég, abba vót ijen öttés. Az öregasszony meséte eztet. (Ezt az öttést egész évben viselték?) Néhány öttést. Igén, még a szoknya el nem szakadt, az mindég bent vót.”

3. „Ez a Moléncki Maris néni, még ez a Boris néni, a Lëkváros. Így mondom, mer máskébb nem tudom a nevit. Kovács Pali bácsi felesége. Méntek lē a Kamarisváro. Oda, ahun az apjuk juhász vót. Még akarták nézni az öregembért. Mikó közé értek, ahun legetek a bárányok, vagy a birkacsapat, akkó égy hangot hallottak. Aszmondja, hogy... kiabál valaki, az égyik aszongya neki: Hát gyere ide, hogyha akarsz látni bennünket vagy érdekelünk. Aszongya az öregasszonynak az a másik, hogy hadd a csudábo, nē híd ide ezt a, ki tudja, hogy kicsoda. Azt mondja: Nem baj az, hadd gyűjjon! Aszongya, ez vót a válasz neki vissza: Hogy oda is mennék, hogyha nem vóna kétkarácsonyi cérna a szoknyátokba!”

4. „Mikó karácsony, két karácsony között fonják a cérnat a háziasszonyok, és mikor ijenne (a boszorkányra gondol az adatközlő — J. K. megjegyzése) találkoztak, mikó, fölverték a ködment vagy akármit is, aszongya, nekem azt nő varjátok, mer az két karácsony (között — J. K. kiegészítése) vót fonnya. Két karácsony között vót fonnya az a cérna. Ez az embër, aki kérdezte, azt mondta, hogy ez mind az, hogy ű is boszorkány lett, az öreg, és avva nő varják még az ű ködmennyit. Annak az öregembërnek. Azt mondta, hogy űneki nő varják avva a cernávó. Biztos, hogy boszorkány vót! Boszorkányok, azok menekűtek tüle. Menekűtek a boszorkányok a cernátu. Hogy eztet nő varják ide még oda. De ez így vót! Az én nagynéném mondta, Boris ménénk, a megboldogutt! Azt mondta!”

Jegyzetek

¹ Komáromy Andor 1907.

² Kovács Zoltán 1977.

³ Gombos telepítéstörténetével, lakosságával és társadalomképevel, valamint népszokásvilágával kapcsolatban lásd: Jung Károly 1978. és Jung Károly szerk. 1978.

⁴ Vö. Bálint Sándor 1976² 16—17., valamint Bálint Sándor 1977. I. 26—27.

⁵ Vízkeresztig tartó időszakként tárgyalja Pócs Éva 1982.

⁶ Vö. Pócs Éva 1982., Bálint Sándor 1977. I. 27.

⁷ Luby Margit 1936. 72.

⁸ Beke Ödön 1905. 60. Az adatot számontartja a Szendrey Ákos és Szendrey Zsigmond által összeállított kéziratos magyar Babonaszótár *Cérna* szócikke is. Az adatot azonban nem értelmezi, s a kétkarácsonyi cerna kérdéskörét sem említi. A szótár néhány részlete az 1940-es évek elején publikálásra került, de ezek között nem szerepel a cérna szócikk.

⁹ Zečević, Slobodan 1978.

¹⁰ Vö. Pócs Éva 1982.

¹¹ Zečević Slobodan 1978. 443—444.

¹² Vö. Bálint Sándor 1976². 16., valamint az ott érintett irodalom, továbbá a TESZ „karácsony” szócikke.

¹³ A komparatív vizsgálat lehetőségeire utalás történik: Bálint Sándor 1976². 16—17., Bálint Sándor 1977. I. 26—27., Pócs Éva 1965., Zečević, Slobodan 1978. a magyar hasonló időszak említése mellett inkább in-doeurópai összehasonlító lehetőségekre utal.

¹⁴ Vö. Bálint Sándor 1976². 16.

¹⁵ Zečević, Slobodan 1978. 444.

¹⁶ Vö. Voigt Vilmos 1979. A regösök és a regösének kérdéseinek számottevő magyar irodalma van.

¹⁷ Zečević, Slobodan 1978. 444—452.

¹⁸ „Dete koje se rodi u ove dane, smatraju za nesrečno i biće večito bolešljivo. Da bi bilo srečno i dugovečno, mora svake godine u te dane nositi sa sobom košulju, koja je na kaminu izatkana. Ta se košulja gradi ovako. Popnu se na kamin dve žene, osnovu nekoliko konaca pa to nameste na kaminu i jedna protne kroz njih nekoliko puta soveljku (čunak), pa je gotovo. Posle se to skine i da detetu da u te dane nosi sa so-

bom.” Grbić, Savatije M. 1909. 7. Az adatot idézi: Zečević, Slobodan 1978. 448. is. Grbić adatához azonban sem balkáni, sem egyéb párhuzamot nem sorol föl. Az adatot német fordításban idézi: Schneeweis, Edmund 1925. 15., de sem délszláv, sem európai összefüggésbe nem helyezi.

¹⁹ Zečević, Slobodan 1978. 451.

²⁰ Zečević, Slobodan 1978. 452.

²¹ „Prtena žica. Na večeri u oči Božića navija žensko na preslicu povjesmo, sjede u vrh vatre pa oprede dugačku žicu. Žica se ova sama prepredje, tako, je drži, pa ide i zavezuje na najgornju grivnu od veriga. Jedno veže, a druga pita: „Što zavezuješ?” Odgovara onaj: „Zavezujem od vuka, od ajduka, od coprnjice, od zmije, da blago ne kolje. Na svako ovo zlo zaveže prednjom na verigama uza.” Begović, Nikola 1887. 224. 35. szám. Zečević ezt az adatot nem idézi, idézi azonban általános analógiás varázsló eljárásként: Schneeweis, Edmund 1925. 104.

²² O. Nagy Gábor 1979^s. 87.

²³ Zečević, Slobodan 1978. 448.

Irodalom

BÁLINT SÁNDOR

1976² Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium I—II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

BEGOVIĆ, NIKOLA

1877 Život i običaji Srba-graničara. U Zagrebu.

BEKE ÖDÖN

1905 A pápavidéki nyelvjárás. Nyelvészeti Füzetek 17. Budapest.

GRBIĆ, SAVATIJE M.

1909 Srpski narodni običaji iz sreza Boljevačkog. In: Đorđević, Tihomir R. red.: Običaji naroda srpskog, Knj. II. SEZb 14. Beograd. 1—382.

JUNG KÁROLY

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék.

JUNG KÁROLY szerk.

1978 Gombos (Bogojevo). Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. Gombos.

KOMÁROMY ANDOR

1907 Hogyan ismeri fel a magyar nép a boszorkányokat? Ethnographia XVIII. 348—354.

KOVÁCS ZOLTÁN

1977 Das Erkennen der Hexen in der westeuropäischen und der russischen Tradition. Acta Ethnographica Tomus 26 (3—4). 241—284.

LUBY MARGIT, benedekfalvi

1936 Bábalelte babona. Budapest.

O. NAGY GÁBOR

1979³ *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete.* Budapest.

PÓCS ÉVA, CS.

1965 *A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre.* Néprajzi Közlemények X. 3—4.

1982 *Tizenketted (Lexikoncímzés).* Magyar Néprajzi Lexikon 5. 303—304.

SCHNEEWEIS, EDMUND

1925 *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroatien.* Wien.

VOIGT VILMOS

1979 *Koledálás (Lexikoncímzés).* Magyar Néprajzi Lexikon 6. 407—408.

ZEČEVIĆ, SLOBODAN

1978 *Narodna verovanja u Okolini Zaječara.* In.: *Zaječar i okolina.* Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd, br. 42. 443—467.

Rezime

Dvobožični konac

Prilozi pitanju o raspoznavanju i odvrćanju veštica u ogledalu komparativnih mađarsko—južnoslovenskih istraživanja

U ovom tekstu autor raspravlja o takozvanom dvobožičnom koncu — jednoj osobenoj pojavi koju je izdvojio iz kompleksa običaja i verovanja mađarskog narodnog predanja između dva božića (zapravo, perioda između božića i nove godine). To on prvenstveno čini na osnovu podataka iz Gomboša (Bogojeva), dakle, obrađuje mađarske izvore u Jugoslaviji, ali se pri tome koristi i ostalim mađarskim odnosno komparativnim balkanskim (srpskim) podacima. Suština već pomenutog običaja je u tome da se *u vremenskom razmaku između dva božića*, inače u periodu kada je rad zabranjen, od kudjelje plete konac koji ima apotropejsko dejstvo; pruža zaštitu protiv „zala”, prvenstveno protiv veštica, međutim, postoje podaci i o tome da se konac koristi i u ljubavnim bajanjima i u činima pri vraćanju. Radi osvetljavanja ove tematike do sada još neobrađene u literaturi, autor koristi i balkanske (srpske) podatke, ukazujući na pretpostavku da se izvorište mađarskog dvobožičnog konca najverovatnije može svesti na izvorišta koja su mu zajednička sa balkanskim, srpskim podacima. S obzirom na to da mađarski *vremenski razmak između dva božića i balkanski nekršteni dani* imaju mnogo zajedničkih elemenata, autor smatra urgentnim zadatkom mađarsko—južnoslovenske folklorne komparatistike da se što pre izvrši uporedno istraživanje mađarskih i južnoslovenskih božičnih običaja.

Resumme

Zwischen den beiden Weihnachten

Beiträge zum Erkennen und Ableiten der Hexen im Blicke der komparativen ungarisch—jugoslawischen Untersuchungen

In diesem Text, bespricht der Verfasser die sogenannten Bindefäden zwischen den beiden Weihnachten, die spezifische Erscheinung, die er aus dem Komplex der Gewohnheiten, Glaubensvorstellungen und Überlieferungen des ungarischen Volkes, über die Periode zwischen beiden Weihnachten (eigentlich in der Periode zwischen Weihnachten und dem Neuen Jahr) ausscheidet. Das wird zunächst auf Grund der Daten aus Gomboš (Bogojevo) gemacht, d. h. er bearbeitet ungarische Quellen aus Jugoslawien; es werden aber auch die Anderen ungarischen und komparative balkanische (serbische) Unterlagen ins Auge gefasst. Das Wesen dieses Gebrauchs behandelt, dass in der Periode zwischen beiden Weihnachten, also in der Periode in der jede Arbeit verboten ist ein Faden aus Hanf gestrickt wird, der apotropäische Wirkung hat; er hilft gegen jede „Schlimmen“, zuerst gegen Hexen.

Es gibt aber Daten auch darüber, dass dieser Faden zur Liebeszüberei und zu Prophezeiungen benützt wird. Zur Beleuchtung dieser Problematik, die in der Litteratur noch nicht bearbeitet wurde, gebraucht der Verfasser auch balkanische (serbische) Daten und weist auf die Voraussetzung hin, dass die Quelle des ungarischen Zwischenweihnachtlichen Fadens vielleicht in gemeinsamen balkanischen (serbischen) Grundlagen zu suchen ist. In Hinsicht dessen, dass die ungarische zwischenweihnachtliche Periode und die balkanischen Zwölften viele gemeinsame Elemente besitzen, meint der Verfasser dass sich eine urgente Aufgabe für die ungarisch—jugoslawische Volkslor-Komparatistik stellt, sich je schneller mit der parallelen Untersuchung der ungarischen und jugoslawischen Weihnachtsgewohnheiten zu befassen.

Szilágyi Gábor

ANA BEŠLIĆ SZOBRÁSZMŰVÉSZ
GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA ÉS MONOGRÁFIÁJA

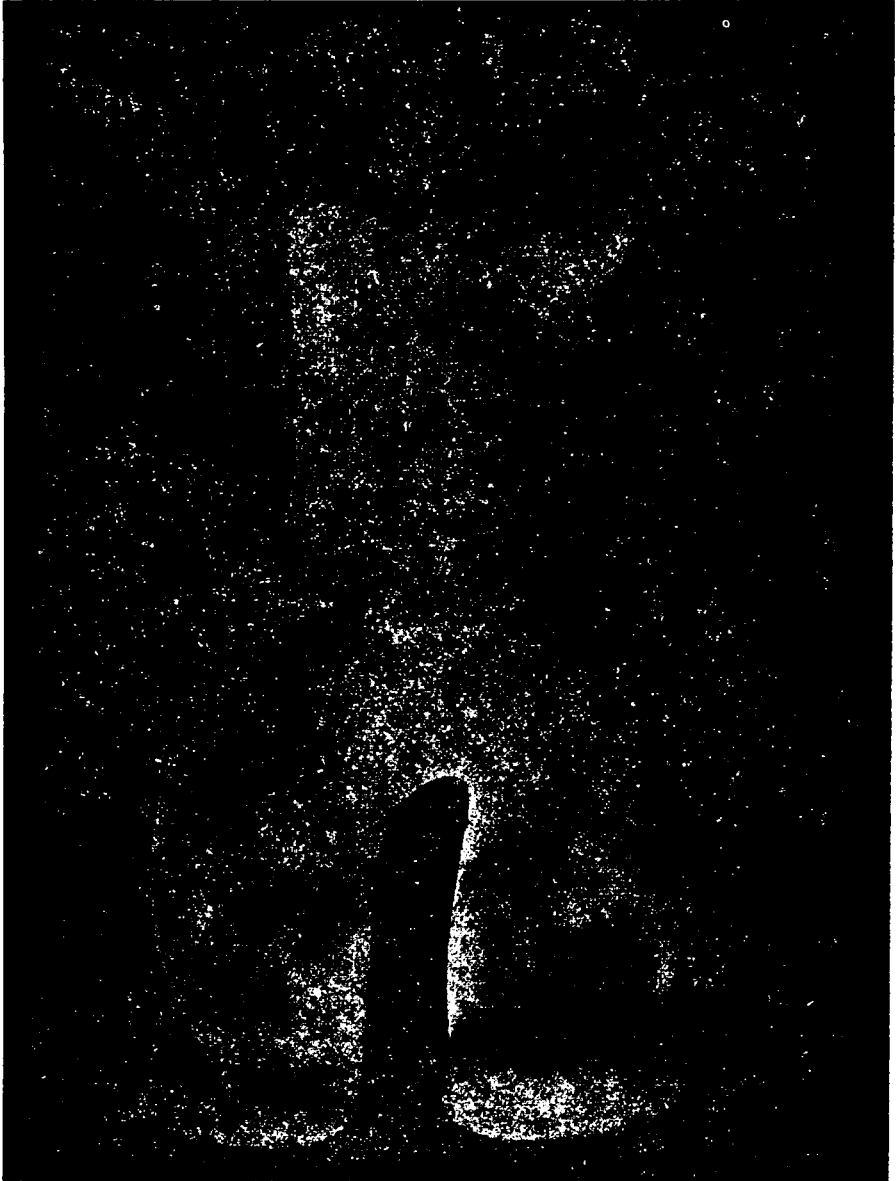
A szabadkai Városi Múzeum képtárában 1983. április 26-án nyílt meg Ana Bešlić gyűjteményes kiállítása, amelyen a művész és a dr. Katarina Ambrozić belgrádi műtörténész által kiválasztott 53 szobrászati alkotást tettük közszemlére. Az 1954-ben készült: bronz Torzó a legrégebbi alkotás és az 1983-ban készült Szétpattant termés, ez a különös fényű gránitszobor a legújabb szobor ezen a kiállításon. A kiállítás megrendezése alkalmából a Múzeum kiadási tanácsa kinyomtatta Ana Bešlić monográfiáját, amelyet Katarina Ambrozić írt. A 204 oldalas monográfia szövegét szerbhorvát és magyar nyelven 500, szerbhorvát és angol nyelven pedig 300 példányban nyomtatták ki a szabadkai Birografia Nyomdában. A monográfia 102 nyilvántartott mű adatát, 57 fehér-fekete és 5 színes reprodukciót, valamint 124 bibliográfiai egységet ölel fel.

Katarina Ambrozić a szobrászművésztől kapott adatok és időrend alapján, a megjelent kritikák figyelembevételével, tárgyilagos esztétikai értékeléssel és kellő szakértelemmel mutatja be Ana Bešlić művészi életútját és alkotó tevékenységét. A szerző nagy szakudással elemzi a szobrász művészi fejlődésének négy periódusát, az iskolaéveket, az asszociációs forma időszakát (1954—1962), az átmeneti periódus (1962—1966) és a legújabb, a szféra-korszakot. Az utolsót pedig három szakaszra osztva, szoborcsoportok szerint (Színes gömb, Portré és Korong) tárgyalja.

A Nadežda Petrović monográfia szerője, ismert kritikái és írásai mellett ezzel a monográfiával is arról tesz bizonyosságot, hogy kiváló szakértője a modern művészeteknek és kellő tárgyilagossággal tudja elemezni, értékelni a kortárművészet képviselőjét. Szabadka a gyűjteményes kiállítás megrendezésével és a monográfia megjelentetésével elsősorban az alkotómunka, a művészet és a tudomány megbecülésének adózik, de ugyanakkor kulturális értékeink és eseményeink, valamint művészetünk gazdagítása is ez a rendezvény.

A SZOBRÁSZNŐ ÉLETÚTJA ÉS MŰVÉSZI TEVÉKENYSÉGE

Ana Bešlić 1912. március 16-án született Bajmokon. Gyermekkorát három leánytestvérével együtt a Bajmok melletti Sári pusztán töltötte. A középiskolát Zágrábban, Grazban és Bécsben végezte. 1937-ben Belgrádba ment férjhez, s 1939-ben itt iratkozott be a Képzőművészeti Iskola

Torzó, 1954.

szobrászati tagozatára, ahol felsőoktatási szinten folyt a mesterségbeli tudás elsajátítása. 1942-ben a lebombázott Belgrádból sári pusztai tanyájukra, majd 1945-ben ismét Belgrádba tér vissza, ahol az újonnan alakult Képzőművészeti Akadémia szobrászati szakán folytatja tanulmányait. Toma Rosandić, Sreten Stojanović és Radeta Stanković kiváló szobrászok a tanítómesterei. Miután diplomált az akadémián és befejezte postgraduális tanulmányait, 1950-ben felvették Rosandić Mesterműhelyébe munkatársnak. Itt Ante Grzetić, Olga Jančić, Sava Šandić, Jovan Soldatović, Ratomir Stojadinović és később Milica Ribnikar szobrászokkal dolgozott együtt. A Mesterműhely jelentős szerepet játszik ennek a szobrásznemzedéknek a kifejlődésében. Először is Rosandić egyénisége, műveinek hatása, valamint a mesteri útmutatók, másodsor pedig a kompozíciók közvetlen elkészítésében való részvétel termékenyítőleg hatottak a mesterségbeli tudás továbbfejlesztésére és az egyéni kifejezési formák felkutatására. Ez-utóbbiakat főleg az segítette, hogy a Mesterműhely munkatársai többször voltak hazai és külföldi tanulmányúton — 1952-ben Párizsban, Rodin, Maillol, Despiau és Brancusi szobrainak átélésével egyidőben ismerkednek meg az avantgárd szobrászattal. Arp, Lipschitz, Gabo és Pevsner szobrai nagy hatást gyakorolnak a Mesterműhely tagjaira.

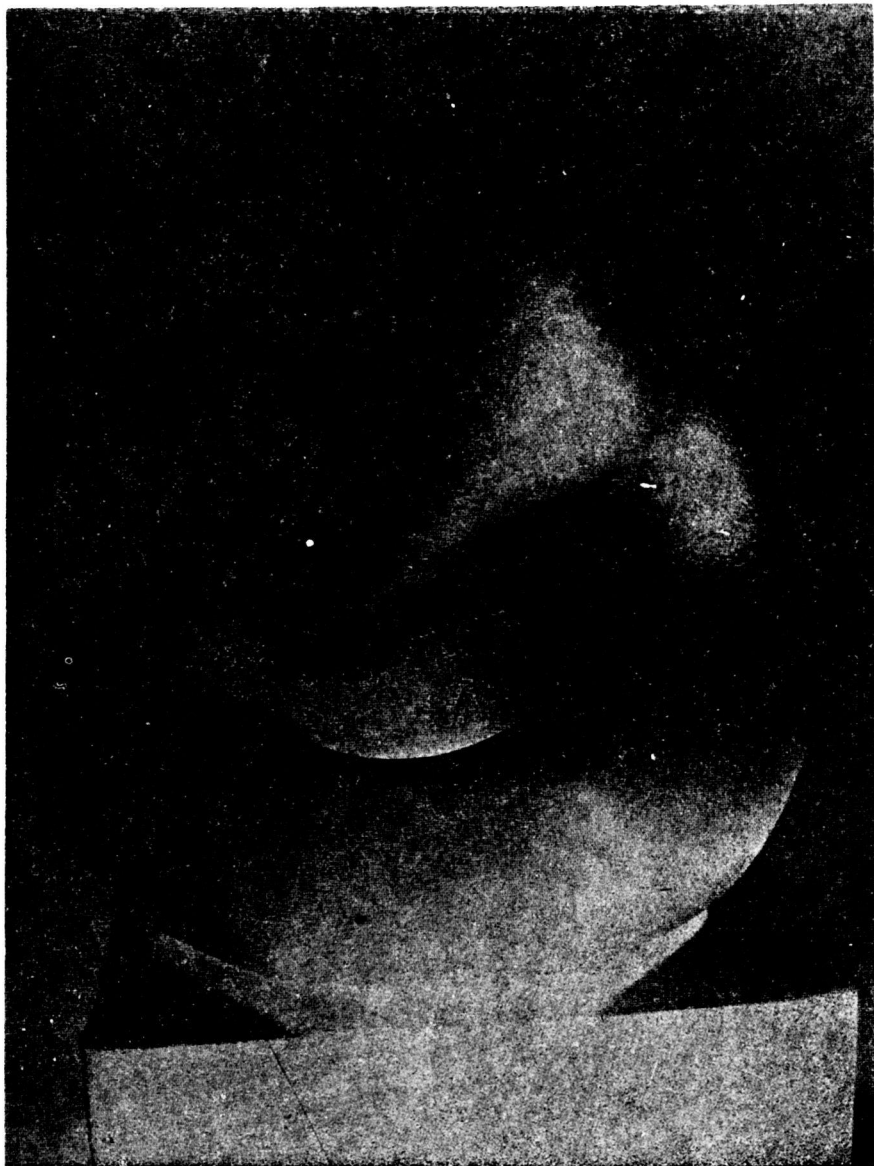
Ana Bešlićet Arp és Brancusi szobráz ilága kápráztatja el. 1954-ben a Velencei Biennálé megtekintésekor ismét láthatja Jean Arp műveit, de felfigyelt Alberto Viani szobraira is. 1955-ben megismerkedik Henry Moore szobrászatával, de magával a művészrel is, mikor a világhírű szobrász Belgrádban jár ottani kiállításával kapcsolatban.

A Mesterműhely munkatársaival együtt egy új korszakot jelöl képzőművészetünkben; a modernizálódási folyamat egyik tényezőjévé válik, amit az 1954-ben rendezett tárlat is bizonyít. A felszabadulás után ez volt az első jelentős kollektív szobrászati kiállítás Szerbiában. Ezen a kiállításon Ana Bešlić nyolc alkotását mutatja be, amelyek stílusbeli sokféleségük ellenére, a stilizálástól a teljes redukcióig egy egységes fejlődési folyamatról tanúskodnak. Bronz Torzója — amely 1953-ban készült és az Arp koncepciója alapján értelmezett tömeg szellemében modellált — egyike a modern szerb szobrászati alkotások első kiválóságainak. Ezt a szobrárt a Vajdasági Képzőművészeti Tárlat és az Alexandriai Biennálé is bemutatja 1955-ben. Ana Bešlić első absztrakt alkotása az 1954-ben készült Csont I. elnevezésű szobor.

A Mesterműhelyben Ana Bešlić sokat dolgozik a Rosandić mester által tervezett szabadkai emlékmű megoldásán, amelyet a város a faszizmus áldozatainak emlékére készített. 1955-ben feloszlik a Mesterműhelybe tömörült csoport és Ana Bešlić 1957-től saját műtermében dolgozik. Munkásságának színhelye most már főként Belgrád, de azért állandóan tartja a kapcsolatot szabadkai környezetével és társaink művészetével is.

1951-ben a palicsi Nyári Színpad felállítja a szobrásznő Thália szobrárt. Ebben az esztendőben vesz részt először a szerb képzőművészek belgrádi és a jugoszláv képzőművészet ljubljanoi kiállításán. 1954-ben Sza-

badkán Bosán Györggyel rendeznek kiállítást. A tárlaton tizenhárom, különböző anyagú és felfogású szobrot mutat be. A Munkás szobra 1948-ból gipsz-, a Leányfej 1949-ből bronz-, a Fej 1951-ből fa-, a Női torzó 1954-ből pedig kőszobor. Kiállítja Ivan Iványi fejszobrát is, amely a Városi Múzeum számára készült. A Városi Könyvtár részére pedig elkészíti Miško Prčić, Mijo Mandić és Aksentija Marodić festő fejszobrát.

Anyaság, 1956.

1955-ben elkészült első önálló emlékműve, amely egy anyát ábrázol gyermekével. Ezt a monumentális kompozíciót Szabadkának készíti; a szobrot az elesett harcosok és a fasiszta terror áldozatainak az emlékére, Sándorban leplezik le. Ezen a monumentális bronz emlékművön, függetlenül a realista ábrázolástól és az expresszionista stílusjegyeiktől, már felfedezhetjük Ana Bešlić szobrászati énjét. A szobor tömegének kialakítása későbbi szobrain is hasonlóságot mutat a sándori emlékművel. A monumentális és a plasztika megfogalmazása az, ami sajátos. 1955-tel le is zárul művészi tevékenységének első szakasza, a tanulás és tapasztalatszerzés, a mesterségbeli tudás elsajátításának ideje. A kollektív munkálkodást és az alkotások közös elbírálását az egyéni munka és a felelősségteljes önbírálat korszaka követi. Eddigi munkássága arról tanúskodik, hogy a kísérletezés útján halad és a modern művészet elvei alapján a belső érzésvilág és a külső tapasztalat egyensúlyba hozására törekszik, hogy a dinamikus forma és a tárgy térhatása érdeklí. Magáénak vallja Arp szobrászati felfogását, vonzza Moore vitalitása és Viani derűre és egységre való törekvése. Ana Bešlić ekkor még nem meri hangoztatni, hogy ő is felsorakozik a modernnek mögé, ám érzi, hogy helye és szerepe igenis ott van.

1956-ban készíti el Anyaság elnevezéssel azt az alkotását, amely modern szobrászatunk szinte első, érzelmi tömörséggel készült műve. Ezt a szobrot többször is kiállítja — a Rijekai Szalonban, a Modern Jugoszláv Művészet dubrovnikai, párizsi, római és velencei kiállításán és Szabadkán 1963-ban az önálló, majd mostani gyűjteményes kiállításán is.

Szárnyak elnevezésű három méter magas szobra 1957-ben készül el, amelyet a Prostor 8 elnevezésű csoport tásmajdani kiállításán mutat be, majd később, műkőből elkészítve a palicsi parkba helyezik. Ez a szobor tanúsítja legjobban, hogy Ana Bešlić a dekoratív irányvonal egyik követőjévé válik. A Prostor 8 elnevezésű szobráscsoport (Nyolc művész a térszobrászattért) tagjai: Ana Bešlić, Olga Jančić, az asszociálásban rokon műteremszomszéd, Jovan Soldatović újvidéki szobrász és mesterműhelyi kolléga, Jančić és Ratomir Stojanović, Jovan Kratochvil, Miša Popović és Aleksandar Zarin voltak. Ez a csoport azt tűzi ki céljául, hogy rendszeres szabadtéri kiállításokkal bizonyítja, hogy a lakótömböknek, parkoknak és tereknek a szobor nélkülözhetetlen téreleme és elvárják, hogy a városokat rendező szakemberek e célból a kiállításokról válasszák ki a legmegfelelőbb szobrokat. A csoport néhány kiállítás megtartása után feloszlik, de Ana Bešlić számára igen jelentős volt a létezése, mert a csoport térkiállításaira asszociációs megoldású szobrokat készít és ezzel új szakasz kezdődik szobrászatában. A több részre tagolt kompozíciókon a szobor körüli térfelületek és a szobor üregei is szerves részei az egész kompozíciónak. Ezek a szobrok közül a Gyökér elnevezésű alkotását lehet kiemelni, mivel ez szinte útjelzője lesz egy négyesztendősi periódusának, amelyben Ana Bešlić főleg a természet felé fordul és onnan merít ihletet munkájához.

Ekkor készíti a Madarak kompozícióját, amely 1957-ben a palicsi park szökőkútjára kerül. Ebben az évben részt vesz a kragujevaci Su-

marica Emlékpark pályázatán és elkészíti a szerb absztrakt emlékmű egyik jeles megoldását. Sajnos, nem kerül kivitelezésre, de a megoldásért megkapja a II. díjat. Ezután 1958-ban Mihailo Mitrović belgrádi műépítésszel részt vesz a Jajinci emlékműpályázaton, a pétervárad parkban pedig elhelyezik a Kompozíció elnevezésű szobrát. Az Indulás elnevezésű bronzszobrát, melyet 1958-ban készít, bemutatja belgrádi és ljubljanoi önálló kiállításain, valamint a Jugoszláv Művészet Kiállításán, Chateau d' Antibesben, majd az 1963-as szabadkai önálló kiállításáról jut a Szocialista Szövetség szabadkai elnökségének a tulajdonába.

Ennek a fejlődési szakasznak az összegezését Ana Bešlić 1959-ben, a belgrádi Művészeti Pavilonban megrendezett II. önálló kiállításán mutatja be. A kiállításon hét emlékműtervezet, három térkompozíció, három Mozgás elnevezésű szobor, öt fémbe öntött kép, gyökér megoldások és egyéb szobrok, összesen 27 alkotása szerepel. Ezek a művei gipszből, kőből és bronzból készült szerves asszociációk plasztikai megoldásai „egy absztrakt fejlődési folyamat hírnökei” — ahogyan K. Ambrozić jellemzi Ana Bešlić kiállítását.

1959-ben készül el az Összefont alakzatok, 140 cm magas műkőszobra, melyet 1961-ben kiállít a Modern Szobor II. Nemzetközi Kiállításán a párizsi Rodin-múzeumban, 1962-ben a Jugoszláv Képzőművészet római kiállításán, 1963-ban pedig szabadkai önálló tárlatán is. Így kerül városunk tulajdonába, a községi képviselő-testület épülete elé.

1961-ben a Széthulló alakzatok sorozatát készíti el bronzból, műkőből, és gipszből, melyeket a Jugoszláv Triennálé, a zombori Képzőművészeti Ősz kiállításán mutat be, majd ezekkel szerepel a Belgrádi Művészek kairói kiállításán, a belgrádi Októberi Szalon tárlatán és kiállít közülük többet a szabadkai önálló kiállításán is. Összesen 13 szobra tartozik ebbe a csoportba. Még ebben az évben meghívást kap Szlovénia rangos nemzetközi szobrász szimpoziumjára, a Forma Vivára és ott szecsai kőből készíti el Nő szobrát. Az 1962-ben készült Csoport műkőszobrát (90×80 cm) kiválasztják a Huszonöt Jugoszláv Művész velencei kiállítására. Ezt a szobrát bemutatja az Októberi Szalonban és szabadkai önálló kiállításán. Egy példánya egy belgrádi egészségház elé, egy pedig a szabadkai gyermekgondozó parkjába kerül. Ez a bimorf megoldású szobor a háború utáni idők szobrászata és építészete szintézisének egyik emnens példánya. Ana Bešlić asszociációs formáival „megtalálta az utat az absztrakt stílusú megformáláshoz” és ezt az 1963-ban, Szabadkán megrendezett IV. önálló kiállítása is bizonyítja, s egyben le is zárja művészeti fejlődésének ezen szakaszát. Kétségtelenül érezzük a művésznő kötődését a világáramlatokhoz, de transzponálásai teljesen sajátosak. Ez lehet ennek a fázisnak a tömör jellemzése.

1962-ben Ana Bešlić Franciaországban tartózkodik. Az Atlanti-óceán partján, egy erdőszélen fedezte fel a gyökeres varázslatos fonódását és 1963-tól 1966-ig a gyökér-témák teljesen kitöltik szobrászatát, melynek egyedi példányaikat a belgrádi Kultúrközpont Galériája mutatja be V. önálló kiállításán. Az 1961 és 1963 között megalkotott Széthulló alakzatok

és a Gyökerek is Ana Bešlić átmeneti korszakába tartoznak. Ennek a periódusnak Richelieu és Giacometti nyelvezete afféle letisztulást jelent Bešlićnek. Sőt, úgy érezte, hogy a gyökerek egy részét meg is kell semmisítenie. Meg akar szabadulni az expresszionista irányzattól.

1963-ban, a Forma Viva résztvevőjeként a Képzőművészeti Találkozó palicsi, országos szemléjén állít ki. Egy új jellegű képzőművészeti manifesztációra kerül sor — a jugoszláv művésztelepek és szimpozionok országos kiállítására. Valószínű, hogy a portorozi Forma Viva, majd később az aranyelovaci Beli Venčac és a labini Mediterrán Szobrászati Szimpozion is megtermékenyítőleg hatnak Ana Bešlić szobrászatára. Ezen a nemzetközi szobrász-szimpozionokon a résztvevők monumentális szobrokat készítenek kőből vagy márványból, teljesen szabad és kötetlen hozzáállással. A csoportos munka folyamán létesülő emberi és szakmai kapcsolat, a tapasztalat és a mesterségbeli fogások cseréje, az anyag közvetlen megmunkálása a helyszínen, mindez nagy hatással van a művészek munkájára és további fejlődésére. Ana Bešlić dolgozott a kishegyesi Dévics Imre Kerámia Művésztelepen is, mivel érdeklődése a kerámiára is kiterjed. Műveivel szerepel is az 1968-ban megrendezett I. Országos Kerámia Triennálén (Szabadka).

1964-ben szobraival részt vesz a II. Jugoszláv Művészet Triennáléjában, a Szerbiai Képzőművészek Egyesületének (ULUS) belgrádi kiállításán, a Belgrádi Szobrászat 20. Esztendejének Jubileumi tárlatán, a szabadkai Képzőművészeti Találkozó III. Országos Művésztelepi Kiállításán, a belgrádi Októberi Szalon és a zombori Képzőművészeti Ősz kiállításán. Így ez az év is egy intenzív kiállítási tevékenységben telik el. 1965-ben a dachauai emlékmű részére fém-zománc faliképet készít Glid Nándor, szintén szabadkai származású szobrászművész szoborkompozíciója mellé. Kalapált rézből és színes üvegből a kragujevaci szálloda részére is pannót készít. Munkáival részt vesz a Modern Jugoszláv Művészet budapesti, valamint az ULUS ljubljana-i tárlatán. Még ebben az évben az újvidéki Sterija Játékok részére elkészíti a színházi szemle trófea szobrocskáját.

DÖNTŐ FORDULAT MŰVÉSZI ALKOTÓMUNKÁJÁBAN

A sokirányú kísérletezés, a kimerítő kutatás és próbálkozás különböző anyagokkal és plasztikai megoldásokkal, a szobrászati mondanivaló leegyszerűsítése vagy felfokozása a valószerűtől egészen az elvontig, a szintézis állandó keresése, a kispasztikai örömök vagy a monumentalitás lenyűgöző hatásának megvalósítása, az eredetiség és sajátosság, a művészi én, a bešlići megfogalmazás kicsiszolása — mind-mind nagy munkát és energiát, kitartást és újabb nekilendülést igényelt. Ana Bešlić kitart, mert a tehetség nemcsak sejti, de látja is, hogy sikerül megvalósítani azt a szintézist, mely a szférákba vezet!

Szféra. Így nevezik el Katarina Ambrozićtyal művészetének negyedik periódusát, amelynek kezdete 1966. Valójában ez a periódus háromféle szoboralakzatot ölel fel, a színes gömböket, a portrékat és a korongokat. Ezen szobrok közös vonása, hogy a forma, „öntörvényességgel rendelkezik”. A szférák kifejlődését egy új anyagismeret is elősegíti. Ez az új anyag a poliészter, tulajdonképpen műanyag, a modern technológia terméke, melyet világszerte alkalmaznak a szobrászok, s számos kísérletezéssel új plasztikai hatásokat hoznak létre. Ana Bešlić az 1967-ben egyhavi ösztöndíjjal, a német Bayer-cég gyárában elsajátítja a poliészter felhasználási technológiáját. Ezzel az új szobrászati anyaggal Ana Bešlić megvalósítja tökéletesen sima felületeit és fokozni tudja szobrai színének expresszivitását. Ana Bešlić szobrain a szín a belső energiát fokozza. Az energia pedig minden művészi tevékenység egyik fő indítéka. Az anyag

Nytott forma II, 1967.

ugyanis mindig sugall energiát és így az anyag maga válik az alkotás inspirációjává, vagy csak közrejátsszik a plasztikai megfogalmazásoknál.

Barbara Flepwort, vagy nálunk Ivan Kozarić, a labini Josip Diminić és még sokan mások, éppen úgy, mint Ana Bešlić, rátapintanak a poliészter által nyújtott modulációkra. A műanyagok egész sora kerül a műtermekbe. 1966-ban kezdi Ana Bešlić készíteni a Nyitott forma sorozat színes gipszszobrait és 1967-ben a IX. Nyitott forma már poliészterből készül.

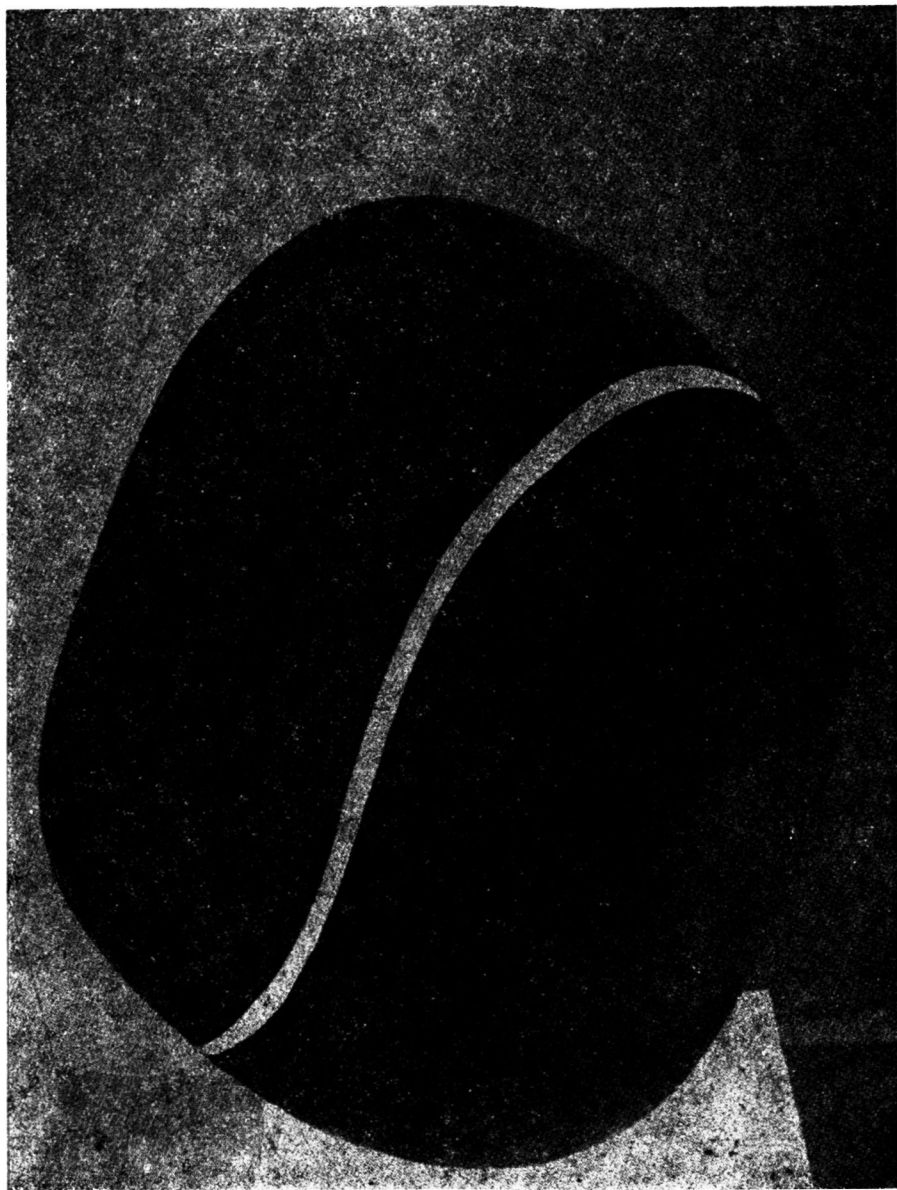
Színes gömbjeit 1967-ben állítja ki először a Jugoszláv Művészet III. Triennáléjában, Belgrádban, ahol szobrait az új irányzatok csoportjában helyezik el. Alkotásai teljesen meglepték a műkritikusokat. Elmaradt a felismerő nyilatkozat. Ellenben a belgrádi Októberi Szalon kiállításán a két Nyitott forma már erőteljesen bizonyítja Ana Bešlić új koncepcióját és annak plasztikai megvalósítását. Az új anyag használatával azonban Ana Bešlić nem fordít hátrat a többi anyagnak, mert fém és zománc felhasználásával készít szobrot Partizanske Vode Palisad Szállodájának, a szabadkai Sárga ház áldozatainak emléktábla-anyaga viszont a bronz.

1967-ben Zomborban mutatja be munkásságát, VI. önálló kiállításán. Ebben az esztendőben készülnek a Nyitott forma sorozat szobrai színes poliészterből és ezeket jelentős hazai és külföldi kiállításokon mutatja be, így a Modern Szerb Művészet szkopjei kiállításán, (1972), a Belgrádi Modern Művészet tárlatán Budapesten (1977), a Holland Den Haagban (1969), Szabadkán a Művésznők Nemzetközi Kiállításán, a Képzőművészeti Találkozó Galériájában. A Nyitott formák közül a IX. Változat a belgrádi Művészeti Múzeum, a XIII. Változat pedig a szabadkai Városi Múzeum tulajdona. A Nyitott forma sorozat mellett elkészít egy dombormű-sorozatot is, amelyeket Nyitott felület elnevezéssel állít ki a tárlatokon. Ebben az évben részt vesz a Topolyai Művésztelep jubiláris tárlatán is. A következő esztendőben szülőfalujában, Bajmokon rendezi meg VII. önálló kiállítását, továbbá kiállít Szabadkán az I. Országos Kerámiai Triennálén is, a kishegyesi Kerámia Művésztelep résztvevőjeként, szobraival pedig a VII. Képzőművészeti Találkozón vesz részt. Belgrádban a Jugoexport épületében olvasztott üvegből és poliészterből készít egy modern vitrázst. A következő, 1969-es esztendőben két igen érdekes szobrot alkot; elkészül a XIII. Nyitott forma és az I. Kétszínű szobor. Mindkettőnek poliészter az anyaga és ezeket az alkotásokat számos hazai és külföldi kiállításon is bemutatja. Afféle összegezés már 1970 októberében, a belgrádi Ifjúsági Otthon galériájában megrendezett VIII. önálló kiállítása. Tizennégy színes szobrászati alkotást tett közszemlére. A Nyitott forma, a Nyitott felület és a Kétszínű szobor sorozatok példányai meglepik a kritikusokat. Lényeges változásnak tekintik az autonóm plasztikai formákat és joggal nevezik korhű szobrászatnak Ana Bešlić munkásságát.

1970-ben poliészterből és kerámialemezekből készít pannót a zlatibori Palisad-szállónak, az arandelovaoi Staro zdanje Szállodába pedig üveg és poliészter vitrázst. Három példánnyal bővíti a Kétszínű szobor soro-

zatát, amelyek közül a II. Változatot Coventryben is kiállítja a Jugoszláv Művészek Kiállításán. Ebben az évben szerepel műveivel a szabadkai művészet jubiláris tárlatán is, amely az 1945—1970 között alkotott művek közül kiválasztott alkotásoknak a gyűjteményes kiállítása.

1971-ben részt vesz alkotásaival a poreči nemzetközi annalesen és a Modern Szerb Művészet Ljubljani kiállításán. Szülőfalujának ebben az

Szobor 1A, 1972.

évben készíti el a Bajmok főterén álló emlékművet, melyet a fasizmus áldozatai emlékének szentelnek. 1972-ben Panta Mija Ilović mellszobrát készíti el Titovo Užicének. Ebben az évben színes fiberüvegből készíti szoborsorozatot, amelyek közül egy az újbélgvádi Barátság park dísze.

1973-ban a bélgvádi Modern Művészet Múzeuma megrendezi nagyszabású IX. önálló kiállítását, amelynek az Alakzatok és színek gyűjtőnevet adja. A Nyitott forma és Kétszínű szobor sorozat legértettebb alkotásai mellett a Szobor sorozat és a hat dombormű teszi kompletté ezt a nagyszerű tárlatot. A kiállítás az eltelt hét év útkeresésének az eredményeit mutatja. Rövid jellemzéssel a szobrászati effektusok így összegezhetők: a formák öblössége, a szétféslés és hasítás eruptív hatása, a színes és sima felület burka alatt feszülő energia kifejezése, a szférikus megoldás az, ami sajátos.

Ennek az évnek az őszén, a bélgvádi Októberi Szalon XI. tárlatán a Kétszínű szobor 2A elnyerte a Szalon szobrászati díját. Ez a szobra az imagináció egy remeke és vele, mintegy pontot tesz egyes kritikusok kétkedésének a végére. A bélgvádi önálló kiállítás anyagából készül el a X. kiállítás Bajmokon, amelyet a szintén bajmoki Benes Józseffel együtt rendeznek meg. Ebben az évben még részt vett Szabadkán a Harcosok Sorakozója Emlékműpályázaton. Az első díjat kapott, szintén szabadkai származású Ottó Logo mellett harmadik díjat nyert. Tavankúton ellenben ő készíti el Matija Gubec emlékművét. Kiállít a muraszombati I. Kisplasztikai Biennálén és az ULUS bélgvádi kiállításán.

1974-ben részt vesz alkotásaival a Vajdasági Művésztelepek jubileumi Kiállításán, melyet a szabadkai Képzőművészeti Találkozó szervez. A művész nő gyakran jár tanulmányútra. Ebben az évben egy nyugat-németországi úton gyarapította tudását és ismereteit. 1975-ben részt vesz a labini Dubraván megrendezett Nemzetközi Mediterrán Szobrász Szimpozionon, melyet Josip Diminić vezet. Ana Bešlić egy két és fél méter magas mészkőszobrot készít el. A Szétrepedt termés impozánsan illeszkedik a hegykoszorúk övezte mezőbe. Portoroži Női figura szobra után Bešlićnek ez már a második monumentális kőszobra Isztriában. Év közben elkészül Aleksa Šantić mellszobra is a hasonló nevű falu számára Bácskában. Ismételten részt vesz az Októberi Szalon tárlatán, a tuzlai III. Országos Portrékiállításán, valamint a muraszombati II. Kisplasztikai Biennálén. A következő esztendő külföldi kiállítással gazdagítja Ana Bešlić szereplését; részt vesz a bélgvádi képzőművészek Kairóban rendezett tárlatán.

1977-ben Ana Bešlić újból Isztriában van — Labinban rendezik meg XI. önálló kiállítását, amelyen tizennégy poliészterből és színes tűzálló üvegből készült munkát, a Kétszínű szoborsorozat példányait és egy sor domborművet állít ki. Erről a kiállításról az 1975-ben készült Termés elnevezésű poliészter szobra a labini Múzeum tulajdonába kerül.

1978-ban a Széptant alakzat márványszobrát, amelyet 1976-ban készített, kiállítja a Jugoszláv Művészet budapesti és bukaresti kiállításán. A Zombori Pedagógiai Akadémia részére elkészíti Veljko Dugošević mellszobrát, megalkotja Branko Čopić neves író bronzportréját és a következő

évben kiállítja a tuzlai országos portrékiállításon. Elkészül Miroslav Krleža író portréja is két változatban... Tehát portré portré után készül, ami nem meglepő Ana Bešlićnél, hiszen majdnem minden esztendőben sor kerül egy-két portré vagy mellszobor leleplezésére, ellenben az újabb portrék már a szféra mintapéldányai, amelyek a karaktereket a szférába tömöríti és plasztikai megoldásaival, bešlići mesterfogással a gömbök közelségébe hozza portréit. XII. önálló kiállítása, a Portrévariációk szemléje 19 alkotást mutat be a belgrádi Kultúrközpont Galériájában, az 1959-ben készült bronz- és kőportrétól egészen az 1979-ben megformált Ljubinka poliészterszobraig. A portrék nem látott, hanem látnoki objektívizációk. A műkritikusok elismerően szólnak műveiről és most már végleg meggyőződnek Ana Bešlić sajátos szobrászatának hitelességéről. Ki kell emelnünk Zoran Markus műkritikus véleményét az Umetnost művészeti szakfolyóirat 67. számából, mely szerint Ana Bešlić szobrai „portrészobrászatunk legkiválóbb alkotásai, valódi, konkrét, plasztikai alkotások”. Művészi érdemeiért 1981-ben Ana Bešlić megkapja Belgrád Októberi díját. A szakértékelések mellett ez már társadalmi elismerés is. Még ebben az évben a tuzlai portrékiállításon és a karlovaci akvarell biennálén is szerepel alkotásaival.

1980-ban kiállít az országos jellegű színházi szemle, a Sterija Játékok Színházi Portrékiállításon, Belgrádban és Szabadkán pedig érmeket állít ki. Ennek az évnek a nyarán Arandelovacon dolgozik mint a Beli Venčac Nemzetközi Szobrászszimpozion meghívott művésze, és itt elkészíti venčaci fehér márványból a Termés szobrát, amelyet a Szerb Szocialista Köztársaság a szlovengradeci Békeparknak adományoz. 1981 folyamán a szféra két újszülöttel gazdagodik, a belgrádi Érem- és Plakettkiállításon bemutatott 15×15 centiméteres nagyságú poliészter Fekete korong és a bronz Arany korong alkotásaival, melyeket 1981-ben a szabadkai művészek októberi találkozóján is bemutat.

Mivel 1982-ben 70. életévébe lépett a művésznő, s három évtizedes kemény, de sikeres alkotói munkát tudott már maga mögött, így időszerű volt egy mindent átfogó gyűjteményes kiállítás megrendezése, amelyen számba vesszük és felmérjük ennek a sokoldalú és eredményes szobrásznak az érdemeit. A művésznő felajánlása, hogy Szabadkán mutassa be gyűjteményes anyagát (1948-tól 1983-ig), és hogy egy kritikai értékeléssel, komplett, időrendi műtárgylistával és bibliográfiai adatokkal ellátott kéziratot bocsásson rendelkezésünkre — főként a vajdasági kultúra és a szabadkai művészi élet, valamint művelődéstörténet nagy eseménye; a jugoszláv művészet dokumentálásához és az általános képzőművészi kultúránk fejlesztéséhez való hozzájárulás.

Szabadka ünnepélyesen fogadja Ana Bešlićet és műveit, tisztelettel adja ki monográfiáját és a megbecsülés kötelezettségével veszi át Ana Bešlić 20 szoborból álló ajándékát.

Rezime

Ana Bešlić umetnik-vajar

Autor piše o umetničkoj aktivnosti i stvaralaštvu Ane Bešlić povodom retrospektivne izložbe njezinih dela u Galeriji Gradskog muzeja u Subotici, koja je otvorena 26. aprila 1983. godine i objavljene monografije, koju je sastavila i napisala dr Katarina Ambrozić.

Gradu retrospektivne izložbe odabrala je Ana Bešlić i Katarina Ambrozić. Odabrano je 53 dela od „Torzoa” iz 1954. do „Napuklog ploda” iz 1983; iz svih faza stvaralaštva.

Dr Katarina Ambrozić je iskazala veliku umešnost u stručnoj analizi razvoja i kritičke valorizacije moderne skulpture i jednog savremenika jugoslovenske umetnosti. U stručnom i estetskom pogledu reprezentativna Monografija Ane Bešlić u izdanju Gradskog muzeja Subotica, ima 204 strana, sa kataloškim podacima 102 dela, 124 bibliografskih jedinica, 53 stranice stručne analize i vrednovanja dela i stvaralaštva, ilustrovana je sa 57 crno-belih i 5 kolor reprodukcija. Štampana je na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku u 500, i na srpskohrvatskom i engleskom jeziku u 500 primeraka.

Životni put i umetničku aktivnost Ane Bešlić Silađi opisuje po hronološkom redu Monografije, ističući njenu konstantnu povezanost sa zavičajem, sa likovnim životom Vojvodine i posebno Subotice.

Ana Bešlić na jugoslovenskim likovnim manifestacijama, na likovnim susretima u Subotici učestvuje kao učesnik umetničkih simpozijuma.

Silađi ističe značaj umetničkih kolonija i vajarskih simpozijuma na razvoj savremene monumentalne skulpture, kao i učesnika na razvoj skulpture u slobodnom prostoru.

Silađi isto podvlači veliki značaj stalnog eksperimentisanja i traganja Ane Bešlić, posebno u iznalaženju savremene materije, materijala i forme. Kao samostalnu ličnost sa autentičnim modernim izrazom savremene srpske skulpture, sa njezinom „Sferom”, ubraja među eminentne savremene jugoslovenske umetnosti.

Uvažavajući razvojne faze, koje je utvrdila Katarina Ambrozić, Silađi po hronološkom redu, navodi najznačajnija dela i umetničku aktivnost Ane Bešlić, posebno ističući stalno postavljena dela u prostoru — na teritoriji Subotice, Vojvodine i u drugim krajevima naše zemlje. Silađi uverava da zaokruživanje opusa „Sfere” Ana Bešlić potvrđuje da nastavlja na svom putu i da ide dalje.

Summary

Ana Bešlić — artist-sculptor

The author writes about the artistic activity and creative work of Ana Bešlić on the occasion of the retrospective exhibition of her works in the Gallery of the Public Museum in Subotica, which has been opened on April 26th, 1983 and also on the occasion of the publication of a monograph, written by dr. Katarina Ambrozić.

The material of the retrospective exhibition has been prepared by Ana Beš-

lić and Katarina Ambrozić. Fifty three works have been chosen for this display, from the "Torso" of the year 1954 to the "Cracked fruit" from the year 1983; from all phases of her creative work.

Dr. Katarina Ambrozić has shown a great skill in the expertly analyses of the creative development of the artist, and also in the critical valorization of the modern sculpture of & contemporary Yugoslav fine arts. In the skillfully and aesthetic representative monograph on Ana Bešlić' creativity has been published by the Public Library of Subotica, on 204 pages, with the catalog register of 102 sculptures, 124 bibliographic units, 53 pages of analyses and evaluation of the work and crativity, illustrated with 57 black and white and 5 color reproductions. The monograph has been published on serbo-croatian and hungarian language, 500 copies, and on serbo-croatian and english language, also 500 copies.

The life and the artistic activity of Ana Bešlić Siladi is described chronologically in the Monograph, her constant connection with her homeland, with Vojvodina's happenings in fine-arts and especially Subotica, has been underlined in this work. Ana Bešlić and her creative work has been present on different manifestations on fine-arts in Yugoslavija and also in Subotica. G. Szilágyi underlines the importance of the fine-arts' colonies and of sculptor's workshops, how they influence modern monumental sculpture, and as a participant in these workshops suggests how that kind of work influences the development of open-air-sculpture.

G. Siladi also underlines the great importance of the konstant experimenting and finding the best methods in the work of Ana Bešlić, and especially in seeking to find the modern topics, materials and forms. As an independent personality with an authentic, modern way of expressing herself in her-sculptures, with her "sphere", the critique consider her amongst the eminent artists of contemporary Yugoslav fine-arts.

Taking into consideration the developing phases of A. Bešlić, that have been established by Katarina Ambrozić, G. Siladi in chronological order cites the most important and artistic activity of Ana Bešlić, especially underlieing the fact that she constantly displays her works in the open, on the theritory of Subotica, Vojvodina and in other parts of the country. G. Siladi assures us that by finishing her opus "Sphere" Ana Bešlić confirms that she'll continue to go on on her way.

Szalma József

A LAKÁSVISZONYOK TERMINOLÓGIÁJA

I.

A lakásviszonyok (STAMBENI ODNOSI) terminológiáját csakis a lakáshasználati jogviszony jogi tartalmával összefüggésben lehet taglalni, két okból: az egyik ok általános és jellemző minden szaknyelvre, így a jogi nyelvre is. A szaknyelv az illető szakma vagy hivatás gyakorlatából épül ki. A szaknyelv terminológiája, továbbá általában e nyelv változása és megújítása, szorosan összefügg az illető szakterület vagy hivatás társadalmi szerepével és fejlődésével.

Nem lehet tehát a jogi nyelvet elsősorban és kizárólag nyelvi szempontból szemlélni, hanem fordítva, a jogi nyelvet a jogból fakadó jelentéssel kell összefüggésbe hozni, helyesebben a jogi nyelv jogi struktúráját fed. A legtöbb terminológiai értekezés nálunk (a jogi terminológiát illetőleg is) elsősorban a nyelvi szempontokat vette eddig figyelembe, s kevésbé méltányolta a jogi értelmezés szintaxisát. Ebben a dolgozatban a szokásos nyelvi terminológiai előtérbe helyező módszertől eltérően, elsősorban a jogi jelentésből szeretnénk kiindulni. A terminus helytállóságát tehát elsősorban attól szeretnénk függővé tenni, hogy mennyire felel meg a kívánt jogi jelentésnek.

Ez a módszer azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a szaknyelv, s így a jogi nyelv is elkülöníthető a köznyelvtől és ennek belső törvényszerűségeitől. Ilyen elkülönítésről szó sincs. Nem beszélhetünk tehát külön jogi grammatikáról, ellenkezőleg, a jogi szaknyelv nyelvtana azonos a köznyelvével. A sajátosság itt csak a jogi terminológiában nyilvánul meg, amelynek különleges szakmai jelentéstartalma van. Ha a jogi terminusnak a köznyelvi szóval azonos szóalakja is volna, nem biztos, hogy az azonos szóalak azonos köznyelvi és jogi jelentést takar, jelentése tehát a szó köznyelvi jelentésétől a jogi szakszónak eltérhet, vagy sokszor pontosított. Így pl., a fordító az „ODRŽAJ” kifejezést, mely a tulajdon egyik megszerzési módját jelenti, a jogilag teljesen mást jelentő

és értelemzavaró „tartás”-sal fordította, ahelyett, hogy a megfelelő jogi műszót, az elbirtoklást használta volna (lásd a JSZSZK Képviselőházi Szemléjét, 1981. december 18., első oldal). A tartás a jogi nyelvben valakinek valakivel szemben fennálló eltartási kötelezettségét jelenti (IZDRŽAVANJE).

A másik ok a lakáshasználati viszonyok sajátos rendezésében található meg. Ezek a sajátosságok nagyban gazdagították és szakosították a lakáshasználati viszonyok terminológiáját. Ezeket a sajátosságokat a lakás (STAN), vagy lakástér (STAMBENI PROSTOR), azaz épület (GRADEVINA) és családi lakóház (PORODIČNA STAMBENA ZGRADA), különböző jogalapra támaszkodó hasznosításában láthatjuk.

Nagy vonalakban ezeket a jogalapokat a következőkben állapíthatjuk meg.

Először is a lakás, az épület jogrendszerünkben az ingatlanoknak (NEPOKRETNOST) megfelelő szabályozást érdemelt ki, ami ezeknek a dolgoknak különleges jelentőséget tulajdonít. Rendeltetésük szerint, másodsor, ezen ingatlanok kétféle hasznosítást tesznek lehetővé: a lakás-célokra való kihasználást (lakás, családi ház), vagy üzleti tevékenység (POSLOVNA DELATNOST) lebonyolítására (ÜZLETHELYISÉGEK).

Szűkebb értelemben a lakás- és épülethasznosítás gazdasági és személyi szükségletekre két alapvető jogcímcsoportra (PRAVNI OSNOV KORISČENJA STANA) támaszkodik: az egyik a személyi tulajdon (LIČNA SVOJINA), a másik pedig a társadalmi tulajdon (DRUŠTVENA SVOJINA). Mindkét jogalapra jellemző, de egyenként különleges jogcímfarmák lehetségesek.

Így a tulajdonos a maga céljaira vagy családja részére használhatja lakását vagy családi házát, esetleg lakásbérleti szerződés vagy albérleti szerződés útján az egész lakóteret vagy annak részét a bérlő vagy albérllő részére, térítés ellenében (bérletdíj vagy lakbér), rendeltetésszerű használatra bocsáthatja.

A tulajdonban levő lakás vagy családi épület tehát nemcsak a tulajdonos, hanem harmadik személy által is lakáscélokra felhasználható. Ugyanakkor, amennyiben az adott tulajdonban levő lakás megfelelő része vagy egésze üzleti helyiségnek is alkalmas, akkor megfelelő feltételek mellett saját, vagy más üzleti tevékenysége folytatására is tulajdon, vagy ezúttal haszonbérlet alapján felhasználható. A régebbi lakáshasználati jogot kaphattak a lakótér hiányában szenvedők (lakáshasználati jog ügyintézési szerv végzése alapján — USTANOVLJENJE STANARSKOG PRAVA REŠENJEM UPRAVNOG ORGANA). Az újabb lakáshasználati jogot szabályozó törvények ilyen joglétesítési lehetőséget nem irányoznak elő, de a már meglévő végzéses lakáshasználatot sem szüntetik meg.

A társadalmi tulajdonban levő lakások és épületek használata megvalósítható közvetve, vagy közvetlenül, amennyiben társadalmi jogi személy (DRUŠTVENO PRAVNO LICE) üzleti vagy egyéb tevékenységére szolgál. A társadalmi jogi személyek rendelkezési joggal (PRAVO RASPOLA-

GANJA) bírnak ezen dolgokon és térítés ellenében (UZ NAKNADU) természetes személyre (FIZIČKO LICE) jogügylet alapján (PO OSNOVU PRAVNOG POSLA) átruházhatják azokat. Ugyanakkor a rendelkezési jog értelmében, a társadalmi lakással rendelkező társadalmi jogi személy az illető lakást térítés ellenében, de térítés nélkül (BEZ NAKNADE) is, jogügylet vagy öngazgatási megegyezés útján más társadalmi jogi személyre ruházhatják át. A társultmunka-szervezetek dolgozóik lakásszükségleteinek a kielégítésére lakást vásárolhatnak, s ezekre a lakásokra (a dolgozók döntése alapján) lakáshasználati jogosultságot, egyfajta új, különleges tartalmú, személyi jogot szerezhetnek a dolgozók. A lakáshasználati jog megszerzése együttesen felélezi: a) a társultmunka-szervezet részéről történő lakáskiutalást (DODELA STANA), amely öngazgatási döntés alapján jön létre; b) továbbá szükség van a lakáskiutaló szervezet végzésére (REŠENJE DAVAOCA STANA NA KORIŠČENJE); c) valamint a lakáshasználati szerződésre (UGOVOR O KORIŠČENJU STANA és d) a törvényes beköltözésre (ZAKONITO USELJENJE).

A társadalmi tulajdonban levő lakás nem alakítható át és használható üzlethelyiségként (POSLOVNA PROSTORIJA).

A következőkben részletesebben taglalnánk a fent vázolt jogcímek alapján létrejövő lakáshasználati viszonyok terminológiáját.

II.

A lakástulajdon és a belőle származtatott lakáshasználati jogok

A lakás és a családi ház a polgárok és polgári jogi személyek tulajdonában (U SVOJINI GRAĐANA I GRAĐANSKO-PRAVNIH LICA) lehet. E tulajdon megkülönböztethető a lakás-magántulajdontól (PRIVATNA SVOJINA NA STANU), mert az előbbi személyi szükségletekre szolgál, és ezért térben korlátozott, míg az utóbbi korlátlan térmennyiségben lehetett tulajdonban és nemcsak saját lakáshasználatra rendelt, hanem gazdasági célokat (sokszor kapitalizáció, tőkehalmozást — KAPITALISANJE) is jelentett. A köztársasági tulajdoni viszonyokról szóló törvény tervezete megállapítja a lakásmaximumot (STAMBENI MAKSIMUM) azaz az egy személy tulajdonában levő lakótér felső határát és ez a maximum megfelel az eddigi lakáshasználati viszonyokról szóló törvény által megállapított maximumnak.

A törvénytervezet egyik rendelkezése a maximum meghatározása érdekében definiálja a családi lakóépület fogalmát. Eszerint családi lakóépületnek (PORODIČNA STAMBENA ZGRADA) a két lakásból vagy három kisebb lakásból (MANJI STAN) álló lakóépület tekinthető. E törvénytervezet értelmében az a lakóépület is családi lakóépületnek tekinthető, amelyben egy lakás vagy két kisebb lakáson kívül legfeljebb hetven négyzetméter területű üzlethelyiség is van (15. szakasz). Ugyan-

akkor üdülőháznak vagy üdülésre szolgáló lakásnak (ZGRADA ili STAN ZA ODMOR I OPORAVAK) az az épület, illetve lakás tekinthető, amely legfeljebb két szobából és mellékhelyiségből (SPOREDNE PROSTORIJE) áll, s az épület, illetve a lakás tulajdonosának lakóhelyén kívül van (VAN MESTA PREBIVALIŠTA VLASNIKA ZGRADE) (16. szakasz).

E fogalmak pontosításával a törvénytervezet könnyen és egzakt módon meghatározhatta a tulajdon felső határát a lakóépületeken és a lakáson mint külön épületrészen (a belgrádi Képviselőházi Szemle 1981. december 18. számában helytelenül „lakás, külön épületrész feletti tulajdonról” beszél, ahelyett, hogy lakástulajdonról, vagy a lakástulajdon felső határáról beszélne). Így a polgárnak tulajdonában lehet: a) családi lakóépület, vagy b) külön épületrészként legfeljebb két lakás, vagy c) két családi lakóépület, amelyekben legfeljebb két lakás és egy harmadik kisebb lakás van, vagy d) egy családi lakóépület és egy külön épületrészt alkotó lakás (STAN KAO POSEBAN DEO ZGRADE) (A tervezet 43. szakasza). Ezek szerint a lakásmaximumba a törvény nem számítja be az üdülőházat vagy üdülésre szolgáló lakást.

A lakás vagy családi ház lehet társtulajdonban (SUSVOJINA). Két alapvető társtulajdoncsoport van: ha természetes személyek szerepelnek együttesen tulajdonosként azonos lakáson vagy épületen, de társtulajdon kialakulhat természetes és jogi személy között is, amely a társadalmi és személyi tulajdon új, 1980-ban meghozott szövetségi törvény által előirányozott szimbiózisát tette lehetővé. A társtulajdon alapvető jellemzője, hogy a tulajdonostársak (SUVLASNICI) használati jogosultságát nem reálisan, hanem ideálisan (eszmeileg) állapították meg, s ez az úgynevezett eszmei részben vagy hányadban (IDEALNI DEO) ismerhető fel. A társtulajdonosok közös megegyezés alapján használják, azaz rendelkeznek a lakással (RASPOLAŽU I UPRAVLJAJU STANOM ZAJEDNIČKIM SPORAZUMOM). A társtulajdon csak különleges eljárásban szüntethető meg, amelynek alapján az eszmei hányadot vagy reális lakásrészben (REALNI DEO) állapítják meg, vagy ha ez nem lehetséges, a lakás eladásával (PRODAJA STANA), azaz árverezésével (JAVNA DRAŽBA), helyesebben nyilvános eladásával (JAVNA PRODAJA) és az eszmei hányadnak árban való arányos részvételével (POSTUPAK RAZVRGNUĆA SUVLASNIŠTVA — társtulajdon felszámolására szolgáló eljárás, vagy eljárás a társtulajdon felszámolására).

A társtulajdontól meg kell különböztetni a közös lakástulajdont (ZAJEDNIČKA SVOJINA NA STANU). A közös tulajdon annyiban hasonlatos a társtulajdonhoz, hogy a közös tulajdont is együtt irányítják és használják a tulajdonostársak, de ennél nem jellemző az eszmei hányad fennforgása. A közös tulajdont a házastársak szerzik meg a házasság tartama alatt: A házasság tartama alatt vett lakás a házastársak közös tulajdona (ZAJEDNIČKA SVOJINA SUPRUŽNIKA). A házasság felbontása (RAZVOD BRAKA) után bármely házastárs kérheti a bíróság-

tól az öt megillető eszmei hányad megállapítását (UTVRĐIVANJE IDEALNOG DELA), s így a közös tulajdon társtulajdonná alakítható.

Az etažstulajdon (L'ÉTAGE, francia szó, emeletet jelent; ETAŽNA SVOJINA) különlegessége, hogy a társadalmi tulajdonban levő tömb-épület külön részeként szerepel. A nagy szerbhorvát—magyar szótár (Srpskohrvatsko—mađarski rečnik, Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1968. g.) tartalmazza az ETAŽNA SVOJINA kifejezést, de ennek a teljes magyar értelmezése kimaradt, az ETAŽNI jelzőhöz pedig az emeleti jelző járult. Az ETAŽNI STAN e szótár szerint öröklakás. Sajnos, ezzel az értelmezéssel nem értethetünk egyet. A jugoszláv jogban Magyarországon ismeretes öröklakás nincs, csak ehhez hasonló, de egyúttal sokban különböző lakáshasználati jog. Az etažni stan megfelelője az etažslakás vagy emeleti lakás, az etažna svojina pedig ennek megfelelően emeleti tulajdon. Igaz, ez utóbbi kifejezés nyelvünkben nem él.

Lakástulajdonon vagy családi házon harmadik személy javára dologi jogi terhet lehet létesíteni, amelyek közül kiemelhető a jelzálog (HIPOTEKA). A jelzálog nem más, mint harmadik személy javára szóló telekkönyvi bejegyzés, amely a tulajdonos tulajdoni jogosultságát korlátozza.

A tulajdonból származtatott lakáshasználat közül kiemelnénk a lakásbérleti viszonyt (ZAKUP STANA). A lakásbérletet lakásbérleti szerződés (UGOVOR O ZAKUPU STANA) alapján hozzák létre. Olyan megállapodás ez, amely szerint a lakástulajdonos (VLASNIK STANA) bérletdíj fejében (ZAKUPNINA) a tulajdonában levő lakóteret ideiglenes vagy tartós használatra (PRIVREMENO ILI TRAJNO NAMENSKO KORIŠĆENJE) a bérlő (ZAKUPAC STANA) rendelkezésére bocsátja. A lakásbérleti szerződés tehát lehet tartós (NEOROČEN ZAKUP), és szólhat meghatározott időre (OROČEN ZAKUP). A lakásbérleti szerződést bármely fél egyoldalú akaratnyilvánításával felmondhatja (JEDNOSTRANI RASKID UGOVORA O ZAKUPU STANA), de a felek a szerződést közös megegyezéssel is felmondhatják (RASKID UGOVORA O ZAKUPU STANA ZAJEDNIČKIM SPORAZUMOM STRANAKA). Amennyiben előre nem látható, elháríthatatlan akadályok miatt méltánytalan lenne a szerződést a szerződési feltételek mellett fenntartani, a szerződés felbontható a megváltozott körülmények alapján (KLAUZULA O PROMENJENIM OKOLNOSTIMA) — clausula rebus sic stantibus. A lakásbérleti szerződést (kötelező) helyesebben lényeges írásbeli formában kell megkötöni (BITNA PISMENA FORMA). A formátlan (szóbeli) lakáshasználatra vonatkozó nyilatkozatok érvénytelenek (NEFORMALNE IZJAVE STRANAKA SU NIŠTAVE). Csak a mellékes elemekre vonatkozó nyilatkozatok érvényesek. A szerződés fő elemeire (BITNI SASTOJCI UGOVORA) vonatkozó nyilatkozatokat (a bérletdíjat és a bérelt lakást illetőleg) kötelezően írásbeli formába kell helyezni.

Az idegen lakástulajdon másik használati formája az albérlet (UGOVOR O PODSTANARSKOM ODNOSU). Az albérlet létrejöhet a tulajdonos és az albérlő között, de a társadalmi tulajdonban levő lakás

használója, azaz a lakásjogosult és az albérlő (PODSTANAR) között is. Az albérlési, a bérlettel ellentétben, formátlan, azaz szóbeli szerződés (NEFORMALNI, odnosno, KONSENZUALNI UGOVOR). Az albérlő lakbért (STANARINA) fizet.

III.

A társadalmi tulajdonban levő lakás terminológiája

A társadalmi tulajdonban levő lakásokat gyakorlatilag a lakásgazdálkodási társultmunka-szervezetek irányították, (ORGANIZACIJE UD-RUŽENOG RADA ZA GAZDOVANJE STANOVIMA), újabban pedig a lakásügyi érdekközösségek (SAMOUPRAVNE INTERESNE ZAJED-NICE STANOVANJA). A társadalmi tulajdonban levő lakáson a társadalmi jogi személynek rendelkezési joga van (PRAVO RASPOLAGANJA STANOVIMA U DRUŠTVENOJ SVOJINI), így a társultmunka-szervezetek e jog értelmében átruházhatják ezeket a lakásokat más társultmunka-szervezetekre, ingyenes vagy térítéses jogügylet vagy öngazgatási megegyezés alapján, de térítés ellenében jogügylet alapján polgároknak is. Ugyanakkor a társultmunka-szervezetek az általuk vásárolt lakást, pályázat alapján, a dolgozók tartós használatára is bocsáthatják. A lakáshasználati jog, vagy lakójog (STANARSKO PRAVO) kiemelkedő személyi jogosultság a társadalmi tulajdonban levő lakásokon létesítendő jogosultságok terén. A lakáshasználati jogot a jogosult törvényes beköltözéssel szerzi meg, ennek a feltétele pedig, hogy előzetesen a lakáshasználatra adó (DAVALAC STANA NA KORISČENJE) aktusával kirendelte ezt a lakást, és hogy a jogosult megkösse a szerződést a lakásügyi érdekközösséggel.

Habár az imént a „NOSILAC STANARSKOG PRAVA” kifejezést lakójog jogosultjával jelöltük, s méltán, e szerbhorvát kifejezés fordítási köznyelvünkben és normatív aktusainkban nem egyértelmű.

Egyáltalában a STANARSKO PRAVO kifejezés nem nyert egyértelmű terminológiai kifejezést, a tartományi törvényekben lakásjoggal fordítják (Pl. A lakáshasználati viszonyról szóló törvény, VSZAT Hiv. Lapjának 12/82 sz.).

Az újabb tartományi törvény rendelkezései szerint a „lakásjog jogosultja” lehet részben tulajdonos, részben pedig „lakáshasználat jogosultja”, amennyiben személyi tulajdonában levő eszközeit ruházta be a lakásba, olyan összegben, amely nem haladja meg a lakás piaci árát (SU-SVOJINA UZ STANARSKO PRAVO).

A lakójog nem idegeníthető el. Kivételesen cserélhető (ZAMENA STANA — LAKÁSCSERE).

A lakójogot örökölhetik az egy háztartásban élő családtagok az elhunyt lakójogosulttól.

A lakójog jogosultját (NOSILAC STANARSKOG PRAVA) vagy a

lakáshasználati jog jogosultját meg kell különböztetni a lakás többi használójától (KORISNICI STANA), akik egyébként együtt laknak, s a törvénnyel összhangban tartósan használhatják a lakást.

Egyazon lakásnak csak egy személy lehet a lakójog jogosultja. Amennyiben a lakójogot az egyik házastárs szerezte meg és a házastársak közös háztartásban élnek, a lakójog jogosultjaként szerepel egyúttal a másik házastárs is. A házasság felbontása esetében, ha a házastársak nem állapodnak meg arról, ki marad a lakójog jogosultja, az egyik házastárs kérelmére erről perenkívüli eljárásban (VANPARNIČNI POSTUPAK) a bíróság dönt. [A magyarországi jogi terminológiában újabban a „NEMPERES ELJÁRÁS” kifejezést használják. A lakásviszonyokról szóló tartományi törvényben (A VSZAT Hivatalos Lapjában . . . (1982 sz.) mindkét terminust megtalálhatjuk (16. szakasz, stb.), mégpedig indokolatlanul. A jugoszláv eljárási jog rendszerének jobban megfelel a PERENKÍVÜLI ELJÁRÁS kifejezés, mert ebben a különös polgári eljárásban (POSEBAN PARNIČNI POSTUPAK) nálunk jogvita kérdések (SPORNE STVARI) is elintézést nyerhetnek, mint pl. a KISAJÁTÍTÁSI PER (SPOR O EKSPROPORCIJI), az egyrészt valóban többnyire nem peres tárgyak mellett.] A döntéshozatal folyamán a bíróság figyelembe veszi a volt házastársak szükségleteit (STAMBENE POTREBE), gyermekeik szükségleteit, továbbá más velük együtt lakók szükségleteit, valamint a felek bontást okozó vétekességét is.

Egyébként a lakáshasználati jog csak a törvénnyel megállapított módon szűnik meg. A lakójog jogosultja felmondhat igazolt okok fennforgása esetében bármely lakáshasználónak. E szabály alól kivételt képeznek a gyermekek. A lakás adója igényelheti a bíróság előtt a lakáscsere megsemmisítését, ha e csere fiktív, és amennyiben e csere alapján valamely fél anyagi előnyre (IMOVINSKA KORIST) tett szert.

A lakást csakis rendeltetésszerűen lehet használni. (NAMENSKO KORISČENJE). Kivételesen, összhangban a községi képviselő-testületi előírásokkal, a lakójog jogosultja vagy háztartásának tagjai a lakás egyes részeit személyes munkával végzett engedélyezett tevékenység lebonyolítására használhatják.

Az üzlethelyiség (POSLOVNA PROSTORIJA) fogalmát jogi és terminológiai szempontból meg kell különböztetni a lakás fogalmától. Közös az, hogy az üzlethelyiségeket is épületrészként szemlélhetjük, akár csak a lakást, de rendeltetésük megkülönbözteti őket, mert az első üzleti tevékenység lebonyolítására, a másik személyi szükségletek kielégítésére szolgál. Az üzlethelyiségek is lehetnek társadalmi és személyi tulajdonban.

Üzlethelyiségen értjük egyébként az egységes épületrészt, építkezési egészet (GRAĐEVINSKA CELINA) képező egy vagy több helyiségből álló létesítményt, amelynek külön főbejárata van (POSEBAN GLAVNI ULAZ) és üzleti tevékenység (POSLOVNA DELATNOST) lebonyolítására szolgál, függetlenül attól, hogy az illető épületrész lakóépületben (STAMBENA ZGRADA) foglal-e helyet, vagy külön objektumot képez.

Nem tekinthetők üzlethelyiségnek a gazdasági épületek (EKONOMSKE ZGRADE KOJE SLUŽE ZA POLJOPRIVREDNU DELATNOST), a raktárak és pincék, melyek nem haladják meg a 70 négyzetmétert (MAGACINI I PODRUMI), amelyek a tulajdonos és családtagjai dolgainak elhelyezésére szolgálnak, az a garázs, amely legfeljebb két autó elhelyezésére alkalmas, a mosókonyha és egyéb mellékhelyiségek, amelyek a lakók szükségleteit szolgálják (PERIONICE, SUŠIONICE I DRUGE POMOĆNE PROSTORIJE).

Az üzlethelyiségek tulajdonmaximuma két üzlethelyiség, amennyiben a tulajdonos személyes munkával végzett üzleti tevékenységének lebonyolítására szolgálnak. Ezek meg kell hogy feleljenek a korszerű üzletvitelnek (SAVREMENO POSLOVANJE), az illető tevékenység egészségügyi, műszaki és munkafeltételeinek. Polgárok egyesületei (UDRUŽENJA GRAĐANA) és más polgári jogi személyek a közös célok megvalósítására szolgáló üzleten tulajdont szerezhhetnek, továbbá a polgárok akiknek az adott tevékenység nem főfoglalkozásuk, üzlethelyiségen tulajdonjogot szerezhhetnek, de ebben az esetben az üzlethelyiség nem lehet nagyobb 70 négyzetméternél.

Ha az üzlethelyiség tulajdonosa eladja üzletét, a községnek elővételi jogosultsága van (PREČE PRAVO KUPOVINE OPŠTINE).

IV.

A lakásgazdálkodás társadalmosítása

A lakásgazdálkodást két módon társadalmosítják: egyrészt a lakásügyi érdekközösségek, másrészt a lakásszövetkezetek (STAMBENE ZADRUGE) öngazgatási részvételével.

A lakásszövetkezet társadalmi jogi személy (DRUŠTVENA PRAVNA LICA), amelyet öngazgatási megegyezéssel alapítanak (SAMOUPRAVNI SPORAZUM O OSNIVANJU STAMBENE ZADRUGE).

A STAMBENA ZADRUGA kifejezést ugyan kétféleképpen fordíthatnánk: lakó-, illetve lakásszövetkezetként. Első pillantásra a lakásszövetkezet kifejezés tűnik helyesebbnek, különösen ha figyelembe vesszük az idevágó törvény 12. szakaszát (VSZAT Hivatalos Lapja 11/77), amely szabályozza a szövetkezet tevékenységét: társítja a szövetkezeti tagok eszközeit, rendezi a lakásépítési kölcsönt, építőanyag-beszerzést és beruházást végez. Ebből az tűnik ki, hogy a hangsúly az eszköztársításon van, és ezt a „lakásszövetkezet” kifejezés fedi pontosabban. Megítélésünk szerint azonban ez az érvelés nem fogadható el, mert a lakásszövetkezet kifejezésnek az eszköztársítási jelentéstartalom kívül olyan jelentéstartalma van, amelyet e jogintézmény egyébként nem tartalmaz. A lakásszövetkezet ugyanis minden megszemélyesítés nélküli eszközhalmozat is jelent. Ezzel ellentétben, itt elsősorban a dolgozók különleges egyesületéről van szó, amely a személyi, azaz lakásszükségletük megoldását szor-

gálmazza. Ezért tartjuk helyesebbnek a lakószövetkezet kifejezést, amely szemmel láthatólag megszemélyesíti ezeket a szövetkezeteket. Ezt a megszemélyesítést a szerbhorvát kifejezés is tartalmazza.

V.

Megjegyzések az egyes lakásviszonyt szabályozó törvények terminológiájára

A lakásviszony jogilag még nem kodifikált terület. Számptalan partikuláris törvény és más aktus szabályozza. Másrészt erre a területre különösen jellemző az állami (törvényi) és az autonóm (önigazgatási) aktusok szabályozási dualizmusa. A szabályozás sokrétősége, a kodifikáció hiánya, és az autonóm szabályozás normatív fejletlensége ugyancsak kihatott e terület terminológiájára és nem kevés dilemmát okozott.

A lakás társulajdonáról szóló törvénynél (TÖRVÉNY A LAKÁSOK TÁRSULAJDONÁRÓL — ZAKON O SUSVOJINI NA STANU, VSZAT Hivatalos lapjának 28/1980. száma) már a cím ellen is alapvető (nyelvi) kifogásokat emelhetünk. Kifogásunk elsősorban nyelvi: fölösleges a többszámhasználat („a lakások...”); szükségtelen a birtokosrag (a „társulajdonáról” szónál). Helyesebb tehát: „A lakástulajdonról szóló törvény; v. „Törvény a lakástársulajdonról”. Ugyanabban a törvényben a NAKNADA egyik esetben (13. szakasz) DÍJ a NAKNADA ZA KORIŠCENJE ZAJEDNIČKOG PROSTORA szöveggörnyezetében jelenik meg, míg a másik esetben (16. sz. 3. bek.) azonos értelemre (NAKNADA ZA KORIŠCENJE STANA) vonatkozóan indokolatlanul lesz TÉRÍTÉS. Pontosabban, mindkét esetre vagy az egyik vagy a másik szó konzekvens használatát kellene javasolni. E törvény a PRAVO ZAKUPA kifejezésre a BÉRLŐI JOG szavakat használja, helytelenül, mert a LAKÁSBÉRLET voltaképpen HASZONBÉRLET. Tehát a pravo zakup = haszonbérlet. A bérlő ugyanis nemcsak a BÉRLEMÉNY rendeltetésszerű használatára, hanem az ún. polgári GYÜMÖLCSÖZTETÉSÉRE is egyaránt jogosult (pl. albérletbe adhatja a dolgot). A „lakásbérlet” azt jelenti, hogy a bérlőnek nincs gyümölcsöztetési joga, tehát további bérletet (albérletet) nem létesíthet. Ennek ellenére, a bevett nyelvszokásnak megfelelően, a ZAKUP STANA kifejezést lakásbérlettel és nem lakás haszonbérlettel fordítjuk, s ugyanígy a ZAKUP POSLOVNIH PROSTORIJA kifejezésnél is csak üzlethelyiség bérlete kifejezéssel élünk. Ha azonban a bérletről és haszonbérletről általában esik szó, a két kifejezést óvatosan kell, jogi jelentésének megfelelően használni. A bérlet és a haszonbérlet közötti különbség ugyanis abban nyilvánul meg, hogy a bérletnél nincs bérleménygyümölcsöztetés, míg a haszonbérletnél van.

Ha a STANARSKO PRAVO terminust LAKÁSJOGGAL fordítjuk (mint pl. a lakás társulajdonról szóló törvény 16. szakaszában, a Lakás-használati viszonyról — helytelenül: „viszonyokról” — szóló törvény-

ben), akkor a NOSILAC STANARSKOG PRAVA ne legyen hol LAKÁSJOGGAL RENDELKEZŐ SZEMÉLY (pl. az utóbbi törvény 55. szakasza), hol csak LAKÁSJOGGAL RENDELKEZŐ, hanem a forrás-jogintézményhez nyelviileg is alkalmazkodó legegyszerűbb változata a LAKÁSJOGOSULT, vagy lakójog jogosultja. Úgy érezzük azonban, hogy ez mélyebb elemzés és vita tárgya lehet.

A Lakáshasználati viszonyról szóló törvény egyszer LAKÁSBÉRRŐL (1. szakasz), másszor pedig LAKBÉRRŐL beszél, holott ugyanazt a fogalmat kívánja kifejezni. A jogi szövegben az egyjelentésű többalakú szavak használatát nem a stíluskívánalmaknak, hanem a kifejezések konzekvens használatának megfelelően kell alkalmazni.

Kommentár nélkül idézem e törvény két szakaszát, melyek tipikus példái a nem jogászai köznyelvi szóhalmozásnak és a terminológiai, azaz a jogi nyelv hiányos ismeretének:

„... ha a lakásjoggal rendelkező személy házastársa szerepel a használatbaadó társult munkája szervezetének munkása minőségében” (55. szakasz, 4. bekezdés).”

Vagy:

„A lakáshasználati szerződés felmondását helybenhagyó ítélet mindaddig nem hajtható végre kényszer útján, amíg az ítélet önkéntes végrehajtására szabott határidő...” (T. 7. szakasz 1. bekezdés.).

Az utóbbit szó nélkül mégsem állhatom meg. Nincs „helybenhagyó ítélet”, hanem MARASZTALÓ ítélet (OSUĐUJUĆA PRESUDA), s az „ítélet önkéntes végrehajtására...” (PARICIONI ROK) szószaporítás helyett: ÍTÉLETI RENDELKEZÉS TELJESÍTÉSÉRE MEGSZABOTT HATÁRIDŐ (Lásd: Karosay dr. Sándor, Német—magyar jogi és államigazgatási szótár, Budapest, 1960. 334. oldal), vagy PARICIÓS HATÁRIDŐ. Ugyanakkor a „NEM HAJTHATÓ VÉGRE KÉNYSZER ÚTJÁN” helyett „VÉGREHAJTHATÓSÁGA NEM ÁLL BE” szavakat használhatta volna a fordító.

Az ingatlanforgalomról szóló tartományi törvény (ZAKON O PROMETU NEPOKRETNOSTI) (VSZAT H. L. 1/1975. száma) a „POSLOVNA ZGRADA” és a „POSLOVNA PROSTORIJA” kifejezésekre ugyancsak helytelenül az „üzleti- vagy irodaházat”, illetve az „üzlet-, illetve irodahelyiséget” használja az ÜZLETÉPÜLET, vagy ÜZLETHELYISÉG helyett. Ugyanebben a törvényben a NOSILAC PRAVA SVOJINE, sajnos, tulajdonjoggal rendelkező személy, ahelyett hogy egyszerűen TULAJDONOS lenne, továbbá a GRAĐEVINSKO NEIZGRADENO ZEMLJIŠTE építkezéssileg kiépítetlen terület (!) a BE NEM ÉPÍTETT TELEK helyett; továbbá a POSTUPAK ZEMLJIŠNOKNJIŽNOG PRENOSA PRAVA SVOJINE a törvény szerint telekkönyvi bekezdési eljárás (37. szakasz) avagy a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzése (38. szakasz) a helyes TULAJDONJOG TELEKKÖNYVEZÉSI ELJÁRÁSA v. TULAJDON TELEKKÖNYVI ÁTRUHÁZÁSÁNAK ELJÁRÁSA helyett.

VI.

Az autonóm szabályozás terminológiája

A lakáshasználat anyagi jogi viszonyai java részének szabályozása az általános öngazgatási aktusok (autonóm) szabályozási hatáskörébe tartozik.

Mivel ezek a viszonyok, más szóval, minden egyes tmsz önálló szabályozási hatáskörébe tartoznak (feltételezhető nagy számuk miatt), nincs alapos beletekintésünk ezen öngazgatási aktusok terminológiájába.

Igaz, néhány aktus rendelkezésünkre áll: így pl. a szabadkai AGROS összetett társultmunka-szervezet szabályzata a dolgozók lakáskérdéseinek rendelkezéseiről (PRAVILNIK O REŠAVANJU STAMBENIH PITANJA RADNIKA). Mindjárt a szabályzat címében szembetűnik a fordító darabossága, melyet az indokolatlan többszámhasználat idézett elő, a „dolgozók lakáskérdései” helyett, a „dolgozók lakáskérdését” oldja meg a szabályzat. Nem számítva a hasonló nyelvi botlásokat és helyesírási hibákat, terminológiai szempontból e szabályzat (melyet 1981. október 8-án tettek közzé) korrekt szöveg.

A szabadkai SOLID Tmsz lakásszükségeinek megoldásáról szóló szabályzatról nagyjából ugyanezt mondhatjuk el, habár olyan általános kifogásokat emelhetünk, amelyek a szabályozási technikát és egyéb kérdéseket érintenek. E szabályzat az általános rendelkezések helyett „általános rendeletekről” szól, továbbá a dolgozók személyes eszközeinek társítását „a lakásszükségelek megoldásában” látja stb.

Hasonló kifogásokat említhetünk a NOVOGRADNJA összetett társultmunka-szervezet — INTEGRAL MAGASÉPÍTŐ ÉMSZ KÖZÖS SZOLGÁLATA Tmsz-ának a lakások és a lakáskölcsönök elosztásának alapjairól és mércéiről szóló szabályzatáról. Eltekintünk attól, hogy e szabályzat 1. szakasz 2. bekezdésében behatol a törvényi szabályozási hatáskörbe azzal, hogy szabályozni kívánja a lakás albérletbe való kiadásának feltételeit, 21. szakaszában azonban, amely a dolgozók lakásfeltételeinek pontozásával foglalkozik, többek között „összpontokról” beszél, ami nyilvánvalóan az UKUPAN BROJ BODOVA tükörfordítása. Tegyük hozzá, hogy a (magyar szövegben) munkástanács elnökének aláírásához az s. r. (szerbhorvát) rövidítés helyett az s. k. (sajátkezű) rövidítés kellett volna.

Általában véve az autonóm szabályozás nem tartalmaz sajátos terminológiát, amely a lakásvizonyokat illeti, mert jórészt olyan kérdéseket érint, amelyek inkább társadalmi és speciális fogalomkörre ölelnek fel. Ily módon a lakásvizonyok terminológiáját inkább a törvényben, mint az általános öngazgatási aktusokban találjuk meg.

Rezime

Terminologija stambenog prava

Autor je terminologiju ove važne i dinamične oblasti, izražene u brojnim zakonima i u samoupravnim opštim aktima pokušao da sagleda prvenstveno sa stanovišta pravnog značenja izraza kao i sa gledišta posebnosti uređenja stambenog prava u jugoslovenskom pravnom sistemu.

Dat je kritički prikaz kompletne pravne terminologije u ovoj oblasti sa odgovarajućim predlozima i argumentima.

Osobito su izraženi terminološki problemi u oblasti stanarskog prava na stanovima u društvenoj svojini.

Resumee

Terminologie des Wohnrechtes

Der Verfasser hat versucht, die Terminologie dieses wichtigen und dynamischen Gebietes, das in vielen Gesetzen und Selbstverwaltungsakten ausgedrückt ist, zunächst aus dem Standpunkt des juristischen Inhalts der Ausdrücke, sowie aus dem Standpunkt der Spezialität der Einrichtungen des Wohnrechtes im jugoslawischen Rechtssystem, zu untersuchen.

Er hat eine vollkommene Kritik der juristischen Terminologie in diesem Gebiete, vorgelegt und entsprechende Vorschläge und Argumente gestellt.

Die terminologische Probleme im Gebiete des Wohnrechtes in den Wohnungen gesellschaftlichen Eigentums, werden besonders bearbeitet.

Végh Enikő

AZ ÖNIGAZGATÁSI ÁLTALÁNOS AKTUSOK NYELVEZETE

NÉHÁNY ELŐZETES MEGJEGYZÉS

Az öngazgatási általános aktusok nyelvezetének tanulmányozása és elemzése sokrétű, összetett feladat, amely folyamatos munkát, valamint a nyelvészek és jogászok szoros együttműködését igényli. Minden olyan elemzés, amely e két lényeges feltétel kielégítése nélkül történik lényegében csak részleges, pillanatnyi helyzetképet nyújthat, illetve nem foglalja magába egyidejűleg a nyelvész és a jogász hozzáállását. A jelen elemzés is tehát, mivel nem készült a két említett feltétel teljes kielégítésével, szükségszerűen mellőzi az általános érvényű és átfogó értékelések kimondásának lehetőségét. Az említetteken kívül, általános érvényű következtetések levonását nagyban nehezítette az a körülmény is, hogy az elemzés szerzőjének nem állt rendelkezésére olyan adat, amely bizonyossággal utalna a magyar nyelven íródott öngazgatási általános aktusok számára, így a feldolgozott forrásanyagot, kiválasztási módját és mennyiségét illetően nem tekinthetjük mintának.

Elemzésünk tárgyául, a következő forrásanyagot használtuk:

1. Öngazgatási egyezmény a dolgozók munkájának társításáról a GRAĐA-MONT munkaszervezetben, Kishegyes, 1977. dec.
2. A kishegyesi GRAĐA-MONT munkaszervezet STATÚTUMA, GRAĐA-MONT Épületipari felszerelések gyára, Kishegyes, 1977., dec.
3. Szabályzat a munkaviszonyról, GRAĐA-MONT Épületipari felszereléseket sorozatban gyártó vállalat, Kishegyes, 1978., jan.
4. Öngazgatási megegyezés a FADIP munkaszervezetbe való társulásról, Becse, 1979.
5. Öngazgatási megegyezés a közös szolgálatok munkaközösségében dolgozó munkások munkájának társításáról, FADIP, Becse, keltezés nélkül.
6. Öngazgatási megegyezés a dolgozók munkájának társításáról, Zen-

- ta itextilipari vállalat, Tkanina társulómunka-alapszervezet, Zenta, 1977., dec.
7. A munkaszervezetbe való társulásról szóló öngazgatási megegyezés, Zentai textilipari vállalat, Zenta, 1977., dec.
  8. A munkaviszonyról szóló szabályzat, Zentai textilipari vállalat, Zenta, 1978., aug.
  9. Öngazgatási megegyezés a munkaszervezetbe való társulásról, Október 8., Egységes közép- és középfokú hivatásirányú oktatási és nevelési központ, Zenta, 1979.
  10. A munkaviszonyról szóló szabályzat, Standard, Településrendezési központ, Ada, 1978., dec.
  11. Öngazgatási megegyezés a kanizsai METAL teljes felelősségű fémmegmunkáló munkaszervezet dolgozói munkájának társításáról, Kanizsa, 1981., júl.
  12. A kanizsai METAL teljes felelősségű fémmegmunkáló munkaszervezet Szabályzata a munkaviszonyról, Kanizsa, 1982., feb.
  13. Öngazgatási megegyezés a munka és az eszközök Potisje Szerszámgépgyár és Öntödék Ada munkaszervezetbe való társításáról, Ada, keltezés nélkül.
  14. Öngazgatási megegyezés a dolgozók munkájának a társulómunka-alapszervezetben való társításáról, Severna Bačka, Postaforgalmi munkaszervezet, Subotica, 1980., okt.
  15. Severna Bačka Postaforgalmi munkaszervezetbe társult TT-forgalmi Tmasz Telekomunikacije alapszervezet Alapszabályzata (átdolgozott szöveg), 1980. okt.
  16. Öngazgatási megegyezés a dolgozók munkatársításáról a temerini Union gabonafeldolgozó és pékség társult munka alapszervezetében, Temerin, 1977.
  17. A temerini KOOPERANT mezőgazdasági szolgáltatásokat nyújtó kooperánsok alapszervezetének STATUTUMA, Temerin, 1979., márc.
  18. A dolgozók munkaviszonyairól, fegyelmi és anyagi felelősségéről szóló szabályzat, Agrocoop — Petófi M. Sz. Mezőgazdasági birtoka, Temerin, keltezés nélkül.
  19. A szabadkai November 29. húsrugyár társulásról szóló öngazgatási megjegyzése, A November 29. húsgyár Hivatalos Lapja, Szabadka, 1980. szept. 16., 1. szám.
  20. A munkaközösség és a társult munkaszervezet egymás közötti viszonyait meghatározó öngazgatási megegyezés, Subotica Közművesítő Munkaszervezet, Szabadka, keltezés nélkül.
  21. Öngazgatási megegyezés a társult munkaszervezetek és a Közös kommunális szolgálatok intézete egymás közötti viszonyáról, Városrendezési, Lakásgazdálkodási, Közművesítési társult vállalat, Szabadka, 1975., máj.
  22. Öngazgatási megegyezés a dolgozók munkájának társításáról a zentai Moša Pijade Középfokú hivatásirányú oktatási és nevelési alapszervezetben, Zenta, 1979.

23. Öngazgatói megegyezés a munkaszervezetbe való társulásról, Bačka Mezőgazdasági-élelmiszeripari munkaszervezet, Bácsstopolya, 1979.
24. A munkaviszonyról szóló szabályzat, a topolyai Mezőgazdasági Élelmiszeripari Munkaszervezet Kooperácija Tmasz, Bácsstopolya, 1981.
25. Öngazgatói megegyezés a munkaközösség dolgozói és az alapszervezetek dolgozói egymásközi jogairól, kötelezettségéről és felelősségéről, Protein Tmasz, Živinostok Tmasz; Kooperáció Tmasz; Dózsa György Tmasz és Njegoševo Tmasz, keltezés nélkül.
26. A Palma-Parkovi i rasadnici Társultmunka-alapszervezet dolgozóinak Munkaviszonyról szóló szabályzata, Szabadka, 1978.¹

A felsorolt öngazgatói általános aktusok jogszabályait kizárólag a jogi kifejezések helyes használatának szemszögéből vizsgáltuk, azok alkotmányossága és törvényessége ezúttal nem képezi tanulmányunk tárgyát.

A NYELV SZEREPE A JOGSZABÁLYALKOTÁSBAN

1. A társadalmi valóság, a gondolat és a nyelv viszonya

A nyelv a gondolat kifejezőjeként a társadalmi kapcsolatok kialakulásának és fejlődésének nélkülözhetetlen kelléke. A nyelv a társadalmi felépítmény jeles kategóriája, kialakulását és fejlődését döntőleg befolyásolják az adott élet- és munkakörülmények, valamint a gazdasági és nemzeti sajátosságok. A társadalmi valóság a gondolat közvetítésével jut el a nyelvbe, a nyelv tehát a társadalmi valóságtól függően alakul és változik. Minél fejlettebbek a társadalmi viszonyok, annál fejlettebb az adott társadalom nyelve is.

A társadalmi valóság, a gondolat és a nyelv viszonya nem egyirányú. A nyelv lényegesen visszahat a gondolatra, hozzájárul vagy gátolja fejlődését, tehát kerékkötője vagy előmozdítója az új valóság, az új társadalmi viszonyok kialakulásának. A nyelvnek tehát dialektikus alkotóereje van.² Ebből következik, hogy a nyelv magába foglalja a társadalmi élet szabályait, túlszárnyalja az egyén gondolatvilágát és társadalmi jelleget ölt. Amennyiben a nyelv nem követi időben és a sajátosságainak megfelelően a társadalmi viszonyok változásait, az említetteken kívül, visszahúzó hatása közvetlenül érzékelhető az adott társadalom és nép kultúrájában.

2. A jogszabályalkotás nyelvhasználata

A nyelvészek általában beszéd-, vizuális és írott nyelvről beszélnek. A beszédnyelvet hangokkal fejezzük ki, hallással érzékeljük és a nyelv alapvető, legtökéletesebb megjelenési formájának tartjuk. A vizuális nyelv arcjátékból, mozdulatokból és konkrét helyzetekből tevődik össze, látás

által érzékeljük. Az írott nyelvet túlnyomóan írásban, ritkábban matematikai képletekben vagy ábrákban találjuk.³

A jog fejlődése során a nyelv mindhárom megjelenési formájával találkozunk, míg ma a jogszabályok alkotásában az *írott nyelvnek van döntő szerepe*. Összevetve az írott és beszédnyelvet, az utóbbi előnye a közvetlen kapcsolat megteremtése, a hanglejtés és a vizuális nyelv kapcsolódása (mindkettő nagyjelentőségű a mondanivaló értelmének kialakításában) valamint a gondolatoknak a jelenben történő kinyilvánítása. Ezzel szemben az írott nyelv előnye a gondolat tartósítása, széles körű átvittele (térben és időben korlátlanul) és megismételhetősége.⁴ E tulajdonságai jóvoltából kapott az írott nyelv döntő szerepet a fejlett társadalom jogalkotásában.

Az írásban történő jogszabályalkotás követelményei a tömör, világos, rövid, szabatos és pontos megfogalmazás. A megfogalmazásnak teljes egészében fednie kell a gondolatot, a gondolatokat kifejező mondatoknak teljeseeknek, értelmeseeknek és érthetőeknek kell lenniük. Természetesen nem könnyű feladat a felsorolt követelményeket kielégíteni, amiről egyébként gyakran tanúskodik egy-egy jogszabály (állami vagy öngazgatási alanytól egyaránt) két vagy ennél is különböző értelmezése. Nem szorulnak külön magyarázatra az ilyen jogszabály alkalmazásában felmerülő nehézségek, jogviták. Jogászaink zöme munkája során találkozott, vagy maga is alkotott ilyen jogszabályt. Példaként említjük a következő jogszabályokat, amelyek megfogalmazásából kiviláglik, hogy nem tesznek eleget a felsorolt követelményeknek:

„A munkaeszközökkel és ügykezeléssel kapcsolatban melyet a dolgozók irányítanak, azokra közvetlen használati joguk van és rendelkeznek ezekkel:

- az alapeszközökkel a munkafolyamatban (a kár értékének leírásával) előkészítésben a funkción (ideiglenes használatra való adás, leírás)
- a forgóeszközökkel, a munkafolyamatban (tartalékalap és segédanyagok és mások).

Az eszközök használása és velük való rendelkezés természetüktől függ.”⁵

„A nyilvános pályázaton résztvevőket, akiket nem választottak meg az egyszemélyi ügyvezető szerv funkciójának ellátására, a választás végrehajtása napjától legtöbb 10 napos határidőben értesíteni kell a választásról azzal, hogy el kell juttatni az egyszemélyi ügyvezető szerv megválasztásáról és kinevezéséről szóló határozatot is, tájékoztatva őket arról, hogy amennyiben úgy tartják, hogy a pályázatot nem vezették le az előírásoknak megfelelően, vagy a megválasztott jelölt nem tesz eleget a pályázatban kért feltételeknek, joguk van kifogásolást benyújtani.”⁶

Az első példában a jogszabály értelmetlen, a felkínált szövegezés megbontotta a gondolat egységét, kételyeket támaszt a fogalmak terjedelmét és egymás közötti viszonyát illetően, helytelenül használja és kapcsolja a köznyelv és a szaknyelv kifejezéseit. Ismeretes, hogy a munkaeszközö-

ket az adott jelentésben nem irányítjuk, hanem igazgatjuk (a munkaeszközöket lehet irányítani is, ha ezt rendeltetésük megengedi, pl. az emelődarut), míg az ügykezelés irányítható ugyan, de elképzelhetetlen a munkások használati joga az ügykezeléssel vagy az ügykezelésen. Az utóbbinál valószínűleg nemcsak terminológiai, hanem fogalomzavar is fennáll. Az adott példával kapcsolatosan még csak annyit jegyeznénk meg, hogy a munkásoknak a társadalmi eszközökön *használati, igazgatási és rendelkezési* joguk van (korišćenje, upravljanje i raspolaganje društvenim sredstvima — lásd a társult munka törvényének 227. szakaszát).

A második példa, a terminológiai pontatlanságoktól eltekintve, jellemző a terjengős, körülírtas, nehézkes jogszabály-fogalmazásra, többszörösen bővített mondatban igyekszik kifejezni mondanivalóját. Ez természetesen megnehezíti a jogszabály megértését és alkalmazását, sőt nem ritkán értelmetlenné teszi, vagy kételyeket támaszt a közbeékelte mondat tartalmi terjedelméről illetően. Habár a jogszabály alkotásában nincsenek külön statisztikai szabályok és a jogszabály stílusát lényegében a normatív aktus fajtája, valamint az adott társadalom műveltségi szintje határozza meg, a stílus nem veszélyeztetheti a jogszabály érthetőségét, tömörségét és következetességét. Ismeretes ugyanis (az irodalomban és a jogalkotásban egyaránt), hogy a képzettség mennyire kihat a kifejezésmódra, a stílusra. A képzetesebb ember hajlamosabb a tömör stílusra, míg a kevésbé képzett vontatottan és nehézkesen fogalmaz.⁷

A jogszabályalkotásban nagy szerepe van az írásjelek használatának (vessző, ékezet stb.). Az írásjelek ugyanis megváltoztathatják a jogszabály értelmét, a jogszabály a kívánttól eltérő jelentést nyer. Az írásjelek pontos használatának követelménye tehát változatlanul fennáll a római jogtól a mai napig.

Visszatérve az idézett jogszabályhoz, terminológiai szempontból a következő észrevételeket tehetjük. A funkciót, tisztséget, nem láthatjuk el, ahogy ez a szövegben áll, hanem *tisztséget töltünk be* vagy *tisztséget viselünk* esetleg *tisztséget végzünk*. Az adott jogszabály értelméből kiindulva, amennyiben azt helyesen értelmeztük, a harmadik lehető megoldás a leghelyesebb. Az öngazgatási általános aktusban használt terminológia valószínűleg a szerbhorvát „vršenje funkcije” tükörfordítása. Ilyen fordítással találkozunk már a következő terminusnál is. Tudniillik, a „választás végrehajtása” kifejezés a szerbhorvát „(od) izvršnog izbora” szó szerinti fordítása, helyesen a *jelölt megválasztása, kiválasztása*, illetve, az adott esetben a szöveg helyesen így hangzana: „a választás megejtésétől számított . . .”. Az elemzett szöveg az „egyszemélyi ügyvezető szerv megválasztásáról és kinevezéséről szóló határozatról” beszél. Itt valószínűleg arról van szó, hogy az érdekelteket, tehát a többi pályázót, értesítik a *döntésről* (o odluci o izboru kandidata), míg a „határozat” kifejezés az adott esetben az írott egyedi öngazgatási aktust jelenti. A szerbhorvát kifejezés „odluka o izboru kandidata” lehet tehát „*döntés a jelölt megválasztásáról*”, de lehet „*határozat a jelölt megválasztásáról*” is, attól függően, hogy mit szeretnénk kifejezni, vagyis mire vonatkoztatjuk, az ak-

tusra-e vagy a jogcselekményre. A szövegben megtalálható a „pályázatban kért feltételek” kifejezés is. Törvényfordításainkban szintén megtalálható ez a kifejezés, mint a szerbhorvát „uslovi konkursa” magyar nyelvű megfelelője. Ezzel kapcsolatban említést érdemel a következő megkülönböztetés: a pályázat feltételeket szab, azok tehát pályázati követelmények. Ezért helyesebb volna az adott vonatkozásban az „*eleget tesz (vagy nem tesz eleget) a pályázati követelményeknek*”, illetve „*kielégíti (vagy nem elégíti ki) a pályázati követelményeket*” kifejezéseket használni.

A rendelkezésünkre álló öngazgatási általános aktusok zöme eredetileg nem íródott magyar nyelven, hanem a megfelelő szerbhorvát nyelvűek fordítása. Erről tanúskodik a tükörfordítás, a szerbhorvát nyelvre jellemző mondatszerkesztés, valamint a szakkifejezések téves fordítása és értelmezése. Ez nagyszámú öngazgatási aktusnál megváltoztatta a jogszabály értelmét (néhány aktusnál a jogszabály valódi értelmét csak a szerbhorvát nyelvű aktussal való összevetés után tudtuk megállapítani), vagy rendkívül megnehezíti az alkalmazását, nem beszélve arról, hogy a téves nyelvhasználat és a téves, illetve nem megfelelő szakkifejezések megkérdőjelezhetik az adott jogszabály vagy öngazgatási általános aktus alkotmányosságát és törvényességét. A helyes nyelvhasználat jelentőségét tetőzi az a tény is, hogy mind a szerbhorvát, mind a magyar nyelven íródott öngazgatási általános aktus hiteles szöveg, Vajdaság SZAT Alkotmánya 233. szakaszának értelmében. Ha a két aktus között nyelvi okokból eltérés mutatkozik, lévén mind a két szöveg hiteles, az a dolgozók különböző jogi helyzetét eredményezi, ami, mint ismeretes, alkotmányellenes.

3. A szakterminológia használata az öngazgatási általános aktusokban

Az elmondottakból kiviláglik, hogy a jogszabályokban általában, így az öngazgatási általános aktusokban is, kétféle kifejezést különböztetünk meg: 1. a köznyelvi kifejezéseket és a 2. szakkifejezéseket, szakterminológiát.

Ha az öngazgatási általános aktusban egy kifejezést vagy mondatot ugyanolyan értelemben használunk, mint a köznyelvben, az adott kifejezés vagy mondat mindennapi, köznyelvi (vulgáris) jelentéséről van szó. Példáinkból megállapítható, hogy a jogszabályokban a kifejezések zöme ez utóbbi csoportba tartozik. A jogszabályba foglalt köznyelvi kifejezésnek nem lehet helyi jelentése, a kifejezés ilyen jelentése lehetetlenné tenné az adott jogszabály széles körű alkalmazását. Amennyiben a jogszabály alkotója a köznyelvi kifejezésnek az általánosan elfogadott jelentésétől eltérő jelentést kölcsönöz, köteles megadni a kifejezés új jelentését (pl. a szűkebb család fogalma a köznyelvben tágabb, mint a jogszabályokban, ezért a jogszabály az adott jogszabályzás szükségleteiből kiindulva meghatározta az említett fogalom új jelentését).

A jogszabályalkotásban külön nehézséget jelentenek a köznyelv ún. diffúz kifejezései. Ezekre a kifejezésekre jellemző, hogy jelentésük a szövegkörnyezettől függően változik. Ilyen kifejezések például a jelentéktelen kár, a súlyos testi sérülés, a tetemes kár, a nehéz munka stb. Ha a jogszabály tartalmaz ilyen kifejezéseket, jelentésüket elsősorban a jogszabály céljából állapíthatjuk meg. A joggyakorlatban a jogszabályban használt diffúz kifejezések jelentésének zöme szabványosult.

A köznyelvben ismeretesek a homonimák és szinonimák. Homonimáról van szó, ha a kifejezésnek két vagy több jelentése van. A jogszabályzásban a homonimák használatánál két helyzet lehetséges. A jogszabály megtarthatja a homonima össz köznyelvi jelentését, vagy csak néhányat, de kölcsönözhet neki, az adott jogszabály szükségleteire, a köznyelvi mellett, újabb jelentést. Ilyen kifejezés például az amortizáció. Eddig három jelentése ismeretes. A homonima jelentésének megállapításához a jogszabály értelmi és mondattani elemzése szükséges. A szinonimáknál több kifejezésnek egy a jelentése. Míg az irodalmi szövegekben a szinonimák a szöveget változatossá teszik, a jogszabályokban zavart keltenek, kételyt támasztanak szinonim jelentésüket illetően, így kerülendő a használatuk.

Jogszabályalkotáskor elsődleges a szakkifejezések szerepe. Szakkifejezésen a köznyelv azon kifejezéseit értjük, amelyeket a jog külön jogi jelentéssel és tartalommal ruház fel. A szakkifejezések megalkotása a nyelv szabályaival és szellemével összhangban történik, jogi jelentésüket, értelmüket a jogpolitika határozza meg.

A szakkifejezések ismerete nélkülözhetetlen kelléke a jogszabályozásnak. Ismeretük jelentősége egyenrangú a szabályzandó társadalmi viszony ismeretével. Amennyire lehetetlen az adott társadalmi viszony megfelelő jogi szabályozása a szabályzandó társadalmi viszony alapos ismerete nélkül, annyira lehetetlen a megfelelő jogszabály megalkotása is a szakkifejezések hiányos ismeretével.

A felhasznált forrásmunkákban sok példát találtunk a szakkifejezések helyes és helytelen használatára egyaránt, valamint olyan jogszabályokat is, melyekben körülírással kísérelték meg helyettesíteni a szakkifejezést. Az alábbi példák csak kis része a kiválasztott, helyesbítést igénylő szakkifejezéseknek.

1. A forrásmunkák egy részében az *önigazgatási általános aktus* kifejezés helyett az *önigazgatási általános ügyirat*⁸ vagy *önigazgatási általános okirat* kifejezést használják. Az 1974-ben hozott alkotmányokban általánosan elfogadott az első kifejezés. Az okirat kifejezés a szerbhorvát „isprava, dokument” kifejezésnek felel meg, míg az ügyirat a „spis, akt” (elsősorban „sudski akt”) magyar nyelvű megfelelője.

2. Ugyanabban az öngazgatási általános aktusban találjuk a következő megszöveget:

„Az Alapszervezet a munkaviszony megteremtése utáni szükségletét nyilvános pályázat, illetőleg hirdetés közzétételével elégíti ki, amit a nyilvános tájékoztatás eszközeinek útján végez” (10. szakasz).

A munkaviszonnal kapcsolatos szakkifejezések: *a munkaviszony létesítése, a munkaviszony megkötése, a munkaviszonyba állás*. A munkaviszony megteremtése kifejezés nem ismeretes. Az idézett jogszabály céljából és tartalmi elemeiből kiindulva tulajdonképpen az új munkaerő alkalmazási módját szabályozza bonyolult, a nyelv szellemétől idegen megfogalmazásban. Valószínűleg tükörfordításról van szó, így történhetett meg a téves kapcsolás is a nyilvános tájékoztatási eszközök szerepét illetően. Tudniillik az adott megfogalmazásban nem világos, mit végez az alapszervezet a nyilvános tájékoztatási eszközök útján, a pályázat, illetve a hirdetés közzétételét, vagy az adott szükséglet kielégítését. A „*potrebu za zasnivanjem radnog odnosa*” szerbhorvát kifejezést A munkaviszonyról szóló vajdasági törvény magyar nyelvű szövege a következőképpen fordította: „más munkásokkal való munkaviszony létesítése iránti szükséglet”. Ebből a szövegezésből kiindulva, habár nehézkes, az idézett jogszabály így hangzana: „Az Alapszervezet munkaviszony létesítése iránti szükségletét nyilvános pályázat, illetve hirdetés útján teszi közzé a nyilvános tájékoztatási eszközökben.”

3. Az egyik öngazgatási aktusban a következőt találtuk: „A munkaszervezet *cégneve: Metal*⁹, míg egy másik aktus szerint „A kooperánsok alapszervezetének *cégjeként Kooperant*¹⁰ a *harmadik cégszövegről* beszél¹¹, a legtöbb öngazgatási aktus azonban a cég kifejezést használja. A társult munka törvényének 416. szakasza értelmében a cég az a név, amely alatt a munkaszervezet tevékenységét végzi, a gazdasági tevékenységet végző alapszervezetnek pedig elnevezése van. *A cég, cégszöveg és cégnév* kifejezések szinonimák, jelentésük azonos, tehát mind a három *szakkifejezés* használata helyes. A szakkifejezések egységesítése céljából azonban jó volna a lehető szakkifejezések egyikét általánosan elfogadni. A cégjegyzék kifejezés más fogalmat fed (a bírósági cégjegyzékbe jegyzik be a társult munka szerveit), használata az idézett szövegben nem csak terminológiai hiba.

4. A szakkifejezések mellőzéséről tanúskodik a következő jogszabály:

„A dolgozó felel a károkért, amelyeket *akarattal* követett el, vagy *túlzott figyelmetlenségéből*”¹²

Az idézett jogszabály a köznyelv kifejezéseit használja, ezek azonban nem szakkifejezések. A jogszabály helyes megfogalmazása a következő: „A dolgozó felelős a károkért amelyeket *szándékosan* vagy *súlyos gondatlanságból* követte el.”

A „*felel*” kifejezés helyett a „*felelős*” kifejezés a helyes, az „*akarattal*” megfelelő szakkifejezése a „*szándék*”, a „*túlzott figyelmetlenség*” pedig „*súlyos gondatlanság*”.

5. Az előzőleg idézett öngazgatási általános aktusban találjuk ezt a jogszabályt is:

„Az értesítés a választás megtörténéséről tartalmazza a *tanulmányt* és azt is, hogy a jelöltnek joga van áttanulmányozni a választásról szóló anyagot, a Munka Szervezet Munkás Tanácsához átadhat követelményt

a jogai megvédése céljából, ha úgy érzi, hogy megsértették a Társult Munka dolgozójává válási jogát, vagy a megválasztott dolgozó nem felel meg a követelményeknek és *tanulást* arról, hogy a követelmény átadására mennyi a határidő.”¹³

A használt szakkifejezések megtárgyalására szükséges időznünk A munkaviszonyról szóló törvény 14. szakaszát:

„Az alapszervezet illetékes szerve köteles a nyilvános pályázatra illetve a hirdetésnyre vonatkozó jelentkezés határidejének lejártától számított 30 napon belül határozatot hozni a megjelentetett nyilvános pályázatot illetve hirdetményt illetően, ha a törvény másként nem rendelkezik, és a határozat meghozatalától számított 10 napon belül értesíteni a nyilvános pályázat illetve hirdetmény minden résztvevőjét a döntésről, felhívva a figyelmét arra, hogy joga van áttanulmányozni a nyilvános pályázattal illetve hirdetménnyel kapcsolatos anyagot, és hogy jogai védelmére, ha úgy tartja, hogy megsértették őket, kérelmet terjesszen elő.”

Összehasonlítás céljából idézzük az említett törvény megfelelő szerbhorvát szövegét is:

„Nadležni organ u osnovnoj organizaciji dužan je da, u roku od 30 dana roka za podnošenje prijave na javni konkurs odnosno oglas doneše odluku po objavljenom javnom konkursu odnosno oglasu, ukoliko zakonom nije drukčije utvrđeno, i da u roku od 10 dana od dana donošenja odluke obavesti svakog učesnika javnog konkursa odnosno oglasa o odluci, sa poukom da ima pravo da razmotri materijale u vezi sa javnim konkursom odnosno oglasom i da uložiti zahtev za zaštitu prava, ako smatra da je njegovo pravo povređeno.”

Az idézett öngazgatási általános aktus „tanul ágról” beszél, valószínűleg a szerbhorvát „pouka” kifejezés tükörfordításaként. A „*pouka*” kifejezés megfelelő magyar kifejezése az „*utasítás*”, a „*pouka o pravnom leku*” kifejezés pedig magyarul „*jogorvoslati utasítás*”. A „*pouka*” kifejezés lehet magyarul „*kioktatás*” is. Ez a jelentés világlik ki a példaként felhozott öngazgatási jogszabály zárórészből is.

A szerbhorvát „*zahtev za zaštitu prava*” kifejezést magyarul a törvényben a „*kérelem a jogok védelmére*” szövegezésben találjuk, míg az öngazgatási általános aktusban az követelmény a jogok megvédése céljából”. A „*zahtev za zaštitu prava*” kifejezés magyar megfelelője a „*jogvédelmi igény*”, tehát az a dolgozó, aki úgy tartja, hogy megsértették jogaiban, jogvédelmi igényt nyújthat be.

6. Az egyik, már idézett, öngazgatási aktusban a következő olvasható: „Harmadik személyekkel való *jogi kapcsolatokban* a kooperánsok alapszervezete . . . stb.”¹⁴

A jogszabály értelméből kiviláglik, hogy a szerbhorvát „*pravni odnos*” kifejezésről van szó. Ennek magyar megfelelője a „*jogi viszony v. jogviszony*” kifejezés. A „*pravni posao — poslovi*” kifejezés viszont nem jogi dolgok vagy munkák, ahogy ezt néhány aktusban találjuk, hanem „*jogügyletekről v. jogi ügyletekről*” van szó.

Az említett néhány példa csak kis része a feldolgozott témának, jelen-

tőségük azonban utal a jogszabályozáson dolgozó jogászainak állandó képzésének szükségességére. A feldolgozott öngazgatási általános aktusok zömének jogi nyelvezete nem kielégítő, túlnyomó részük, tükörfordítás, a magyar nyelv szabályaitól és szellemétől údegen mondatszerkesztéssel. Ez sok helyen eltorzította vagy megváltoztatta a jogszabály értelmét, sőt gyakran értelmetlenné és érthetlenné tette. A gyakorló jogászok előtt ismeretes, milyen bonyodalmat okozhat egy ilyen jogszabály alkalmazása. Az adott megállapítással kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a szerbhorvát nyelven íródott jogszabályok zömének nyelvezete szintén nehézkes, terjengős, darabos. Részben ennek tudhatók be a fordítások nyelvezetére vonatkozó megjegyzéseink egy része.

A szakkifejezések használatával sem lehetünk teljesen elégedettek. Az ismert szakkifejezések használata helyett az öngazgatási aktusok egy részében körülírással fejezik ki a mondanivalót, ami a szakkifejezések hiányos ismeretére utal. Az ilyen jogszabályok szövege nehézkes, hosszú, döcögős, sokszor értelmetlen és nem tesz eleget a jogi nyelv követelményeinek. Nem ritka a szakkifejezések téves használata sem. Az ilyen esetekben, a téves szakkifejezés miatt, a kívánt jogintézmény helyett egy másik jogintézménnyel állunk szembe. A nem kívánt következmények ismeretese.

A jogszabályalkotás a jogász munkakörében a legösszetettebb, legnehezebb és legfelelősebb feladat. Sikeres végzéséhez nemcsak a társadalmi viszonyok nagyfokú ismerete szükséges, hanem a nyelv, a szakkifejezések és a jogszabályozás technikájának kiváló ismerete is. Ezek elsajátítása tehát minden jogszabályalkotással foglalkozó jogász elsődleges feladata.

Jegyzetek

- ¹ A felsorolt címszavakat az eredetihez híven másoltuk át.
- ² Vuković dr. Mihajlo: Normiranje pravnih propisa. Informator, Zgb., 1966, 50—52. oldal
- ³ Zečević dr. Miodrag: Proces stvaranja opštih akata, Privredni pregled, Bgd., 1978., 33. oldal.
- ⁴ Vuković dr. Mihajlo, idézett mű, 52. oldal.
- ⁵ A forrásmunkák jegyzékében a 16. címszó 10. szakasza.
- ⁶ A forrásmunkák jegyzékében a 10. címszó 32. szakaszának 2. bekezdése.
- ⁷ Zečević, dr. Miodrag, idézett mű, 39. oldal.
- ⁸ A forrásmunkák jegyzékében a 8. címszó 3. szakasza.
- ⁹ A forrásmunkák jegyzékében a 11. címszó 9. szakasza.
- ¹⁰ A forrásmunkák jegyzékében a 17. címszó 2. és 4. szakasza.
- ¹¹ A forrásmunkák jegyzékében a 13. címszó 2. szakasza.
- ¹² A forrásmunkák jegyzékében a 2. címszó 6. szakaszának 3. bek.
- ¹³ Lásd az előző pontot, 26. szakasz, 2. bek.
- ¹⁴ A forrásmunkák jegyzékében a 17. címszó 3. szakasza.

Rezime

Jezik samoupravnih opštih akata

U ovom radu izvršena je analiza pravnog jezika 26 samoupravnih opštih akata organizacija udruženog rada pisanih na mađarskom jeziku. Pri tom je posvećena posebna pažnja analizi upotrebe pravnih termina na mađarskom jeziku.

S obzirom da se raspolagalo sa relativno malim brojem samoupravnih opštih akata, koji se ni po broju ni po načinu odabira ne mogu smatrati uzorkom, viđenja i ocene date u radu, nužno nisu obuhvatna, celovita i opšta već se zasnivaju na pojedinačnim primerima.

Poznato je da u svakom pravnom propisu, tako i u samoupravnim opštim aktima razlikujemo dve grupe izraza: 1. izrazi narodnog (vulgarnog) jezika, i 2. pravnu terminologiju. U prvom slučaju određen izraz ili rečenica u pravnom propisu ima identično značenje kao i u narodnom jeziku, dok u drugom slučaju pravo izrazu narodnog jezika daje posebno pravno značenje i sadržinu. Uočljivo je, da većina izraza u pravnim propisima uopšte, dakle i u samoupravnim opštim aktima, pripada prvoj grupi, ali je za pravno normiranje poznavanje pravne terminologije i njena pravilna upotreba neophodna.

Polazeći od uloge i značaja jezika i terminologije u pravnom normiranju, pravni jezik velike većine analiziranih samoupravnih opštih akata na mađarskom jeziku nije zadovoljavajući. Radi se pretežno o doslovnim, mehaničkim prevodima sa srpskohrvatskog jezika, često protivno pravilima i duhu mađarskog jezika (red reči, konstrukcija rečenice i drugo). U ne malom broju slučajeva time je promenjeno značenje pravne norme ili je ono postalo nerazumljivo. Upotreba pravne terminologije na mađarskom jeziku u proučenim samoupravnim opštim aktima takođe nije u potpunosti zadovoljavajuća. U jednom broju samoupravnih opštih akata ne koriste se odgovarajući pravni termini već se opisno daje njihova sadržina, što nesumnjivo upućuje na njihovo nedovoljno poznavanje. Naravno, u slučaju prevoda, ukoliko ni srpskohrvatski tekst nije imun od teških, dugačkih i složenih formulacija (što je inače prisutno našem pravnom normiranju), oni će sadržavati sve negativne strane takvog stila i jezičke konstrukcije.

U aktivnosti pravnika pravno normiranje je nesumnjivo jedno od najsloženijih, najtežih i najodgovornijih poslova. Za njegovo uspešno vršenje neophodno je ne samo vrsno poznavanje društvenih odnosa, već i dobro poznavanje jezika, pravne terminologije i pravne tehnike. Sadašnje stanje u samoupravnom normiranju na mađarskom jeziku ukazuje na potrebu kontinuirane aktivnosti na obučavanju i osposobljavanju kadrova u samoupravnim organizacijama i zajednicama koje se bave poslovima normiranja i prevođenja samoupravnih opštih akata.

Resumee

Die Sprache der Selbstverwalterischen allgemeinen Aktenstücke

In dieser Arbeit wurde die Analyse der Rechtssprache von 26 selbstverwalterischen allgemeinen Aktenstücken der vereinigten Arbeitsorganisationen — die in ungarischer Sprache geschrieben waren — bearbeitet.

Angesichts der Tatsache, dass nur verhältnismässig wenige selbstverwalterische allgemeine Aktenstücke zu Verfügung standen, die sich weder nach der Zahl, noch nach dem Inhalt als Muster angesehen werden können, können die Wahrnehmungen und Urteile die in der Arbeit gegeben sind, nicht als allgemein-gültige, vollkommene betrachtet werden. Sie beruhen auf Einzelfällen.

Es ist wohl bekannt, dass man in jedem juristischen Aktenstück zwei verschiedene Arten von Ausdrücken unterscheiden kann. 1. Die Ausdrücke der alltäglichen (vulgären) Sprache und 2. die juristische Terminologie. Im ersten Falle ist der bestimmte Ausdruck oder Satz im Aktenstück gleichbedeutend, wie in der Sprache des Volkes, im zweiten Falle jedoch gibt das Recht dem Ausdruck speziellen Sinn und Inhalt. Es ist festzustellen, dass die Ausdrücke in den juristischen sowie selbstverwalterischen Aktenstücken meistens der ersten Gruppe entsprechen, aber für die rechtliche Normierung ist die Kenntnis und der entsprechende Gebrauch der juristischen Terminologie obligatorisch.

In Anbetracht der Rolle und der Bedeutung der Sprache und der Terminologie, in der juristischen Normierung, ist es festzustellen, dass die juristische Sprache in der Mehrheit der analysierten Aktenstücke, nicht zufriedenstellend ist. Es handelt sich meistens um wörtliche, mechanische Übersetzungen aus der serbo-kroatischen Sprache, die oft den Normen und dem Sinn der ungarischen Sprache nicht entsprechen (Reihenfolge der Wörter, Satzkonstruktionen usw.). In nicht wenigen Fällen ist daher der Sinn der Rechtsnorm geändert, oder er wird unverständlich. Der Gebrauch der juristischen Terminologie in der serbo-kroatischen Sprache, ist in den untersuchten selbstverwalterischen allgemeinen Akten auch nicht zufriedenstellend.

In einer Anzahl der selbstverwalterischen Akten, werden nicht die entsprechenden juristischen Ausdrücke gebraucht; ihr Inhalt wird nur paraphrasiert. Das weist unbedingt auf ihre Unkenntnis hin. Natürlich, ist bei Übersetzungen in der serbo-kroatischen Sprache, der Text auch nicht von schweren, langen und komplizierten Formulationen befreit. Die Übersetzung wird daher alle negative Folgen solcher Ausdrucksweise und Sprachkonstruktion beibehalten.

In der Aktivität der Juristen, ist die juristische Normierung zweifellos eine der schwierigsten, kompliziertesten Aufgaben, mit grösster Verantwortung. Um diese Arbeit zu bewältigen, ist nicht nur die gute Kenntnis der gesellschaftlichen Verhältnisse, sondern auch die Sprachkenntnis und das Wissen der juristischen Terminologie und der Rechtstechnik unbedingt nötig. Der jetzige Stand der selbstverwalterischen Normierung in der ungarischen Sprache, unterstreicht die Nötigkeit der kontinuierlichen Aktivität im Unterricht und Befähigung des Kadrs in den selbstverwalterischen Organisationen, der mit der Normierung und Übersetzung der selbstverwalterischen Allgemeinaktenstücke beauftragt wird.

Tóth Lajos

OKTATÁSI RENDSZERÜNK HATÉKONYSÁGA

Oktatási rendszerünk két egymással szoros kapcsolatban levő, összefonódó, alapvető alrendszerre tagozódik: az általános képzés és a szakképzés rendszerére. A szakképzés az általános képzésre épül és egyben magában foglalja annak egyes elemeit: nemcsak szakmára képesít, hanem bővíti a tanulók általános műveltségét is. Az általános műveltség alapjait az általános iskolában fektetik le. Emellett az általános iskolának igen fontos szerepe van a tanulók pályairányításában, és ilyen értelemben a szakképzés előkészítő fázisának feladatkörét is betölti. A hatékonyság, az eredményesség szempontjából az általános képzés és a szakképzés között szoros összefüggés van: az általános iskolában lerakott alap fontos tényezőként jut kifejezésre az oktatás egész folyamatában — a szakirányú oktatás egyes fokozatain. Az oktatási rendszer hatékonyságának vizsgálatakor ezeket az összefüggéseket állandóan szem előtt kell tartani. Mi a fiatal nemzedék minden tagjából, általában minden állampolgárunkból egyidejűleg harmonikusan fejlett, művelt embert, jó öngazgatót és a munkában helytálló, produktív dolgozót kívánunk kialakítani. Társadalmunk embereszményének ezek az alapvető vonásai egyben mércéül vagy legalábbis kiindulópontul szolgálhatnak az oktatási rendszer hatékonyságának mérlegeléséhez.

A felvázolt kapcsolatok és összefüggések eléggé meggyőzően érzékeltetik az általános és a szakképzés, illetve az oktatás egyes fokozatai között kialakult kölcsönhatásokat a hatékonyság alakulásának szempontjából. Amikor tehát az egyes képzési fokozatok hatékonyságát vizsgáljuk, bizonyos fokig mindig figyelembe kell venni az előző fokozaton elért eredményeket, sőt az egész oktatási rendszer hatékonyságát — az óvodától az egyetemig.

Az oktatási rendszer hatékonyságát két, egymással szorosan összefüggő szempontból kell értékelni: *a társadalmi fejlődés és az egyéni fejlődés szempontjából*. A társadalmi fejlődés szempontjából — az alkotmány idevonatkozó tételeinek szellemében — elsősorban azt kell akceptálni,

hogy mennyiben járul az oktatás hozzá a társadalmi fejlődéshez, az előrehaladáshoz és külön a termelékenység növekedéséhez. Természetesen, fontos szempontként szerepelhet az oktatás hozzájárulása a műveltségi szint, a lakosság képzettségbeli összetételének javításához is.

Egyéni szempontból a személyiség kibontakozása a legfontosabb, ami az oktatási rendszer keretei között, illetve hatására alakul ki. A teljesebb személyiség, külön az emberi képességek kibontakozása, mint potenciális erő, megfelelő körülmények között nagy hatással lehet a társadalmi fejlődésre, ami egyben e kettős értékelési szempont összefonódását is jelzi.

Az oktatás, elsősorban pedig a szakképzési rendszer hatékonyságát az Egyesült Államokban és egyes nyugat-európai országokban a jelzett társadalmi szempontból vizsgálódás tárgyává tették. Mindenekelőtt azt próbálták megállapítani, hogy *mennyiben járul hozzá a termelési erők fejlődéséhez és a termelékenység növeléséhez*. Kutatási eredményeik igazolták az oktatás előrevivő szerepét és az oktatásban való befektetések magas fokú rentabilitását. Figyelemre méltóak azonban azok a következtetések is, amelyeket a Szovjetunióban, Japánban és a skandináv államokban végzett empirikus kutatások alapján vontak le. Eszerint *legjobban az általános képzésbe való befektetés fizetődik ki*. Természetesen: a szükséges készségi és szokásbeli, valamint műveltségi alap biztosítása nélkül az oktatás és nevelés további fázisai (fokozatai) sem lehetnek eredményesek.

Az oktatás hatékonyságának ilyen — a termelékenység fokozását elősegítő — szempontú vizsgálatánál több más tényezőt és körülményt is figyelembe kell venni. Ismeretes pl., hogy a jó munkaszervezés és irányítás, valamint a megfelelő munkalétkör és serkentési rendszer hiányában a legjobban képzett munkás sem képes nagyobb eredményeket elérni és a termelékenység fokozásához hozzájárulni. Mindez nagyon bonyolulttá, és sokszor némileg kétségesé teszi az ilyen jellegű kutatásokat és a belőlük leszűrhető tanulságokat. Már maga az a tény, hogy itt a mennyiségi mutatók mellett respektálni kell a minőségi vonatkozásokat is, jelzi a kérdés összetettségét. Ezért szükséges az egyes alapfogalmak tisztázása és a kiindulópontok helyes megválasztása.

Hatékonyság, eredményesség — értékelés

A gyakorlatban, de sokszor a szakirodalomban is, ezeket a fogalmakat, illetve terminusokat gyakran különböző értelmezésben használják. Általában az oktató-nevelő munkában elért eredményekről írnak és beszélnek a legtöbbit, amely a jó és rossz osztályzatok, valamint bizonyítványok (oklevelek) számában kerül kimutatásra. Ezzel kapcsolatban sok dilemma és megoldásra váró kérdés merül fel. Az alapvető probléma abból adódik, hogy iskoláinkban a felső fokú oktatási intézményeinkben a tanulók, a főiskolai és egyetemi hallgatók osztályozását, értékelését a

szubjektivitás jellemzi: a pedagógusok szubjektív, egymástól gyakran eltérő kritériumai alapján állapítják meg a tanulók munkájának eredményességét. Ez pedig az eredményeket is viszonylagossá teszi. A régi, hagyományos iskola és egyetem egyik sajátos, az elavultságát jelző vonása jut ebben kifejezésre. És ezeket az így kimutatott eredményeket évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül az eredményesség alapvető mutatójának fogadták el. Sajnos, mindmáig nem tudtuk ezeket a szűk és labilis kereteket (vagy alapokat) lényegében túlhaladni. Ebben, bizonyos fokig, megnyilvánul az elmélet lemaradása is, bár az elmélet — vívmányai, tanításai, jóval a gyakorlat előtt járnak. Tehát a meglevő, rendelkezésre álló elméleti alap sem jut el kellő mértékben a gyakorló pedagógusokhoz. Ha viszont eljut, akkor is jobbra csak részben, nem eléggé következetesen és folyamatosan alkalmazzák. Ez legkirívóbban a szóbeli ellenőrzés túltengésében, az osztályozás objektivizálására tett erőfeszítések elenyésző hatásfokában jut kifejezésre.

A kérdés azonban sokkal szerteágazóbb és bonyolultabb, mintsem hogy az osztályozás gyakorlatára lehetne korlátozni. Ezért van szükség az alapfogalmak meghatározására.

Az oktatás hatékonyságán meghatározott funkciók, feladatkörök megvalósítását értjük, az eredményesség viszont a funkciókból eredő célok teljesítését tükrözi, tartalmazza. A célok lehetnek *általánosak*, amelyek társadalmunk embereszményéből erednek; *különlegesek*, amelyek az oktatás egyes fokozataira, fázisaira vonatkoznak, és *egyediek*, amelyeket az egyes tantárgyak tanterveiben fogalmaznak meg. Az utóbbi esetben már inkább feladatokról beszélünk. Jogosan merül fel e feladatok konkretizálására és operacionalizálására vonatkozó igény és követelmény.

Az oktatás minden fokozatának és fajtájának megvannak a sajátos céljai és feladatai, amelyek magukban hordozzák az általános- és a szakképzés megfelelő komponenseit. Azonkívül kialakultak az oktatás egyes fokozatainak és azon belül az oktatási-nevelési szervezeteknek (óvodáknak, iskoláknak, oktatási központoknak, főiskoláknak és egyetemi karoknak) a szintén sajátos funkcióik, feladatköreik. Ennek megvalósítási foka jelzi munkájuk hatékonyságát.

Az eredményesség az oktató-nevelő munkában felmutatott eredményeket, az oktatás tárgyi (informatív), funkcionális (formatív) és nevelési feladatainak megvalósítását tükrözi. Nem szűkül tehát csak a tudásszerzésre, hanem magában foglalja a készségek, jártasságok, szokások kialakítását, a képességek fejlesztését, megfelelő nézetek, álláspontok, viszonyulások kialakítását — lényegében az egész tanulói személyiség formálását.

Az alapfogalmak és nézetek ilyen megvilágításának tükrében beszélhetünk:

- az oktatás egész rendszerének hatékonyságáról,
- az általános képzés és külön a szakképzés (szakirányú oktatás), mint alrendszerek, hatékonyságáról és azon belül az egyes fokozatok hatékonyságáról,

— az egyes iskolák és más oktatási intézmények (szervezetek) munkájának hatékonyságáról.

Beszélhetünk továbbá a pedagógusok munkájának hatékonyságáról (nekik is párhuzamosan több feladatkört kell ellátniuk), valamint a tanulók munkájának eredményességéről. Az iskolák és a pedagógusok munkájának hatékonysága elsősorban a tanulók eredményességében, az oktató-nevelő munka eredményeiben jut kifejezésre.

Az oktatás hatékonyságának értékelése igen bonyolult és érzékeny feladat, bármely szintről vagy területről legyen is szó. Minden pedagógusnak joga és kötelessége tanítványai munkájának értékelése. A pedagógusok munkáját munkaszervezetekben kell értékelni, az iskolák és a többi oktatási-nevelési szervezet munkájának értékelése viszont már szoros kapcsolatban van *a szabad munkacsere megvalósításával*.

Így létezik egy ún. *belső értékelés*, amely az oktatási rendszeren belül, valamint az egyes alrendszerek keretei között valósul meg, és egy ún. *külső értékelés*, amely az oktatáson kívül, a társult munkában, illetve a társult munka (a gazdasági és gazdaságon kívüli tevékenységek) képviselőinek bevonásával valósul meg. Az utóbbi terén még nagy a lemaradás, és általában hiányoznak az értékelés mindkét fajtájának fejlesztéséhez a kimunkált, tudományosan is alátámasztott, verifikált kritériumok. Idővel, remélhetőleg már az elkövetkező években, ez a két értékelési mód mindinkább kiegészíti egymást, majd később, a fejlődés következő szakaszában létrejöhet az oktatás hatékonysága értékelésének egy egységes rendszere.

Az oktatás hatékonyságának értékelésekor legfontosabb szempont: *mit, milyen tartós értékeket visz magával a tanuló, (hallgató), amikor átlép az oktatás egyik (alacsonyabb) fokozatából a másikba (a magasabbba), illetve amikor kilép az oktatás rendszeréből*. Ezt csak részben, sokszor eléggé egyoldalúan tükrözik az osztályzatok, ezért visszajelzésre van szükség, amit az ún. külső értékelés, a végzett szakemberek esetében azok a munkaszervezetek nyújthatnak, amelyekben ők elhelyezkednek, ahol bizonyítani tudnak és bizonyítaniuk kell.

Az általános és a szakmai képzés (szakirányú oktatás) értékelésekor jórészt eltérő, más-más kritériumokat kell alkalmazni, hiszen a kitűzött célok, a kiindulópontok is eltérőek. A szakirányú (hivatásirányú) oktatás hatékonyságának egyik alapvető mércéje, hogy mennyiben képes eget tenni a társadalmi elvárásoknak, elsősorban a káderképzés, a szakemberképzés terén. Ez viszont, különösen mennyiségi szempontból, nemcsak az oktatáson múlik. Jelentős mértékben függ a beiratkozott tanulók és hallgatók számától — az egyes szakmák (szakmai profilok) vonzóságától is.

A szakmai képzés rendszerének mind komolyabb szerepet kell vállalnia a káderezés feltárásában és a kádertervezésben — hangzik el az utóbbi időben mind gyakrabban a követelés. Eszerint ennek a rendszernek, mint az oktatási rendszer alrendszerének a hatékonyságába ennek a feladatkörnek a teljesítése is beletartozik majd a jövőben. Ennek

mérlegelésénél, értékelésénél azonban mindig figyelembe kell venni a külső tényezők hatását, ebben az esetben az egyes foglalkozási ágazatok társadalmi helyzetét, ami az értékelést bizonyos mértékben bonyolítja.

Az értékelés minőségi szempontjainál az óra- és tantervek megvalósítását kell előtérbe helyezni, ami a szakmai képzés területén szoros kapcsolatban van a szakmai profilok kérdésével. Ezért az oktatásnak ezen a területén mindig fontos kérdésként merül fel, hogy milyen mértékben jutnak kifejezésre a szakmai és pedagógiai követelmények ezeknek a profiloknak a kimunkálásánál, valamint a tantervek kidolgozásánál. Ennek alapján, és ezután kerülhet sor a tanulóknak (főiskola, egyetemi hallgatóknak) kialakított, kifejlesztett értékek — az elért fejlettségi szint megállapítására és értékelésére. Így juthatunk el az említett különleges és egyedi célok, illetve feladatok megvalósításának mérlegeléséhez. A kör fokozatosan bezárul: kialakul az értékelés összefüggő (belső) rendszere, ami csak egy komoly szakmai és tudományos erőfeszítést igénylő, hosszan tartó munkának lehet az eredménye.

Az oktatás hatékonyságának ilyen átfogó értékelésére jelenleg nem vagyunk eléggé képesek. Ez a tény nem tarthat vissza bennünket attól, hogy ne törekedjünk munkánk hatékonyságának értékelésére különböző szempontból és különböző szinten. Elég sok adat áll a rendelkezésünkre a tanulók és hallgatók beiratkozására vonatkozólag, valamint a végzetek, az egyes fokozatokat befejezők számáról. Ezek lehetővé teszik az összehasonlításokat, bizonyos következtetések levonását, a hatékonyság legalábbis részbeni megállapítását — egyes fontos (és mellékes) mozzanatainak, összetevőinek felfedezését. Hogy a kép minél összefüggőbb és teljesebb legyen, elemzésünkben nagy vonásokban felöleljük az oktatás egész rendszerét.

A hatékonyság egyes fontosabb mutatói az oktatás fokozatai szerint

Oktatási rendszerünk szervezéseként tartjuk számon az *iskoláskor előtti nevelést és oktatást* is, amely az *óvodákban* valósul meg. Ezen a téren igen jelentős körülménynek számít a gyermekek, különösen a hatodik életévüket betöltött gyermekek arányszáma, hiszen őket már a szó szoros értelmében az iskolai oktatásra készítik elő. Vajdaság ebből a szempontból igen előkelő helyet foglalt (és foglal) el országos viszonylatban. Ma már ezt az évfolyamot több mint 90 százalékban felöleljük. A problémát tehát az a közel 10 százalék képezi, akik egyelőre még nem részesülnek óvodai nevelésben, és ezáltal az általános iskolába való beiratkozásukkor már hátrányos helyzetben vannak. Egyes helységekből a számukra rövidebb iskola-előkészítő tanfolyamok megszervezését tervezik.

Tartományunkban *általános iskolai oktatással* az iskolaköteles tanulóknak több mint a 99 százalékát felölelik, tehát *majdnem százszázalékos beiskolázásról beszélhetünk*. Még a roma nemzetiségű tanulók beiskolázása is csaknem teljes mértékben megvalósul.

Az általános iskolát Vajdaságban még az 1961/62-es tanévben is csak a tanulók 59,5 százaléka fejezte be nyolc év alatt. Ugyanakkor a Szerb SZK-ban ez a százalékarány akkor 47-et tett ki (Kosovón pedig csak húsz százalék körül mozgott). Kilenc évre rá Vajdaságban a tanulók 57,8, Szerbia területén 57,9, Kosovón pedig a 44 százaléku fejezte be nyolc év alatt a kötelező általános iskolát.

Az 1973/74-es tanévben Vajdaságban az általános iskolát a tanulók 79 százaléka fejezte be a rendes tanulmányi idő alatt, Szerbia szűkebb területén pedig 74 százaléka. Az 1980/81-es tanévben ez a százalékarány Vajdaságban már 90-re emelkedett.

Az eredményesség javulására az általános iskolában mindenekelőtt az ismétlők számarányának, és részben a lemorzsolódásnak a csökkenése volt legnagyobb hatással. Míg az 1964/65-ös tanévben Vajdaságban a tanulók 12,94 százaléka ismételte az osztályt (Jugoszláviában pedig a tanulók 11—12 százaléka) addig ez az 1974/75-ös tanévben már 3,54 százalékra csökkent, és az 1980/81-es tanévben mindössze kb. 2 százalékot tett ki. A hetvenes évek elejétől tehát nagyméretű javulás következett be egész tartományunk területén: az ismétlők száma minimálisra csökkent, és az utóbbi években olyan általános iskolákról is olvashattunk, amelyekben (meghatározott tanévekben) egyetlen tanuló sem ismételt osztályt.

Ezzel párhuzamosan csökkent a tanulók lemorzsolódása is. Míg 1962 és 1974 között köztársasági viszonylatban 5,5 és 4,3 között ingadozott az iskolákból kimaradt tanulók százaléka, később biztató csökkenés következett be, majd az utóbbi időben bizonyos „hullámváz” jelei mutatkoznak.

Jogosan merül fel a kérdés: *Milyen tényezők hatására következett be ez a nagyarányú javulás? Tekinthető-e ez a mennyiségi változás egyidejűleg minőségi ugrásnak is?*

A kérdés sokkal bonyolultabb, mintsem hogy röviden és határozottan lehetne rá meggyőző választ adni. Érdekes ezeket az adatokat komolyan szemügyre venni: rohamos, szinte ugrásszerű változásról, eredményjavulásról tanúskodnak. Az iskolai eredményeket azonban kétféleképpen lehet javítani: *a munka minőségének fokozásával, avagy az osztályzási kritériumok enyhítésével.* Nehéz, szinte lehetetlen megállapítani, melyik volt itt a kettő közül túlsúlyban. Ehhez mindenekelőtt hiányzik a szükséges összehasonlítási alap a meghatározott követelmények és az elért eredmények között. Hiányoznak továbbá az eredményesség megállapításának tárgyilagosabb kritériumai és eszközei. Eszerint az eredményesség ilyen javítása viszonylagos, és bizonyos fokig kétes értékű.

Mégis helytelenül járnánk el, ha mindezt kérdésessé, teljesen kétes értékűvé tennénk. Tudjuk, hogy a hetvenes évek elejétől, de különösen a közepétől, a folyamatban levő reformmozgalom kezdetétől, az iskolákban kisebb-nagyobb erőfeszítéseket tettek az eredményesség javítása céljából; nagyobb gondot fordítottak a pótoktatás megszervezésére, általában többet törődtek a gyengébb tanulókkal (némileg bővült a napközis foglalkozással felöltet tanulók száma is). Hogy milyen haladást értek el az

oktató-nevelő munka korszerűsítése terén, azt lehetetlen megbízhatóan felbecsülni. Kétségtelen, hogy tapasztalható e téren is bizonyos haladás, ami a korszerű tanítási eszközök alkalmazásában is megnyilvánul. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy ezekben az években az iskolák és a pedagógusok némi „nyomásnak”, „külső sugallatoknak” voltak kitéve, amely az ismétlő tanulók számának csökkentésére irányult. Ezt a törekvést és nyomást gyakran gazdasági okokkal indokolták, de ezzel kapcsolatban felszínre került egy másik fontos kérdés is: *Hogyan szabadulhat meg az általános iskola a tanulók szelektáló funkciójától?* Ilyen funkciója voltaképpen nincs is, mégis a maga módján szelektál.

A kérdés ilyen értelmű felvetése szélesebb és egyben mélyebb jelentőségű: beleváj az általános iskola alapkonceptiójába, felveti a tanulók differenciálódásának kérdését, a tanulók értékelésének problémáját és még egy sor összetett s egyben időszerű kérdést.

Az általános iskolából kimaradt tanulóknak később, a felnőttképzés keretei között, még van alkalmuk az oktatásnak ezt az alapfokozatát befejezni. Így az írástudatlanok újratemmelése lényegében megszűnt (illetve elenyésző számra csökkent), és az általános iskolával nem rendelkezők száma is minimálisra csappant.

Sokkal összetettebb kérdést képeznek *az általános iskolai oktatás és nevelés minőségi vonatkozásai*: Mit nyújt ez az alapozó fokozat a fiatal nemzedéknek a készség- és szokásrendszer kialakításában, az általános műveltség alapjainak lefektetésében, képességeik fejlesztésében, erkölcsi és eszmei-politikai tudatuk formálásában, személyiségük kibontakozásában? Milyen tudással rendelkeznek mennyiségi és minőségi szempontból (a tudás elsajátításának fokát illetően), milyen mértékben bontakoznak ki képességeik, hajlamaik, mennyiben képesítették őket az ésszerű tanulásra és vezették be az önképzésbe; hozzájárult-e az általános iskola pályorientációjukhoz, helyes pályaválasztásukhoz stb. Megannyi fontos kérdés, az eredményesség lényeges eleme.

Az osztályzatok, az általános iskola befejezésekor átnyújtott bizonyítvány ezt nem tükrözheti kellő mértékben. Sőt sok esetben, a szubjektivitás és az „enyhe” osztályozás következményeként, még félrevezető is lehet: mindebből, a felsorolt értékekből alig van mögötte (a tanulóban) valami. A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején Vajdaság-szerte és ország-szerte véghez vitt tudásfelmérések eredményei, amelyek jórészt mégis objektívek voltak, számtalanszor megcáfolták az egyes iskolák által kimutatott „belső” eredményességet. Nem egy esetben olyan iskolák, amelyekben az osztályzatokban kifejezett átlageredmények szintje „lenyűgözőek” voltak, a teszteredmények alapján a községi és tartományi ranglista végén kullogtak.

A szakirányú oktatás hatékonyságának tanulmányozása szükségessé tette, hogy egyes vajdasági egységes középiskolákban az iskolavezetőkkel és a tanárok kisebb csoportjával az eredményesség kérdéseiről elbeszélgessek. Nagyobb városi iskolákban többször rámutattak *az általános iskolák közötti szintkülönbségekre*, amit a tanítványaiknál tapasztalnak. Többen

bizonygatták, hogy egyes tanulóknak a kitűnő és jeles eredménye alig ér fel más iskolákból hozott jó rendű eredményekkel. Ez is a szubjektív jellegű osztályzás viszonylagos és kétes értékét bizonyítja!

Az általános iskolát végzett tanulók *továbbtanulása* e fokozat hatékonyságának fontos próbatételét képezi.

A szakirányú oktatás első fázisában — az egységes középiskolában felmutatott eredmények

Az egységes középiskola, bár a szakirányú oktatás rendszerébe sorolták, tartalmánál és irányultságánál fogva az általános képzés funkciójában, szolgálatában áll. Ugyanakkor fontos szerepet szántak neki a tanulók pályaeorientációjában és pályaválasztásában. Az oktatási terület (a technika és a termelés alapjai), amely elsősorban ezt a célt szolgálja, csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Oktatási reformunk megindításakor a reform stratégiai irányítói nagy reményeket fűztek ehhez a fázishoz: azt remélték, hogy azt majdnem minden ifjú sikeresen befejezi, és úgy tekintettek rá, mint a fejlődés, és érvényesülés igen jelentős mozzanatára s egyben feltételére.

Az általános iskolát befejezett tanulók óriási többsége (Vajdaságban és hazánk többi részein is) folytatta tanulmányait — bekapcsolódott a szakirányú oktatás első fázisába. *Vajdaságban az 1977/78-as tanévben a 14—15 éves tanulók 95,8%-a iratkozott ide be.* Ez a százalékarány a rákövetkező években csökkent — az 1980/81-es tanévben 94,2%-ot tett ki (egyes falusi környezetekben az utóbbi években további csökkenés tapasztalható).

A felmutatott eredmények az oktatásnak ezen a fokozatán egyesek szemében kiábrándítóak és lesújtóak. Ugyanis a tanulók 25—27 százaléka nem képes ezt a gyakran „kis, vagy rövidített gimnáziumnak nevezett” iskolatípust sikeresen befejezni. Az 1979/80-as tanévben a tanulók 88%-a, az 1980/81-es tanévben pedig a 87%-a ért el pozitív eredményt. Ehhez azonban hozzá kell számítani *a tanulók nagyarányú lemorzsolódását*, ami tanévenként 12—15 százalék körül ingadozik. A két adat összesítéséből aztán kitűnik, hogy Vajdaságban az egységes középiskolát — a szakirányú oktatás egységes alapjait — *a tanulók 25—27 százaléka nem képes befejezni.*

Indokolt-e, hogy ezen az adaton töprengjünk, avagy kétségbeessünk? Nem indokolt, bár gondolkodásra, oknyomozásra késztet.

A helyzet, illetve eredményesség mérlegelésekor nem szabad szem elől téveszteni azokat az eléggé magas — egyesek szerint túlzottan magas, gimnáziumi — követelményeket, amelyeket az egységes középiskolában támasztottak. Fejlődésünk mostani szakaszában, amikor az értelmiségi (szellemi) és a termelő (fizikai) munka között levő szakadékot még nem sikerült teljes mértékben áthidalni, többé-kevésbé természetes jelenségnek kell felfogni, hogy a tanulók kb. egynegyedének egyelőre még nem felel

meg az ilyen követelményeket tartalmazó intellektuális munka, illetve elért szintüknél fogva ők nem felelnek meg ennek a munkának. Ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak a családi körülmények, a tanulók szociális helyzete, és ebben megnyilvánul az általános iskolai oktatás hatékonysága is. Sok esetben, erről az ott dolgozó pedagógusok nyilatkozatai elég meggyőzően tanúskodnak, döntő okként jut kifejezésre *a tanulók egy részének gyenge motiváltsága*, ami a tanuláshoz, a munkához és az iskolához való helytelen viszonyulásban mutatkozik meg.

Ezek azonban csak (vagy főleg) *menyiségi mutatók*. A kérdés itt is az: *Mit nyújt a tanulóknak továbbfejlődésükben az oktatásnak ez a fázisa, mit vihetnek a tartósabb értékek, személyiségvonások közül magukkal a szakirányú oktatás következő fázisába — a szakképzés rendszerébe?* A kérdésnek ilyen értelmű feltevése sok dilemmát és kétséget ébreszthet bennünk.

Az oktatásnak ebben a fázisában meggy végbe *a tanulók* nagyarányú szelektioja, aminek jó oldalai is vannak. Azok elöl, akik lemorzsolódnak vagy nem képesek pozitív eredményt elérni, nem zárul be minden kapu — szakképesítést szerezhetnek az első és második fokozatnak megfelelő szakmákban, és az ilyen egyszerűbb foglalkozási ágazatokban egészen jól helytállhatnak. Ezért a gazdaságosság és hatékonyság szempontjából jogosan merül fel a kérdés: *Elkerülhető-e ez a nagyarányú idő- és energia-vesztés, illetve lehet-e jobb megoldást találni?* A kérdés ilyen felvetése már az oktatási (szakoktatási) rendszer megváltoztatására, javítására irányuló törekvésekhez kapcsolódik.

A hivatásirányú oktatás, a szakmai képzés hatékonysága

A középiskolai oktatás a harmadik osztálytól kezdve már a munkára, a hivatásra való felkészítés feladatkörét tölti be. Vajdaságban az egységes középiskolát végzett tanulók óriási többsége a hivatásirányú oktatás valamelyik központjába iratkozik, amelyekben a harmadik, negyedik és (az utóbbi időben) az ötödik összetettségű foglalkozási ágazatokra nyerhetnek szakképesítést. Kb. 160 szakma, illetve szakmai profil közül választhatnak.

Az 1977/78-as tanévben a tanulók 97,5%-a folytatta itt tanulmányait. Ez a százalék az 1981/82-es tanévben 94-re csökkent.

Az 1982/83-as tanév kezdetén a beiratkozási terv az oktatásnak ezen a fokozatán 95 százalékban valósult meg, és az előző évek aránytalanságai, amelyek a tanulók pályaválasztásában jutottak kifejezésre, ha valamivel enyhébb formában is, továbbra is megmutatkoztak. Érezhetőbb eltolódások leginkább az ún. termelői szakmákban tapasztalhatók: a textilipariakban 77,7 a gépipari szakmában 79,8, a ffeldolgozó-ipariakban 84,8 százalékban valósult meg a beiratkozási terv. Egyes, igen keresett szakmákra (öntödésnek, géplakatosnak stb.) egyetlenegy tanuló sem jelentkezett. Ugyanakkor továbbra is túljelentkezés mutatkozott a jogi,

közgazdasági, idegenforgalmi, kereskedelmi stb. szakmákra. Ezek az aránytalanságok, amelyeknek külső, társadalmi okai vannak, nagymértékben gátolják a szakképzés rendszerét abban, hogy kielégítse a társult munka, elsősorban a gazdaság egyes ágazatainak káderezükségletét.

A hivatásirányú oktatás középfokozatát az 1979/80-as tanévben a tanulók 90%-a fejezte be sikeresen; a következő tanévben ugyanilyen eredmények születtek. A lemorzsolódás itt, a szakirányú oktatás első fázisához viszonyítva, kisebb: rendszerint egy és nyolc százalék között ingadozik. Az eredményesség szempontjából jelentős különbségek vannak az ún. értelmiségi és termelői ágazatok között: az utóbbiakban általában gyengébb eredményeket érnek el és ott a lemorzsolódás aránya is nagyobb.

Ezek az adatok azonban még magukban véve nem mondanak túl sokat a középfokú szakképzés hatékonyságáról, sőt az eredményességet sem illusztrálják kellőképpen. Ugyanis jelenleg még nem rendelkezünk pontos adatokkal az *inputra vonatkozóan*. Csak főbb vonalakban tudjuk, és a tájékozódás szemszögéből ez is jelentős, hogy kialakultak az ún. elitszakmák (a jogi, közgazdasági, egészségügyi szakma), amelyekre majdnem kizárólag csak kitűnő, vagy legrosszabb esetben „erős” jeles tanulók iratkoznak be. Viszont az egyes termelői szakokra túlnyomórészt jó vagy elégséges átlagosztályzatú tanulók iratkoznak. Ennek megfelelően az output is hasonló: kialakulnak a kitűnő végzettségű, és ugyanakkor a jó és elégséges szintet alig elérő tagozatok, és mindez a „végzettek” kategóriájába tartozik.

A hatékonyság szempontjából a leglényegesebb itt is: *mit visz magával a munka egyes összetettségi fokozatára képesített szakember — a minőség milyen fokán sajátítja el a szakmai profiljának megfelelő készségeket, jártasságokat, milyen szakmai tudással és képességekkel rendelkezik, hogyan viszonyul a hivatásához stb.* Ennek mérlegelésénél, természetesen, nem szabad figyelmen kívül hagyni általános műveltségét és fontosabb személyiségvonásait sem.

E kérdés ilyen átfogó tanulmányozásához csak az elmúlt év folyamán láttunk hozzá az említett kutatási tervzetet alapján. Így egyelőre csak az oktatási központokban és egyes gyárakban, társultmunka-szervezetekben szerzett, eléggé fragmentáris tapasztalatainkra hivatkozhatunk. Az oktatási központok vezetői, tanárai és a gyárak munkavezetői, mérnökei a beszélgetés (interjú) folyamán szinte egyöntetűen mutattak rá a *gyakorlati képzés hiányosságaira*, ami egyrészt a rendelkezésre álló nem elegendő óraszámra, másrészt a gyakorlati oktatás szervezeti fogyatékoságaira vezethető vissza. Ezzel kapcsolatban, és általában a szakmai képzéssel kapcsolatban tehát a kérdések és kétségek egész sora merül fel az óra- és tantervek kimunkálásától, az elméleti és gyakorlati képzésen keresztül egészen az elvégzett munka, a szakképzés egyes fokozatainak, ciklusainak az értékelésig. Sőt egészen a kiindulópontig, a szakmai és az ún. képzési profilok kialakulásáig és a kádertervezésig, valamint oktatástervezésig visszamenőleg.

A külső értékelés ez esetben nagyjából megegyezik a belső értékeléssel, bár az értékelés szempontjai, kritériuma nem egészen azonosak. Mindkét tényező, a szolgáltatásokat nyújtó oktatási központok, és az oktatás „termékeit” felhasználó, alkalmazó társult munka *szükségét érzi az értékelés megbízhatóbb, objektivizálhatóbb kritériumainak*, amelyek a minőségi elemeket is magukba foglalják. Ezek kimunkálása elsőrendű tudományos feladat.

A külső értékelés mennyiségi vonatkozásai közül a legfontosabb: *ennyiben képes a szakképzés rendszere számbelileg kielégíteni a társult munka igényeit*. Negatív mutatóként és egyben figyelmeztetésként viszont figyelembe kell venni a végzett szakemberek elhelyezkedési lehetőségeit, illetve az ilyen lehetőségek hiányát — *a munkanélküliek számát*.

A Tartományi Foglalkoztatási Öngazgatási Érdekközösség adatai szerint Vajdaságban 1982. augusztus elsején a középi:kolai végzettségű káderek között a munkanélküliek listáján a gimnáziumot végzettek, a közgazdászok, a mezőgazdasági, vegytani, egészségügyi technikusok vezettek. Összesen 34 596 ilyen végzettségű személy volt munka nélkül. Ennek okait természetesen nemcsak a hivatásirányú oktatás strukturális fogyatékságaiban és a kádertervezés hiányosságaiban kell keresni, hanem egyes társultmunka-szervezetek bezárkózottságában és más körülményekben is. Vitathatatlan azonban, hogy a tanulók beiratkozásának tervezése a múltban nem volt egészen összhangban a kimutatott káderszükségletekkel, a munkaerőtervezéssel. Tény az, hogy a hivatásirányú oktatás középfokát, III. és IV. osztályát eredményesen befejező fiatalok zöme nem képes elhelyezkedni. Egyesek (a kulturoológusok, segédjogászok, segéd-tanítók, segédtervezők stb.) azért nem, mert ilyen profilú szakemberek iránt úgyszólván nincs igény, így jogosan beszélhetünk mesterségesen „kitalált” profilokról, ami a szakképzés hatékonyságának emeléséhez semmiképpen sem járulhat hozzá.

Ez is meggyőzően bizonyítja a kérdés bonyolultságát, szerteágazó jellegét. A hatékonyságot valamire viszonyítani kell: a szakképzés esetében nemcsak a kitűzött oktatási-tantervi célokhoz és feladatokhoz, hanem a káderigényeket meghatározó tervekhez is.

Mivel a középfokú szakkáder több mint 80 százaléka nem képes munkába állni, sokan kényszerből folytatják tanulmányaikat a főiskolákon és egyetemi karokon, s így önkéntelenül is hozzájárulnak felsőoktatásunk alacsony szintű hatékonyságához.

A felsőoktatás hatékonyságát meghatározó főbb tényezők

A felsőoktatásunkban elért eredményeket gyakran minősítik lesújtóaknak, kiábrándítóaknak. Különböző kimutatásokkal támasztják alá, hogy míg a főiskolai és egyetemi hallgatók számarányát véve alapul világméretben az élvonalhoz tartozunk, a végzett hallgatók százalékarányának tekintetében a ranglista végén kullogunk.

A felsőoktatás eredményességének egyik mutatójaként az oklevelet szerzett hallgatók arányszámát szokták a beiratkozottak arányszámával egybevetni. Eszerint Vajdaság a hetvenes évek második felében országos méretekben elég rossz helyet foglalt el a maga 9,19 százalékaival (a jugoszláv átlag 11,73%-ot tett ki). Csak a Macedón SZK és Kosovo állt mögötte.

A legújabb adatok arról tanúskodnak, hogy az Újvidéki Egyetemen az 1977-ben, illetve (az ötéves karokon) 1976-ban beiratkozott hallgatók mindössze 13,37%-a diplomált az 1980/81-es tanévben, vagyis a rendes tanulmányi idő alatt. Az 1954 és 1975 között beiratkozott 44 624 hallgató közül 1980-ig mindössze 14 382, vagyis az összlétszám 32,22%-a diplomált, ami a hallgatók nem egészen egyharmadát teszi ki. A főiskolákon ez mindössze 25%-ot tesz ki, tehát minden negyedik hallgató fejezi csak be eredményesen a főiskolát.

Az elért eredmények értékelésénél szem előtt kell tartani a studiózás időtartamát: a beiratkozástól a diplomálásig terjedő időszakot. Ez 1976 és 1982 között az egyetemi karokon 6,2 és 6,4 év között, a főiskolákon pedig 3,6 és 3,9 év között ingadozott. Ezek az adatok az egyetemi és főiskolai tanulmányok nagyarányú meghosszabbításáról, tehát jelentős idő-és energiaveszteségről tanúskodnak.

Mindehhez hozzá kell adni a hallgatók nagyszámú lemorzsolódását. Különösen az első évről iratkozik ki sok hallgató, és az első évet ismétlő hallgatók százaléka az egyetemi karok és főiskolák többségén meghaladja az 50%-ot. Külön elgondolkodtató adat, hogy az orvosi karon, amelyre kizárólag kitűnő, sőt többször csak Vuk-díjas tanulók iratkoznak be, a hallgatók 13,3%-a (1980-ban) tíz év alatt fejezte be tanulmányait. Ez a százalékarány a gépészeti karon 36%-ot tett ki.

A felsőoktatás hatékonyságát meghatározó tényezők között az első helyen *a felsőoktatás expanzióját, ugrásszerű mennyiségi növelését — tömegesítését említjük.* Az 1981/82-es tanévben az újvidéki egyetemre összesen 38 050 hallgató iratkozott be (ebből 19 598 munkába állás előtt végzi tanulmányait). Az 1982/83-as tanévben a beiratkozási tervnek viszont csak a 90 százaléka valósult meg. Legtöbb „üres hely” a műszaki karon maradt (210). Ez egyrészt bizonyos aránytalanságokra hívja fel a figyelmet (továbbra is szükségtelenül nagyszámú hallgató jelentkezik és iratkozik be az orvosi, a jogi és a közgazdasági egyetemre), másrészt a felsőoktatás iránti érdeklődés bizonyos fokú megcsappanásáról tanúskodik, aminek feltehetően anyagi (szociális) okai is vannak.

Külön problémát képez *a hallgatók felvételének módja.* Gyakorlatilag nálunk mindenki, aki középiskolai oklevelet szerzett, beiratkozhat valamelyik egyetemi karra, vagy főiskolára. A felvétel alapvető mércéje a középiskolában elért eredmény. Csak az orvosi karon és a művészeti akadémián szerveztek felvételi vizsgát. A felvételnél tehát alig jut kifejezésre a kiválasztott hivatás iránti hajlam, képesség és az eredményesség szemszögéből más fontos tényező (a motiváció és annak „háttere”). Ilyen körülmények között sok egyetemi és főiskolai hallgató kerül a neki

nem megfelelő helyre (karra, főiskolára) és sok nem rendelkezik azokkal a személyes feltételekkel, amelyek hiányában nem képes az oktatás felső fokán helytállni. A szakirányú oktatás középfokán szerzett bizonyítvány — az osztályzás említett szubjektivitása és elavultsága miatt — gyakran megtevesztésül szolgálhat a számukra, mert kevesebb értéket visznek magukkal, mint amit az osztályzatok tükröznek. Egyidejűleg a felsőoktatás ilyen arányú tömegesítése több más vonatkozásban is negatív következményekkel jár. Pl. több egyetemi kar és főiskola nem képes az eredményes oktatás alapfeltételeit sem előteremteni, és sok helyen kedvezőtlen arány alakult ki az egyetemi (főiskolai) oktatók és a hallgatók száma között.

A felsőoktatás hatékonyságának tényezői között szintén kiemelkedő helyet foglal el *a tantervek és munkatervék minősége*, valamint a szükséges *forrásmunkák mennyisége (hozzáférhetősége) és minősége*. Ezen a téren sok a hiányosság és a kifogásos nivaló a tantervek szerkezetétől, a tananyag kiválasztásán keresztül egészen a megfelelő forrásmunkákkal való ellátottságig. Fontos tényezőként hat továbbá a főiskolákon és egyetemi karokon kialakult munkarend, tanulmányi rendszer és tájékoztatási rendszer.

Az objektív tényezők sorában említjük meg a hallgatók életének és munkájának *anyagi feltételeit*, ami hatásal van a motiváltságukra, munkalendületükre.

A hatékonyság egyik alapvető meghatározója természetesen *az oktatás minősége*, korszerűségének foka, és azon belül a hallgatók értékelésének, osztályozásának rendszere. Ezzel kapcsolatban fontos kérdésként merül fel *a tanár—hallgató viszony, és a hallgatók helye és szerepe az oktatás folyamatában és a tudományos kutatómunkában*.

Végül még két tényezőre és körülményre mutatunk rá, amelyek negatív értelemben befolyásolják az eredményesség alakulását, a hatékonyság fokát. Az egyik, amely nagymértékben hat: *a részletesen kimunkált, az oktatókat és a hallgatókat, valamint a többi személyi tényezőt és a főiskola, egyetem minden szervét felölelő követelményrendszer hiánya*. A másik az *eredményesség, hatékonyság kérdésének elhanyagolása, illetve formális, felületes, tradicionális megközelítése, kezelése, megvitatási módja*.

A külső tényezők közül csak az *elhelyezkedési lehetőségeket, illetve nehézségeket* említjük. Mindez érezhető hatással van a hallgatók beállítottságára, tanulmányaikhoz, feladataikhoz való viszonyulására, fegyelmére, motiváltságára, és hozzájárul az eredményesség szintjének stagnálásához, esetleges további süllyedéséhez.

Az ilyen helyzet társadalmi és egyéni szempontból egyaránt tarthatatlan. A felsőoktatás így nem töltheti be igen fontos társadalmi funkcióját — nem válhat kellő mértékben a fejlődés hordozójává, sőt bizonyos mértékben a fejlődés kerékkötőjévé lehet.

Következtetések — feladatok

Oktatási rendszerünk hatékonysága, eredményessége az általános iskolától az egyetemig, egy piramis formájában rajzolódik ki előttünk. A piramis nem szabályos: a közepe táján (az egységes középiskolánál) „megtörik”, „behorpad”, a csúcsa előtt pedig (a felsőoktatásnál) teljesen összezsugorodik. Piramisszerűsége igen problematikus, sok dilemmát, kétséget, tisztázásra váró kérdést vet fel. A helyzet tisztázása, a hatékonyság tárgyilagosabb, sokoldalú felmérése, megállapítása céljából sok a tennivaló — komoly elméleti és gyakorlati feladatok halmozódtak fel.

Az oktatás és külön a szakmai képzés rendszere még mindig egy meglehetősen zárt rendszer, amely a társadalomtól kevés visszajelzést kap hatékonyságának fokáról, a társadalmi elvárások kielégítéséről. Önmaga számára sem „termel” és nyújt elég megbízható információt. A rendszer fejlesztése, tökéletesítése pedig a szükséges információk, visszajelzések nélkül elképzelhetetlen. A hatékonyságra vonatkozó tárgyilagos információk hiányában lehetetlen eljutni a helyzet, az elért szint, az esetleges lemaradások *diagnózisáig, és egy átfogó fejlesztési stratégia kialakításáig.*

Ezért elsődleges feladatunk a belső és a külső értékelés rendszerének kidolgozása, illetve a meglévő elmélet és gyakorlat nagyméretű átdolgozása, kiegészítése, korszerűsítése, hogy végül is eljuthassunk *az oktatás értékelésének egy átfogó, korszerű rendszeréhez.*

Ennek a több tekintetben úttörő feladatnak a megvalósításához alapos empirikus és elméleti kutatásra, tudományos vitákra, a rendelkezésre álló erők összpontosítására van szükség. A feladat interdiszciplináris jellegű, s megoldásába feltétlenül be kell vonni a társult munkát, az oktatás „termékeit” igénylő és felhasználó munkaszervezeteket is.

Számunkra ez kiemelt társadalmi jelentőségű feladat, mert a felvetett problémák alapos megoldása nélkül, egy átfogó értékelési rendszer hiányában nem leszünk képesek a munka szabad cseréjének elvét sem az oktatásban, illetve az oktatás és a munka más szférái között elfogadhatóan megvalósítani.

Felhasznált adatforrások

- Neki osnovni pokazatelji razvoja Jugoslavije, socijalističkih republika i pokrajina. Beograd, 1971.
- Statistički godišnjak Jugoslavije (1973—1980)
- Efikasnost studiranja — Pokrajinski Zavod za statistiku, Novi Sad, 1981.
- A Tartományi Statisztikai Intézet kiadványai
- A Tartományi Tanügyi Titkárság elemzései (1973, 1975)
- A Tartományi Szakirányú Oktatás Ünigazgatási Érdekközösségének elemzései, 1982.
- Z. Đukin: Efikasnost studija, Novi Sad, 1976.

Rezime

Efikasnost našeg sistema obrazovanja

U ovom studiju se tretiraju i obradi ove problematike prilazi na savremeniji i obuhvatniji način — sa aspekta društvenog razvoja i razvoja pojedinaca. Posle kratkog uvoda prilazi se definiciji pojma efikasnosti sistema i rezultata obrazovno-vaspitnog rada. Ukazuje se na osnovne momente i karakteristike tzv. unutrašnjeg i spoljašnjeg (internog i eksternog) vrednovanja, kao i na međusobnu njihovu povezanost.

U svetlu datih definicija nekih osnovnih pojmova i teoretskih postavki, prilazi se analizi, osvetljavanju efikasnosti pojedinih stupnjeva (podсистема) obrazovanja i vaspitanja, počev od predškolskog vaspitanja, sve do visokog obrazovanja.

U vezi sa efikasnošću osnovnog obrazovanja autor ukazuje na neke dileme, vezane za dosta naglo poboljšanje rezultata (opadanja broja ponavljača) i time ujedno pažnju čitalaca više usmerava na problematiku kvaliteta rada.

Rezultate i efikasnost zajedničkog srednjeg obrazovanja i vaspitanja u Vojvodini posmatra, pre svega, sa gledišta: šta svršeni učenici, iz osnovne škole, kao trajnije vrednosti, nose sa sobom u tu fazu obrazovanja i kakav je sistem zahteva na tom stupnju obrazovanja.

Efikasnost pozitivno usmerenog obrazovanja analizira prvenstveno sa aspekta udovoljavanja društvenim zahtevima, — kadrovskim potrebama udruženog rada. Pored kvantiteta ističe veoma značajne momente kvaliteta u formiranju stručnjaka različitih profila.

S obzirom na nizak stupanj efikasnosti, što se i u ovom radu dosta ubedljivo potkrepljuje, posebnu pažnju posvećuje visokom obrazovanju. Navodeći glavne faktore i okolnosti koji takvo prilično zabrinjavajuće i sa gledišta opšteg društvenog razvoja, štetno stanje uslovljavaju, podvlači neodržljivost takvog stanja i ukazuje na određene pravce delovanja.

Ovaj rad može se smatrati interesantnim pokušajem celovitog zahvatanja tog izvanredno aktuelnog problema. Bez svestranog vrednovanja obrazovanja nije moguće doći do odgovarajućih dijagnoza i razvojne strategije, obrazovanja te je nužno intenzivnije raditi na usavršavanju sistema vrednovanja — zaključuje autor.

Resummee

Die Wirksamkeit unseres Unterrichtswesens

In dieser Studie, werden die Probleme des Unterrichtswesens auf zeitmässiger und vollständiger Weise — aus dem Sicht der gesellschaftlichen und persönlichen Entwicklung — untersucht. Nach einer kurzen Einführung, wird die Definition und Sinn der Effektivität des Systems und der Erfolge unserer Unterrichts- und Erziehungsarbeit gegeben. Es wird auf die grundlegenden Momente und Charakteristik der inneren und äusseren (internen und externen) Werturteils und auf ihre innere Bindungen hingewiesen.

Im Lichte der gegebenen Definitionen einiger Grundbegriffe und theoretischen

scher Angaben, wird die Analyse, Besichtigung der Effektivität der einzelnen Stufen unseres Unterrichts, vorgenommen von dem Volksschulunterricht bis zum Hochschulunterricht.

Anbetracht der Wirksamkeit des Volksschulunterrichts weist der Verfasser auf einige Dilemmen hin, in Verbindung mit der ziemlich schnellen Besserung des Unterrichtserfolges (die Verminderung der Zahl der Repetierer). Damit wird das Interesse der Leser auf das Program der Qualität der Arbeit gelenkt.

Die Resultate und Erfolge des gemeinsamen Mittelschulunterrichts in der Vojvodina, werden vor allem aus der Sicht untersucht, die zur Feststellung führt über: was die Volksschulabsolventen als langwährende Werte in dieser Phase des Unterrichts mit sich bringen, und was dieser Unterricht davon erwartet.

Die Effektivität des beruflich gerichteten Unterricht, wird zunächst aus dem Aspekt der Befriedigung der gesellschaftlichen Wünsche und der Nötigkeiten der vereinigten Arbeit, untersucht. Neben der Zahl werden auch die wichtigsten Qualitätsmomente untersucht, die sich bei der Formierung verschiedener Fachleute, einsetzen.

In Hinsicht der Effektivität, die in dieser Arbeit besonders beachtet wurde, wird der Hochschulbildung besondere Achtung geschenkt. In dem, die wichtigsten Faktoren und Bedingungen aufgezählt werden, die in der allgemeingesellschaftlicher Hinsicht besorgniserregend sind, wird die Unmöglichkeit solcher Zustände unterstrichen und auf bestimmte Wege der Eingriffe hingewiesen, um diesen Zustand zu überwinden.

Diese Arbeit kann als ein interessanter Versuch einer vollkommenen Anfassung dieser aktuellen Problems betrachtet werden. Ohne einer allseitigen Bewertung des Unterrichts, ist unmöglich zu entsprechender Diagnose zu kommen. Es ist daher nötig, auf der intensiven Weiterbearbeitung und Vervollständigung des Bewertungsystems festzuhalten, beschliesst der Verfasser.

Nagy László

A MARXISTA NEVELÉS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Marx évfordulót ünneplünk, Marxra emlékezünk, a tudományos szocializmus megalkotójára, arra a férfiúra, akinek elméje beragyogta a tizenkilencedik századot és utat nyitott a vilgá proletariátusa előtt egy szebb, teljesebb, boldogabb élet felé.

Marx tudományos opusa szinte kiapadhatatlan. Öröksége, amelyet ránk hagyott, felbecsülhetetlen kincset rejteget minden haladó szellemű ember számára. Marxra emlékezve szólunk ebben az írásban az oktatás és a nevelés céljainak és szervezésének marxista koncepciójáról, a jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom nevelési gyakorlatáról és elméleti vonatkozásairól, és arról, hogyan hatotta át a szocialista pedagógiát a marxista szellem.

A nevelés mint társadalmi tevékenység legfőbb jellemvonása az osztályjelleg. Nem Marx volt ugyan az első gondolkodó, aki erre a tényre felfigyelt, de ő volt az első, aki tudományos alapokra helyezte és tudatosította ezt a tényt.

Minden osztálytársadalmat az egyes osztályok közötti ellentét és egyenlőtlenség jellemez. Hogy igazolják az oktatás terén jelentkező különbségeket, az osztálytársadalom képviselői különböző biológiai érveket hoznak fel, hangsúlyozzák a tanulók között fennálló testi és szellemi különbségeket. Az uralkodó osztály ezáltal igyekezett az osztályegyenlőtlenséget természeti, azaz biológiai különbségekkel igazolni.

Marx ezzel ellentétben az oktatás céljainak meghatározását tudományos alapokra helyezte. Megdöntötte azt az agnosztikus nézetet, miszerint az oktatás és a nevelés célja meghatározhatatlan.

Marx igen egyszerű és kézenfekvő módon bizonyította, hogy az oktatás és a nevelés egy konkrét társadalom konkrét megnyilvánulása, olyan céltudatos tevékenység, amelyet az uralmon levő osztály határoz meg, olyan céltudatos aktivitás, amelyre érvényesek a társadalom fejlődésének általános törvényszerűségei. A nevelés céljait egy konkrét társadalom szükségletei határozzák meg. Ha azt akarjuk, hogy az oktatás

és a nevelés helyesen tolmácsolja az uralkodó osztály társadalmi szükségleteit, hogy építő jellegű hatást gyakoroljon a fejlődésre, akkor az oktatás és a nevelés céljait nem lehet csak elméletileg fogalmazni, önkényesen előírni és kívülről meghatározni, hanem a társadalmi fejlődés elemzéséből, a fejlődés tendenciáiból kell levezetni, majd a gyakorlatban ellenőrizni, a gyakorlattal bizonyítani.

Ezért az oktatásnak és a nevelésnek éppen úgy, mint a társadalom más céltudatos aktivitásának, nemcsak az a feladata, hogy alaposan és objektív módon megismerje és magyarázza a társadalmi jelenségek lényegét, hanem az is, hogy felismerve ennek a társadalmi folyamatnak a törvényszerűségeit, társadalmi integritását a fejlődés valamennyi szakaszán, meghatározza tevékenységének feladatait és szerveződését oly módon, hogy minél jobban teljesítse a társadalom és az egyén szükségleteit. Erre azért van szükség, mert minden tervezet, így az oktatás tervezete is megnyitja a fejlődés, az előrehaladás előtt az utat és lehetővé teszi a további útkeresést.

A marxizmus klasszikusai meghatározták a szocialista nevelés alapkövetelményeit és körvonalazták ennek a tevékenységnek a jellegét. Marx számára a kiindulópontot a Párizsi Kommun jelentette. Szerinte a szocialista nevelést a következők jellemzik:

— a vallás befolyásának csökkenése és kiküszöbölése az oktatási folyamatból,

— az osztály, a nemzeti és a faji megkülönböztetés eltűnése,

— a nevelés szocialista osztályjellege,

— a sokoldalú egyéniség kialakítása,

— az oktatás térhódítása,

— a nevelés tartalmának és eljárásainak megváltozása, és

— az oktatási-nevelési folyamat egybekapcsolása a termelő- és a társadalmilag hasznos munkával.

Marx követői a felsorolt jellemzők közül az oktatás és a nevelés osztályjellegét, a sokoldalú egyéniség kialakítását, valamint a munkára való nevelést hangsúlyozták ki. Így pl. Lenin külön kitér a munkára való nevelés problémájára. Véleménye szerint a jövő társadalmának az ideálja egy olyan nevelés kell hogy legyen, amelyben egybeolvad az oktatás és a termelőmunka. Az oktatás és a nevelés nem realizálható termelőmunka nélkül, de a termelőmunkát sem emelhetjük olyan magas szintre, ahogy azt a jövő társadalmának elvárja tőlünk, ha ezzel párhuzamosan a tanulókat nem részesítjük széles körű elméleti oktatásban. Az ifjúságot nem lehet bezárni az iskolafalak közé. Sőt, Lenin még az erkölcsi nevelés eszközeit is a termelő- és a társadalmilag hasznos munkában kereste.

A marxizmus klasszikusai a nevelés célját a sokoldalúan fejlett embereszményben határozták meg. De nem csak ők. A jugoszláv társadalom is így módon határozta meg a szocialista nevelés célját. A sokoldalúan fejlett embereszmény elérése azonban igen összetett feladat. A pedagógus és a szocialista iskola csak abban az esetben tudja megvalósítani, ha pontos képet alkot, hogy milyen egyéniséget, milyen embert akar tanulóiból

formálni. Tudnia és ismernie kell, hogy voltaképpen milyenek is a szocialista ember tulajdonságai, jellemvonásai, ismeretei, erkölcsi normái, eszméi, meggyőződése, társadalmi és egyéni céljai.

A szocialista nevelés egyik élharcosa, Makarenko, nagyon is tisztában volt a kommunista nevelési célok megvalósításának minden nehézségével. Ő így fogalmazott: „A nevelés célján értem az ember egyéniségének, jellemének programját, s itt a jellem fogalmába beleveszem az egyéniség egész tartalmát, vagyis külső megnyilvánulásainak jellegét éppen úgy, mint belső meggyőződését, politikai nevelését és ismereteit, tehát feltétlenül az egyén teljes képét. Véleményem szerint feltétlenül szükséges, hogy nekünk, pedagógusoknak legyen ilyen programunk az emberről, s e felé állandóan törekedjünk.”¹

Makarenko szerint tehát a kommunista nevelés célja az ember programja, amelyet a szocialista iskola a nevelőkön keresztül növendékeiben igyekszik megvalósítani. Ez a program nem egy statikus, a szocialista forradalom által és után meghatározott és megkövesült forradalmi szólamokból álló munkaprogram. A szocialista társadalom építésével, az iskolareformokkal, az iskola rendszerében és arculatában végbemenő változásokkal, az oktatás célkitűzéseinek változásával összhangban változik az ember programja is.

A nevelés konkrét céljában Ágoston György véleménye szerint „két-féle programnak kell egybeötvöződnie: egy általános, standard programnak és egy egyéni, individuális programnak”.²

Szerinte az általános program a társadalom által megkövetelt tipikus személyiségjegyeket tartalmazza. Mivel egy standard programról van szó, ezt minden tanulóban ki kell alakítani. „Az egyéni program az egyéni képességek, tulajdonságok, érdeklődés meghatározásában és fejlesztésében áll. Az egyéni program nélkül a pedagógus nem tudja megoldani a nevelésnek olyan fontos feladatait, mint amilyen pl. a növendékek továbbtanulásának és pályaválasztásának irányítása.”³

Az említett program kidolgozása, konkrét meghatározása a szocialista pedagógia legfontosabb és egyben legösszetettebb feladata. Mert az általános program csak általános irányelveket tartalmaz és a pedagógusra, a nevelőre vár az az összetett és társadalmilag igen felelősségteljes feladat, hogy ezeknek az általános irányelveknek a tudatában kidolgozza a konkrét egyéni programot a tanuló rendszeres és alapos megfigyelése alapján.

A két program, az általános és az egyéni dialektikus egészet képez és tükrözi a marxista filozófia azon felfogását, amely a társadalom és az egyén viszonyából fakad. Mert ahogyan a szocialista neveléstudomány vallja, az egyén, a személyiség a társadalom, a szocialista közösség tagja, de ugyanakkor utánozhatatlan szabad egyéniség is.

A marxista neveléstudomány a kommunista nevelés általános célját a sokoldalúan fejlett embereszményben látja és határozza meg. A műszaki forradalom és a gépesítés kiterjedésével megváltoztatja az ember helyzetét a termelési folyamatban, helyét és szerepét a munkában. Az

automatizáció mint a műszaki fejlődés fejlettebb fázisa az ember felszabadulását eredményezi a részfeladatok végzése alól. Marx plasztikusan így nyilatkozott erről: „... a fejlett termelők világtörténelmi, empirikusan egyetemes egyéneket állítanak a helyi jellegű egyének helyébe.”⁴

A marxista sokoldalú embereszmény nem utópia, habár megvalósítása ma még sokak számára igen utópisztikusnak tűnik. Ennek a pedagógiai alaptörvénynek az oktatásban való realizálását a tudományos-műszaki fejlődés mellett a társadalmi-gazdasági és az öngazatási viszonyok térhódítása is szükségessé teszi hazánkban. A jelen emberét az ikolának arra kellene képesítenie, hogy lehetőségei, képességei, egyéni programja határain belül munkája folyamán változtatni tudja és akarja tevékenységi körét, ha ezt a műszaki vagy a társadalmi változások tőle megkövetelik. A munka jellegének és az ember munkában való szerepének a megváltozása arra kényszeríti az embereket, hogy életük folyamán két-három ízben változtassák foglalkozásukat. Az UNESCO egy felmérése azt bizonyítja, hogy 2000-ben a ma létező foglalkozások és szakmák 90 százaléka eltűnik, vagy gyökeres változáson megy át. A tudomány és a társadalom fejlődésével csak az tud lépést tartani, aki képesítve lesz a folyamatos önnevelésre, aki felkészül a változásokra, aki alapos általános képesítéssel és szakmai felkészültséggel rendelkezik.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség tizedik kongresszusa az oktatás és a nevelés célkitűzéseit a következőképpen határozta meg: „Az összes oktató-nevelő tartalmaknak és megvalósításuknak is, valamint a diákok és egyetemi hallgatók munkája eredménye értékelésének olyan teljes és szabad alkotó egyéniség kialakítására kell irányulniuk, aki képes vállalni a felelősséget a társadalom anyagi és kulturális fejlesztéséért, akinek társadalmi felelősségtudata van és a szocialista öngazgatás, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága és közössége, a szabad és el nem kötelezett Jugoszlávia mellett foglal állást, olyan személyiség, aki állandóan kész az öngazgatású társadalom értékeinek és vívmányainak fejlesztésére és védelmére.”⁵

A sokoldalú kommunista nevelés fő feladatai Agoston György véleménye szerint „két pólus felől lehet megközelíteni: az emberiség kultúrája, a művelődési javak felől és az ember pszichikus funkciói felől.”⁶ Mivel a művelődési javak fő csoportját a tudományok, a termelés, az esztétikum, a testi kultúra és a filozófia képezik, a szerző a fenti felsorolásnak megfelelően beszél a tudományos, a politechnikai, az erkölcsi, az esztétikai, a testi és a világnézeti nevelésről.

A jugoszláv neveléelmélet a sokoldalúan fejlett egyéniség kialakításáról szólva abból a célkitűzésből indul ki, hogy a szocializmusnak lehetővé kell tennie mindenki számára, hogy kifejlessze egyéni képességeit. Csakis az ilyen egyéniség tehet sokat a társadalom felvirágoztatása érdekében. A szocialista társadalom feltételeket teremt, teret biztosít a sokoldalú egyéniség fejlesztésére.

Ma már nagyjából elvetették azt a felfogást, miszerint a sokoldalúság egyenlő az univerzalitással, vagyis az egyetemességgel. Az egyetemesség

minden tudományágban való jártasságot jelent. Ma az ilyen nézet, több okból is, elfogadhatatlan. Elsősorban ez a felfogás a sokoldalúságot egy bizonyos általános tudásra korlátozza (enciklopedizmus), másodszorban tagadja az egyéni vonatkozások (egyéni program) kifejlődésének lehetőségét és szükségességét. A sokoldalúság ilyen értelmezése a tudásrobbanás időszakában valótlán követelmény és elvárás. Az információáradat képtelenné teszi az embert, hogy az össz tudományágba még csak felületes betekintést is nyerjen. A sokoldalúság ilyen értelmezése nem más, mint illúzió.

A terjeszkedő, szétágazó egyénfejlesztés helyett a mélyreható fejlesztést kell a sokoldalúság alapjává tenni. Nem arra kell törekedni, hogy minden növendékünk a tudomány minden területéről minél többet tudjon, hanem azt kell elérni, hogy mindjobban kiteljesedjen emberi lényege.

Hangsúlyozni kell tehát, hogy nem lehet a sokoldalú nevelésnek egy egyetemes mintáját kidolgozni, amely minden korszaknak és minden társadalomnak megfelelne. Minden korszak és társadalom, beleértve természetesen a szocialista társadalmat is, saját törvényszerű meghatározói alapján tűzi zászlajára a sokoldalúság fogalmáról és tartalmáról, valamint a sokoldalú egyéniségről alkotott nézeteit.

A sokoldalúságnak tehát a marxista nézetek alapján magába kell foglalnia az egyetemeset, a különlegest és az egyedit is.

A sokoldalú egyéniség mint a szocialista nevelési eszmény megköveteli azoknak a feltételeknek a biztosítását, amelyek lehetővé teszik minden ember számára, hogy kifejezésre juttassa és kifejlessze emberi képességeit. A sokoldalúság az ember intenzív fejlődése, meghatározott társadalmi feltételek mellett. Az így kifejlesztett egyéniség hasznára válik az öngazgatású társadalomnak, de önmagának is, mert az élet és a munka szerencsésé teszi, megelégedéssel tölti el, ami egész élete folyamán új erőbevetésre serkenti.

A sokoldalúság az egyén egyetemességét jelenti. Minden egyén homogen egésznek képez. Lehetővé tenni az egyénnek, hogy képességeit, lehetőségeit a legmagasabb fokig szabadon fejlessze, annyit jelent, mint lehetővé tenni az egyén egyetemes fejlődését.

A szocialista nevelés fő feladata, hogy biztosítsa az optimális feltételeket az egyén sokoldalú fejlődéséhez és hogy különböző módon serkentse is az ilyen fejlődést.

A jugoszláviai pedagógiai elmélet a sokoldalúan fejlett személyiség nevelését igen sokáig (más szocialista országokhoz hasonlóan) a nevelés komponensein keresztül tárgyalta. Így beszélünk értelmi nevelésről, testi és egészségügyi nevelésről, munkára való nevelésről és műszaki képzésről, erkölcsi nevelésről, társadalmi öngazgatásra és társadalmi-politikai tevékenységre való nevelésről és esztétikai nevelésről.

Az újabb elméletek inkább afelé hajlanak, hogy a nevelési komponensek helyett a sokoldalú egyéniség kialakítását az egyén három fő tevékenységi területén keresztül vizsgálják és próbálják megvalósítani. Így szólnak:

- az egyén hivatásra való felkészítéséről,
- a társadalmi öngazgatásra és a társadalmi-politikai tevékenységre való nevelésről, és
- a szabadidő ésszerű felhasználására való nevelésről.

Úgy érzem, ez a hozzáállás egyetemesebb és jobban fedi a sokoldalúság koncepcióját. Az egyes tevékenységi területek maguk is egyetemes egészeket képeznek és az egyes nevelési komponensek sokaságát foglalják magukba.

A marxista nevelési koncepciót elemezve hazánkban, említést kellene tenni még néhány igen lényeges dologról: a marxista nevelésről iskolánkban, a permanens nevelési koncepcióról mint a sokoldalú egyéniség kialakításának egyetlen reális módjáról és ezzel kapcsolatban az önnelvelés lehetőségeiről, valamint az akcelerációról, vagy felgyorsításról az oktatásban és a nevelésben.

Már a tizedik pártkongresszus szorgalmazta az oktatás és a nevelés marxista irányultságának és a nevelés öngazgatású megszerveződésének térhódítását. Azóta ezen a téren a jugoszláviai iskola igen sokat elért, bár a hiányosságok, a ferdeségek is számottevőek.

Nálunk sokan a marxista nevelést a marxizmus klasszikusai műveinek megismertetésével igyekeznek megvalósítani. Nem a marxista klasszikusok műveinek ismertetését kívánom elmarasztalni. Erre mindenképpen szükség van. Ezt kiemelte a tizedik pártkongresszus záradéka is. De ha a marxista nevelés megreked a művek száraz ismertetésénél, ahogy az a gyakorlatban igen sűrűn megtörténik, ha a marxizmus nem válik cselekvő erővé, a jugoszláviai munkásosztály forradalmi gyakorlatává, akkor egy száraz adathalmazt kapunk és nevelési szempontból éppen az ellenkezőjét érjük el, mint amit a marxista neveléssel célul tűztünk ki. „... szükség van a marxista oktatás minőségének, valamint a teljes oktató-nevelő munka marxista megalapozottságának fejlesztésére. A társadalomtudományokkal foglalkozó tantárgyak terveinek fokozottabb mértékben kell tartalmazniuk marxista elméletünk és a forradalmi szocialista öngazgatású gyakorlatunk tapasztalatait, a marxizmus alapjait és a marxista világszemlélet jelenkori vívmányait. A programtartalmak, a tankönyvek és a szakirodalom, továbbá elméleti alapjaik, társadalmi és eszmei irányultságuk tökéletesítésével szükség van a nyilvános és bíráló értékelésükre.”

A marxista nevelésnek szisztematikusan kell kialakítania a fiataloknál és a felnőtteknél a marxista eszmei irányultságot, serkenteni kell őket a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztésére, ki kell bontakoztatni náluk az alkotóképességet, bírálókészséget és a munka iránti szeretetet.

A marxista nevelésnek nagy szerepe van a nevelés szocialista átlényegítése terén is. Oda kell hatnia, hogy mielőbb eltűnjön a szellemi és a fizikai munka közötti különbség. A tanulók irányultsága a könnyű, hivatalnoki munkák felé, a termelői szakmáktól való idegenkedés vagy menekülés, az alkotómunka és általában a munka leértékelése, sokak által történő lenézése, igen képletesen példázzák, hogy a marxista nevelés

terén még igen sok a tennivaló. És itt elsősorban nem szólamokra, nem holmi propagandaakcióra, időről időre történő ráhatásokra, hanem folyamatos, tervszerű marxista nevelőmunkára és főleg tettekre van szükség. Az iskolában, a társadalomban, a társult munkában egyaránt.

Jól ismertek Tito elvtársnak erre vonatkozó meglátásai. Szerinte a marxizmusnak, mint a munkásosztály tudományos elméletének és forradalmi gyakorlatának az oktatási-nevelési folyamat alapját kell képeznie szocialista öngazgatású társadalmunkban. Neveljük fiataljainkat marxista szellemben. Ne absztrakt módon, hanem a jelen törekvéseivel és gyakorlatával összhangban. Olyan marxista tudást adjunk a fiatal nemzedéknek, amely képesíti a társadalmi életben való aktív részvételre.⁸

Habár nagy meglepéssel könyveltük el a marxizmus térhódítását iskoláinkban az iskolareform bevezetése óta, úgy hiszem, a jelen gyakorlattal nem lehetünk elégedettek. Ezt bizonyítja a fiatalok véleménye is. Szerintük a marxizmus keretében száraz tényanyaggal traktáljuk őket, kész tények sokaságával töltjük a fejüket, kizárva a gondolkodás, a vita lehetőségét. Márpedig forradalmi gyakorlat nincs dogmatikus tényanyag halmozásával.

A marxista nevelés szempontjából az a lényeg, hogy az iskola egész programja át legyen lényegítve a marxista eszmékkel. Az iskola egész léggömb marxista kell hogy legyen.

A marxizmust nem lehet megtanulni a marxista irodalomból. Ezt át kell élni és alkalmazni kell a gyakorlatban, a mindennapi életben, a szocializmusért és az öngazgatásért vívott harcban. A „forradalom”, az újért vívott harc tovább folyik, és ezt nem hangsúlyozzuk eléggé iskoláinkban. A marxizmus a jugoszláv szocialista társadalomban az öngazgatási viszonyok továbbfejlesztéséért vívott harcban ölt konkrét formát. És ezen a téren minden fiatalra, minden dolgozóra és minden polgárra szükség van.

A marxista nevelésről folyó vitákban mindig a marxista nevelés reafirmációját hangsúlyozzuk. Az eredményekről főleg kvantitatív módon beszélünk, habár az e téren folyó munka sok esetben kampányszerű és a formalizmussal határos. A Kommunista Szövetség több elemzése rámutatott arra, hogy a marxista nevelésnél jelen van a dogmatikus és a pozitivisták hozzáállás, a megdönthetetlen axiómák felsorakoztatása. Ez elmentésben áll a tizedik pártkongresszus záradékaival, amelyek kimondják, hogy a társadalmi és a természeti folyamatokat bírálóan kell megközelíteni. A történelmiség, az enciklopédikus oktatás az ex cathedra stílus még nagyon sok iskolában gyakorlat, legalábbis amikor a marxista nevelésről és oktatásról van szó.

Úgy hiszem, keveset tettünk még a nevelők sérthetetlensége ellen is. Hogyan és mire nevel a tanügyi dolgozó, ez nem lehet senkinek sem egyéni joga és ügye.

A munkára való nevelés a marxista nevelés egyik fő feladata. Ezen a téren igen nagy fogyatékoságok tapasztalhatók. Nem kutatjuk eléggé e nevelési célok megvalósulását. Itt elsősorban a munkához való szocia-

lista viszonyulást, a munkaszokások és a munka kultuszának kialakítását, az erkölcsi nevelést, a szocialista öngazgatási viszonyok kialakítását értom. Ide tartozik a társadalmi önmegvalósulásra irányuló tevékenység is, de a szakmaválasztás és a szakmára való felkészítés is. Ezekben a munkaterületeken is sok a hiányosság és kevés az építő jellegű kezdeményezés.

Ha a marxizmus humanista elveit vizsgáljuk, akkor mindenképpen szólni kell a munka és az oktatás egységéről. Az oktatói-nevelői folyamat egybekapcsolása a termelő- és a társadalmilag hasznos munkával igen lassan halad. A munka nélküli oktatás elitizmushoz vezet, és ez társadalmunkban elfogadhatatlan. A munka és az oktatás egybekapcsolása a sokoldalú egyéniség kialakításának előfeltétele.

A sokoldalú egyéniség kialakítása tehát igen összetett feladat. E nevelés célkitűzéseinek megvalósítását az ütemes tudományos-műszaki fejlődés és a tudásrobbanás is igen lényegesen akadályozza. Az iskolától nem várhatjuk el, hogy olyan tudást adjon, amely az ember egész életére, munkájának egész tartamára vonatkozik. A kiutat a permanens nevelés rendszerének kialakításában kell keresni.

A permanens nevelés az oktatásról és az iskolarendszerről eddig kialakított nézeteink és gyakorlatunk megváltoztatását követeli. Ez a nevelés mindenki számára az oktatási, önképzési és önnevelési lehetőségek sokaságát kínálja. A permanens nevelés elmélete alapján az oktatás nem szűkül le a gyermekkorra és az ifjú évekre. A felnőtt ember is az oktatás szubjektumává válik. A permanens nevelés mindenki számára lehetővé teszi a munkából való visszatérést az oktatásba éppen úgy, mint a munka melletti tanulást.

A permanens nevelés koncepciója kiemeli, hogy az iskola nem az egyetlen társadalmi környezet, ahol tanulni, továbbtanulni vagy a tudást gyarapítani lehet. Ez a nevelés a munka és az oktatás integrációját szorgalmazza. Egy ilyen oktatási rendszerben az oktatás és a munka állandóan váltakoznak.

A permanens nevelés elmélete tagadja, hogy az oktatás csupán az ifjúság monopóliuma. Az olyan oktatás, amely az embert egész élete folyamán végigkíséri, nemcsak lehetőség, hanem a mai embernek szükséglete is.

Sajnos, iskolarendszerünk gyakorlata egészen mást mutat. A permanens nevelésről és oktatásról, a munkából való visszatérésről, a továbbtanulásról, a szakképzésről, a tudásfelújításról sem az iskolák, sem a társult munka nem gondoskodik. Gyakorlattá vált ugyanis, hogy az a dolgozó, aki bármely szakmai fokozaton munkába áll, egész életére arra van ítélve, hogy dolgozzon, lemaradjon, hogy a fiatal nemzedék oktatására kiválassza az eszközöket, de saját továbbképzésére nincs módjában biztosítani az eszközöket és a feltételeket. Ilyen körülmények között a fiatalok nem látják továbbfejlődésük perspektíváját, ha munkába állnak. Nem csoda tehát, ha szinte mindannyian arra törekcsenek, hogy egyetemi oklevelet szerezzenek. Ezért van az is, hogy az I. és a II. szak-

mai fokozatot szinte senki sem választja, hogy a III. szakmai fokozat elérése után igen kevesen állnak munkába, és hogy a IV. szakmai fokozat után a tanulók zöme az egyetemen köt ki, függetlenül a társadalom és a társult munka valós szükségleteitől.

Ezekről a problémákról a hiteles adatok igen képletesen tanúskodnak. Az 1978/79-es tanévben 26 438 tanuló fejezte be Vajdaságban az általános iskolát. Az 1979/80-as tanévben e tanulók 95,7 százaléka iratkozott be a középiskolába (25 300) és ez nem elmarasztalni való tény. Ugyanabban az iskolaévben 19 982 tanuló fejezte be a középiskolát és 21 321 hallgatót vettek fel főiskoláink és egyetemeink. Ez viszont már a megengedhetetlennel határos. 1968 és 1980 között Vajdaságban 197 813 hallgató volt beírva, azaz 16 484 egyetemi hallgató átlagosan évente.

Az ilyen beíratási politika társadalmi szempontból indokolatlan és tarthatatlan. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Vajdaságnak nem kellene az egyetemet és főiskolát végzett szakkáderek. A probléma abban van, hogy ilyen nagyszámú szakemberre a társult munkának nincs szüksége. Társadalmunk és gazdaságunk egy ilyen szerteágazó felső fokú oktatást nem tud pénzelni.

Az érem másik oldalát nézve, bárki egyetemi hallgató lehet, függetlenül a képességeitől, szakmabeli elhivatottságától vagy lehetőségeitől. Mondjuk ki nyíltan: Nem vagyunk mindannyian képesek az egyetemi oklevél megszerzésére. Ezt bizonyítja az egyetemi hallgatók előmenetele is. 1976 és 1980 között 3902 hallgató szerzett főiskolai oklevelet. Két év helyett, átlagban 3,8 évig tartott oktatásuk. A főiskolai hallgatóknak csak mintegy 11,6 százaléka végezte be tanulmányait idejében, 41 százaléka számára a főiskolai tanulás 3 évig, 24 százaléka számára pedig 4 évig tartott.

Az egyetemeken sem jobb a helyzet. 1976 és 1980 között Vajdaság egyetemein 7201 hallgató szerzett oklevelet. A tanulmány az egyetemen átlagosan 6,3 évig tartott. Az egyetemi hallgatóknak csak mintegy 12 százaléka fejezte be tanulmányait idejében (minden nyolcadik). Minden harmadik egyetemi hallgató számára öt évig, minden negyedik számára hat évig, minden hetedik számára hét évig, és minden tizenkettedik egyetemi hallgató számára nyolc évig tartottak az egyetemi tanulmányok.

Az említett probléma megoldása egyedül a permanens neveléstől várható el. Az iskolarendszernek és a beiskolázási politikának olyan irányelveket kell elfogadnia, hogy a fiatalokat minél előbb képesítse a munkára az I-től a III., illetve IV. szakmai fokozatig. A további oktatást, a továbbképzést munka mellett, illetve munkából kell megszervezni, mégpedig a munkában felmutatott eredmény, a képességek és a társult munka valós szükségletei alapján.

A permanens nevelés elve megköveteli a tanulás és a munka állandó váltakozását. Ezért a jövőben a munkaidő két dimenziót tartalmaz majd: a munka és a tanulás, továbbképzés vagy önképzés dimenzióját. A munka és a tanulás állandó váltakozása elősegíti a munka szabadságát, az ember intellektuális és természetűinek egyesítését.

A marxista nevelés elvei külön hangsúlyozzák az oktatás szabadságát, olyan feltételek biztosítását, amelyek lehetővé teszik az egyén számára, hogy képességeitől függően elérje lehetőségeinek legmagasabb szintjét. Ezeknek az elveknek a megvalósításával függ össze az úgynevezett akceleráció vagy felgyorsulás elve is. Az akcelerációt a tudományos-műszaki fejlődés napjainkban még inkább szorgalmazza. Az akcelerációnak az oktatásban igen nagy szerepe lenne, ha alkalmaznánk. Célja, hogy minden tanuló, minden hallgató „egyéni programjával” összhangban haladjon az oktatás lépcsőfokain.

Meghoztuk a szakmai fokozatokról szóló társadalmi megállapodást, de iskolarendszerünk még ma sem zárkózott föl úgy, ahogy azt elvártuk tőle. Minden szakmai fokozat alapját bizonyos tantervi egész kell hogy képezze. Ezeknek a tantervi egészeknek az elsajátítása lehetővé tenné minden szakmai fokozaton a munkába állást is és a továbbtanulást is azonnal, vagy munka mellett. Csak ha minden szakmai fokozat tantárgyi egészet képez, akkor biztosíthatjuk mindenki számára a továbbképzés lehetőségét, méghozzá egyéni képességei alapján. Ezeket a tantárgyi egészeket nem lenne szabad iskolaévekre korlátozni.

Különbén az akcelerációval, a tanulás felgyorsításával iskoláinkban nem foglalkoznak. Adva vannak a törvényes lehetőségek, de a gyakorlatban minden tanuló annyi évig jár, ahány éves az iskola.

Az akcelerációt azonban nem csak a tehetségeseknél kellene alkalmazni. Vajon a lemaradózóknak nincs szükségük felgyorsításra, egy olyan oktatási formára, amely lehetővé teszi számukra is, hogy egyéni képességeiktől függően haladjanak? Vajon a bukott tanulóknak egy teljes iskolaévre van szükségük ahhoz, hogy az elmulasztottakat pótolják?

A középiskolák sem alkalmazzák az akcelerációt. Az egyetemről ne is beszéljünk. Vajon a 3—4 vizsgaidényre korlátozott lehetőségek elősegítik, hogy az egyetemi hallgatók gyorsabb ütemben haladjanak? A kollokviumokra való jelentkezés, a vizsgára való jelentkezés idejének meghatározása és korlátozása beleillik az akceleráció koncepciójába? Elősegíti a tanulás felgyorsítását az a gyakorlat, mely szerint a korlátozott vizsgára való jelentkezés miatt 3—4 tantárgyból kénytelen az egyetemi hallgató egyszerre jelentkezni? Nem lehetne egy tantárgyi anyagot több kisebb tantárgyi egészre felosztani és lehetővé tenni, hogy kisebb egészenként sajátítsák el a tananyagot? Elősegíti-e az akcelerációt az, hogy az egyetemi tanár néha több száz hallgatóval kénytelen dolgozni?

Úgy hiszem, folytathatnánk még tovább a kérdések feltevését, bár az eddigiek is bizonyítják, hogy ezen a téren még a kezdeti lépéseket sem tettük meg.

Az akcelerációban óriási lehetőségek és tartalékok rejlenek. Itt egyaránt gondolok az intellektuális és a társadalmi-gazdasági tartalékokra is.

Marx évfordulóról lévén szó, szükségesnek tartottam felvetni néhány kérdést, amely a szocialista, a marxista neveléssel és nevelési célkitűzésekkel van kapcsolatban. Annál is inkább, mert a sokoldalú egyéniség kialakítását szocialista társadalmunk is zászlajára tűzte. E célok gya-

korlati megvalósítása állandó folyamat. Sok kreativitást, bíráló hozzáállást, a hiányosságok kiküszöbölését és újításokat igényel. A marxista nevelés nem dogma. Társadalmilag testre szabott, az adott társadalmi-gazdasági körülményekkel összefüggő folyamat. A marxista nevelés célkitűzéseinek megvalósítása megköveteli a szocialista öngazgatású társadalom minden szubjektumától az aktív és kreatív hozzáállást. Az iskolareform nem fejeződött be. Ez a folyamat tovább tart. S ha elfogadjuk Theodor Sulcznak azt a nézetét, miszerint az ember egy társadalom legnagyobb értéke, akkor jó lenne megfontolni, milyen óriási nemzeti gazdagság veszett el és veszik el évente azokban az egyéneknél, akik különböző okok miatt kirekednek az iskolarendszereből.

Jegyzetek

- ¹ Makarenko műveinek második, orosz nyelvű kiadása, Moszkva, 1957., V. kötet, 105. lap. Idézi dr. Ágoston György: Nevelélmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973., 76. oldal.
- ² Dr. Ágoston György: Nevelélmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973., 76. oldal.
- ³ I. m. 76. oldal.
- ⁴ Marx—Engels Művei 4. kötet, Budapest, 1959. 359. lap. Idézi dr. Ágoston György Nevelélmélet c. művében. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 85. oldal.
- ⁵ A JKSZ tizedik kongresszusán elfogadott dokumentumok, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 164. oldal.
- ⁶ Dr. Ágoston György: Nevelélmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 91. oldal.
- ⁷ A JKSZ tizedik kongresszusán elfogadott dokumentumok, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 165. oldal.
- ⁸ Dr. Stevan Beždanov: Tito o vaspitanju i obrazovanju. Pedagoški zavod Vojvodine, Zavod za izdavanje udžbenika, NIRO Misao, Novi Sad, 1980. 17. strana.

Rezime

Nekoliko aktuelnih pitanja marksističkog obrazovanja

Proslava stogodišnjice Marksove smrti pogodan je momenat da se rasprave neka pitanja marksističkog i socijalističkog vaspitanja i obrazovanja uopšte.

Karl Marks kao osnivač naučnog socijalizma, dao je ozbiljan doprinos u razjašnjavanju mnogih, za obrazovanje ključnih problema. Njegove misli o društvenoj uslovljenosti vaspitanja i obrazovanja, o potrebi izgrađivanja svestrane kreativne ličnosti, o nužnosti povezivanja umnog i fizičkog rada, obrazovanja iz rada i mnoga druga pitanja i danas su veoma aktuelna i traže konkretna rešenja.

O suštini i ciljevima komunističkog i socijalističkog vaspitanja i obrazovanja napisano je mnogo. I od strane klasika marksizma ali i od strane teoretičara koji rade i stvaraju u socijalističkim zemljama. Pored Lenjina i Makarenka, veoma su značajne misli druga Tita kao i stavovi i opredeljenja X i XI kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

O marksističkom obrazovanju posle školske reforme date su pozitivne ocene iako na ovom planu ima dosta poteškoća i iskrivljavanja. Oseća se određeni formalizam, enciklopedizam pa čak i dogmatizam. Omladina nije baš uvek zadovoljna sa marksističkim obrazovanjem. Marksizam se ne može naučiti iz knjiga. Marksizam se mora doživeti.

Permanentno obrazovanje, kao osnovni preduslov za vaspitanje svestrane stvaralačke ličnosti u našem sistemu obrazovanja još nije zaživelo. Za to nisu stvoreni ni sistemski ni finansijski preduslovi. Obrazovanje za rad i povezivanje obrazovanja sa radom takođe se veoma slabo ostvaruje. Nakon završene srednje škole mladi ne odlaze u rad već nastavljaju obrazovanje na višim školama i fakultetima bez obzira na stvarne potrebe udruženog rada.

Iako se u akceleraciji kriju ogromne intelektualne i društvene rezerve, ona se u praksi ne ostvaruje. Toga nema ni u osnovnoj školi, a da o univerzitetu i ne govorimo.

Prisećajući se Marksa pokrenuli smo samo neka pitanja socijalističkog vaspitanja i obrazovanja u cilju aktiviranja svih kreativnih društvenih snaga na daljoj izgradnji socijalističke samoupravne škole.

Summary

A few up-to-date questions on marxist education

The celebration of the hundredth anniversary of the death of K. Marx is a convenient occasion to discuss a few questions on Marxist and socialist education and on education in general.

Karl Marx as the founder of scientific socialism gave a significant contribution of clarify many questions — key problems in education too. His thoughts on the social conditions of education, on the need to build a complete, creative personality, on the necessity of connecting the mental and physical work (intellectual and manual labour), on special trainings while working and many other questions are even today up-to-date and ask for concrete answers.

On the essence and aims of communist and socialist education and upbringing much has been written; both the classic marxists and the theoreticians who live and work in socialist countries have discussed these points. Besides V. I. Lenin and Makarenko, the thoughts of J. B. Tito are of great importance, also the attitudes and decisions of the 10th and 11th Congress of the League of Communists of Yugoslavia.

On evaluating the Marxist education after the schoolreform we can give a positive judgment, there are though in this field many difficulties and contortions of important facts. To a certain extent we can feel formalism, encyclopedism and even dogmatism. Youth is not always satisfied with the marxist education. Marxism can not be thought from books. We can not learn Marxism we should experience it.

Permanent education, as a basic pre-condition for educating a many-fold, creative personality has not yet, in our system of education come to life. Nor did we create the systematic and the financial pre-conditions for Marxist education. Vocational education and connecting education with production also has not been yet accomplished. After finishing secondary education, young people do not go to work, but they continue to study at advanced schools or universities despite the real needs of associated labour.

Although in this acceleration there are huge intellectual and social reserves hidden, it is not carried out in practice. We have not accomplished to take advantage of this huge intellectual and social force not even in elementary schools, no to speak about universities.

By evocating the thought of K. Marx we have tried to move some important questions of socialist upbringing and education from a dead point in order to reactivate all creative social forces for the further development of the socialist self-managing school.

NEMZETKÖZI SZEMLE

Engler Lajos

EGY JOBB VILÁGÉRT

Az el nem kötelezett országok VII., delhi csúcsertekezlete

Alig fél évvel az el nem kötelezett országok VII. csúcsertekezletének megkezdésére kijelölt időpont előtt még úgy tűnt, hogy a mozgalom ellenségeinek sikerül a lehető legsúlyosabb csapást mérniük az „emberiség lelkiismereteként” nyilvántartott, korunk legnagyobb horderejű politikai megmozdulására: a VI. csúcsertekezleten, Havannában kijelölt vendéglátó, Irak egy végeláthatatlan háborúba bonyolódott a szomszédos, úgyszintén el nem kötelezett Iránnal, a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok mély válságából eredő polarizálódás egyidőben azzal fenyegetett, hogy a Havannában felvetett „természetes szövetségesről” alkotott mondvacsinált dilemma vonalán végérvényesen megoszlik a külső beavatkozásokból eredő és belső ellentétéktől egyébként is szétfeszített mozgalom.

Az erőpolitika tényezői mindent megtettek, hogy erre sor kerüljön, s ezzel elfojtsák a fejlődő országok és népek politikai és gazdasági önállóságra való törekvését. Az idejétmúlt, igazságtalan világgazdasági rendszer törvényszerűségeinek hatására a fejlett és fejlődő országok közötti különbségeket a hatalmasok tudatosan annyira elmélyítették, hogy a végsőkéig legyöngült, a szó szoros értelmében a létminimum legalsó határán tengődő országok „érett gyümölcsként” kellett volna hogy a világ érdekövezetekre osztásának politikáját szorgalmazó nagyhatalmak ölébe hulljanak.

A tömbök közötti viszonyok kiéleződése, a szűnni nem akaró, képtelen méreteket öltött fegyverkezési verseny, az egyre fokozódó gazdasági és politikai feszültség olyan helyzetet teremtett tehát, amely közvetlenül veszélyeztette a világbékét. S hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, a béke vagy háború közötti választás lehetősége nemcsak a meglévő világpolitikai rendszer döntő tényezőinek, hanem a nemzetközi ügyek intézésében illetékes intézményeknek és a világszervezeteknek a kezéből is fokozatosan kicsúszott.

A kilátástalan helyzet világos felismerése arra készítette az el nem kötelezett országok mozgalmának legérettebb tagjait (köztük Jugoszlá-

viát is), hogy a végzetes negatív irányzatok feltartóztatása végett mindent megtegyenek a VII. csúcsertekezlet mielőbbi megtartásáért. A szer-teágazó, szívós diplomáciai tevékenység eredményeként, s nem utolsó-sorban Bagdad józan megítélése alapján, végül is megszületett a döntés, hogy erre 1982 ősze helyett 1983 tavaszán, India fővárosában kerül sor. A határozat megvalósítása nyomán nemcsak az bizonyosodott be, hogy az el nem kötelezett országok szempontjából, de az egész világ érdekeit is szem előtt tartva, ez talán korunk egyik legjelentősebb politikai hatá-rozata volt, s a döntés az egész nemzetközi közösség számára — bele-értve még a tömbpolitika hordozóinak létérdekeit is — rendkívüli fontos-sággal bírt. A háború veszélye ugyanis már annyira közvetlen, a világ-gazdasági helyzet pedig olyan áldatlan volt, hogy a kiútkeresés lehetősé-gét megkönnyebbüléssel fogadták azok is, akik a legfelelősebbek a VII. csúcsertekezlet előtti időszakban előállt áldatlan helyzetért.

A delhi csúcsertekezleten történtek alapján tehát már teljes bizonyos-sággal állítható, hogy az utólagos vendéglátó megválasztása minden te-kintetben jó húzásnak bizonyult. India, e hatalmas, mintegy hétszázmillió lakosú, szabadságszerető ázsiai ország (az utóbbi körülmény sem mel-lékes) nemcsak hogy mind az el nem kötelezettek, mind pedig az egész nemzetközi közösség szemében kellő tekintélynek örvend, nemcsak hogy Mahatma Gandhi és Jawaharlal Nehru hagyományaira épülő politikai jártassággal és tapasztalattal rendelkezik, hanem a szerencsés körülmény folytán, hogy úgyszólván közvetlenül a csúcsertekezlet előtt érték véget Delhiben az Ázsiai sportjátékok, egy ilyen jelentős összefüvetel szerve-zéséhez és kíséréséhez szükséges egyéb adottságokkal is rendelkezett.

Ehhez járult a páratlan erőfeszítés, amellyel az illetékesek igen rövid idő alatt teljesen tisztává, széppé varázsolták Delhi új városrészét. A csúcsertekezlet kísérői meggyőződhetnek arról, hogy erre a változásra, a csúcsertekezlet előkészítő munkálataira Delhi valamennyi lakosa, s a több tízezer tagú szervezési bizottság is igen büszke volt.

A sikeres kimenetel szempontjából elsőrendű fontosságú diplomáciai előkészítő munkát a csúcsertekezlet vendéglátója számos más el nem kötelezett ország segítségével úgyszintén hibátlanul látta el. Ennek ered-ményeként 1983. március 7-étől 11-éig India fővárosában az el nem kötelezett országok minden idők legtömegesebb és legmagasabb szintű értekezletére került sor.

Delhiben a VII. csúcsertekezleten a mozgalom következő teljes jogú tagjai jelentek meg:

Afganisztán, Algéria, Angola, Arab Emírségek, Argentína, Bahama-szigetek, Bahrein, Bangladesh, Barbados, Belize, Benin, Bhután, Bissau-Guinea, Bolívia, Botswana, Burundi, Ciprus, Comore-szigetek, Csád, Dji-bouti, Ecuador, Egyiptom, Elefántcsontpart, Egyenlítői Guinea, Etiópia, Felső-Volta, Gabon, Gambia, Ghana, Grenada, Guinea, Guayana, India, Indonézia, Irán, Irak, Jamaica, Jemeni Arab Köztársaság, Jemeni NDK, Jordánia, Jugoszlávia, Kamerun, Katar, Kenya, Kolumbia, Kongó, Ko-reai NDK, Közép-afrikai Köztársaság, Kuba, Kuvait, Laosz, Lesotho,

Libanon, Libéria, Líbia, Madagaszkár, Malawi, Malaysia, Maldive-szigetek, Mali, Málta, Marokkó, Mauritánia, Mauritius, Mozambik, Nepál, Nicaragua, Niger, Nigéria, Oman, Pakisztán, a PFSZ, Panama, Peru, Ruanda, Sao Tome és Principe, Sierra Leone, Seychelle-szigetek, a SWAPO, Sri Lanka, Suriname, Szaúd-Arábia, Szenegál, Szingapúr, Szíria, Szomália, Szudán, Swaziföld, Tanzánia, Togo, Trinidad és Tobago, Tunézia, Uganda, Vanuatu, Vietnam, Zaire, Zambia, Zimbabwe, Zöldfoki-szigetek. (A felsoroltak között vannak a VII. csúcsertekezleten felvett új tagok is.)

Megfigyelői státusban a következő országok és népfelszabadító mozgalmak képviselői voltak jelen:

Antigua és Barbuda, Brazília, Costa Rica, Dominica, Fülöp-szigetek, Mexikó, Pápua Új-Guinea, Salvador, Venezuela, az ANC, az Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete, az Arab Liga, az Afrikai Egységsszervezet, az Iszlám Konferencia Szervezete, az Azániai Összafrikai Kongresszus, a Puerto Rico-i Szocialista Párt és az Egyesült Nemzetek Szervezete.

Vendég státusában pedig Ausztria, a Dominikai Köztársaság, Finnország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, a Vatikán, valamint tizenhat különböző nemzetközi szervezet képviselői jelentek meg.

A csúcsertekezlet közvetlen előkészületei

A csúcsertekezlet közvetlen előkészületei március 1-jén, a szakértői és nagyköveti szintű tárgyalásokkal kezdődtek. Ez a fórum, melynek munkája kevésbé látványos, de annál jelentősebb, hivatalosan két napig ülésezett, valójában pedig a külügyminiszteri és az állam-, illetve kormányfői értekezlettel párhuzamosan a csúcsertekezlet egész folyamata alatt — különböző szak- és alkalmi bizottságokban, munkacsoportokban — tevékenykedett. Elsődleges feladata már hagyományosan a miniszteri értekezlet napirendjének megállapítása és a vendéglátó által benyújtott záróokmány-tervezet megvitatása, az ezzel kapcsolatos álláspontok összehangolása, de hatásköre minden egyéb vitás kérdés tisztázására is kiterjedt. A zárt ajtók mögött megtartott üléseken maradéktalanul kifejezésre jut a mozgalom valamennyi országának álláspontja, úgyhogy ennek a szakértői bizottságnak a munkája valahányszor rávilágít a mozgalomban uralkodó helyzetre és erőviszonyokra, s így előrevetíti a csúcsertekezlet kimenetelét.

Ebből a szemszögből szemlélve a delhi csúcsertekezlet szakértői szintű tanácskozása világosan utalt a vendéglátó alapos előkészítő munkájából, s a súlyos világpolitikai helyzet egyértelmű felismeréséből eredő általános törekvésre, hogy a mozgalom ezúttal — a havannai csúcsertekezlettel eltérően — ne magával a mozgalommal, az azon belül felmerülő problémákkal, hanem elsősorban az el nem kötelezett és fejlődő országokat

egyformán sújtó, átlényegítésre érett világpolitikai és -gazdasági rendszer visszasságaiából eredő égető problémákkal, ezek konkrét megoldási lehetőségeivel foglalkozzon.

A fent említett okokból még a legviharosabb szakértői ülések is mindvégig a megoldáskeresés légkörében folytak, s még a szöges ellentétek tisztázása sem járt szükségtelen, bonyolult szópárbajjal. Ebben is jelentős szerep jutott a vendéglátónak: az India által beterjesztett záródokumentum-tervezetet kezdettől fogva csaknem valamennyi ország képviselői meglelégedéssel fogadták. Jugoszlávia például úgy ítélte meg, hogy a dokumentumtervezet nemcsak jó alapot nyújt egy megfelelő záróokmány kidolgozására, hanem egyúttal megadta a konszenzushoz szükséges kellő alapot is. A több mint tíznapos munka során ez egyébként be is bizonyosodott: az indiai javaslat ugyan számos változáson ment át — szövege végül jelentősen ki is bővült —, de alapvető elvi hozzáállásait senki sem kérdőjelezte meg. Természetesen elkerülhetetlen velejáróként ezúttal is olykor előtérbe kerültek az egyes országok adott belpolitikai és geostratégiai helyzetéből eredő egyéni problémák, ami teljesen érthető, de jellemző, hogy még ilyen esetekben is a felszólalók és vitázók igyekeztek tiszteletben tartani a kialakult konstruktív légkört, s így mindvégig azok az általános problémák domináltak a munkacsoportok napirendjén, amelyek az egész mozgalmat, illetve az egész emberiséget érintik.

Mindez azonban nem zárta ki a mozgalmac berkeiben dúló ellentétek, sőt háború megoldására, illetve megfékezésére irányuló törekvéseket. Így már a közvetlen előkészületek első ülésétől kezdve világos volt, hogy az úgynevezett „belső problémák” közül a csúcsértekezleten legtöbb szó az iraki—iráni háború befejezésének lehetőségéről, a VIII. csúcsértekezlet vendéglátójának kijelöléséről és Kambodzsa képviselőjének a megállapításáról fog esni, míg a Havannában domináló „természetes szövetséges”, illetve „természetes ellenség” mondvacsinált dilemmája körüli huzavona ezúttal teljesen elmaradt.

Az említett kulcskérdésekkel kapcsolatban is úgyszólván azonnal ki-kristályosodott a helyzet: míg Kuba fővárosában (a vendéglátó által) kierőszakolt „konszenzus” eredményeként maradt üresen Kambodzsa széke, Delhiben a Szihanuk herceg és a Demokratikus Kambodzsa képviselői jogát támogató túlnyomó többség józan megítélése folytán maradt meg az előző csúcsértekezleten hozott „üres szék” képlete. A mozgalom alapelveiért síkraszálló országok — ugyanis — köztük Jugoszlávia, bár maradéktalanul támogatták a Demokratikus Kambodzsa képviselőinek jogát, hogy részt vegyenek az értekezleten — szem előtt tartva a tényt, hogy a konszenzusra épülő mozgalomban ezúttal sem lehetne az értekezlet kimenetelének veszélyeztetése nélkül a kérdésben egyöntetű megállapodásra jutni, magukévvá tették a már meglevő határozatot, világosan kifejtve, hogy továbbra is Szihanuk herceg képviselői jogát tartják egyedül legálisnak, amint azt az Egyesült Nemzetek Szervezete is megállapította. Ezzel ugyan nem sikerült teljes egészében helyrehozni a VI. csúcsértekezlet egyik igazságtalanságát, de Szihanukék

lényegében erkölcsi elégtételt kaptak, az értekezlet pedig mentesült egy végeláthatatlan vitától.

Az irak—iráni háború tekintetében a csúcsértekezlet kezdete előtt még a beavatottak is „sokat ígérő pozitív változást” vártak. Abból a feltevésből kiindulva, hogy az értelmetlen háború a végsőkig legyöngítette mindkét országot, s napról napra egyre jobban kimeríti azok gazdaságát, a derűlátók vérmes reményeket fűztek ahhoz, hogy a csúcsértekezletnek sikerül a hadban álló feleket jobb belátásra bírnia, annál is inkább, mert az előkészületek során Bagdad többszörösen megismételte készségét, hogy véget vessen a háborúnak, s jószándékáról azáltal is tanúságot tett, hogy a csúcsértekezlet sikerének érdekében önként lemondott a VII. csúcsértekezlet vendéglátójának szerepéről, annak ellenére, hogy már csaknem minden költséges előkészületet megtett a summit megtartása érdekében. Csakhamar bebizonyosodott azonban, hogy a béke helyreállításának eredménye alaptalan: Teherán egy olyan, előre megszervezett, bőséges, kiváló minőségű, kiadósan illusztrált nyomtatott anyaggal támogatott propagandahadjáratot folytatott Delhiben a csúcsértekezlet első napjától kezdve, amely ékesen bizonyította, hogy képviselői nem békülékeny szándékával érkeztek India fővárosába. Bagdad erre szemlátomást nem volt kellőképpen felkészülve, s ezzel voltaképpen már eleve hiábavalóvá vált minden békéltetési igyekezet, amelyekben egyébként a kedvezőtlen kilátások ellenére mindvégig mégsem volt hiány.

Az el nem kötelezett országok következő csúcsértekezlete színhelyének kijelölése, illetve a VII. summit vendéglátójának megállapítása közvetlenül kötődik az előbbi problémához: Irak ugyanis azzal mondott le — hosszadalmas rábeszélés után, a kényszerhelyzetből kiindulva, de mégis önként — a VII. csúcsértekezlet vendéglátójának szerepéről, hogy a következőre, az el nem kötelezett országok New York-i külügyminiszteri értekezletének ígéretéből kifolyólag, feltétlenül Bagdadban kerüljön sor. Irán kezdettől fogva nemcsak, hogy elvitatta Iraknak ezt a jogát, hanem számos vélemény szerint ez a kérdés volt egyik oka annak, hogy Teherán mindvégig állhatatosan visszautasított minden békülésre irányuló javaslatot és igyekezetet.

A külügyminiszterek hozzájárulása

Igy aztán az úgynevezett politikai problémakörnek ezek a legkényesebb kérdései, még néhány kevésbé vitatott témával együtt a március 3-án megkezdődött külügyminiszteri szintű tanácskozás asztalára kerültek. A mozgalom csúcsértekezletének hagyománya szerint, a diplomáciai főnökök gyülekezete egyúttal az az utolsó „szűrő”, amelyen már világosan körvonalazódik az el nem kötelezett országok legrangosabb szintű tanácskozásának a kimenetele. Amiben a külügyminisztereknek nem sikerült közös nevezőre jutniuk, az már a csúcsértekezlet végéig nyílt kérdés marad. Természetesen a külügyminiszteri értekezlet is — bár

hivatalosan két-három napig tart —, szükség szerint, a csúcsertekezlet végéig ülésezik, s bármikor összehívható teljes összetételben, vagy néhány ország képviselőjéből összeállított, egy-egy probléma megoldására megalakított különbizottságként.

Ezúttal az általános légkörnek megfelelően a külügyminiszterek összejövetelét is teljes egészében a megoldáskeresés szelleme hatotta át. Ezzel magyarázható például, hogy végül a diplomáciai főnökök szintjén lezárult a Kambodzsa képviseletének kérdése. A konszenzussal hozott határozat a havannai döntést, az „üres szék” képletét fogadta el, ezúttal azonban, mint már említettük, egészen más megfontolásból, mint Kuba fővárosában: a felszólalók nagy többsége ezen a szinten is Szihanuk és a Demokratikus Kambodzsa kormányának képviseleti jogáért szállt síkra, de végül mégis úgy döntött, hogy az abszolút konszenzus hiányában ezzel a kompromisszumos megoldással gátolja meg, hogy egy kérdés körül a végeláthatatlan viták ingoványában elsüllyedjenek a csúcsertekezlet közérdekű problémái. Ezzel az állam-, illetve kormányfők értekezlete végérvényesen mentesült egy olyan problémától, amely körül Havannában majdnem végzetesen megoszlott nemcsak a VI. csúcsertekezlet, hanem az egész mozgalom is.

Az építő jellegű légkör kihatott továbbá az egyébként sok vitát és nézeteltérést okozó protokoláris kérdések megoldására is. Így például nemcsak a csúcsertekezlet napirendjének elfogadása történt meg zökkenésmentesen, hanem a mozgalom leendő koordinációs bizottságának összetétele körüli huzavona is kedvezően oldódott meg: a jövőben a mozgalomnak nyílt koordinációs bizottsága lesz, melynek tagja lehet minden ország képviselője, amennyiben záros határidőn belül bejelenti ez irányú igényét, de ettől függetlenül, a korábbi gyakorlatnak megfelelően, bármely tagország részt vehet a két csúcsertekezlet közötti időszak legjelentősebb gyűlékezetének munkájában.

A külügyminiszteri szintű értekezlet befejeztével lényegében már a csúcsertekezlet záróokmányának legnagyobb része is véglegesen megszövegeződött. Ezen a szinten is megállapítást nyert a politikai és gazdasági problémák szerves együvé tartozása, s a tény, hogy a világbéke kérdése szorosan összefügg a súlyos világgazdasági helyzet problémáival, a meglevő igazságtalan gazdasági rendszer gyökeres megreformálásának kérdésével. „A fejlett és a fejlődő országok közötti szakadék elmélyülése valamennyi politikai válság melegágya, amely veszélyezteti a világ békéjét és biztonságát” — olvashatjuk többek között az értekezlet záróokmányának szövegében, s ezt a megállapítást a csúcsertekezlet közvetlen előkészületeinek egyetlen szintjén sem vonta senki kétségbe.

A csúcsertekezlet

Az állam-, illetve kormányfői értekezlet március 7-én egy protokoláris furcsasággal kezdődött: Fidel Castro kubai elnök, a VI. csúcsertekezlet vendéglátójának nevében, s a mozgalom két ülészaka közötti

koordinátor tisztségében a hagyományoknak megfelelően megnyitotta a VII. csúcsertekezletet, de a szokásoktól eltérően még a délutáni ülészen is elnökölt, ami némi zavart keltett az értekezlet napirendjében is. Az ünnepélyes megnyitás napja azonban mégsem erről, hanem Fidel Castrónak a koordinátor két csúcsertekezlet közötti munkásságát ismertető beszámolójáról maradt emlékezetes: a két óra és 36 percig tartó — minden idők leghosszabb — beszámolójában a kubai elnök lényegében ismételt az azokért az elvekért szállt síkra, amelyeknek tarthatatlanságára már a havannai csúcsertekezlet is világosan rámutatott, s ami a két értekezlet közötti időszakban világosan be is bizonyosodott: a mozgalomnak nincsenek „természetes szövetségesei” és „természetes ellenségei” a nagyhatalmak között, mert az el nem kötelezettek, a mozgalom alapelveiből kiindulva, a nagyhatalmak minden egyes cselekedetét az alapelvek és az Egyesült Nemzetek Szervezetének okmányai és határozatai szemszögéből ítélik meg, s ezek után támogatják, illetve ítélik azokat el.

A csúcsertekezlet több mint 80 felszólalójának túlnyomó többsége egyenesen és egyértelműen emellett foglalt állást. Ezzel magyarázható, hogy a felszólalók nagy része felidézte a mozgalom múltját, kezdetét, és megemlékezett Tito, Nehru, Nasszer és a többi megalapító történelmi jelentőségű érdemeiről. A VII. csúcsertekezlet jellegzetességeit keresve kétségkívül megállapítható, hogy ezúttal a mozgalom nagyjainak felidézése és az alapelvekhez való ragaszkodás hangoztatása volt a legkiemelkedőbb. A másik jellegzetesség a világgazdasági problémák egyértelmű előtérbe helyezése volt. A szó szoros értelmében egyetlen felszólaló sem mulasztotta el, hogy rávilágítson az egész világot érintő, de elsősorban a fejlődő országokat sújtó visszas világgazdasági helyzetre, s annak a világpolitikai válságokkal való szerves összefüggésére. Ha annak idején a csúcsertekezlet záróokmányában abból a megfontolásból kellett a politikai és a gazdasági kérdéseket elválasztani, hogy rámutassanak a valahányszor háttérbe szoruló gazdasági problémák fontosságára, akkor ezúttal a gazdasági problémák súlya egyértelműen „visszahelyezte” a világgazdasági rendszer megreformálásának szükségét a legsúlyosabb politikai kérdések közé. Azzal, hogy a mozgalom Delhiben nem maradt meg a felszólítások és elméleti eszmefuttatások szintjén, hanem azonnali konkrét lépések foganatosítását is javasolta, ez a csúcsertekezlet jelentős előrelépést tett az előbbiekhöz viszonyítva, s a javaslatok valóra váltásáért a mozgalom már a csúcsertekezlet óta elrett rövid időszakban is rendületlenül sikraszáll.

A VII. csúcsertekezlet legjelentősebb mozzanata tehát az, hogy a VI. csúcsertekezletet, s az azt követő időszak gyakorlatát túlhaladva a mozgalomnak sikerült kilépnie a saját magával való foglalkozás — rákényszerített — búvőköréből. Úgy is mondhatnánk, hogy ha Havannában az alapelvekért vívott ádáz szócsaták során volt egy kis előrevívő munka is, akkor a delhi csúcsertekezlet legfőbb jellegzetessége, hogy az alapelvekre épülő, előremutató, építő jellegű munkába olykor egy kis

vita is vegyült, de a mozgalom alapelveit ezúttal lényegében senki sem kérdőjelezte, nem is kérdőjelezhette meg. S ezt minden bizonnyal a jövőben sem teheti senki anélkül, hogy a mozgalom szemében súlyosan ne kompromittálná szándékát.

A záródokumentum

Ilyen légkörben a várakozásnak, a vendéglátónak és a túlnyomó többség óhajának megfelelően egy valóban építő jellegű záróokmány született. Politikai részében a dokumentum leszögezi, hogy a VII. csúcsertekezlet résztvevői ismételten megerősítették a mozgalom alapelveit, s ezek közül is elsősorban a mások bel- és külügyeibe való be nem avatkozás, az önállóság és a szuverenitás elve tiszteletben tartásának fontosságát s megállapítja, hogy ezeknek az alapelveknek a megszegése bármely ország részéről és bármilyen körülmények között történjen is, teljesen elfogadhatatlan. Az okmány többek között rámutat arra, hogy „a nemzetközi viszonyok olyan szakaszba jutottak, amelyben a világ valamennyi országa szempontjából létfontosságúkérdésekről való döntéshozatal nem lehet az országok kis csoportjainak kiváltsága, bármilyen hatalommal rendelkezzenek is”.

Megállapítva, hogy a világbéke és a nemzetközi biztonság csakis az általános és teljes leszerelés révén érhető el, a VII. csúcsertekezlet résztvevői felszólítják az atomhatalmakat, hogy tegyenek sürgős lépéseket az atomfegyverkezési verseny megfékezésére, majd a dokumentum külön kitér korunk legégetőbb válságaira, síkraszállva azoknak az igazságos, a népek jogait szem előtt tartó megoldásáért.

A záróokmány gazdasági része, mint már említettük, megállapítja, hogy „a nemzetközi gazdasági kapcsolatok válsága, a fejlett és fejlődő országok között egyre mélyülő szakadék, rendkívül súlyos problémákat szül, miáltal az általános bizonytalanság melegágya és veszélyezteti a világ békéjét és biztonságát”. Az egész világot érintő válság természetesen elsősorban a fejlődő országokat sújtja, s ezért „a mostani világgazdasági válság megoldásának érdekében, az állam-, illetve kormányfők rámutatnak annak szükségére, hogy egyidejűleg kell intézkedéseket foganatosítani a világgazdaság fellendítésére, felélénkítésére és a mostani nemzetközi gazdasági kapcsolatok átalakítására”, ami más szóval azt jelenti, hogy az új világgazdasági rendszer kialakítására irányuló erőfeszítésekkel párhuzamosan hatékony, sürgős intézkedéseket is kell tenni a fejlődő országok gazdaságának fellendítése érdekében. Ez magában foglalja a fejlődő országok egymás közötti gazdasági kapcsolatainak, a saját erőkre való támaszkodás elvének a nagyobb fokú valóra váltását is.

Az első jelentős alkalom, hogy a nemzetközi közösség átfogóan megvitassa a világgazdasági helyzetet, az UNCTAD júniusban, Belgrádban sorra kerülő VI. értekezlete lesz, amelytől az el nem kötelezett országok

joggal elvárják, hogy a közismert szólamokon túlmenően végre beindítsa a világgazdaság újjászervezésére és fejlődésére vonatkozó átfogó akció-programot.

Egyébként a globális tárgyalások eddigi kudarcáért az el nem kötelezettek „egy meghatározott számú iparilag fejlett” országot tesznek felelőssé, azok közül is „főleg egy nagy ipari országot”, mely elutasította, hogy kedvező választ adjon azokra az építő jellegű javaslatokra, amelyeket a 77-es csoport 1982 júliusában terjesztett be.

A delhi csúcsertekezletre jellemző újdonságnak számít, hogy a záróokmány az általános jellegű és hosszú távú intézkedések szükségének feltérképezése mellett a gyors intézkedések programját is meghozta. A program azokat a konkrét azonnali intézkedéseket tartalmazza, amelyeket a fejlődő országok számára létfontosságú területeken kell megtenni, s mindenekelőtt az igazságtalan és elavult nemzetközi pénzügyi és valutarendszer megreformálásának szükségét helyezi előtérbe. Ezenkívül intézkedéseket irányoz elő az élelmiszer-termeléssel, a Világbanknak az energiaforrások fejlesztését támogató segítségével, a Nemzetközi Valuta Alapnak a fejlődő országok fizetési mérlegének kiegyensúlyozását szolgáló támogatásával, a nemzetközi kereskedelemmel és a nyersanyaggal kapcsolatban.

A VII. csúcsertekezlet külön okmányként fogadta el az el nem kötelezett és fejlődő országok kölcsönös együttműködésének programját, bár meg kell említeni, hogy egyes — elsősorban kőolajtermelő-országok a kőolaj árának jelenlegi csökkenésére hivatkozva erélyesen elutasították egy külön pénzügyi intézménynek (az el nem kötelezett országok bankja) az alapítási gondolatát, amiről Delhiben sok szó esett.

Mindent egybevetve, a csúcsertekezlet záróokmánya nemcsak az el nem kötelezettek mozgalmának legjobb hagyományaira épül, s ilyen értelemben az alapelvekre való támaszkodás folyamatának továbblépését jelenti, hanem a két csúcsertekezlet közötti viszonylagos válság végleges áthidalásával kedvező alapot nyújt a mozgalom szerteágazó világpolitikai és gazdasági tevékenységének fellendítéséhez.

Ez vonatkozik teljes egészében a VII. csúcsertekezlet egyéb különdokumentumaira is.

Jugoszlávia a VII. csúcsertekezleten

Közismert, hogy a csúcsertekezlet bonyolult előkészületeinek során hazánk rendkívül élénk diplomáciai tevékenységet fejtett ki. Ezt az áldatlan világpolitikai helyzeten kívül az a tény is szükségessé tette, hogy a nemzetközi politikai élet általános pangása közepette a mozgalomnak is egy újabb lendületre volt szüksége. S hogy ezt az ösztönzést meg is kapta, ahhoz kétségkívül Jugoszlávia is jelentősen hozzájárult. Jóllehet ez volt az első csúcsertekezlet, amelyre küldöttségünk Tito óriási személyes tekintélyét és hozzájárulását nélkülözve érkezett, de csakhamar ki-

tűnt, hogy Jugoszlávia helye a mozgalomban továbbra is titói maradt. Elsősorban azért, mert a mozgalomhoz való viszonyulása változatlanul elvszerű, s ebben — amint az Petar Stambolićnak, a JSZSZK Elnöksége elnökének és küldöttségünk vezetőjének felszólalásából világosan kitűnik — továbbra sem ismerünk megalkuvást. Ezenkívül azért is, mert küldöttségünk valamennyi tagjának a munkacsoportokban és a rajtuk kívül kifejtett tevékenysége mindvégig elvszerű volt, olyan amelyet Jugoszláviától az egész mozgalom s a csúcsértekezlet vendéglátója is elvárt. Említésre méltó például, hogy a VIII. csúcsértekezlet vendéglátójának rendkívül kényes és bonyolult kérdése körüli megoldáskeresésben a megmentő képlet megfogalmazása is lényegében küldöttségünk érdeme.

Az ilyen jelentős összejövetelnek szerves része az a tevékenység is, amely a nyilvánosság számára — legalábbis tartalmát illetően — jobbra ismeretlen marad; az állam-, illetve kormányfők és egyéb rangos diplomáciai tisztségviselők négy vagy több szem közötti találkozásai. Delhiben, az ezúttal immár százegy tagúra növekedett mozgalom körében ezen a téren is olyan redkívüli aktivitás bonyolódott le, hogy annak pozitív következményei kétségkívül máris kihatottak a mozgalom sorában levő ellentétek, de a világ egyes problémáival kapcsolatos megoldáskeresés folyamatainak pozitív alakulására.

Küldöttségünk ezen a téren is, ezúttal is, egyike volt a legaktívabbaknak.

Miroslav Višnjić

EGYIPTOM SZADAT UTÁN

AZ „ATYÁK” ÉS AZ ENGEDETLEN „GYEREKEK”

A nemzet „atyjának” halála után magukra maradtak az engedetlen gyermekek, akiket nem tudott lecsillapítani Szadat utódja, a mostani rais Mohamed Hosszni Mubarak.

Kairóban tiz-egynéhány méterre attól a helytől, ahol 1981. október 6-án a merénylő golyóitól úgyszólván szitává löve rogyott össze Anvar el Szadat, most egy aranybetűs fekete márvány síremlék áll:

„A könyörületes Allah nevében ne azt nézzétek, amiért meghaltam, hanem amiért éltem, mint ahogy él a mindenható is.

Mohamed Anvar el Szadat elnök, hívő.

Meghalt 1981. október 6-án. A háború és a béke hőse. A békéért küzdve esett el.”

A síremlék ma már inkább csak idegenforgalmi látványosság, a néhai erős kezű elnökre pedig csupán a Szadat nevet viselő kairói főtér emlékeztet. Szadat elnök hihetetlenül óvatos és bizalmatlan volt, annyira, hogy még alvás közben is a keze ügyében tartotta revolverét. Mégis olyan banálisan halt meg, hogy az egész esemény, még a szemtanúknak is szinte hihetetlennek tűnik. Szadat a merénylők, katonák áldozata lett, akiket gyakran nevezett fiainak és akikről azt mondotta, hogy „azért kötöttem békét Izraellel, hogy fiaim ne hulljanak el a csatatéren”.

Utána a történelem — amely néha hálátlan tanítómestere az életnek — csak azt jegyzi föl, hogy Szadat ennek a békének az első áldozataként esett el, illetve azon engedetlen gyerekeinek az áldozata lett, akik a harcias iszlámban kerestek vigaszt egy nyomorúságos béke miatt. És persze az ihletet, hogy megöljék „atyjukat”. Kissé megható emlék, de úgyszólván érintetlen örökség, ami Egyiptomnak maradt Anvar el Szadat után.

És amíg több mint negyed évszázaddal a Szezei-csatorna államosítása után is árulják Gamal Abdel Nasszernak az államosítás bejelentése kapcsán mondott beszédének magnetofonszalagjait, úgy látszik, hogy egyetlenegy egyiptominak sem jutott eszébe szalagra venni azt a beszédet,

amelyet Anvar el Szadat mondott 1977. november 20-án a jeruzsálemi knesszetben. Mind a két beszédnek nagy visszhangja volt, ám a néhai Nasszer elnök rendelkezett valamivel, ami államférfivá, hőssé és eszményképpé emelte. Ezzel szemben Szadatért, akit annyira értékelték és dicsérték Nyugaton, nemigen lelkesedtek az egyiptomiak. Így aztán halála után csak meggyorsította a vele kapcsolatos érzelmek kihülését. Hadilábon állt a számokkal és nem szerette a durva gazdasági tényeket. Sokkal többet törődött Egyiptommal a világban elfoglalt helyével és szerepével. Ismerői emlékeznek, hogy mennyire szerette a stratégiát és a merész sakkhúzásokat. Közben a nemzet számtalan problémával küzdött, amelyek megoldását a vallás is akadályozza, s ehhez egy gyakorlatias, nem pedig látnokori vezetőre lett volna szükség.

Nemrégiben Kairóban, ki tudja immár hányadszor, Szadatról és örökségéről beszélgettem egyiptomi barátaimmal. Egyetértettünk abban, hogy békeprogramja nem vezetett népszerűségének csökkenéséhez, de valószínűleg egyik oka volt meggyilkolásának. Szövetségesek után kutatva és a kommunisták ellen küzdve Szadat hibát követett el, amikor fölbátorította a Muzulmán Testvéreket, a fanatikus mohamedánokat. Nem vitás, hogy ezek segítettek neki az Egyiptomi KP szerepének csökkentésében, de amikor szabad kezet kaptak, senki sem tudta őket megfékezni. Végül már azt követelték, hogy szakítson meg minden kapcsolatot a „sátáni” Nyugattal, holott Szadat ennek éppen az ellenkezőjére törekedett. Khomeini példáját követve mohamedán államot akartak, közben ez az elképzelés idegen volt attól, ahogy Szadat látta és értelmezte az iszlámot. Gyűlölték az Izraellel kötött békét. Ezért a hibáért Szadat életével fizetett. És ami még fontosabb: hosszabb távra nézve ez a hiba esetleg megszabhatja az egyiptomi társadalom jövőbeli formáját és fejlődési irányát is.

Egyiptomban sokakat aggaszt az előretörő fanatizmus, pontosabban a harcias iszlám, és ez az aggodalom nem alaptalan. Íme mit mondott erről dr. Butrosz Gali külügyi államminiszter:

„Szerintem sorsdöntő volt az iraki nukleáris reaktor izraeli lebombázása (közvetlenül az 1981 nyarán tartott Szadat—Begin találkozó után, amikor Begin a békére esküdött és mindenfajta segítséget megígért Szadatnak, s tette ezt olyan meggyőzően, hogy még a jelenlévő újságírók, köztük e sorok írója is, szinte elhitték neki). Úgy tűnt, hogy Szadat csak eszköz volt Izrael kezében, s a fanatikusok úgy vélték, hogy a nép helyeselné Szadat meggyilkolását. Most, amikor az egyiptomiak nem tudják, merre forduljanak, Hosszni Mubarak a reménysugarat jelenti. Nem szokott dühbe gurulni, mint Nasszer, nem mesterkedik, mint Szadat, gyakorlatias, szerény, és úgy látszik, becsületes. Megígérte, hogy tiszteletben tartja a Camp David-i megállapodást, és ezt be is tartja. Volt azonban annyira reális, hogy ennél sokkal többet ne ígérjen...”

„Az ön véleménye szerint mi változott Egyiptomban?” — kérdezik az egyiptomiak a vendéget, de sohasem teszik hozzá, hogy „Szadat meggyilkolása óta”, mert ezt mindenki igyekszik elfelejteni, részben óva-

tosságból, részben közönyből, hiszen ezek az igen emotív emberek szó nélkül nézték a tévén, hogyan ölik meg a „háború és béke hőst”, és most erről az eseményről úgy beszélnek, mintha azóta már néhány évszázad múlt volna el. A Kairóban élő idegenek között már régóta divatos „deszadatizálásról” beszélni, habár ennek kevés tényleges jele van. Talán még a legtalálhatóbb választ Mohamed Hasszanein Hejkal (Nasszer egykori tájékoztatási minisztere, akit az októberi merénylet előtt a Szadat politikai és vallási ellenfeleivel való leszámolója idején letartóztattak, majd utána Mubarak rendeletére szabadon engedtek, adta: „Mubarak kormánya inkább a hangsúlyon változtat, mint a politikán. Akár egyetértettünk vele, akár sem, Nasszer bizonyos politikát teremtett: el nem kötelezettséget, az új társadalmi rendszer felkutatását, agrárreformot stb. Ezért lehetett „denasszerizálás”, amit meg is csináltak. (Szadatnak a „hatalmi központokkal” való 1971. májusi leszámolója után — a szerző megjegyzése.) Szadat sajtóságot folytatott. A békekezdeményezés az amerikai kommentátoroktól származott... Mubarak sokkal óvatosabb, mint elődje volt, aki szerette a világszínpadot és élvezte, ha tapsoltak neki...”

Ez a válasz magában foglalja a megállapítást is: Mubarak a hazai kérdések felé fordult, főként a biztonságiak és a gazdaságiak felé, mivel az utóbbi meghatározza az előbbit is. Kétségtelen, hogy a rendszer igazi ellenségei Szadat gyilkosai, az iszlám fanatikusok, nem pedig a tehetetlen baloldaliak, akiket az új rais (elnök) olyan okosan szabadon engedett, hiszen azok csak a Szadat által folytatott „nyitott kapuk” politikából származó szemmel látható egyenlőtlenségből kaptak bátorítást. Ebből következik azután, hogy — Mubarak rais továbbra is két fronton harcol — a muzulmán fanatikusok állandó elégedetlensége ellen, amely már-már fenyegetéssé fajul, és az állandóan csökkenő életszínvonal miatti elégedetlenség ellen.

Az egyiptomi helyzet elemzői úgy vélik, hogy ezekkel a problémákkal birkózva Mubarak sokat veszített abból a rokonszenvből, amelyet akkor élvezett, amikor Szadat helyére került. Akkor Mubarakot, az egyiptomi légierő egykori parancsnokát, úgy ünnepelték, mint sokat ígérő utódot, aki megérti az egyszerű embereket és kész javítani életszínvonalukon. Ahogy azonban múlik az idő, ez a megbecsülés és lelkesedés gyengül, s ugyanakkor fokozódik a kétely és bizalmatlanság. Ma már Kairó utcáin éppúgy élcelődnek Mubarak rovására, mint annak idején elődjének rovására, bírálják passzivitását. Mivel a sajtót szigorúan ellenőrzik, a vicc a hatalom nyilvános bírálatának egyik formája. Az egyik legfrissebb vicc a következő: „A mennyország kapujában Szadat teát iszogat, kedvenc pipájából pöfékel és a hallgatónak azzal dicsekszik, hogy életében mennyi jót cselekedett a földön. A hallgatók kételkedve figyelik, mire Szadat azt mondja: — Ha nem hisztek nekem, várjatok egy kicsit, nemsokára Hosszni is ideérkezik és majd igazol engem.”

Mubarak annak idején kijelentette, hogy elsődleges célja a gazdasági

helyzet javítása. Amíg Nasszer a nagy E yiptomról álmodott, Szadat a békéről, Mubarak azon munkálkozik, hogy leküzdjék az országot sújtó nagy szegénységet. Többször mondta, hogy Egyiptom csak úgy szabadul meg ettől a csapástól, ha nagyobb áldozatot hoz s fegyelmezettebb lesz. Időközben az új rais igyekezett módosítani elődje „nyitott kapuk” elnevezésű behozatali politikáján, a közszükségleti cikkek behozatalának költségeit a kapitális és beruházási javakra igyekszik áthárítani. Politikájának egyik célja enyhíteni a tömeges amiatti elégedetlenségét, hogy a gazdagok mind több luxuscikket vásárolnak. Ennek következménye, hogy sok behozatali áruból hiánycikk lett, pedig közülük egyesek létfontosságúak. Az egyiptomiak ugyanis órák hosszat állnak sorban a „gamajamák”, a maximált árú áruló népi üzletek előtt, amelyek az állam által évente több mint 2 milliárd egyiptomi fonttal dotált árucikkeket árulják kenyérért és egyéb élelmi cikkért, habár ugyanezt az árucikket szabad, tehát jóval olcsóbb áron rögtön megvehetik a szomszédos üzletben. Hasonló sorokban váraognak a legnépszerűbb hazai cigarettáért, a Kleopátráért is. Az elégedetlenséget növeli a kommunális szolgáltatások rosszabbodása is. A villanyárammal és vízzel való ellátás rendszertelen, az pedig már közismert, hogy a kairói telefonok milyen rosszak.

Az iszlám fanatikusok elleni harc frontján csak ideiglenes a fegyverszünet. A sok száz, sőt sok ezer mohamedán fanatikus még mindig a bírósági tárgyalására vár és Mohamad Alinak, a Faruk dinasztia megalapítójának világhírű mecsetje még mindig zárva van a turisták előtt. Ezt a mecsetet ugyanis Szadat meggyilkolá után börtönné alakították át, mert egy ősi erőd veszi körül, amelynek pincéiben és folyosóin sok ezer embert tartanak fogva. A fegyencek száma állandóan gyarapodik, szakadatlan érkeznek a rendszer újonnan letartóztatott ellenfelei. Nemrégiben például egy nagyobb csoportot ítétek szabadságvesztésre, mert állítólag be akartak hatolni a börtönbe, hogy kiszabadítsák elvtársaikat. Egy másik csoportot — egyes források szerint mintegy ezer embert — tavaly börtönöztek be, Mubarak belgrádi és bukaresti látogatásának idején, azzal a váddal, hogy a rendszer megönzésére készültek.

Ilyen helyzetben nem csoda, hogy Hasszán Abu Pasa belügyminiszter úgy döntött, hogy még egy évre meghosszabbítja a rendkívüli állapotot, amely szerint mindenkit sokkal egyszerűbb eljárással le lehet tartóztatni és a bírósági tárgyalás szinte korlátlan ideig elodázható. Ezt indokolva a parlamentben Abu Pasa kijelentette, hogy „azért van erre szükség, mert egy idegen hatalom irányítja, pénzei és szervezi a terrorizmust Egyiptomban”. Magyarázata azonban csak részben helytálló, hiszen a probléma sokkal nagyobb horderejű és veszélyesebb. Ennek megértéséhez ismét vissza kell pillantanunk 1981. október 6-ára, amikor Szadat teljes egészében elszigetelődött, és akkor ölték meg, amikor az 1973. október 6-án aratott „saját” győzelmet ünnepelte. A gyilkosokat azonban csak az egyiptomiak elégedetlensége vezérelte.

A gyilkosok nem „a fellahok fiai, akik elégedetlenek a Szadat által

rájuk kényszerített nyomorral”, ahogyan annak idején a líbiai rádió állította. Halid el Iszlambuli tüzérhadnagy, aki a merénylők négyes csoportját irányította, 1957-ben született olyan gazdag paraszti családból, amelyre lesújtott Nasszer agrárreformja. Apja egy cukorgyár jogi tanácsosa volt. Mohamed Husszein Abasz, aki egy szovjet gyártmányú teherautó motorházáról, és egy szovjet gyártmányú Kalasnyikovból a gyilkos lövést Szadatra leadta, nyakát találta el, hiszen annál lejjebb páncélinget viselt. Abasz 1975-ben a hadsereg lövészbecsese, majd később tartalékos tiszt volt. A két másik merénylő közül az egyik könyv-árus, a másik pedig diák volt.

A számos misztérium egyike Szadat meggyilkolása körül az, hogy hogyan történhetett meg, hogy a négy merénylő közül csak egy sebesült meg, s az is az amerikai nagykövetség testőrének golyójától, míg a Szadatot körülvevő számtalan „gorilla” csak az ártatlan és riadt katonák legyilkolásában és a Szadatot fényképező újságírók szétzavarásában tűnt ki. A támadók sortüze alig 30 másodpercig tartott, de ez elegendő volt ahhoz, hogy harminc-egynéhány embert öljenek vagy sebesítsenek meg a díszemléken. Mubarak alelnök és Abu Gazal tábornok, honvédelmi miniszter azonban csak kisebb sérülést szenvedett. Ma már tudjuk, hogy a Washingtonból alig egy napja hazaérkezett Mubarak is páncélingben volt. A vizsgálat gyorsan kiderítette, hogy legalább hat személy közvetlenül részt vett a gyilkosságban. Közülük ötöt letartóztattak, köztük Abud el Zomur ezredest, a Mohabarat (Katonai Kémszolgálat) egyik magas rangú tisztségviselőjét, a merénylet valószínű kezdeményezőjét. Az ezredes harmincöt évvel ezelőtt született egy olyan Kairó környéki családban, amelynek tagjai közül egy tábornok életét adta az 1973. évi háborúban, egy másik tagját pedig Szadat nevezte ki szenátornak. Második felesége szerint a főmerénylő „mindig vidám, őszinte ember volt, akivel gyakran jártam színházba és moziba, és aki nővéreinek is megengedte a színházba és moziba járást. Aztán egyszer csak férjem váratlanul megváltozott. Még azt is megtiltotta nekünk, hogy a hozzánk látogató férfirokonok társaságában legyünk, vagy hogy a vallási adásokat leszámítva a televíziót nézzük. Újabbán imádkozni kezdett és 1981 augusztusában azt követelte tőlem, hogy fátyollal fedjem el arcomat.”

E főtisztnek iszlám fanatikussá váló átalakulása a jelek szerint fivérének, Tarik el Zomurnak, a 22 éves egyetemistának és Hitchcock nagy kedvelőjének befolyása alatt történt. Azt mesélik, hogy Zomur ezredes feladata volt a hadseregben tiltott vallási tevékenységgel gyanúsított Iszlambuli hadnagy megfigyelése. Amikor az ezredes erre a tevékenységre figyelmeztette a hadnagyot, az azt válaszolta, hogy meg akarja ölni a raist, mert az bajtársai közül sok ezret tartóztatott le, köztük az ő fivéré is. A jelekből ítélve a merénylők csoportjának ideológusa Abdelszalem Farag 25 éves mérnök volt a sokat olvasott *Hiányzó parancs* című könyv szerzője. Ebben az ötven oldalas könyvecskében Farag Ibn Taimira, a XIII. és XIV. századi szíriai íróra hivatkozik, aki a zsidók, valamint Zarathustra híveinek és a keresztényeknek heves támadásával

vált ismertté és a mai mohamedán fundamentalizmus egyik megalapítójának tartják, akinek befolyása alatt állt Szaid Kodba, akit Nasszer akasztófára ítélt és Abu Ala Madudi pakisztáni teoretikus, aki az intézményesített fanatizmus egyik teoretikusa volt. Valamennyien — Ibn Taimitól Szadat gyilkosaiig — úgy vélik, hogy minden igazi mohamedánnak tisztelnie kell a hatodik parancsot. Az iszlámnak ugyanis öt parancsa van (a hit hirdetése, napi ötszöri ima, böjölés ramazán idején, zarándoklás Mekkába és önkéntes adományozás). A hatodik parancs arról szól, hogy szent háborút kell folytatni a „tisztátlanok”, vagyis a nem mohamedánok és a vallásukat megtagadó mohamedánok ellen. Hozzá kell tennünk, hogy ezt a fölfogást még az ortodox mohamedán teológusok sem fogadják el. Zomur, Farag, Izlambuli és húsz közeli munkatársuk azonban azt vallja, hogy ezek a teológusok is „rossz hívökké váltak”. Közülük 14-et nem Szadat meggyilkolása miatt állítottak bíróság elé, hanem azért, mert Felső-Egiptomban, a rais meggyilkolása utáni napon véres zavargásokat robbantottak ki. Úgy tűnik, hogy ez nem a gyilkossággal kapcsolatos terv része volt, hanem csak a gyilkosság visszhangja.

Valahányszor a kérdés válasz nélkül marad, mindig lábra kapnak a feltevések és spekulációk. Így Kairóban még mindig emlegetik, hogy „a merényletben esetleg részt vettek magas rangú egyiptomi személyiségek is”, vagy hogy Zomurt és híveit biztatták, illetve kihasználták a hadsereg bizonyos körei, vagy pedig „a gyilkosokat azok a külföldi erők biztatták fel, akiknek érdekében állott, hogy valamilyen formában lehetővé tegyék a Sínai-félsziget visszakerülését Egyiptomhoz” és így tovább. A bizonyítékok alapján jelenleg csak egy dolgot állíthatunk biztosan: Szadat meggyilkolását tíz egynéhány fiatalember készítette elő és hajtotta végre. A csoport tagjai a falusi kis- vagy középpolgársághoz tartoznak, közöttük voltak harcias fanatikusok és a zsidókkal kötött béke heves ellenzői is, de egyeseket — mint Iszlambulit — a személyes bosszú is fűtött, a hagyományos „tar”, a gyakran véres leszámolásokhoz vezető és az ország belsejében még mindig annyira ismert vérbosszú. Iszlambuli a bírósági tárgyaláson örömeinek adott hangot, hogy megölte a „fáraót” és a „sátánt”. Azt állította, hogy „a kutyán kívül senkit sem akart megölni” és tanúként hivatkozott Mubarakra és Abu Gazalra, azt állítva, hogy ezt nekik is megmondta a díszemelőnyen, amikor Szadat már vérbe fagyva a földre rogt. Ma már az a következtetés vonható le, hogy Szadat meggyilkolása inkább nemzeti vagy vallási érzelmektől fűtött terrorcselekmény volt, mint tudatos összeesküvés. Egyiptom modern történelme sok ilyen terrorista akciót ismer Butrosz Gali pasának, a Királyi Tanács elnökének (a mostani külügyi államminiszter nagypapjának) 1910. évi meggyilkolásától, egészen távoli utódjának, Nokrasi pasának 1948. évi meggyilkolásáig.

Én személyesen úgy vélem, hogy még sok kérdés maradt válasz nélkül és talán majd csak a történelem ad rájuk magyarázatot. Jelenleg azonban nem is az a lényeges, hogy ki húzta meg a ravaszt és adta le

a halálos lövést, hanem az, hogy mi maradt a merénylet után. Ezt támasztja alá az is, amit a megfigyelők észleltek a merénylet utáni hetekben és hónapokban, és amelyekre néha még napjainkban is hivatkozik a kairói sajtó. Például az, hogy Mubarak elnök mindjárt a hatalomra kerülése után sok tisztet és altisztet távolított el a hadseregből, „mert a vallás megszállottjai voltak”. Vajon a hadsereg diszkrét „megtisztítása” és az iszlám fanatikusok tömeges letartóztatása után azt állíthatjuk-e, hogy Mubarak nagyobb probléma nélkül irányítja az állam bizonytalan hajóját? Nem! Már azért sem, mert igen nehéz fölmérni a fanatikusok erejét, nem lehet meghatározni annak a számtalan tanácsosnak vagy tábornoknak magatartását, ambícióját vagy politikai eszményeit, aki egy napon arra gondolhat, hogy miért ne léphetne ő is az elnök örökébe, mint ahogy az elődjének örökébe lépett. Ezenkívül Mubarak a légi haderő, az elit fegyvernem tagja, amelyről a hadsereg jó része úgy vélekedik, hogy túlzottan sznob, ezen aztán keveset enyhít az is, hogy Mubarak az 1952. évi „júliusi forradalom” idején „szabad tiszt” volt.

Szadat meggyilkolása óta Egyiptomban megváltozott a hatóságok és a nép pszichológiai álláspontja a mohamedán szélsőségekkel szemben. Még 1981 szeptemberében, a nagy letartóztatások idején is a félelembe helyeslés is vegyült, azóta azonban már csak bizalmatlanság és elítélés tapasztalható. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fanatikus iszlám befolyása ma kisebb. Az utcákon azonban kevesebb a szakállas férfi és a lefátyolozott nő, és pénteken a mecsetekben a hódzsák nem agitálnak a rendszer ellen. A helyzet tehát javult? Nem... Szadat meggyilkolása után egy évvel egy egyiptomi tekintélyes polgárral beszélgettem a Zemalek kairói negyedben levő lakásán. Ő mesélte: Kairó közelében, a rendőrség számítógép-központjában, ahol mind a hazaiak, mind pedig valamennyi külföldi adatait feldolgozzák, a merényletig néhány szakállas fiatal mérnök dolgozott, vagyis olyan ember, aki nem is titkolta, hogy a fanatikusokhoz vagy a mohamedán testvérekhez tartozik. A merénylet után közülük egyet sem váltottak vagy tartóztattak le, csak éppen leborotválták a szakállukat és végzik tovább a munkájukat. Csak ekkor jutott eszembe, hogy amíg Kairóban tartózkodtam, évek hosszú során át nagyszámú névre szóló vagy a szerkesztőség címére érkező levelet kaptam a fanatikusok és a Mohamedán Testvérek kiáltványával vagy röpiratával.

Mubarak minden alkalommal megismétli az ellenzéknek: „Mindannyiunknak közösen kell harcolnunk a sötétség erői ellen, mert a terrorizmus egyformán veszélyezteti a többséget és az ellenzékot, az iszlámot és a kereszténységet.” A raisnak ez az álláspontja megszerezte a 7 millió kopt támogatását, habár nem engedte szabadon III. Senuda patriárkát, akit a Kairót Alexandriával összekötő sivatagi út közelében levő Vadi Natrun kolostorban tartanak szobafogságban. Az iszlámi gordiuszi csomó megoldásában még valami segíthet Mubaraknak. Néhány klasztrikus hivatalos életrajzi adaton kívül, valamint öt-hat többé-kevésbé

bizarr részleten kívül alig tudunk valamit róla. Amíg alelnök volt, honfitársai „nevető tehénnek” és „ülő bikának” nevezték. Az első csúfnévet azért kapta, mert mindig mosoly lebegett az ajkán, a másikat pedig azok adták neki, akik hallottak az amerikai indiánok ilyen nevű legendás törzsfőjéről, aki bátor harcosként és bölcs politikusként írta be nevét Vadnyugat történetébe.

Néhány adat és részlet még Mohamed Hosszni Mubarak életrajzából: korszerű (olvasd: mérsékelt) mohamedán. Egy kis faluban született, a Nílus deltavidékén. Repülőtiszt, a szovjet légi haderő akadémiáján diplomált. Weizman tábornok, az izraeli légi haderő megteremtője kiváló és bátor pilótának nevezte, az izraeli Moszad (kémszolgálat) pedig kiváló hírszerzőként tartja nyilván. Izrael után ő vezette be elsőnek a Közel-Keleten az elektronikát a kémszolgálatba. Szadat nyolc évvel ezelőtt nevezte ki helyettesének, és fokozatosan átengedte neki a különféle biztonsági szolgálatok összehangolását, s bizonyos nemzetközi ügyeket, ám nem avatta be az Izraellel való béketárgyalásokba. A jövőt illetően Szadat valószínűleg az egyiptomi—arab kibékülés feladatát szánta Mubaraknak. Miután befejezte Szadat művét — a Sínai-félszigetet visszaszerezte Egyiptomnak — Mubarak elnök igyekezett normális kapcsolatban maradni az izraeli állammal, de ugyanakkor fokozatosan felújítani a kapcsolatokat az arab világgal is. A libanoni menekülttáborokban történt izraeli vérengzés azonban éppúgy megnehezítette munkáját, mint annak idején Szadatét, az iraki nukleáris reaktor izraeli lebombázása.

„Sokunknak úgy tűnik, hogy miután Mubarak levonta a tanulságot két elődjének sikereiből és kudarcaiból, rostába rakja az egyiptomi történelem utóbbi negyedszázadát, hogy megőrizze Nasszer pánarabizmusát és Szadat békéjét, az első rais laikusságát és a második többpártrendszerét, az előbbi erőteljes állami iparát és az utóbbi szorgalmazta magánkezdeményezést — magyarázza a helyzet egyik kiváló ismerője, de mindjárt hozzáteszi: „Az iszlám fanatikusok kérdése messze van a megoldástól. Szadat több ezret tartóztatott le közülük, utódja talán nem ennyit, de mindenképpen sokat. Omer el Telmeszani, a Mohamedán Testvérek fővezére, akit Szadat másodszor is börtönbe vetett és akit Mubarak egy hónappal elődjének meggyilkolása után szabadon engedett, politikai fegyverszünetet kötött a hatalommal. Telmeszani, legalábbis nyilvánosan, helyteleníti az erőszakos cselekményeket és a fanatikusokról egyik munkatársa azt mondja: „Ha ezek az emberek legalább kicsit politikailag képzetek lettek volna, akkor csak a Sínai-félsziget visszaadása után ölték volna meg az elnököt.”

Miért van ez így? Egyiptomban nemrégiben tanulmány jelent meg a „vallási erőszakról”, vagyis „az iszlám társadalmi mozgalmak első szociológiai tanulmánya”, amelynek szerzője, Szaad Eddin Ibrahim a következő meghatározást adja a fanatikus mohamedánokról: „Olyan csoport, amelyre az iszlám nevében az állam, vagy más tényezők ellen irányuló kollektív típusú erőszakos föllépés jellemző.” Ibrahim a fanatikusok különféle szervezeteinek 33 tagjával több mint 200 órás beszél-

getés után így foglalja össze azok hitvallását: „Hisszük, hogy valamenyny iszlám nép közül az egyiptomiak lesznek a legvallásosabbak. Ilyenek voltak az iszlám előtt is, a fáraók idejében. Ezért Egyiptom kiváló alapot szolgáltat a mohamedán reneszánszhoz. A vallásos egyiptomiaknak csak igazi mohamedán vezetésre van szükségük.”

A tipikus fanatikus, vagyis valamelyik harcias iszlám szervezet egyiptomi tagja a következőképpen jellemezhető: „Húsz-egynéhány éves fiatalember, a falusi vagy a városi középosztályból, esetleg az alacsonyabb rétegekből, bizonyos látókörrel és érdeklődéssel, igen mozgékony, tanulmányozza az egzakt, illetve a műszaki tudományokat.” Ezt állítja Ibrahim, majd hozzáteszi: „A modern arab történelemben néhány országban — Szaúd-Arábiában, Algériában, Líbiában, Szudánban és Egyiptomban — jelentkeztek a harcias iszlám mozgalmak. Többségük erőszakhoz folyamodott, hogy megváltoztassa a status quót. Egyes iszlám mozgalmak az egyén megváltoztatására törekszenek, mert abban látják a társadalom megreformálásának eszközét, mások a társadalmat akarják megváltoztatni, ismét mások pedig mindenben változtatni akarnak. Azok, akiket mi itt (Egyiptomban) harcias csoportként határoztunk meg, olyan emberek, akik az erőszak felhasználásával az egyed és a társadalom totális megváltoztatására törekszenek. Ideológiailag és szervezetiileg hasonlóság van az egyiptomi harcias csoportok és a szaúd-arábiai vahabisták (alapítójuk Mohamer Ibn Abdul Vahabi, a XVIII. sz. végének puritán fundamentalistája), a Mohamedán Testvérek (Egyiptom) és a mudzsaheddinek (Irán) között.”

Ibrahim fontos tényként említi meg, hogy a mohamedán világban ös-
zidők óta ismertek a hasonló tiltakozó mozgalmak. Így már az iszlám első századában jelentkezett a haradzista (al-khawarij) mozgalom, amelyet egy egész sereg harcias iszlám mozgalom követett. Az utóbbi 10 évszázad alatt e mozgalmaknak három közös nevezőjük van: a totális változtatás, az egyed és a társadalom megváltoztatása és az erőszak. Más szóval, a harcias iszlám nem a mi korunk jelensége, még kevésbé Khomeini forradalmának terméke.

Érdekes, hogy a tanulmány, vagyis az „egyiptomi harcias iszlám csoportok anatómiájának” szerzői több hasonlóságot találnak e csoportok és az iráni mudzsaheddinek között, mint e csoportok és a Mohamedán Testvérek között, habár kétségtelen, hogy eredetük az utóbbiakra vezethető vissza. Az egyiptomi fundamentalisták és az iráni mudzsaheddinek összehasonlításakor — mondja Ibrahim — hasonlóságot találtunk a korszakban, az iskolai képzettségben, a falusi vagy vidéki eredetben, és az osztály-hovatartásban. Szervezetiileg is sok a hasonlóság közöttük, mindkettő erőszakhoz folyamodik a rendszer megdöntése végett. Ideológiai téren az egyiptomi fundamentalisták az iszlámhoz való vak ragaszkodást hirdetik, és abban hisznek, hogy a korán alapján minden társadalmi probléma megoldható. Közülük senkinek sincs azonban részletes operatív terve vagy akcióprogramja arra az esetre, ha megkaparintják a hatalmat. Csak emlegetik „a szegények megsegítését és a társadalmi

igazságot”, és mindannyian külső ellenségnek tekintik a nyugati kapitalizmust (imperializmust), a marxizmus-kommunizmust és a cionizmust. A világ e részén létező politikai rendszereket nyílt vagy burkolt szövetségeseznek, vagy pedig az iszlám ellenségének minősítik. Röviden, minden egyiptomi fanatikus csoport szembeszegül a Dar al Islamra (az Iszlám Házára) gyakorolt külső (gazdasági, katonai, politikai vagy kulturális) nyomással és minden külső befolyást „imperializmusnak”, az iszlám ellenségének tekint.

Ez a sajátos anatómia fölvet még egy érdekes kérdést: Miért van az, hogy Egyiptomban és az arab világban az emberek a fanatikus iszlám mozgalomba, nem pedig a baloldali politikai mozgalmakba tömörülnek? Megbízható statisztikai adatok nélkül nehéz kielégítő választ adni erre a kérdésre, de az utóbbi években legalább négy tényező hatott oda, hogy az iszlám mozgalom a baloldaliak fölé kerekedjen.

Az ELSŐ tényező az uralkodó elitnek az a törekvése, hogy istentagadóként, vagy egy külföldi hatalom (rendszerint a Szovjetunió) ügynökeként szétzúzzon vagy minimálisra csökkentsen minden baloldali vagy marxista ellenzékot, többek között azzal a váddal, hogy meg akarja semmisíteni az iszlámot és az autentikus nemzeti örökséget. A kormányok ellenőrzése alatt álló tömegtájékoztató eszközök napról napra ismételtetik ezt a vádat, és ezzel lehetővé teszik az elit számára, hogy könnyörtelenül és következmény nélkül leszámoljon a baloldali elemekkel. Sokkal nehezebb azonban ugyanezt a propagandafegyvert bevetni az iszlámot hirdető és a külföldi — szovjet, nyugati vagy cionista — befolyással szembeszegülő csoport vagy szervezet ellen.

A MÁSODIK tényezőt az arab világ álszocialista kísérlete, illetve bizonyos arab rendszerek, „arab színzetű szocializmus”-ának a kudarcba fulladása adja. Így történt meg, hogy a szocializmus, a marxizmus és a Szovjetunió fokozatosan minden rossznak a letéteményese lett, őt teszik felelőssé az araboknak az Izrael elleni háborúban elszenvedett vereségéért, a hazai polgárok nyomoráért és nélkülözéséért, egyszóval, a fejlődő országok valamennyi bajáért.

A HARMADIK tényező abból adódik, hogy az iszlám mély gyökereket eresztett ebben a rendkívül vallásos világgrészben, különösen Egyiptomban. A világnak ezen a részén még a liberálisabb vagy baloldali rendszerek is szükségesnek tartják az iszlámot segítségül hívni valahányszor valamilyen jelentős politikai intézkedést kívánnak végrehajtani. A lényeg az, hogy minden mohamedán mozgalom már félig elérte célját a tagság mozgósításában, ha arra a vallásra hivatkozik, amely már gyerekkoruk óta átítatja ezeket az embereket, tehát azt tapasztalhatja, hogy „kifizetődik vallásosnak lenni”.

A NEGYEDIK tényező a közösségnek az a mély érzése, amely a mohamedán csoportok tagjait összefűzi. Tipikus tagjuk faluról vagy vidékről érkezik a városba, ahol senkit sem ismer, ahol senki sem pótolja a családját s nem segít neki. Ilyen helyzetben a mohamedán csoportok

a testvériség, a közösség és a szellemi támasz hirdetésével a mindent maga mögött hagyó fiatal számára a családot pótolják. Más szóval az iszlámcsoportok olyasmiről tudnak felkínálni tagjaiknak, amire a velük vetélkedő politikai mozgalmak képtelenek.

Ha mindezeket a tényezőket összevetjük, akkor az alábbi következtetésre juthatunk: a harcias iszlám az egyetlen alternatíva, amikor hiányzik a meggyőző nemzeti vízió és a hatékony erő, amely útját állná a külföldi befolyásnak, érvényesítené a közép- és alacsonyabb osztályok mostani és jövőbeli társadalmi-gazdasági elképzeléseit és a felvilágosult ifjúság törekvését. Igaz, hogy Egyiptomban néhány világias alternatíva létezett: a liberális kísérletek (1922—1952), a nemzeti szocialista kísérlet (1952—1970) és az álliberális, autoritatikus rendszer (1970—1980). E kísérletek közül azonban — mint Saad Eddin Ibrahim megjegyzi — egyik sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, talán azért sem, mert a külföldi befolyás nem engedte meg teljes kibontakozását. Ezek az érvek azonban csak formálisan állják meg helyüket. A történelemben a társadalmi kísérleteket nem egy semleges laboratóriumban végzik. EZÉRT EGYIPTOM MODERN TÖRTÉNELMÉNEK KÉTSÉGTELEN TÉNYEZŐJE HOGY MINDEN EGYES VILÁGIAS ALTERNATÍVA FOKOZÓDÓ NEHÉZSÉGE ELŐMOZDÍTTJA A HARCOS ISZLÁM ERŐSÖDÉSÉT, EGÉSZ ADDIG, AMÍG AZ FELTARTÓZTATHATATLAN ÁRADATTÁ NEM NŐ.

Jelenleg a tényezők két csoportja dönt a harcias iszlám jövőjéről Egyiptomban. A tényezők egyik csoportja a mostani rendszer, vagy egy másik, világias alternatíva azon képességéhez fűződik, hogy komolyan és hatékonyan foglalkozni tud-e olyan kérdésekkel, mint a függetlenség, az egyenjogúság és a jövőnek egy olyan meggyőző képe, amely megnyeri a felvilágosult ifjúságot. A tényezők másik csoportját „más regionális modellnek” nevezhetnénk, mivel lehetséges, hogy a hatékony világias alternatíva nem Egyiptomban, hanem valamelyik szomszédos országban jelentkezik és nagyobb hatással lehet a középosztály iskolázott ifjúságára. Pillanatnyilag azonban a harcias iszlámra Egyiptomban és a világnak ebben a részében a legnagyobb hatást az iráni forradalom gyakorolja, s ez érződik majd a jövőben is. Okvetlenül az iszlám fanatizmust erősíti, ha ez a forradalom sikereket ér el a számtalan globális társadalmi és egyéni probléma megoldásában. Másrésztől viszont a harcias iszlámra súlyos csapást mérhet az iráni forradalom kudarca.

Nem kétséges, hogy minden korosztály mohamedánjának gondolatában ott él egy iszlám társadalmi rendszer megteremtésének víziója. Ez az elképzelés azonban hatalmas méretű óhívás, valahányszor nemzeti válság robban ki, vagy a külső világtól elszenvedett vereség kiváltotta szegyenérzet hatalmasodik el rajtuk. Ezért meg kell jegyeznünk, hogy az iszlámvízió mindaddig nem nyeri el igazi méretét, amíg legalább egyszer ki nem próbálják. Ezért olyan jelentős az iszlám világ mai helyzete, de közeljövője szempontjából is az iráni forradalom sorsa.

A harcias iszlám és általában az iszlám szervezetek ennek a vízióknak

a gerincét képezik. Egyiptom iszlám szervezetei két csoportra oszthatók: az erőszakot hirdetőkre és az erőszakot visszautasítókra.

A MOHAMEDÁN TESTVÉREK az első csoportot képezik. A szervezet 1928-ban alakult, vezetője Szaid Ramadan (aki már évek óta Szauid-Arábiában él emigrációban) és Omer el Telmeszani, aki a világon szétszórt „testvérek” legfőbb vezére. Telmeszani hivatalosan az Al Dava (Fölvívás Akcióra) című folyóirat főszerkesztője, de szavára hallgatnak a Nílus deltavidékétől Ázsiáig, Afrikáig, az egyik és másik Amerikáig és Európáig, illetve a Balkánig. Ide tartozik még a DZSAMIAT ISZLAMIA, amely 1971-ben alakult és élén állítólag egy bizonyos dr. Hilmi al Gazar áll, továbbá az ISZLÁM FÖLSZABADÍTÁSI PÁRT, amelyről keveset tudni, kivéve azt, hogy központja Jordániában van, és hogy egyes tagjait Egyiptomban 1974-ben letartóztatták, majd szabadon engedték.

Tudomásom szerint Egyiptomban legalább ÖT harcias mohamedán szervezet hirdeti az erőszakot, mint a rendszerrel vagy az ellenféllel való leszámolás módszerét. Ezek az

AL MOKAFARATEA (Mohamedán Testvériség), amely 1970-ben alakult kollektív vezetéssel. Általános vélemény szerint ez szervezte 1977 januárjában a kairói nagy zavargásokat, amelynek több száz halálos áldozata volt. A rendőrség és a katonaság nem volt hajlandó az élelmiszerek bejelentett megdrágulása ellen fellázadó tömegek közé lépni, úgyhogy a lázadást csak a tankokkal és harckocsikkal akcióba lépő különleges egységek törték le.

Az ISZLÁM FÖLSZABADÍTÁSI SZERVEZET 1970-ben alakult és nagy befolyása van a nagyvárosokban. 1971 áprilisában támadást hajtott végre a katonai akadémia ellen és ezért egyesek a „katonai akadémia csoportjának” nevezik. A támadás után kivégezték dr. Szalih Szarea vezetőt, egy másik vezetővel együtt, míg 30 vezetőjét sok évi börtönbüntetésre ítélték. Egyes angol és iszlám szerzők azt állítják, hogy ennek a szervezetnek kevés köze van a harcias iszlámhoz, mivel elsődleges célja Anvar el Szadat meggyilkolása volt. E szerzők továbbá azt állítják, hogy ez a szervezet „Kadhafi ezredes számlájára dolgozott” és az egész ügyet csak azért nyilvánították az iszlám fundamentalisták ügyének, hogy a rendszer könnyebben leszámolhasson ellenfeleivel. Ezt azonban nehéz ellenőrizni. Csak azért jegyeztük le ezt a részletet, mert arról tanúskodik, hogy még a „legtisztább” iszlám sem mentes a külföldi mesterkedésektől és befolyástól.

Az AL TAKFIR VAL HIDZSA (Bűnbánat és Felemelkedés) nagyjából a másik kettővel egyidejűleg jelentkezett, élén Sukri Ahmed Musztafa áll. A hatóságok megpróbálták vele leszámolni 1975 végén, különösképpen 1977 júliusában, amikor tagjai Kairó szívében elrabolták, majd megölték Mohamed el Dahabi sejket, vallásügyi minisztert. Ekkor a szervezet 600 tagját letartóztatták, Musztafát és még néhány vezetőjét börtönre ítélték. Érdekességgként jegyzem meg, hogy ez nem a csoport igazi neve, hanem a nevet a rendőrség adta neki, hogy leírja, mire tö-

rekszenek a harcias hívők. Valamivel később azonban a szervezet tagjai maguk is elfogadták ezt a nevet.

Az ALLAH KATONÁI nevű szervezetről nem tudni, mióta létezik. Csak annyi ismeretes róla, hogy vezetője bizonyos Mohamed Eido Osman, és hogy egyes tagjait Szadat parancsára 1971 szeptemberében le-tartóztatták.

Az AL DZSIHAD (Szent Háború) szervezet alapítási dátuma is ismeretlen. Vezére állítólag Abud el Zomur, az egyiptomi hadsereg ezredese és a kémszolgálat tagja, akit Szadat gyilkosainak perében öccsével, Tarikkal együtt életfogytiglani börtönre ítélték. Úgy tudják, hogy Iszlambuli hadnagy, Abassz káplár és a velük együtt halálra ítélt még három merénylő is ehhez a szervezethez tartozott.

Emlékszem rá, hogy a merénylők perében, amikor az elítéltek kiabáltak és a koránt idézték, Zomur ezredes úgy ült, mintha őt a történetek nem is érintenék. Valószínűleg az „iszlám katonák” új nemzedékére gondolt, amely éppen most mutatta meg, hogy tud élni az erőszakkal, hogy kész harcolni és meghalni... Csak néhányan kerültek közülük rács mögé. Ezért mosolyodott el Zomur, amikor a bíró közölte vele, hogy életfogytiglani börtönre ítélték.

Tanúi vagyunk tehát annak, hogy egy feltartóztathatatlan jelenség ütötte fel fejét az iszlám világban, s le sem tűnik mindaddig, amíg nem igazolja vagy meg nem cáfolja önmagát mint hitvallás vagy ideológia, mint univerzális recept az iszlám világ minden bajára. Pillanatnyilag csak egy valami bizonyos, az, hogy a riadóra minden oka megvan nemcsak az arab, illetve az iszlám világnak, hanem az egész világnak is.

Fordította *Bálint István*

Jakobsz István

AZ ATLANTI GAZDASÁGI KONFLIKTUSOK VERSAILLES ELŐTT ÉS UTÁN

A világon egyre inkább tudatosodik, hogy minden ország egyaránt részese a gazdasági megpróbáltatásoknak. Az utóbbi években annyira megromlott a világgazdasági helyzet, hogy ennek következményeit nemcsak a szegény, de a gazdag államok is megérik. Az iparilag fejlett országok 1975-ben úgy döntöttek, hogy úgynevezett gazdasági csúcstalálkozókat tartanak, évente változtatva az összejövetel színhelyét. Az ipari államok ilyen fajta döntését az tette szükségessé, hogy az egymás közötti nézetkülönbségek megszüntetése érdekében fölöttébb szükségesnek mutatkozott a közös problémák megvitatása és az egységes programok kidolgozása. 1975 óta azonban tovább halmozódtak a gazdasági problémák. s ugyanakkor a nyugati tömb tagállamai között kirobbant nézeteltérések is, amelyek oda vezettek, hogy szinte frontálisan szembekerültek egymással a tagországok, mindenekelött az Egyesült Államok és a nyugat-európai partnerek. Emlékezzünk rá: a Szovjetunió iránti gazdasági embargó, az Amerikába irányuló acélkivitel, a magas kamatlábak — mindez pedig vegyítve a fejlődő országok rohamos eladósodásával — indokolta a vitás kérdések rendszeres megtárgyalását. Ennek szellemében tartották meg 1982. június 5-én Versailles-ban a legerősebb gazdasági országok legutóbbi csúcstalálkozóját.

MAGAS SZINTŰ KOOPERÁCIÓ

A nyugati országok értékelése szerint az ilyen fajta értekezletek elsődleges célja kidolgozni azokat a programokat, amelyek szavatolni tudják az ütemes gazdasági növekedést és a világgazdaság viszonylagos stabilitását. Elkerülhetetlenek azonban azok a körütekintő előkészítő tárgyalások is, amelyek az egyetemesebb érdekekből indulnak ki, illetve figyelembe veszik egy-egy ország sajátos érdekeit is. Az utóbbi évtizedben számtalanszor megmutatkozott, hogy a tömbökön belüli egységes megállapodások nem elegendőek, mert a tagállamok belső gazdasági, és ter-

mészteresen politikai fejlődése megköveteli az egyéni érdekek megszívlelését, a sajátos törekvések egybehangolását is. A versailles-ihoz fogható csúcserkezetek sikerét nemcsak aszerint kell mérni, hogy a közösen elfogadott döntések mennyiben tartalmazzák a valódi egyéni törekvéseket, hanem aszerint is, hogy az előző csúcstalálkozókhoz hozott okmányok mennyiben valósultak meg, illetve mi akadályozta a döntések életbe lépését. A gazdasági problémák, a konfrontálódás, amely elkerülhetetlen az egyéni elképzelések összetűzése miatt, semmiképpen sem szolgálja a fejlett országok érdekeit, még kevésbé pedig a gazdaságilag előrehaladottabb és a fejlődők közötti különbségek megszüntetését, ami viszont elkerülhetetlen, ha távlatban vizsgáljuk mindannyiunk sorsának alakulását.

Elhangzottak olyan értékelések is, hogy a nyugati gazdasági és politikai tömb keretében valójában újabb tömb alakult ki, mindenekelőtt a nyugat-európai országok összefogása révén. Ez az állítás valószínűleg elfogadható, ha figyelembe vesszük, miként alakultak a dolgok az utóbbi években például az Amerikai Egyesült Államok és a nyugat-európai országok között.

Ez szerepelt egyébként annak a csúcstalálkozónak a napirendjén is, amelyet Versailles-ban tartottak 1982 júniusában. Ronald Reagan amerikai elnök másodízben vett részt egy ilyen magas szintű találkozón. Előzőleg ellátogatott több európai fővárosba, néhány nappal később pedig Bonnban összeült a NATO tagállamok vezetősége. Franciaországban megvitatták a világgazdasági problémák halmozódását, a gazdasági megtorpanást, a protekcionizmus káros voltát, a fejlődő országok rohamos eladósodásának következményeit, a kelet-európai államok gazdasági helyzetét, valamint az új világgazdasági rend megteremtésének követelményeit. Külön helyen szerepelt az energiaválság, jóllehet ez időben az olaj világpiaci ára már fokozatosan csökkent.

A nyugat-európai országok mehezmenyezték az erőszakos amerikai gazdasági törekvéseket, mindenekelőtt azt, hogy Reagan elnök kezdeményezésére rohamosan emelkedtek a kamatok, ami a nemzetközi pénzügyi piacon is súlyos megrázkódtatásokat okozott. Károsnak minősítették továbbá a kelet-európai országok iránti gazdasági megtorlásokat, valamint azt, hogy az Egyesült Államok a Közös Piac tagállamai és Japán iránt is megtorlásokat alkalmaz, védve saját piacát.

Az amerikaiak azonban nem sok gondot fordítottak az európaiak aggályaira és az se érdekelté őket, hogy Reagan elnök gazdaságvédő intézkedései milyen káros következményekkel járnak partnereire nézve is. Az Egyesült Államok elsődleges célja az volt, hogy rákényszerítse nyugati szövetségeseit a Kelet és a Nyugat közötti gazdasági viszonyok amerikai elképzeléseinek támogatására, illetve arra, hogy csatlakozzanak a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország elleni gazdasági megtorlásokhoz.

A nyugat-európai országok kifejezték nemtetszésüket a szovjet gázvezeték építésének megghiúsítása miatt, és emiatt elmélyült a szakadék az amerikai és az európai gazdasági együttműködési elképzelések között.

Annál inkább, mert az európai acél Amerikába való kivitele is, a korábbi megbeszélésekkel ellentétben, váratlanul attól függött, hogy milyen álláspontra helyezkedik Nyugat-Európa a Szovjetunió megfenyítése kérdésében.

A versailles-i csúcstalálkozó valószínűleg ezért is ért véget lagymatag nyilatkozattal. A későbbi események azonban megmutatták, hogy a háttérben sokkal komolyabb nézeteltérések bújtak meg, mintsem azt a résztvevők beismerték volna. 1982 június 11-én az amerikai kereskedelmi minisztérium közzétette a kormány döntését, hogy a nyugat-európai acél megvásárolható ugyan, de az amerikai acél az állami szubvenciók révén olcsóbb lesz, tehát a nyugati acélipar nagy veszteségeknek nézett elébe; 1982. június 18-án az amerikai kormány döntést hozott, amelynek értelmében a szovjet gázvezeték építésében érdekelt amerikai vállalatok nem szállíthatják le a Szovjetunióknak a megrendelt berendezéseket és technológiát. Amerika tehát nyíltan szembekerült nyugati szövetségeseivel.

A nézetkülönbségek tovább mélyültek az OECD értekezletén, amelyen ugyanez év június 30-án a kiviteli hitelek összegéről tárgyaltak. Ezen a tanácskozáson döntöttek arról, hogy a Szovjetunióknak, a Német Demokratikus Köztársaságnak és a Csehszlovákiának jóváhagyandó külföldi hitelek kamatait emelik és ugyanakkor megváltoztatják ezeknek az országoknak a megkülönböztetett státusát, azaz besorolják őket a fejlett ipari országok kategóriájába.

Újabb nyomást gyakoroltak tehát az amerikaiak a keleti országokra, de ugyanakkor nyugati szövetségeseikre is: megváltozott az amerikai dollárnak a nyugat-európai valutákhoz mért értéke. Egymás között ismét bevezették a lebegő árfolyamot, a dollár egyre drágult, úgyhogy a nyugat-európai gazdasági életben újabb megrázkódtatásokra került sor.

Az önző amerikai gazdaságvédő intézkedések tehát a nyugati szövetségesek előtt is világossá tették, hogy az egyenrangú együttműködés a múlté és a politikai érdekek diktátuma mind érezhetőbbé válik.

REAGAN ÉS A KAMATLÁBAK

Az Amerikai Egyesült Államok 1974 óta restriktív pénzügyi politikát folytat, amelynek célja helyreállítani az áruk szilárdságát. Ezzel egyidejűleg meg kellett változtatnia a kamatokat is. Ennek a politikának az eredményeként az Egyesült Államokban lényegesen növekedtek a kamatlábak, aminek következménye az volt, hogy fokozatosan megszilárdult a dollár árfolyama. Az erős dollár viszont rákényszerítette az európai országokat, hogy jómaguk is megváltoztassák, illetve növeljék a kamatokat, hogy megőrizzék valutájuknak a dollárhoz viszonyított értékét. A nyugati ipari államok ezt követően szembe találták magukat az azonos gazdasági problémákkal. Az előző években bevezetett gazdaságsszilárdítási politika viszonylag fékezte az áruk emelkedését, az infláció azonban tovább növekedett, sőt manapság is komoly problémát okoz. Meg-

torpant a gazdasági élet, és baj van a gazdaság struktúrájával, ami a növekvő munkanélküliséghez vezetett. A mindenütt bevezetett magas kamatok szinte fojtogatják a magánberuházásokat és általában a termelést. A pénzügyi politika avult rendszere, a valuták árfolyamának megszilárdítására irányuló intézkedésekkel karöltve súlyos megrázkódtatásokhoz vezetett a nyugati világban. Ez egyebek között költségvetési hiányt is előidézett, szükség mutatkozott tehát az újabb hitelekre, amelyek azonban a magas kamatlábak miatt tarthatatlan helyzetet teremtettek, mert megnehezült a hitelek visszafizetése.

Jóllehet elfogadható a magyarázat, hogy a világméretű gazdasági megtorpanás nem csupán a kamatok eredménye, hanem különféle tényezők összhatása, mégis bizonyos, hogy a magas kamatlábak az alapvető probléma okozói: lehetetlenné vált az iparilag fejlett országok zökkenésmentes gazdasági fejlődése is, nem beszélve az úgynevezett harmadik világ, tehát a fejlődő országok kilátástalan helyzetéről. Ez utóbbiak adósságai a magas kamatok miatt rohamosan növekedtek, s ennek folytán rákényszerültek, hogy mind jobban korlátozzák behozatalukat, ami viszont káros hatással volt az ipari országokba irányuló kivitelükre is. Mindezt figyelembe véve érthető, hogy a versailles-i csúcstalálkozó résztvevőit nagy felelősség terhelte, amikor ezekről a kérdésekről vitáztak.

Emlékezzünk rá: az ottawai csúcstalálkozó után fölmerült annak lehetőség, hogy az Egyesült Államok csökkentse a kamatokat és ennek nyomán az európai gazdasági közösségben nyomban fontolóra vették a francia indítványt, hogy különítsék el magukat az amerikai kamatpolitikától és dolgozzanak ki az európai közösség tagállamaira vonatkozó gazdasági, de mindenekelőtt kamatpolitikát. Ez viszont csak úgy lehetett volna elfogadható, ha egységesen lépnek föl az amerikai dollárpolitikával szemben. A nyugat-európai államok valutahelyzete, a valuták eltérő szilárdsága miatt ez lehetetlen volt.

Az amerikai kamatok 1982 első felében valamivel alacsonyabbak voltak az előző évinél, Washington azonban további nyomást gyakorolt szövetségeseire is, mert nehézségek merültek föl az ország költségvetésében. Az amerikai adminisztráció ismételten hangoztatta, hogy minden eszközzel küzdeni fog gazdaságának talpra állításáért, és hogyha Amerikában enyhül az infláció, akkor az magával vonhatja a kamatok csökkentését is. Később, bármennyire is fájó volt ez az amerikai kormány számára, csökkentenie kellett a kamatlábat az Egyesült Államokban, noha az inflációt nemigen tudta enyhíteni. Szövetségeseinek és más országoknak az eladósodása azonban végveszélybe sodorta a legjelentősebb amerikai bankokat is, tehát a kormánynak ezeknek mentésére kellett sietnie.

A nyugat-európai országok nagyon hevesen bírálták az amerikai kamatpolitikáját, valójában azonban a Reagan-kormányzat gazdasági koncepcióját. Mindenekelőtt azt helytelenítették, hogy a kormányzat kiengedte kezéből a kamatok növekedésének ellenőrzését, és kizárólag a növekvő költségvetési hiány fedezésére gondol. Igaz viszont — így mondták a nyugat-európai gazdasági szakértők —, hogy az amerikai deficit bírálata

kétélű fegyver: a nyugat-európai országok egyike-másika is költségvetési hiánnyal küszködik, figyelni kell azonban arra is, hogy a veszteségek pótlása azt is eredményezheti, hogy csökkentik a hadiköltségvetést, (ez persze nem történt meg), aminek eredménye az lehet, hogy a nyugat-európai szövetségeseknek több pénzt kell majd folyósítaniuk saját haderejük fönntartására, tökéletesítésére, illetve az Európában állomásozó amerikai egységek eltartására.

Ez is mutatja, hogy amikor pénzről és gazdasági problémákról van szó, mennyire önzőek az ipari országok: inkább elvállalják a mindenki számára tarthatatlan állapotot, mert ők tartalékaik révén esetleg jobban járhatnak, mint az országok nagy tömege, amelyek a mértani haladvány szerint növekvő eladósodással néznek szembe.

A versailles-i csúcstalálkozó előtt világossá vált, hogy a kamatok kérdésében elsősorban az infláció megfékezését kell górcső alá venni, föl kell élnékíteni a gazdasági termelést. Az is kétségtelen, hogy a devizapiacra meg kell hiúsítani a dollár árfolyamának ingadozását, mert különben a legerősebb nyugati valuták: a francia frank, a nyugatnémet márka, az olasz líra és az angol font még nagyobb nehézségekbe jut. A versailles-i csúcs után azonban megmutatkozott, hogy az értekezlet gazdaságpolitikai nyilatkozata az amerikaiak érdekeit juttatta kifejezésre. Tehát nem született meg a kellő egyetértés. 1982 júniusában az európai valutaértékeket össze kellett egyeztetni, így a frankot és a lírát leértékelték, a márkát és a holland guldent fölértékelték. A rákövetkező napokban interveniált az amerikai szövetségi tartalékok bankja — a Reagan elnök ellen 1981 márciusában végrehajtott merénylet után először — és újabb pénzmennyiség bevezetésével meghíúsította a pénzügyi spekulációkat. Tulajdonképpen erősítette a dollárt más valuták kárára.

GAZDASÁGVÉDŐ INTÉZKEDÉSEK — FÖLDGAZVITA

A nyugati gazdasági és politikai viszonyokat az elkövetkező hónapokban bonyolította a nemzetközi politikai viszonyok kiéleződése is. Amióta az amerikai kormányzat 1979 decemberében az afganisztáni intervenció után gazdasági megtorlást alkalmazott a Szovjetunió és a kelet-európai országok ellen, egyre feszültebbé vált a helyzet az Egyesült Államok és nyugati szövetségesei között. Amerika igyekezett rábírní nyugati szövetségeseit, hogy fönntartás nélkül csatlakozzanak hozzá az embargó ügyben. A konfliktus háttérében az bújt meg, hogy az európaiak másként vélekedtek a keleti tömbbel való kapcsolatokról, és a Kelet—Nyugat kereskedelmi viszonyáról, mint tengerentúli szövetségésük. Amikor ugyanis a világ ünnepelte az enyhülési politika beindítását, a megértés légkörének megteremtését, az akkori amerikai elnök, Nixon és külügyminisztere, Henry Kissinger koncepciót dolgozott ki, amelynek egyik sarkalatos pontja az volt, hogy a keleti országokkal való gazdasági jóviszony a kereskedelmi kapcsolatok elmélyítésében keresendő. Akkoriban Washington-

ban úgy értelmezték, hogy támogatni kell a Szovjetunió és más kelet-európai országok gazdasági fölvirágoztatását. Amikor az amerikai kormányzat megtorlással reagált az afganisztáni és a lengyelországi fejleményekre, valójában elsősorban a megváltozott politikai elképzeléseikhez idomította gazdasági gyakorlatát: a kereskedelmi kapcsolatok befagyasztásával akarta „büntetni” a Szovjetuniót. Elsősorban viszont elérkezettnek vélte a pillanatot, hogy gyöngítse a másik nagyhatalom gazdasági erejét, amennyire csak lehet, leépítse politikai befolyását.

A Reagan-kormányzat keleti politikájának alapvető célja tehát az volt, hogy elvágja az utat a Szovjetunió előtt, lehetetlenné tegye számára, hogy fejlett nyugati technológiához jusson. Ezzel szemben a nyugat-európai országok — figyelembe véve geopolitikai, stratégiai és gazdasági sajátosságait — az Egyesült Államoknál jóval szilárdabban kötődtek az úgynevezett keleti kereskedelemhez: arra törekedtek, hogy hosszú lejáratú árucserével egyengessék a tartós ipari kooperációt, az együttműködést a keleti országokkal. Úgy gondolták, hogy ez a gazdasági és politikai érdekek, az egyetemes szükségletek szempontjából és a korábban megkötött megállapodások szellemében (Helsinki okmányok) elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen.

Ennek az okfejtésnek eredményeként született meg a szibériai gázvezeték építésének gondolata. Mint ismeretes, ezen a több mint 5 ezer kilométeres vezetéken szándékoznak a nyugat-európai országok, elsősorban Nyugat-Németország földgázt vásárolni a Szovjetuniótól. Az európai energiaellátás szempontjából nagyszerű befektetés ez, és nincs kizárva, hogy éppen ezért ütközött is a megváltozott amerikai politika akadályába. A gázvezeték építéséhez szükséges berendezéseket a nyugati vállalatoknak kell szállítaniuk. A projektum kompenzációs üzlet, ami azt jelenti, hogy elsősorban nyugati hitelekkel pénzezik, később pedig a Szovjetunió földgázzal fizet érte.

Az amerikaiak két szempontból bírálták ezt az elképzelést: figyelmeztettek arra, hogy Nyugat-Európa, mindenekelőtt az NSZK, energiaellátás szempontjából túlságosan függő viszonyba kerül a Szovjetuniótól, tehát politikailag is nyomás gyakorolható rá; másrészt az Egyesült Államok úgy vélte, hogy a gázvezeték építéséhez szükséges rendkívül korszerű technológia leszállításával valójában a Nyugat erősíti a Szovjetunió gazdasági erejét, közvetve pedig azzal, hogy a 90-es években, amikor megindul a gáz leszállítása, a Szovjetunió jelentős nyugati valutabevételre tesz szert. A hivatalos Washington tehát úgy mérte föl, hogy a gázügylet áthúzza az amerikai stratégia elképzeléseket és terveket, erősíti a „katonailag körülbelül egyenrangú, gazdaságilag azonban alárendelt Szovjetuniót”. Ezért is törekedett tehát a Reagan-kormányzat arra, hogy a nyugat-európai gazdasági érdekekkel mit sem törődve, nyomást gyakoroljon a NATO szövetségeseire, elsősorban a Közös Piac tagállamaira és rákényszerítse őket arra, hogy csatlakozzanak a Kelettel szembeni gazdasági megtorló intézkedéseikhez.

Ezzel viszont még jobban kiéleződött a közte és a szövetségei közötti viszony. Az amerikai kormányzat először is megtiltotta a gázvezeték-ügyletben részvevő amerikai vállalatoknak, illetve nyugat-európai leányvállalataiknak, hogy eleget tegyenek vállalt kötelezettségeiknek. Később ki akarta eszközölni a nyugat-európai kormányoknál, hogy az európai vállalatok is megtagadják a megkötött szerződéseket. A huzavona egyre nagyobb hullámokat vert, olyannyira, hogy később az amerikai adminisztrációban is két tábor alakult ki. Míg Alexander Haig akkori külügyminiszter úgy vélte, hogy az atlanti konfliktust nem szabad tovább terhelni a gázvezeték kérdésével, Weinberger hadügyminiszter az erős kéz politikájának híve maradt.

A hónapokig húzódó és az egymás közötti kapcsolatokat megrontó vita mégis azzal ért véget, hogy az embargóügy Amerikának nyilván nem tetőz eredményel zárult: Reagannak föl kellett függesztenie a megtorlást.

A versailles-i csúcstalálkozó után az amerikai elnök kijelentette: az értekezleten megerősítették, hogy figyelembe véve a Nyugat katonai és politikai céljait, a tárgyaló felek teljesen egyetértettek a Szovjetunió iránti gazdaságpolitika kitételeiben. Lényegében azonban mindaddig, amíg az embargót föl nem függesztették, a szövetségesek nem tudtak közös nevezőre jutni.

Ez érthető is, hiszen az embargóügy nemcsak gazdasági, hanem jogi kérdéseket is fölvetett. A négy nyugati ország közül, amelyeknek ipara arányosan részt vesz a gázvezeték építésében — Nyugat-Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és O.aszország — mindvégig következetesen betartotta a Szovjetunió iránt vállalt és szerződésbe foglalt kötelezettségeit. Ha ezt nem teszi, nemzetközi jogi bonyodalmakba keveredik, mert végeredményben az előírások szerint kell eljárnia minden országnak.

Ez természetesen kivétel nélkül minden országra vonatkozik, Amerika is így vélekedett, amikor a saját érdekeiről volt szó: emlékezzünk vissza a nevezetes búzaembargóra, amelyet a Szovjetunióra vetett ki. Ennek a korlátozó intézkedésnek is az volt a célja, hogy nyomást gyakoroljanak a moszkvai kormányra, és valójában az egész keleti tömbre. Amikor azonban Ronald Reagan elnök került Amerika élére, megszüntette az embargót, mondván, hogy az Egyesült Államoknak nincsen joga embereket éheztetni. Reagan elnököt akkoriban nem zavarta, hogy a Szovjetunió milyen Európa-politikát folytat: elsődleges célja az volt, hogy eleget tegyen a lázongó amerikai farmerek követelésének, szavatolja az amerikai búzatöbblet értékesítését — arra hivatkozva, hogy az államközi megállapodásoknak eleget kell tenni.

A fölsoroltak azt mutatják, hogy az Atlanti szövetség összetartása csökkent a keleti tömb iránti gazdasági intézkedések kapcsán. Szerepet kaptak a belpolitikai és a külpolitikai érdekek: a nyugat-európai országok tudatában voltak annak, hogy a kelleme lenül hosszan tartó gazdasági megtorpanás a szovjet gázvezeték építésének megtiltásával újabb bonyodalmakat okoz, növeli a munkanélküliséget. Attól is tartottak, hogy lehetetlenné válik tervük, amely szerint a szovjet földgáz alkalmazásával

csökkentik az olajtermelő országoktól való függőségüket. Beleütköztek azonban az Egyesült Államok önző politikájába: Amerikát a világpolitikai célkitűzései és belpolitikai gazdasági és pénzügyi sakkhúzásai arra ragadtatták, hogy szemet hunyjon az európai szövetségesek tényleges szükségletei fölött. Az embargó valójában többet ártott Nyugat-Európának, mint a Szovjetunióknak.

Ha figyelennel kísérjük a nyugati szövetségesek közötti gazdasági és politikai viszony alakulását a hetvenes évektől napjainkig, akkor azt látjuk, hogy sohasem volt feszültségtől mentes. A nyugati csúcsértekezletek bevezetése előtt már számos viszony tört ki közöttük, mert szinte lehetetlenné vált tartósan egyeztetni az egymástól eltérő gazdasági és politikai szükségleteket, tehát megfogant annak gondolata, hogy új alapokra kell helyezni az egymás közötti viszonyt. Nagyobb teret kell adni a sajátosságoknak.

Nyugati gazdasági és politikai szakértők fölmérései szerint — melyeket ebben az írásunkban adatgyűjtésként használtunk föl — az időnként fölmerülő megpróbáltatások csak nagy erőfeszítések árán szűntek meg, de valójában nem oldódtak meg tartósan. A politikai és gazdasági érdekek ütközése mindannyiszor megmutatta, hogy manapság szinte lehetetlen a régi alapokra helyezett szövetségek fönntartása. A csúcstalálkozó megszervezése Nyugaton egyfajta próbálkozás, hogy megtartsák a látszatot, a döntések azonban már korántsem annyira kötelezőek, mint azelőtt voltak.

VÉGÜL IS...

A versailles-i csúcstalálkozó kimenetele is azt bizonyítja, hogy az atlanti szövetség konfliktusai nem szűntek meg. Az egybegyűlt állam- és kormányfők meghatározták elkövetkező politikai irányvonalukat, tudtában voltak azonban annak, hogy döntéseiknek megvalósítása nagy nehézségekbe ütközik — mert figyelembe kell venniük saját kormányuk, parlamentjük véleményét is. Nagyon nehéz volt megnyerni elképzeléseiknek a választópolgárokat is. Egyik kormány sem helyezheti saját népének érdekeit a szomszédos ország szükségletei fölé, de az sem lehetséges, hogy alárendelje magát mások érdekeinek. A nyugati világban ezt az elvet nem szabad lábbal tiporni. S mint ahogyan több nyugati politikus hangoztatta: a külső hatások egyre érezhetőbbek minden ország életében, lassan már rá kell döbbsen arra, hogy az egymásra utaltság világát éljük.

Lehet, hogy ez gyorsabban tudatosodik Nyugat-Európában, mint Amerikában. Ez érthető is, mert az európai ipari országok a múltban is nagyobb mértékben függtek a világgazdasági folyamatoktól, mint az Egyesült Államok. Igaz ugyan, hogy a hetvenes évek elején Amerika szembe találta magát a dollár rohamos értékcsökkenésével és azzal, hogy az amerikai áru mind kevésbé volt versenyképes a világpiacon, akkoriban azonban Nixon elnök ügyes sakkhúzással Amerika javára fordította a dolgo-

kat: megszüntette a dollárnak az aranyértékűtől való függőségét, tehát gyökeresen megváltoztatta az érvényben levő pénzügyi rendszert. A dollár fokozatosan erősödött, mert a nyugati szövetségen belül a társországoknak segítségére kellett sietniük. Manapság azonban ilyen sakkhúzásokra nincs lehetőség, Reagan elnöknek tehát más utakat kell keresnie. Ennek tudható be, hogy az erős amerikai gazdaság helyreállítására irányuló elképzeléseiben ő is az önzést helyezte előtérbe, ezzel viszont nagy megrázkódtatásokat okozott a belső és a külső piacokon. Törhetetlen állapotokat idézett elő, és ezért nem volt más hátra számára sem, mint-hogy eleget tegyen saját gazdasága és a külföldi követeléseinek, csökkentse a kamatokat és jobban figyelembe vegye az egyetemes érdekeket, mint korábban. Megváltoztak ugyanis a belső és külső politikai követelmények.

Rá kellett döbbsennie arra is, hogy a nyugati szövetségen belül növekszik az egyéni érdekek megőrzésére irányuló küzdelem és az egyéni problémákat is tulajdonképpen az igazságosabb világgazdasági rendszer megteremtésében kell megoldani. Természetes, hogy ez nagyon lassú folyamat.

A versailles-i csúcstalálkozó után Bonnban megtartották a NATO csúcstalálkozóját, de ezen sem tudtak érdem megoldást találni az egymás közötti nézeteltérések elsimítására. Valójában mindenki megmaradt sajátos elképzelései mellett, és az egyetlen eredménynek azt tekinthették, hogy egyetértettek a további csúcsertekezletek megtartásában. Nincs kizárva, hogy ezeken a tanácskozásokon nagyobb mértékben előtérbe kerül a kooperáció és a közös megoldások kutatása. Amerika tulajdonképpen a nyugat-európai gazdasági konkurrenciától tart, jól tudja azonban, hogy az Atlanti Szövetség tagállamainak széthúzása komoly politikai veszélyekkel járna. A nyugat-európai országok viszont nem elégíthetik ki gondolkodás nélkül az amerikai követeléseket, főleg akkor ne, ha ezek lényegesen korlátozzák gazdasági és politikai önállóságukat. Az együttműködés lehetséges, de csak ha teljesen új alapokra helyezik.

Mendrei Ernő

A DEMOKRATIKUS ALTERNATÍVA STRATÉGIÁJA

AZ OLASZ KOMMUNISTA PÁRT XVI. KONGRESSZUSÁRÓL

Nap nap után zsúfolásig megtelt a milánói sportpalota arénája az olasz kommunisták március 2-ától 6-áig megtartott XVI. kongresszusán. Az 1109 választott delegátuson, a Kommunista Ifjúsági Szövetség 116 küldöttjén, a több száz meghívott vendégen és néhány ezer pártaktivistán kívül a kongresszuson jelen voltak valamennyi olasz demokratikus párt legmagasabb rangú vezetői és több mint száz külföldi kommunista, munkás-, szocialista és szociáldemokrata párt, valamint haladó és felszabadítási mozgalom képviselője, köztük a JKSZ küldöttsége is Mitja Ribičič elnökkel az élen. (Milánó harmadszor, és nem véletlenül, volt a színhelye az olasz kommunisták kongresszusának, hiszen Itália legnagyobb ipari központja, és itt a legerősebb az olasz munkásosztály koncentrációja is. A várost 1975 óta kommunista—szocialista adminisztráció irányítja. Enrico Berlinguert 1972-ben éppen Milánóban, a párt XIII. kongresszusán választották meg először főtitkárnak.)

Lenyűgöző és impozáns élményben volt része a helyszíni megfigyelőnek és tudósítónak a kongresszus egész munkája alatt, de különösen az utolsó napon, amikor Enrico Berlinguernek az általános vitát záró beszéde után ötezer torokból hangzott fel a régi antifasiszta dal, a Bandiera Rossa, majd a kommunista- és munkásmozgalom himnusza, az Internacionálé. Nagyszerű manifesztációja volt ez a kép Nyugat-Európa legnagyobb és legerősebb munkáspártja egységének, erejének és vitalitásának. — Mindannyian egyetértünk abban, hogy az Olasz KP ma egységesebb, mint valaha, de ez az egység, Togliatti szavaival élve, többhangú, s új, friss eszméket hoz magával. Szeretném hangsúlyozni, hogy elégedettek, sőt nagyon elégedettek vagyunk kongresszusunk kimenetelével — jelentette ki Berlinguer záróbeszédében.

SZÉLES KÖRŰ ÉS DEMOKRATIKUS ELŐKÉSZÜLETEK

Pedig ez a kongresszus nem volt a külsőségek, a nagy szólamok és a „felülről megszervezett” látszat- vagy monolit egység kongresszusa. A több hónapos előkészületek alaposak és demokratikusak voltak, kezdve az itt szekciónak nevezett mintegy 12 000 alapszervezet üléseitől egészen a 118 tartományi szervezet, a föderációk „kis kongresszusaiig”, amelyek megelőzték a milánói országos értekezletet — ahogyan az olasz kommunisták nevezik háromévenként megrendezett kongresszusukat. Az előkészületekben az 1 800 000-es tagság több mint egynegyede vett részt közvetlenül. És ilyen előkészületek után sem Berlingueré volt az utolsó szó a kongresszuson, hanem a delegátusoké, akik már a záróbeszéd elhangzása utáni utolsó plenáris ülésen döntöttek a politikai dokumentumról, illetve a hozzá fűzött megjegyzésekről, kiegészítő javaslatokról, az úgynevezett függelékekről.

Ezeknek a függelékeknek a száma eredetileg meghaladta az ötszázat, ami eleve bizonyítja a kongresszusi előkészületek demokratikus jellegét. A kongresszus egész ideje alatt üléselő politikai szövegező bizottság „szűrője” után is több mint ötven függelék és statútummódosítási javaslat sorsa csak az utolsó plenáris ülésen dőlt el, ahol minden tételről és definícióról élénk vita folyt. (A delegátusok között elhelyezett mikrofonok megkönnyítették a dialógust az ülés elnöklőjével, a székvárosok között sétáló fiatal aktivisták pedig precízen számolták a szavazatokat — az ellenszavazatokat és a tartózkodóakat is —, amelyeket a küldöttigazoló piros kartonlapok felemelése jelentett.)

Az olasz kommunisták tanácskozásának egész ideje alatt kétirányú párbeszéd folyt a milánói Palazzo dello Sportban, egyrészt a kongresszusi tribünön, magán a párton belül, másrészt a kongresszus és a többi olasz párt között. Ez utóbbit megkönnyítette, hogy a jelenlevő olasz demokratikus pártok vezetői, kivéve a Kereszténydemokrata Párt főtitkárát, fel is szólaltak a kongresszuson. Ez a nyílt dialógus az ország egész demokratikus közvéleményével mindig egyik jellemzője volt az olasz kommunisták kongresszusainak, de talán egyszer sem jutott ennyire kifejezésre és éreztette hatását egész Itália politikai közhangulatában, mint ezúttal, noha az Olasz KP-nak voltak fényesebb időszakai, szavazatainak számát, országos súlyát és befolyását is tekintve.

Talán ez a paradoxon is bizonyítja a párt megkerülhetetlen szerepét, és nagy tekintélyét a mai Olaszország társadalmi életében. A „kommunista kérdés” ismét a figyelem középpontjába került mindazon kísérletek ellenére, különösen az utóbbi években, hogy az Olasz KP-t a politikai élet peremére szorítsák és elszigeteljék. A milánói kongresszus azonban újabb világos és reális politikai távlatot nyitott a párt előtt, felvértezte az előtte álló feladatok elvégzésére, meghatározta, hogyan és milyen módszerekkel és mely erőkkal szövetkezve harcoljon az olasz társadalom megújulásáért és szocialista átalakulásáért.

KESERŰ TAPASZTALATOK

Az Olasz Kommunista Párt mindig az ország valóságából kiindulva építette, fejlesztette és — ha kellett — változtatta taktikai és stratégiai irányvonalát. Így történt ez ezúttal is. Már Aldo Moro volt olasz miniszterelnök 1978-ban történt meggyilkolása óta egyre nyilvánvalóbb, hogy a párt eddigi stratégiája, a „történelmi kompromisszum” — amelyet éppen itt, Milánóban a XIII. kongresszuson szentesítettek és amelynek lényege a kommunista és kereszténydemokrata párt közötti együttműködés szorgalmazása volt — többé nem életképes politikai formula. Bebizonyosodott, hogy a történelmi kompromisszum nem megoldás Olaszország egész társadalmi életének megreformálására, elsősorban a kereszténydemokraták egyeduralmi törekvése és hatalmi monopóliuma miatt és nem nyújt esélyt a kommunistáknak a kormányba való jutáshoz. Ellenkezőleg, az eredeti elgondolás — a kommunisták szövetségi politikája a katolikus népi tömegekkel, amelyeknek egy része a Democrazia Cristiana-ra, azaz a DC-re szavaz — olyan pártközi együttműködésbe csapott át, amely 1977—1978-ban, az úgynevezett nemzeti szolidaritás időszakában felvetette annak veszélyét is, hogy az Olasz KP „csak támasza legyen másoknak”, alárendelődjön a DC-nek, s osztozzon a kereszténydemokratáknak a munkásosztály érdekeivel szembenálló politikáján.

A történelmi kompromisszum következetes szorgalmazása végül is olyan egészségtelen megalkuvásra kényszerítette a pártot, amelyért azután az 1979-es választásokon drága árat is fizetett és elveszítette szavazóinak egy részét. Igaz, a választási eredmények elemzése bebizonyította, hogy az Olasz KP befolyása nem a munkásoknál, hanem a középosztálynál és a fiatal szavazópolgároknál csökkent, akik nem értettek egyet és talán nem is fogták fel eléggé a történelmi kompromisszum lényegét. „A régi sémához való ragaszkodás oda vezetett volna, hogy kívül maradunk a történelmi fejlődésen és tulajdonképpen a munkásosztály érdekei ellen cselekszünk” — állapította meg ezzel kapcsolatban Berlinguer.

Így érlelődött meg a keserű tapasztalatok leszűrése után a XV. és XVI. kongresszus közötti időszakban az új stratégiai irányvonal, a demokratikus alternatíva, amely az összes baloldali és demokratikus erő összefogására apellál az olasz társadalmi-politikai színtéren, s amelynek tengelyében a kommunisták meg a szocialisták állnának. A demokratikus alternatíva elsősorban, de nemcsak a szocialistáknak szól, hanem minden haladó, népi erőnek, amely objektíve érdekelt a társadalmi változásokban és egy szocialista irányú átalakulásban. A demokratikus alternatíva nem zárja ki, sőt szükségessé teszi a kapcsolatot azokkal a progresszív katolikus erőkkel is, amelyek nem azonosítják magukat a szükséges társadalmi reformok végrehajtására képtelen Kereszténydemokrata Párttal.

„Úgy véljük, hogy a demokratikus alternatíva politikája — amikor utánunk a szocialisták is magukévá teszik — rendkívül hasznosan hozzájárul majd a munkásmozgalom hatékonyságához, a demokratikus köz-

vélemény és az ország haladó erői befolyásának növeléséhez, új energia felszabadításához vezet és megteremti e távlat sikerét” — szögezte le az Olasz KP főtitkára kongresszusi beszámolójában.

A DEMOKRATIKUS ALTERNATÍVA ÉS AZ EUROBALOLDAL

A demokratikus alternatíva nem a történelmi kompromisszumban együttműködésre felszólított haladó szellemű katolikus tömegeknek, hanem a Kereszténydemokrata Pártnak fordít hátat, s hatalmi monopóliumával szemben kínál fel alternatívát az ország politikai, társadalmi és gazdasági megújulására. Ez a politika nem csupán felhívás a szocialistáknak egy baloldali kormány létrehozására, hanem távlat és együttműködési program az ország összes progresszív és demokratikus erői számára.

A történelmi kompromisszum örökébe lépő demokratikus alternatíva koncepciójának és stratégiájának lényege, hogy „a kereszténydemokrata pártvezetőséggel való alkudozást széles körű népi összefogás váltja fel, amelynek túl kell jutnia a szűk parlamenti kereteken, s a Kereszténydemokrata Párt által befolyásolt tömegekre is számítva olyan nagy társadalmi és politikai összefogást próbál kialakítani, amely a mostani hatalom helyébe léphet, új irányt adhat a társadalom fejlődésének, felgyorsíthatja a szocializmus felé való haladást.” Ezen elképzelés szerint nem a kormánykoalíció összetételének megváltoztatása vagy a kommunisták mindenáron kormányra kerülése a lényeg. A demokratikus alternatívának tehát nem a pártszövetségek, a pártvezetőségek, hanem a tömegmozgalom adja meg az erőt, amely azután képes lesz az érdekeinek megfelelő kormány megteremtésére is.

Az Olasz KP új stratégiai irányvonalát európai keretekbe is helyezi, ahol az eurokommunizmus hanyatlóban levő politikáját a kommunista, szocialista és szociáldemokrata pártok és a haladó, háborúellenes és társadalmi reformokat követelő tömegszervezetek együttműködésének kellene felváltania, kihasználva ehhez az egész Európában erősödő békemozgalmakat, a fiatalok, a nők és más társadalmi rétegek megmozdulásait és demokratikus törekvéseit is.

Giancarlo Pajetta, a párt nemzetközi ügyekkel foglalkozó veteránja szerint ilyen egység nélkül nem lehet szó egységes Európáról, sem békéről és leszerelésről, sem pedig a népek függetlenségéről vagy az új nemzetközi gazdasági rendről. Giorgio Napolitano, a szűkebb pártvezetőség ismert tagja úgy véli, hogy az idejétmúlt eurokommunizmustól az eurobaloldal megteremtéséig az út nem is olyan hosszú, úgyszólván törvényszerű és kötelező. Berlinguer pedig azt tartja, hogy az európai baloldal egysége csakis a kommunisták és a szocialisták „történelmi találkozása” alapján jöhet létre, a munkásmozgalom azonos gyökereiből kinőtt két szárny tapasztalatai bíráló elemzésének eredményeként.

A SZOCIALISTÁK HALOGATÓ VÁLASZA

A demokratikus alternatíva politikája hazai és nemzetközi téren is kétirányú folyamat, amely feltételezi, hogy nemcsak a kommunistáknak szükségesek a szocialisták egy baloldali egység magvának megteremtéséhez, hanem fordítva is. Éppen ezért a milánói kongresszus egyik kulcskérdése volt, hogyan reagálnak a szocialisták a demokratikus alternatíva politikájára, amely elsősorban feléjük irányul és gyakorlati megvalósítása nehezen képzelhető el nélkülük.

A kongresszushoz intézett üdvözlő beszédében Bettino Craxi, a Szocialista Párt főtitkára nem tagadta, hogy az ország jelenlegi politikai, gazdasági és szociális bajainak orvoslására a demokratikus erők széles körű összefogására van szükség. Véleménye szerint azonban a baloldal két legerősebb pártja, a kommunisták és szocialisták között a tartományi és helyi közigazgatásban elért pozitív tapasztalatok és eredmények ellenére még számos ellentétet és múltból eredő bizalmatlanságot kell felszámolni a teljes egyenrangúság, a tolerancia és a kölcsönös tisztelet alapján.

A szocialisták tehát nem utasítják el a dialógust, nem csapják be az ajtót a kommunisták előtt. Érzik ugyan, hogy túlságosan a kereszténydemokratákhoz kötötték szekerüket, egyelőre azonban nem akarnak megválni a hatalomtól. A demokratikus alternatíva megvalósítását későbbre halasztják s addig is minden lehetőséget nyitva tartanak. Így annak ellenére, hogy Berlinguer világosan kimondta, a kommunisták nem azonnali kormánykoalíció létrehozására szólítják fel a szocialistákat, hanem csak arra, hogy nyilatkozzanak, elfogadják-e a demokratikus alternatívát mint perspektívát, a szocialisták válasza egyelőre kétértelmű és határozatlan.

(Egy kongresszus utáni sajtókonferencián arra a kérdésre válaszolva, amely azt tudakolta, hogy támogatnák-e a kommunisták Bettino Craxi miniszterelnöki jelölését, Berlinguer kijelentette: — Az OKP nem a nevetek tekinti elsődleges fontosságúnak, hanem az ország irányításában bekövetkező gyökeres változáshoz kér garanciát.)

Az Olasz KP főtitkára felrótta a szocialistáknak, hogy egyrészt a hatalom és a kormány, másrészt a baloldal és a kommunisták felé kacérkodnak. Mégis apellált arra, hogy a szocialistákat olyannak kell elfogadni, amilyenek és keresni velük az együttműködés lehetséges formáit, illetve fejleszteni a meglévőket a helyi igazgatási szervekben. Elég itt megemlíteni, hogy az országnak majd a felében és több nagyvárosában már évek óta eredményes szocialista—kommunista helyi kormányzat működik, az utóbbi időben egyre gyakoribb „lejáratási” kampányok ellenére.

Craxiék azonban a jelek szerint országos szinten továbbra is szeretnének olyan „kétpárti váltógazdálkodást” teremteni a kereszténydemokratákkal, amely fokozatosan tovább gyengítené az Olasz KP tömegbefolyását a szocialisták javára. Az esedékes parlamenti választások előrehozása érdekében kiobbantott legújabb kormányválságnak is ez a tényleges és végső célja. Más szóval, a szocialisták abban reménykednek, hogy

Olaszországban is ugyanúgy megváltoznak, esetleg ki is egyenlítődnék az erőviszonyok a két baloldali párt között, mint az Franciaországban és Spanyolországban történt. Mindez természetesen a DC malmára hajtja a vizet, amely a demokratikus alternatívát egyelőre nem tartja hatalmára nézve veszélyes kormányzási formulának.

A COSSUTTA-FÉLE FÜGGELÉKEK

Az Olasz KP-nek a nemzetközi életre, valamint a kommunista és munkásmozgalom viszonyaira vonatkozó álláspontjai ezúttal is nagy érdeklődést keltettek a hazai és külföldi közvéleményben. Sokan azt várták, hogy a pártnak a lengyel események és a szocializmus jövője kapcsán kifejtett tézisei — miszerint a Szovjetunióban megvalósított társadalmi modell, az úgynevezett létező vagy reálszocializmus hajtóereje kimerült — központi helyet kapnak majd a kongresszuson is, esetleg szakítást idéznek elő az Olasz KP és az SZKP, valamint a többi kelet-európai ország pártja között. Ebből azonban nem lett semmi, mert az ezzel a tézissel szembezálló és függelékekkel élő vezetőségi tagok, Armando Cossutta és Guido Cappelloni hívei már az előkészületek során elenyésző kisebbségben maradtak, hogy a kongresszuson ez a kérdés szinte marginális jellegűvé zsugorodott, noha ideológiai hatásával mindenesetre számolni kell.

A függelékekről — amelyek javasolták, hogy töröljék vagy legalább módosítsák a kongresszus politikai dokumentumának azt a szakaszát, amely szerint „kimerült a Szovjetunióban megvalósított társadalmi modell előrevivő ereje” — nem is kellett szavazni, mert szerzőik, Cossutta és Cappelloni az utolsó pillanatban visszavonták őket. A polgári sajtó által szovjetbarátnak nevezett csoport a kongresszus végén elégedetlenségének csak úgy adhatott hangot, hogy a záródokumentum egésze ellen szavazott. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az 1109 küldött közül — kilenc tartózkodó mellett — csak heten szavaztak a politikai dokumentum és a hozzácsatolt főtítkári beszámoló ellen, akkor számokban is kifejezésre jut a párt egysége és felsorakozása a demokratikus alternatíva új irányvonalával mellett, amely nemzetközi téren is a széles körű szövetségek és együttműködés híve, de a teljes önállóság és autonómia tiszteletben tartása mellett nem ismer el semmiféle vezető államot, pártot vagy központot, semmiféle alárendelést és kiközösítést.

Cossutta és Cappelloni ellen nem fogantatosítottak semmiféle szankciókat. Mindketten megtartották eddigi tisztségüket, Cossutta a szűkebb vezetőség, az igazgatóság, Cappelloni pedig a központi bizottság tagjaként. Ezzel a kimenetellel a párt nemcsak egy esetleges frakciót vagy belső szakadást akadályozott meg, hanem ismételten a demokratikus és nyílt véleménynyilvánítás módszerét affirmálta soraiban.

A SAJÁTOS OLASZ ÚT

Az Olasz KP kongresszusa állást foglalt korunk legegyszerűbb nemzetközi kérdéseivel kapcsolatban. Bírálta a Reagan-kormány nemzetközi politikai és gazdasági lépéseit és veszélyesnek minősítette őket. Rámutatott a tömbversengés káros következményeire, és a főtitkári beszámoló ebben a szövegekörnyezetben utalt az afganisztáni válságra, amely „megmutatta, hogy a Szovjetunió is folytathat erőpolitikát, ellentétben az enyhüléssel és a népek szuverenitásának meg függetlenségének tiszteletben tartásával”.

Berlinguer egészében elvetette a világ politikai, ideológiai és gazdasági tömbökre való felosztását, kiemelve, hogy a békéért folytatott harcban fontos szerep jut az el nem kötelezett országoknak. A kongresszus egészében is kinyilvánította szolidaritását az el nem kötelezett mozgalommal abban a táviratban, amelyet az éppen azokban a napokban kezdődő delhi csúcsertekezlethez intézett, kifejezve kívánságát, hogy „az konferencia sikeresen és döntően járuljon hozzá a mai világproblémák felszámolásához, amelyek a nemzetközi feszültségből, a fegyverkezési hajszából, a háborúból, az iparilag fejlett és fejletlen országok közötti megoldatlan kérdésekből, a népek önrendelkezési jogáért vívott harcból adódnak.”

Napjaink időszerű és égető nemzetközi kérdésével, a fegyverkezéssel kapcsolatban Berlinguer kongresszusi beszámolójában támogatta a szovjet fegyverzetkorlátozási és leszerelési javaslatokat és tévesnek meg illuzórikusnak nevezte a NATO-nak azt az álláspontját, amely szerint tekintet nélkül a genfi tárgyalások menetére, hozzá kell fogni az eurorakéták telepítéséhez és az erő pozíciójáról kell megállapodásra kényszeríteni a Szovjetuniót.

Berlinguer, már említett sajtóértekezletén, Olaszország NATO-tagságáról azt mondta, hogy a kommunisták nem követelik a szervezetből való kilépést, csupán azt akarják, hogy az olasz kormány „ne mondjon mindig igent az amerikaiaknak”. Az OKP szükségesnek tartja a comisói (Szi-cília) támaszpont építésének felfüggesztését, mert a rakétabázis engedélyezése önmagában is ellentétes a nemzetközi enyhüléssel, ezenkívül növeli a feszültséget a mediterrán térségben és Észak-Afrikában.

Figyelemre méltó véleményt fogalmazott meg az OKP főtitkára a nemzetközi pénzügyi rendszer megreformálásával és az új gazdasági világrend létrehozásával kapcsolatban is. Úgy vélekedett, hogy a Bretton Woods-i megállapodás rendszerét a fejlődő országokkal együtt kellene felülvizsgálni és hogy az új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtésében a szocialista országoknak is aktívan részt kell vállalniuk.

A kommunisták tehát továbbra is önállóságuk teljes megőrzésével, az egyenrangúság és be nem avatkozás alapján kívánnak nyílt dialógust és építő jellegű együttműködést kialakítani valamennyi kommunista és munkáspárttal, demokratikus és haladó mozgalommal, keresve a szocializmusba vezető még kitaposatlan nyugat-európai érvényű és egyben sajátosan olasz utat.

Berlinguer megfogalmazása szerint az úgynevezett „harmadik út” sem-

mi esetre sem a középút a szocializmus és a kapitalizmus között. Ellenkezőleg, egy olyan koncepció, amely a szocializmusra törekedve túlhaladja a nyugati típusú kapitalizmust. Az Olasz KP rámutatva a valós szocializmus fogyatékoságaira és elferdüléseire — ami, mint hangsúlyozták, nem azonosítható a nagy októberi forradalom történelmi jelentőségének tagadásával — bírálónan értékeli a nyugat-európai szociáldemokrácia tapasztalatait is.

A kapitalizmus válságciklusai — az olasz kommunisták megítélése szerint — egyre gyakoribbak, a munkanélküliség mind nagyobb. A biztonság a tőkés országokban csökken, a dolgozók millióinak elégedetlensége növekszik, s mindinkább kifejezésre jutnak a kapitalizmus és a demokrácia közötti ellentmondások. Ezen feltételek között erősödik a munkásosztály, a haladó mozgalmak és szervezetek fokozódó tevékenysége, amely szembeszegül a kapitalista rendszer hatalmi mechanizmusával. Az Olasz KP éppen ezeknek „a társadalmi gond peremére” juttatott progresszív erőknél az összefogásában látja a harmadik út, az eurobaloldal és a demokratikus alternatíva dialektikus egészét alkotó stratégiájának fő hajtóerejét és széles körű bázisát.

A PÁRTDEMOKRÁCIA FEJLESZTÉSE

Megfigyelők egyöntetű véleménye szerint a XVI. kongresszus volt az olasz kommunisták legalaposabban és legdemokratikusabban előkészített kongresszusa a párt történetében. Ha a kongresszus valamiben túllépett a „tervezett” kereteken, akkor ez az az erősen kifejezésre jutó igény volt, hogy tovább kell fejleszteni a párton belüli demokratikus viszonyokat. A sokat emlegetett Cossutta-féle függelékek helyett jóval nagyobb támogatást kaptak a bázis és a vezetőség szorosabb kapcsolatát szorgalmazó és a pártpolitika kialakításában meg a lényeges döntések meghozatalakor a központi bizottságnak nagyobb szerepet követelő Ingrao-féle tézisek, mégpedig nemcsak az előkészületekben, hanem magán a kongresszuson is.

A demokratikus centralizmus körüli vitáknak, Berlinguer szavaival élve „ideológiai íze” volt. A demokratikus centralizmus, mint mondta, se nem bálvány, se nem csupán forma, hanem munkamódszer és a hatékonyság előfeltétele. A demokratikus centralizmust nem kell megszüntetni vagy elvetni, mint azt egyesek követelték a kongresszus előtti vitákban, hanem a pártélet demokratizálásának és az alapszervezeteknek a döntés folyamatába való bevonása szolgálatába kell állítani.

Érdekes ezen a helyen utalni Giorgio Napolitano véleményére a demokratikus centralizmusról. „A demokratikus centralizmusnak hosszú története és különböző definíciói vannak. Létezik például demokratikus centralizmus, amely bürokratikus vagy autokratikus centralizmus, különösen az SZKP és egyes más pártok történetének bizonyos szakaszában. Van a demokratikus centralizmusnak egy értelmezése, amelyet a Kommunista

Internacionálé fogalmazott meg a húszas évek elején, azután itt van Sztálin definíciója is *A leninizmus kérdéseiben*. Létezik azonban a mi különböző tapasztalatunk is a párt megszervezésében, a demokratikus centralizmus azon definíciója, amelyet Gramsci adott és amely sokban különbözik a Sztálinétól. Tehát ahogy ma elmondhatjuk, hogy különböző marxizmusok léteznek, illetve a marxizmus és a szocializmus interpretációjának is több módja van, úgy elmondhatjuk, hogy a demokratikus centralizmus értelmezésében és érvényesítésében is több mód létezik.”

A kongresszus sok újat és lényegeset hozott a párt belső viszonyainak fejlesztése terén. Szinte teljes egészében bekerültek a záródokumentumba azok a függelékek, amelyek a bázis és a vezetőség szorosabb kapcsolataért, a végrehajtó szervek munkájának nyíltságaért és a tagság állandó és folyamatos tájékoztatásáért szálltak síkra. A kongresszus által szentesített statútummódosítások jelentősen bővítik a Központi Bizottság hatáskörét és szerepét, különösen a nyílt kérdések és különbségek tisztázásánál, amelyek az igazgatóságban vagy a titkárságban jelentkezhetnek. A Központi Bizottság határozza meg a párt stratégiáját és taktikáját a két kongresszus között és az övé a döntő szó, ha valamilyen kérdésről megoszlik a végrehajtó szervek véleménye.

FIATALÍTÁS ÉS FOLYTONOSSÁG

Az új Központi Bizottságnak 176, a Központi Ellenőrző Bizottságnak pedig 57 tagja van, akiket nyílt szavazással választott meg a kongresszus. Hogy voltak más elképzelések is, mi sem bizonyítja jobban, mint a titkos szavazáshoz előkészített unák, amelyeket ott láttunk a milánói sportpalota egyik raktárhelyiségében. A Központi Bizottság egyharmada új tag, elsősorban a regionális szervezetek titkárai, valamint több fiatal, értelmiségi és nő. Ez azt jelenti, hogy a párt legmagasabb rangú vezető területében jelentős fiatalítás és frissítés történt, ami még egy bizonyítéka, hogy az Olasz KP lépést tart a változó időkkel, hogy nemcsak a munkásosztály, hanem az értelmiségiek, a középosztály és a fiatalok pártja is.

A párt végrehajtó szerveiben, az igazgatóságban és a titkárságban már nem történtek ilyen radikális változások, azonkívül, hogy a 33 tagú igazgatóságnak (elnökségnek) 6 új tagja van, a titkárság létszámát pedig az eddigi hétről kilencre emelték. Újdonság, hogy a titkárság egyes szektorainak munkáját összehangoló, úgynevezett „koordinátor” szerepét az eddigi Alessandro Natta helyett — aki a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke lett — most ketten töltik be, Ugo Pecchioli és Alfredo Reichlin, akik gyakorlatilag a főtitkár helyetteseinek számítanak. A titkárság többi tagja egy-egy munkaterület felelőse. Így Gerardo Chiaromonte a gazdasági és társadalmi ügyek, Adalberto Minucci a propaganda és tájékoztatás, Giancarlo Pajetta a nemzetközi ügyek, Adriana Seroni a pártügyek, Aldo Tortorella a művelődési és oktatási ügyek felelőse, Renato Zanghe-

ri pedig az állami kérdésekkel foglalkozik. A Központi Bizottság megerősítette tisztségében Emanuele Macalúsót, egyébként az igazgatóság tagját az Olasz KP lapja, a L'Unità főszerkesztőjeként, míg a párt ideológiai lapja, a Rinascita élére új főszerkesztő került, Giuseppe Chiarante szintén igazgatósági tag személyében.

Mint már említettük, Armando Cossutta, aki a lengyel eseményekkel és a kongresszusi dokumentumnak a valós szocializmus hajtóerejének kiapadására vonatkozó tézisével kapcsolatban szembekerült a pártvezetőséggel, tagja maradt az igazgatóságnak. Tehát Cossutta magatartása nem minősült frakciónak, s ő maga is — noha a kongresszuson védte álláspontját — elismerte, hogy kisebbségben maradt. Ezzel valószínűleg le is zárult egy kellemetlen epizód a párt történetében, amely azonban még jóideig érezteti majd a hatását az Olasz KP és az SZKP viszonyában.

TÖBB MINT EGY ÉVTIZEDE A PÁRT ÉLÉN

A Központi Bizottság azonnal a kongresszus részéről történő megválasztása után első ülésén egyhangúlag ismét Enrico Berlinguert választotta meg az Olasz KP főtitkárának. Berlinguert negyedízben választották meg erre a tisztségre, amelyre először — mint már említettük — 1972-ben, a XIII., szintén Milánóban megtartott kongresszuson került. Előtte 1969-ben, a XII. kongresszuson választották meg Berlinguert főtitkár-helyettesé, s Luigi Longo akkori főtitkár megromlott egészségi állapota miatt gyakorlatilag már akkor is ő irányította a pártot. Amikor Berlinguer lett a főtitkár, a helyettesi tisztséget megszüntették, Luigi Longo pedig élete végéig a párt elnöke volt. Ez a funkció Longo halálával, 1980-ban megszűnt.

(Érdekes anekdota kering az olasz párt berkeiben Berlinguer „kiugrásáról”. Luigi Longo 1968-ban egy napon így szólt legközelebbi munkatársaihoz: „Mit csináljunk? Én egyre idősebb és egyre betegebb vagyok. Ti sem vagytok már fiatalok. Miért ne ugonnánk át egy nemzedéket? (Pajetta, Amendola stb.) és készítenénk elő együttesen Enricót a főtitkári tisztségre. Az egyetemista lázadások alapjaiban rengették meg Olaszországot és Franciaországot. Enrico az ifjúsági kérdés jó ismerője. Nemcsak az. Kifejezetten politikai temperamentuma van, noha szerénysége és szegyenlőssége néha szinte zavarba hozza az embert. Nekem a szívemhez nőtt kommunista és pártvezetői következetessége és tetszik, amilyen megalkuvás nélkül harcol a párton belüli demokráciáért.” A jelenlevők egyetértettek Longóval. Volt aki a vállát vonogatta, de senki sem ellemezte az olasz és a nemzetközi munkásmozgalom veteránjának javaslatát.)

Enrico Berlinguer 1922. május 25-én született a szardíniai Sassari-ban. Már diákkorában kapcsolatba került a fasizmus ellen harcoló haladó erőkkel. 1943-ban lépett be az Olasz Kommunista Pártba, s hamarosan az ifjúkommunisták sassari szervezetének titkárává választották. Antifasiszta sztrájkok megszervezéséért 1944 januárjában börtönbe vetették.

Kiszabadulását követően a párt megbízásából Rómában dolgozott, tagja lett a kommunista ifjúsági mozgalom titkárságának. Olaszország felszabadulása után Milánóban, majd Rómában volt az ifjúkommunisták helyi szervezetének vezetője. 1945-ben beválasztották az OKP Központi Bizottságába. 1949-től 1956-ig az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetség titkára volt, ugyanakkor 1950 és 1953 között a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség elnöki tisztségét is betöltötte. 1959-ben került be az Olasz KP szűkebb vezetőségébe, az igazgatóságba. Előbb a pártfőiskolát igazgatta, majd a szardíniai területi pártbizottságot vezette. Később az OKP szervezési, majd sajtóirodájának élére került. 1962-től 1966-ig a titkárság tagja volt. 1966-ban a XI. kongresszuson a párt politikai bizottságának tagjává, 1969-ben főtitkár-helyettesnek, 1972-ben pedig főtitkárnak választották meg. Gramsci, Togliatti és Longo után most már több mint egy évtizede ő tölti be ezt a felelősségteljes tisztséget Nyugat-Európa legnagyobb munkáspártja élén.

— Nem leszek életfogytiglani főtitkár — jelentette ki Berlinguer a kongresszus után tartott sajtóértekezletén. — Ha a feltételek megérnek, és ahogy azt a helyzet a pártban megköveteli, a főtitkárcserére is sor kerül. Azt hiszem, hogy az Olasz Kommunista Pártban több elvtárs is van, aki képes vállalni ezt a kötelességet. Mi a kollektív vezetés mércéit alkalmazzuk, tehát a mi pártunkban nincs elnöki rendszer — mondta ugyanakkor Berlinguer. — Én különben nem a saját akaratomból vagyok főtitkár, hanem a kongresszuson megválasztott Központi Bizottság és Központi Ellenőrző Bizottság egyöntetű határozata alapján.

Talán ez a nyilatkozat is példázza Berlinguer szerénységét és a párton belüli viszonyokról vallott nézeteit, egyben valóságérzékét is, amellyel a párt előtt álló feladatokra tekint. Ezek a feladatok a mai Olaszország összetett és válságos politikai, gazdasági és társadalmi helyzetében nem egyszerűek és könnyűek. A milánói kongresszuson meghirdetett új irányvonal, a demokratikus alternatíva stratégiája csak lépésről lépésre és kitartó politikai harc útján valósítható meg. Első gyakorlati fokmérője és erőpróbája a nyáreleji helyi és a jövőre esedékes, de a legújabb politikai fejlemények alapján, és az e sorok írása közben kirobbant kormányválság következtében, könnyen már az idén, szintén június végén sorra kerülő általános parlamenti választások lesznek.

A „NEGATÍV METAFIZIKA” IGAZSÁGTANA

(Fejezetek a frankfurti iskola történetéből)

Martin Džej: *Dijalektička imaginacija*, Svjetlost, Sarajevo, 1982

A korszerű gondolkodásnak — amennyiben vállalja a felelősség terhét — le kell mondania arról, hogy méltó lehessen valamilyen feltételenséghez; s mégis, kötelessége, hogy szembeszálljon az igazságot sújtó alkudozásokkal — parafrazálhatnánk Adornónak a *Wozu noch Philosophie* című 1962-ben megjelent tanulmányából kiemelt kulcsmondatát. Az igazságot sújtó alkudozásokkal szembeni ellenállást megformáló reflexív gondolkodás lehetőségei — ez valóban mottója lehetne a Frankfurti kör tevékenységének, amelyet perdöntő módon Adorno és Horkheimer határozott meg. Eme ellenállás történetét kísérte meg Martin Jay fővázolni a *Dialektikus imagináció* című könyvében, amely mintegy kilenc évvel a megjelenés után kerül a jugoszláv olvasó kezébe.

A frankfurtiak 1923-tól (az Institut für Sozialforschung megalakításának éve) 1950-ig terjedő munkásságát elemző könyv történeti-biográfiai megalapozottságú. Jay egyrészt rendkívül szigorú módszert alkalmaz, amelynek elsődleges eszköze a következetesen immanens szövegelemzés. A szövegimmanencia mellett azonban Jay interjúkat, beszélgetéseket, levelezéseket s egyáltalán a személyes mozzanatok láttatását is felhasználja annak érdekében, hogy

minél pontosabban és részletesebben értelmezze a frankfurtiak szellemi arculatát.

A módszertan ilymód két szintre valósul meg: az első szint a szerző hűvösen tárgyilagos a második pedig individuális-pszichológiai hozzáállását képviseli. Aki csupán a második szintre figyel a tárgyalt személyek gondolkodását illető „megértő” bemutatást, sőt olykor „elégikus, ironikus hangvételő ecsetelést” tapasztal. Jay módszertani kísérlete azonban éppen azon alapul, hogy a történetiség szellemének megfelelően megtalálja a két módszertani szint közös nevezőjét. Ha mégoly termékeny is esetünkben, meg kell mondanunk, hogy az eljárás buktatókat rejt magában, amely gyakorta hiányérzetet teremt az olvasóban, aki úgy vélem, helyenként teljes joggal kérheti számon a kritikai reflexiót. Jay szövegű értelmezései ugyanis egyre-másra eljutnak olyan pontra, ahol egyszerűen fölkínálnának a kritikai reflexió támpontjai, de mint mondtam, megtörténik, hogy a szerző deklarált szándékai és módszertanának folyományaként, tartózkodik és lemond az ítéletről. Mindéből kiderül, hogy Jay könyve elméleti-módszertani kérdéseket is fölvet, amelyek leginkább a történeti-biografikus hozzáállás és a kritikai értékelés bonyolult viszonylatára

utalnak. Természetesen a recenzensnek nem áll jogában valamilyen eredeti filozófiai vagy elméleti elképzelést hiányolni, amely netán kritériumként funkcionálna az értelmezés számára. Jay művének sikerét éppen abban látom, hogy a történeti-biografikus módszertant egyesítette bizonyos szociológiai és filozófiai szempontokkal, amelyek elemzését szinte észrevétlenül vezérelték.

Jay 1950-ig kíséri a frankfurtiak működését, de kikövetkeztethetőek azok a sarkallatos pontok, amelyek révén értelmezhetné és értékelhetné az 1950 utáni időszakot is, amelyet a régiak közül Adorno (nagy könyvei az *Aesthetische Theorie* és a *Negative Dialektik* a hatvanas években jelentek meg) és Marcuse, az újak közül pedig Habermas, Wellmer, Negt, Schmidt stb. tevékenysége fémjelzett. Mindenesetre a személyes életrajz és a gondolkodói magatartás közvetítődési mechanizmusa, valamint a kritikussabb hozzáállás szükségessége — Jaynek ezekben a vonatkozásokban kellene újragondolnia koncepcióját.

Hadd lássuk most röviden Jay szempontjait. Ismeretes, hogy a frankfurti kör akkor alakult amikor a baloldali értelmiség a politikai forradalmak vereségeinek következményeit tapasztalta. Az *Institut für Sozialforschung* első szakaszában az ortodox, ökonomista marxizmus (Grossman, Grünberg stb.) jutott leginkább érvényre, s ez a szakasz termékenységben és újszerűségben is messze elmaradt a későbbi tevékenységtől. A Horkheimer körül gyülekező baloldali gondolkodók akkor kezdték működésüket, amikor a politikai forradalmak veresége okozta egzisztenciális csatlódásokhoz a fasiszmus barbárságának és a sztálini apparátus repressziójának kritikái fölismerése kapcsolódott. politikai tapasztalatokból fakadó pesszimista antropológia megteremtődése kitű-

nően végigkísérhető Horkheimer munkásságában. E tevékenység helytálló taglalása Jay könyvének eredménye. Tudniillik, nem ritkák az olyan vélemények, amelyek kisebbítik Horkheimer hozzájárulásának jelentőségét a frankfurti kör végső koncepciójának kidolgozásában. Jay meggyőző bennünket ennek az ellenkezőjéről.

A frankfurti kör tevékenységének kiválóképpen ismérve a nyugati kultúra ideológiájának, valamint az annak keretében érvényességet szerzett értékfogalmak radikális bírálata, egyszerűen esetünkben kultúrkritikáról van szó. A kritikái hozzáállás néhány fontos vonatkozásban a marxi szellemkincsből meríti kritikai potenciálját, de ugyanakkor a politikai tapasztalatok és a marxista prognózisok összevetése kapcsán tarthatatlannak minősíti éppen a marxi gondolkodás néhány lényeges összetevőjét. Fel kell figyelni, hogy eme kultúrkritika gyakorlata egy olyan időszakban történik, amikor a marxizmusban az ökonomista, a gazdasági tényezők túlhangsúlyozásával megvalósuló értelmezés az uralkodó. A frankfurtiak illetéknépp saját tevékenységüket a hivatalos marxizmussal szemben tételezték, s éppen ezért szokás Horkheimerékat az ún. nyugati marxizmus példaszzerű reprezentánsainak nevezni. Esetünkben az értelmező legfontosabb feladata az effajta kultúrkritika teljességgel paradoxális mivoltának kimutatása, azaz annak kiemelése amit Habermas mestereiről írott utóbbi tanulmányaiban a „totalizálódott kritika” a „performatív ellentmondás” fogalmaival jellemzett. A nyugati kultúra ideológiája — s ebben a frankfurtiak egyeznek Heideggerrel, aki iránt egyébként, Marcuse kivételével, rendkívül ellenséges viszonyulást tanúsítottak — a világ objektív értelmét látható, a szubjektivitás fölött ridegen pálcát törő meta-

fizika/létten, amely úgy valósítja meg hatalmát, hogy kategoriális gondolkodásánál és a végső igazság birtoklásának tudatával, szétválasztja a lényeket és a jelenségeket, a létezőket és azok hordozó alapját, a létet. Az ész és a praxis mint a nyugati kultúra keretfogalmai, amelyek meghatározták az újkori metafizikai gondolkodás rendszerré válását, a polgári uralom prezenziójának értékelei. Az ész és a praxis a polgári hatalom-igény érvényességekörébe olvadva veszítették el kritikai erejüket. Így a felvilágosodás, amely mint ismeretes a mitológikus és a vallásos gondolkodással szemben támasztott bíráló igényeket, saját mitológiájába fullad, a polgári mitológia-bírálat korlátlan hatalom-akarásának következményeként az ember és a természet feletti uralom szentesítésébe csap át, azaz remitológizálódik. A szubjektivitást letaroló középkori uralom polgári bírálata előre megsemmisíti önnön eredményeit vagyis elveszejteti saját kritikai rangját, méghozzá azért, hogy az igazságot a hatalmi megegyezések viszonylatára egyszerűsíti. A szubjektivitás amely a hatalom elemeként tudja önmagát, megkérdőjelezi önnön lehetőségeit. A polgári gondolkodás bírálatának dialektikája arra a felismerésre készít bennünket, hogy a világban megnyilvánuló folyamatok igazságértékét minősítő fórum, az emberi ész polgári, tehát instrumentális mivoltában az egoista önfenntartás imperativusává alakul át. A kultúra amely az instrumentális ész technológiai racionalitásához igazodik az árutermelési társadalom önállósult mítosza: kultúraipar. Az értékfogalmak („jó”, „rossz”, stb.) érvényességekörét az árutársadalom eldologiasult cseréjét körülíró fogalmak letéteményesítik.

A kultúra-ipar viláгурalmának közepette az egyetlen lehetőség a reflektált negatív magatartás megformálá-

sa, a boldogság hiányára való aszketikus rámutatás, amelynek paradigmaticus megtestesülése az esztétikai tapasztalat. (Adorno számára ez különösképpen a schönbergi, atonális zene.) A polgári kultúra normáival, a társadalmi hasznossággal, s egyáltalán a társadalommal való maradéktalan szembenállás létezteti a negativitás előrehaladó útját. A negativitás, a vágasz, a szórakozás, a kellemetesség elutasítása a polgári uralom föltételei között nem más mint a szubjektum autonómiájának ára. A negativitás frankfurti alakváltozatát Jay pontos kifejezéssel negatív metafizikának nevezi. Kévsébé pontos viszont Jay azon állítása miszerint a frankfurtiak gondolkodása a hagyományos filozófiával való kritikai dialógus révén teremtdött meg. Hangsúlyozni kell, hogy eme esetben nincs szó dialógusról: a frankfurtiak kritikája sohasem a párbeszédet formázza, s éppen ezért a hagyomány vonatkozásában gyakran dogmatikus. Adorno és Horkheimer arisztokratikus és elitárius módon ezt társaira is vonatkoztatta. Ezzel magyarázható például az a viszonyulás amit Adorno tanúsított Fromm iránt, aki tőle sokkalta radikálisabban bírálta Freud pszichoanalízisét.

A negativitás azonban ellentmondásos módon közdik tárgyához. A frankfurtiak fogalomhasználata igazodik a klasszikus filozófia reflexíven kidolgozott formavilágához. A kritikai gesztus azokat a fogalmakat bírálja, melyek egyúttal eszköztárnak elemei is egyszermind: példázza ezt Adorno már-már göröcsös ragaszkodása a szubjektum—objektum viszonylat értelmezéséhez. Egyébként Hermann Möchen könyvet szentelt ama tézis igazolására, miszerint Adorno, Heidegger kíméletlen ellenfele a freiburgi filozófus „mitikus közelségében” gondolkodik: e ténynek kétségkívül általános jelentőségű

vonatkozása van a frankfurtiakat illetőleg. (lásd: H. Mörchen: Untersuchung einer philosophische Kommunikationsverweigerung, 1981)

Jay szövetszerűen bizonyítja, hogy a frankfurtiak kulcsfogalmai mennyire nem függetlenek: az ész vagy a praxis hagyományos tolmácsolásával szemben nem teremődik meg az a distancia amely nóvumot tenne lehetővé a bírált tárgy ellenében. A „totalizálódott kritika” művelői semmisnek nyilvánítják a kritika pozitív kritériumait, s ezáltal kénytelenek olyan bírálatot gyakorolni, melynek hatékonyságában folytonosan kételkednek.

E filozófia vezérelve a „kozmosz ironia” (Jay) amely az igazság végtelen vágyát is magába falazta, tehát választott formaelve a paradoxon: a reflexió szabadságának kicsikarása, láttuk, a reflexió lehetőségeire vonatkozó szkepszissel párosul. A másik fontos elv a következő: az objektum elsődlegességéből kiindulva meghatározni a dialektika szubjektív pólusát, s ennek révén láttatni azt ami racionalizálhatatlan az alanyiségben. Adorno kései nagy műve, a Negatív dialektika, erre a témára variál. Ehhez kapcsolódik az elidegenült fogalomvilág radikális bírálata: az instrumentális uralom nyelvi valósága a nyelvi uralom, a fogalom-ideológia, a hegele ens realissimumot célzó fogalom-realizmus. Jay könyvének rendkívül fontos mozzanata, a gondolkodók közötti pontos különbségtevés: külön részt szentel Benjaminsnak, Marcusenak, Neumannnak, Frommnak stb. Benjamin a teológia, Marcuse a filozófiatörténet, az azonosságfilozófia, a húszadik századi filozófia, Fromm pedig a szociológia és a pszichológia viszonylatának sajátos tolmácsolása miatt válik el a frankfurti kör „votaképpeni” gondolkodásától, amelyet Horkheimer és Adorno dolgozott ki.

Jay szociológiai szempontja: Ador-

nóék gondolkodói labirintusa a harmincas évek zsidó értelmiségének odyszeáját láttatja. Ezek az értelmiségiek szocio-kulturális helyzetük jobbítását csak a világ radikális megváltoztatásának segítségével gondolhatták át. A frankfurtiak számára azonban a világmegváltoztatás gyakorlati esélyei kétségesek, hiszen szerintük a Marx által előlegezett stratégia szubjektuma, a földi paradicsom világgállapotát létrehozó történelmi alany, a munkásosztály belesímult a polgári társadalom láthatatlan manipulációjába, hatalmi igényprogramjába, azaz elveszítette kritikai potenciálját. Innen a főnálló gyakorlati mozgalmakkal szembeni kétely, sőt megvetés, innen az a gyanúper amellyel ez az értelmiségi csoport élt jobb és baloldaliakkal szemben egyaránt, innen az értelmiségiek és a munkások együttműködésének maradéktalan tagadása. Jay szerint az elméleti radikalitás erősödése a frankfurtiaknál együtt járt a politikai radikalitásról való lemondással. Meg kell mondani, hogy Jay végkövetkeztetései rendkívül bírálóak. Íme: az elmélet abszolútum-má való emelése egy olyan értelmiségi csoport programja, amelynek önmegértése polgári jellegű: a Mannheim Károly elleni kritikai intenciók ellenére Adornóék önmagukat kényszerítetlen kényszerűséggel „szabaddon lebegő értelmiségieknek” tételezték.

A frankfurtiak gondolkodásában azonban ott izzanak az utópia elemei is. De mint a zsidó misztikában (v. ö. Habermas) a Kabbalában a beszéd az egyedüli Istenhez közelítő út. A hagyományos zsidó szemlélet ugyanis tiltotta az Isten és a paradicsom lefestését avagy leírását: ez hasonló a frankfurti körnek az utópia realitásának leírására vonatkozó tilalmával.

Losoncz Alpár

MARX ÉS A MARXIZMUS ÉLETREVALÓSÁGÁNAK ELVITATÁSA KOLAKOWSKI RÉSZÉRŐL

A tekintélyes fővárosi kiadó, a Beogradski izdavačko-grafički zavod kiadta a marxizmus sorozatában Kolakowski a marxizmusról szóló háromkötetes egyetemi tankönyvének első két kötetét. Az első kötet még 1980 novemberében megjelent, tényleges forgalombahozása azonban valamivel későbbi keltezésű. A második kötet 1983-ban hagyta el a sajtót, némi késéssel a kiadó előzetes bejelentéséhez viszonyítva.

A lengyel származású szerző az első kötethez írt előszavában (1974. május, Oxford) elmagyarázza, hogy tankönyvét csak úgy írhatta meg, hogy az oxfordi All Souls College — amelynek tanszéki tagja — jóvoltából 1970—1973 között a második kötet megírásának szentelhette idejét, miután az első kötet első változatát már 1968-ban megírta. Köteteit először lengyel nyelven adta ki a Párizsban székelő Lengyel Irodalmi Intézet, majd mindjárt angol fordításban is megjelentek. Kolakowski műve érthető okokból váltott ki nagy érdeklődést, hisz a jelenkor megrögzött kommunistaellenes szerzője, a sztálinista torzulásokért Lenint hibáztatja mint „a totalitarizmus ideológusát”. A totalitarizmus csíráját pedig Marx tanításában — amelyet elsősorban ideológiaként mutat be — látja, megfelelően tudományos módszertani értékeiről és jelentőségéről.

Szerbhorvát nyelven ez Kolakowski harmadik könyve. Az első 1964-ben a belgrádi Nolit adta ki *Filozofski eseji* (Filozófiai esszék) címmel, a rákövetkezőt a belgrádi Prosveta 1972-ben *A pozitivizmus filozófiája* címen. Ezenkívül számos tanulmánya és szövegrészlete jelent meg folyóiratainkban és szöveggyűjteményes kötetekben. A most megjelent

két kötethez tartalmas utószót is csatolt a kiadó. Az első kötethez, *A marxizmus fő irányzatai* című Kolakowski tankönyvhöz az eddig megjelent két kötet fordítója, Risto Tubić írt *A klasszikus marxizmus és politikai ideológiai szerepe között* címmel utószót (I., 505—533. l.), míg a második kötethez a kötetek recenzen e, Prvoslav Ralić írta a *Hová vezet a marxizmus „tekintet nélküli bírálata”* című tanulmányt (II., 62)—537. l.).

Fémeül a kérdés: Vajon indokolt-e Kolakowski ezen művének a megjelenése? Ugyanis érdemes utalni arra a figyelmeztetésre, amelyet Prvoslav Ralić közöl utószavában (II., 634.), nevezetesen, hogy már az első kötet megjelenésekor is elhangzottak nálunk olyan vélemények, amelyek kifogásolták ezt a kiadói tevékenységet. Ez pedig érthető, hisz a marxizmus ikonok bírálójáról van szó, s így természetes, hogy könyvének megjelentetése is vitatható. Ralić azonban utal arra, hogy ezt a dogmatikus és repressziós légkört azok igyekeznek kialakítani, akiknek „a minden létező kíméletlen bírálása” a vezérelve, s ezzel újfent bebizonyosodott — szögezi le Ralić —, hogy az anarchia és a dogma közötti távolság nem is olyan nagy. A lázólagos szabadelvűek, amint nem felel meg valami privatizált érdekeknek máról holnapra olyan dogmatikusokká válnak, hogy még a marxizmust bíráló könyvek betiltásától sem riadnának vissza. Ralić elmondja, hogy a második Kolakowski-kötet körül is hasonló légkör alakult ki, ami voltaképpen közvéleményük bíráló képességének a kétségbe vonása, és az attól való félelem, hogy felismerjük a Kolakowski által indokoltan bírált dogmati-

kus vonásokat. Közvéleményünknek ugyanis szüksége van arra, hogy megismerje: milyen kiindulópontból bírálják jelenleg a marxizmust.

Természetesen a hazai olvasóközönség okkal igényes az olyan jellegű munkával szemben, amelyet Leszek Kolakowski dolgozata képvisel. Ralić felhívja a figyelmet (II., 634. l.), hogy Kolakowskinak kiváló adottsága van a különféle marxista nézetek szintetizáló bemutatására, ez pedig a hazai olvasóra nemigen gyakorol hatást, mert Predrag Vranicki, hazai szerző már korábban megalkotta az első szintetizáló művet. (*A marxizmus története* című műve ugyanis már 1961-ben megjelent.) A hazai olvasó számára Leszek Kolakowski *Głowne Nurty marksizmu* (A marxizmus fő irányzatai) c. könyve nem jelenthet lényeges olvasmányt, erről tanúskodik különben a második kötet 1600 dináros ára is. Azon könyvek sorába tartozik, mint például a J. V. Sztálin: *A leninizmus kérdései* (Centar društvenih delatnosti SSOH, Zgb., 1981.) című munkája. A sztálini revizionista dogmatizmus „kisbibliáját”, ahogyan az 1981-es kiadás előszavának írója, Andrija Krešić nevezi (XVII. l.) azért érdemes kézbe venni, hogy könnyebben felismerhető legyen ma is mindenhol a sztálinizmus, s ugyanez érvényes Kolakowski könyvére is. Az ismert lengyel filozófus mostani marxistaellenes könyve — a marxistaellenesség egyébként az első kötetéből a harmadikig állandóan fokozódik — ugyanis hozzásegíthet ahhoz, hogy a látszólag szabadelvű Marx egyes nézeteire vonatkozó bírálatban felismerjük azokat a forrásokat, amelyeknek már semmi köze sincs a marxizmushoz való alkotó hozzáálláshoz, hanem marxistaellenességből fakadnak.

Figyelemre méltó ez azért is, mert Vera Pilić megfogalmazása szerint nálunk kétféle citatológia van. Az

egyik a klasszikusok mértéken felüli idézeteinek halmozása és a velük való manipulálás, ami a nagy gondolkodókhoz való ragaszkodás látogatást kelti, de nem szavatolja tanításuk lényegének a tiszteletben tartását. A másikfajta citatológia, az a „láthatatlan és nyilvánosan be nem vallott” idézés, amely képviselői rendszerint rosszállóan és lekicsinylően nyilatkoznak az előbbi idézőkről, mint a sztálinista befolyás marxistaellenes csökevényéről, viszont jómaguk felettébb gyanús marxista hozzáállású külföldi szerzők nézeteit tolmácsolják, idézőjel és a forrásokra való hivatkozás nélkül.

Kolakowski valóságos nézetei, amelyeket kommunistaellenes alapon a 60-as évek végén alakított ki, nálunk *A marxizmus fő irányzatai* I. kötetének megjelentetésével (1980) váltak szélesebb körben ismertté. Nem világos, hogy ez az értesületlenség következménye, vagy más oka is van. Mindenesetre Ralić (II., 630. l.) nehezményezi, hogy 1978-ban már Vranicki akadémikus Kolakowskit marxistaként emlegeti, holott ez csak 1968-ig lehetett helytálló. Risto Tubić, az I. kötet utószavának írója (I., 506—507.) idézi Kolakowski nézeteit a 60-as évek elejéről, amely szerint a kommunista tudat nemcsak az emberi történelem racionalizációja, hanem elsősorban a történelem megváltoztatását célzó kötelezettség és felelősség annak fejlődési irányzatának kialakítását illetően. (L. Kolakowski: *Filozofski eseji*. Nolit, Beograd, 1964., 77—78. o.) Ugyanakkor azonban azt is megjegyzi Kolakowskiról, hogy a nyolcvanas évek elején vallott nézetei és a kommunizmusra vonatkozó magyarázata már csak a valamikori nézeteinek a karikírozásaként hat. Tubić szerint a szerző a *Głowne Nurty marksizmu* III. kötetében azt állítja, hogy „A világ, amelyben a kommunizmus válna uralkodóvá csak úgy létezhet-

ne, mint egyetlen imperializmus egyeduralma, vagy mint az egyes országokban uralkodó »marxisták« közzötti háborúk végtelen sorozata».

Igazat kell adni a két kötet fordítójának (I. 531—532.), amikor az első kötet utószavában a következőket fejt ki: „Amennyiben a szocializmus történetében »a despotizmus« az emberiség egysége létrehozásában az egyetlen »ismert technika« (s Kolakowski határozottan tagadja a többi lehetséges »technikát«, a demokratikusakat, az öngazgató-súkat és hasonlókat!), úgy ez egyrészt csak a polgári intézmények és értékek status quojukért való törekvését jelentheti, másrészt viszont kitérést a felelet elől, arra a kérdésre, hogy mi is történhetett, hogy pragmatikus magyarázatokkal kijátszhaták a történelem marxista felfogását, azt, hogy a dolgok és intézmények világa kiszorította az embert?...”

Első kötetében Kolakowski, tizenhat fejezetre tagolva, Marx és Engels alkotását, pontosabban eszmei világát tárgyalja. Amint az már szokásos azoknál, akik a marxizmust elvont, humanista módon értelmezik, a szerző is nagy figyelmet szentel az 1847 előtt írt művek elemzésének (a 3. és az 5., valamint a 10. fejezet) azzal, hogy *A tőkér*ről és annak első kötetéről sem feledkezik meg (12., 13. és 14. fejezet). A második kötetben a marxistákról, Marx és Engels követőiről ír. Időrendben nem mindig következetes, kötetének fókuszában pedig a II. Internacionálé marxistái állnak, de külön fejezetben foglalkozik a marxizmus oroszországi kezdeteivel (13. fejezet) külön tárgyalva Herzen, Csernisev-szkij és a národnyikok nézeteit. A kötet négy utolsó fejezetét (15., 16., 17. és 18. fejezet) Leninnek szenteli. A második kötet nyilván szétosztaltni szándékozik a tévesen értelmes olvasó nézeteit, amit a sztálinista dogmatikus ábrázolás alapján alkot-

hatott, mely szerint Marx és Engels után jelentéktelen marxisták sora következett, hogy azután üstökösként feltűnjön Lenin (akit egyébként a marxisták népes tábora vett körül). Ezt a misztifikációt szándékozik szétosztaltni, erősen egyéni módon válogatva meg azokat, akiket részletesebben tárgyal a II. Internacionálé képviselőiként, ide sorolva Lenint is, mint „a totalitarizmus ideológusát”. Mintha nem éppen Lenin lett volna az, aki szembeszegült a II. Internacionálé eszmei áramlatával, elméletileg és gyakorlatilag is megcáfolta azt; mintha nem ő revitalizálta volna Marx módszerét és tanításának lényegét, ami a II. Internacionálé utolsó két évtizedében, Engels halála után szembevetően háttérbe szorult.

Kolakowski demisztifikációs erőfeszítése végigvonul az első kötetben is. Így számára lényeges A. Cieszkowski — akiről különben leszögezi, hogy „mint posthegelianusnak a marxizmus története szempontjából nincs jelentősége” (I. 102. l.) —, aki Hegelnek a tagadás dialektikáját „a cselekvés filozófiájává” fogalmazta át (I. 99. l.), s így Marx 11. tézise Feuerbachról „nem más, mint Cieszkowski gondolatának ismétlése” (I. 103. l.). Hozzáfűzi még, hogy hasonló álláspont már a jakobinusok politikai programjában is létezett. Hivatkozik arra, hogy a társadalmi „alap” és „felépítmény” összefüggése már az antik görög filozófiában fellelhető abban az utalásban, hogy előbb élni kell, hogy filozofálhassunk. Rámutat a neohegelianus Hessre, aki a termelés áru jellegéről és annak pénzbeli kifejezéséről értekezik. Hangsúlyozza, hogy Marxnak az elosztásra vonatkozó kommunisztikus elvei, ha nem is olyan szabatosan, de már Blanqui-nál megtalálhatók, valamint, hogy a szegénységgel és a kizsákmányolással már Fourier is részletesen foglalkozott.

Kitér továbbá a teljes személyiség fogalmára, „amelyet Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* c. művétől kezdve egészen *A tőkéig* gyakran ismételtet”. Ez Kolakowski szerint szintén Fourier gondolatvilágához tartozik. Az elidegenülés alapfogalmát viszont — a szerző megállapítása szerint — Marx a Bauer testvérektől, Hesstől, Feuerbahtól és másoktól kölcsönözte, mint ahogy „a tudományos szocializmust” Proudhontól, „a proletariátus diktatúrája gondolatának első megalkotója” pedig Blanqui volt.

Az ilyen természetű demisztifikációs erőlködéseknek csak akkor lenne értelme, ha úgy képzelnénk el Marx megjelenését, hogy az valami önfajlás alapján következett be, s nem úgy, ahogyan azt Lenin hangsúlyozza, az emberi gondolkodás főútvonalán, az akkori világ legfejlettebb részében. Ezt a demisztifikáló listát megtoldhatnánk még azal is, hogy a múlt század első felének német filozófiájában pl. az elidegenedés olyan közhasználatú fogalom volt, mint századunkban a kizsákmányolás és a leigázás, s használata nélkül jóformán kommunikálni sem lehetett. A mai jogoszláv szakirodalom meg a proletárdiktatúra kifejezést nem Blanqui-tól (1805—1881), hanem F. N. Babeuf-tól (1760—1797) származtatja, a francia polgári forradalom idejéből. Marx viszont munkássága elején a kizsákmányolás felfedését a gazdaságtan előző századi angol megalapozóinak tulajdonította, akik szerinte összecszerűen is kiszámították a XVIII. század angliai bérmunkásainak kizsákmányoltságát. Amennyiben Kolakowskit jobban érdekelné a politikai gazdaságtan, úgy tudomására jutott volna, hogy Marx tudatosan használja azokat a példákat *A tőké*-ben (így az összetett kooperációra vonatkozóan a XVIII. századi A. Smith példájából merítve),

amelyeket a szakirodalom már a köztudatba átvitt és amelyek fedték a valós viszonyokat. Külön meg is nevezi pl. B. Franklint, akinek „a szerszámkészítő állat” elnevezése túlságosan tömör és leegyszerűsített meghatározás ugyan, de Marx súlyt helyez arra is, hogy újszerű meglátásait, amellyel forradalmasította a társadalmi folyamatok értelmezését, (ezt különben Kolakowski kétségbe vonja, s vitatja tudományos érvényességét és elsősorban ideológiai, hitbéli jelentőséget tulajdonít csak Marx tanításának) ott ahol az lehetséges, kösse kortársai és az előbbi nemzedékek időálló meglátásaihoz.

Kolakowski demisztifikációs erőfeszítése, legalábbis látszatra, túlhangsúlyozza Marx függőségét az eszmei elődöktől, s olyan benyomást kelthet az olvasóban, mintha Marx tanítása és gondolatvilága nem is volna újszerű. Ezért is állapítja meg indokoltan Risto Tubić (I. 519. l.), hogy Marx eredetiségét nem kell túlbecsülni, de lebecsülni sem szabad. Az, hogy egy gondolkodó magáévá teszi elődjei eszméit, még nem jelenti azt, hogy nem eredeti gondolataiban. Ez mindenképpen érvényes Marxra, aki nem veszi át az elődök gondolatait mechanikusan, hanem kritikusan, alkotó módon továbbfejleszti őket. Ha tehát mások eszméinek és gondolatainak el nem fogadása lenne az eredetiségre vonatkozóan az egyetlen mérce — szögezi le Tubić —, akkor nehezen találhatnánk az eszmék történetében eredeti gondolkodót, hiszen minden eszmének megvan a maga genézise.

Kolakowski a sztálinista gyakorlatot és annak látszatra elméleti fedezését Leninre és Marxra való hivatkozással úgy éli át, hogy a kommunizmusban nem látja az emberi emancipáció lehetőségét, hanem a marxizmust az imperializmus egy újabb formájával azonosítja. Elemzéseiben a katolicizmusban jártas

műveltségére támaszkodva nem egyszer erőltetett párhuzamokat von a marxizmus és a vallás, mindenkéltt pedig az európai kereszténység katolikus változata között. Így azon az állásponton van, hogy a marxizmusnak „vallási szerepe van és hatékonysága vallási jellegű”, tagadva a marxizmusnak a társadalmi folyamatokra gyakorolt múltbeli hatását, valamint a jövő távlatainak felfedésében játszott fontos szerepét (I. 507. és 516; II. 633. l.). Kétségtelen, hogy a második kötet érdekes és hasznos kezdeti bevezető információkat nyújt a II. Internacionálé sok jelentős marxistájáról, illetve olyan személyiségekről, akik mint marxisták indultak és később hazájuk munkásmozgalmának és a marxista elméletnek is a perifériájára kerültek. Vitatható viszont, hogy mennyire reprezentatív ez az arcképcsarnok. Mindenesetre érdeklődésre tarthat számot az a három lengyel marxista, akiről itt Közép-Európában és a Balkánon nemigen hallottunk (9., 10. és 11. fejezet), de hozzájuk mérten, jelentőségüknél fogva nyilván még többen is a névsorba kerülhettek volna.

A despotikus szocializmus ellen küzdve Kolakowski bizonyára megfelelő nevelő hatású olvasmányt nyújtott. A jugoszláv olvasó is abból a szempontból olvashatja az eddig megjelent két kötetet, hogy miként lehet másképpen, nemcsak nem dogmatikusan írni a marxizmusról és hogy milyen ellentmondásba keveredik az, aki, mint Kolakowski elveszti az elmélet és a gyakorlat dialektikája iránti érzékét. Ez különösen a Lenin életművéhez való viszonyulásában nyilvánul meg. Noha a II. Internacionálé egyéniségei között tárgyalja Lenint is, elemzésén erősen érződik a leninizmus sztálini jellemzése. Képtelen tudomásul ven-

ni, miként helyezkedett szembe Lenin a marxi tanításnak a II. Internacionálé idején uralkodó értelmezésével, s fejtegetésében a sztálini revíziót Leninre is előrevetíti. Mindenesetre elemzése egybecsendül azoknak a marxológusoknak a tárgyalási módjával, akik szembeállítják Lenint Marxszal és Lenint hibáztatják a sztálini despotizmus kialakulásáért. Kolakowskinál ez nem mindenben van így, mert nála a despotizmus és az egyeduralmi erőszak igaz Leninhez is fűződik, aki „az állam elméletéről az állami ideológiára” vált át, és aki „a totalitarizmus ideológusa”, elhanyagolva nem is egy alapvető lenini álláspontot, noha hivatkozásai alapján kezében forgatta Lenin *A proletárforradalom és a renegát Kautsky* című művét. A szerző számára a totalitarizmus csírája már jelen van Marx ideológiájában, sőt Engels is hibáztatható érte. Mindenesetre ez a kérdéskör behatóbb elemzést igényel, mert a szerző magáévá teszi Kautsky leegyszerűsített álláspontját, amelyet Lenin cáfol, miszerint az osztálydiktatúra a demokrátiakusság feltétel nélküli kizárását jelenti.

Kolakowski tankönyvének első két kötete nem mondható érdektelen olvasmányoknak. Bízunk azonban olvasóközönségünk kritikai viszonyulásában és abban — ahogyan az első kötet utószava kifejti (I. 531. l.) —, hogy „... a marxizmusnak és a marxistáknak jelenkori lehetőségei nem abban vannak, hogy csak idézzék Marxtot, óvakodva az antimarxistáktól; s hogy bírálatukat csak a saját tévelygőikre és az idegen politikai rendszerekre korlátozzák, hanem, hogy szem előtt tartsák a saját elméletük és gyakorlatuk megoldatlan kérdéseit és problémáit is”.

Rehák László

A TÁRGYAK VALLATÁSA

Hernádi Miklós: *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982

Hernádi Miklós egy igen tág műfajt művel, amit talán legszerencsésebb lenne esszének nevezni, még szerencsésebb azonban, ha meg sem nevezzük, hanem megpróbáljuk rövidebb körülírni. Mindenekelőtt szembevetendő, hogy szerzőnk rendszerint több tudományterületről merít — szociálpszichológia, filozófia, szociológia, nyelvtudomány, irodalomelmélet, művészettörténet stb. —, de egyikbe se fézkelki be magát tartósan. Határterületeken egyensúlyoz mind műfaji, mind tárgyi tekintetben. Többek között olyan közérdekű témákkal foglalkozik, mint a közhely, képregény, hallgatás, különbözőzés, sorban állás, házibuli, giccs, hazudás és így tovább, tehát mindenekelőtt a mindennapi élet és a tömegkultúra — túlnyomórészt torz — megnyilvánulásaival. Legfontosabb, legátfogóbb munkája *A közhely természetrajza* (Gondolat, Bp., 1973), amit a közhelyek ábécé sorrendbe szedett gyűjteménye, a *Közhelyszótár* (Gondolat, Bp., 1976) egészíti ki. Ez utóbbi hatását, azt hiszem, jól illusztrálja egyik ismerősöm reakciója: miután átböngészte a *Közhelyszótárt*, napokig nem mert megszólalni (azóta is feltűnően hallgatag).

Tudományközi csapongásaival, szellemes témaválasztásaival, éles ítélőképességével és kellemes, anekdotázó stílusával Hernádinak valami olyasmit sikerül nyújtania, amit a mindennapi tudat leginkább a lélektantól vár el: „gondolkodó tükröt” kapunk a kezünkbe, mely rávilágít butaságainkra s azok mögöttes mozgatóira. Nem hiába mutat a tükrör latin elnevezése (*speculum*) olyan szoros etimológiai rokonságot a *spekulálni*, gondolkodni szóval,

Hernádi „tükreiben” saját mindennapi viszonyainkat látjuk viszont egy átgondoltabb, leplezetlenebb, pontosabban, léleplezett változatban. Új könyve, a *Tárgyak a társadalomban* is csak látszólag szól tárgyakról. Viszonyokat vallat: tárgyakhoz fűződő és a tárgyak által meghatározott egészséges vagy egészségtelen emberi viszonyokat.

Szerzőnk már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy ő a tárgyakat a „természet—technika—társadalom” hármason vonatkozásában kívánja elemezni, olyan dimenzióban tehát, amely egyelőre hiányzik a társadalomtudományokból. A szemiotika kezdeti próbálkozásaitól eltekintve (Moles, Baudrillard stb.) — hangsúlyozza Hernádi — mind ez ideig hiányzik a tárgyak társadalmi pályafutásának átfogó, biztos elméleti alapokon nyugvó társadalomtudományi leírása. E zavaró hézagot hivatott betölteni a „tárgyak rendszerének tudománya”. Noha e sorok írója erősen kételkedik abban, hogy a tárgyak „biztos elméleti alapokon nyugvó” leírása egyáltalán lehetséges, a próbálkozás mindenképpen figyelmet érdemlő, még a mindent elméletbe skatulyázó szándék szikár intellektualizmusának lehetséges buktatói ellenére is. Mivel szerzőnk eszszéisztikusan lebegő gondolkodásmódjával rendre kikerüli ezeket a buktatókat, nézzük inkább, hogyan határozza meg a tárgyakat: „Tárgyaknak azokat az objektumokat (tehát tudatunktól függetlenül létező, tudatunk számára *külső* képződményeket) nevezzük a továbbiakban, amelyek emberi célokra, emberi megmunkálással válnak ki a természeti világ anyagbázisából. A tár-

gyak a mindenkori technika közbeiktatásával társadalmi funkciót töltenek be, ezért társadalmi jelentések hordozói." A tárgyak rendszerének tudománya tehát nagyon széles területet ölel fel: úgyszólván mindent, ami van. A fenti meghatározás ugyan a tudatunk számára külső képződményekre szorítkozik, viszont — mint az a könyv egészéből is kiderül — a tárgyak az elmélet számára mindenképp tudatunkhoz fűződő viszonyukban érdekesek, tehát a tárgyak rendszerének tudománya kénytelen tudatunkat is tárgyává tenni. Másrészt ugyancsak a végtelen felé tágítja az új tudomány horizontjait az a tény is, hogy szinte mindennek lehet tárgyi *használata*, még ha az első látásra nem is szembevetőd. Hernádi ezt pontosan látja, hiszen miután végigelemzi életünk tárgyi megnyilvánulásait, a Függelékben az emberi testről értekezik, amit nem szívesen tekintünk ugyan tárgynak, de kétségtelen, hogy egész sor tárgyi használata van.

Könyve elején Hernádi a tárgyak öt különböző funkcióját emeli ki, megengedve, hogy ezek a valóságban rendszerint kevert formában jelentkeznek. A polgári szalon elengedhetetlen kelléke, a díszes ezüsteretes kézi tükör például mind az öt funkciót tartalmazhatja. *Gazdasági* funkcióját az olyan kijelentés szemléltetheti mint például: „csak a kerete 200 frankot ér”, a *technikait*: „kézhez áll a nyele”, a *szociológiai*t: „nincs mindenkinek ilyen tükre”, a *pszichológiai*t: „emlékbe kaptam”, s végül a *dokumentáris* funkciót: „szívesen használták a múlt századi polgárasszonyok”. E felosztás azután végigvonul szinte az egész könyvön és szempontokat nyújt az olyan jelenségek elemzéséhez, mint az etikett, a rangjelkép, a divat, az egyenruha és embléma, a giccs, a reklám, a gépek, a sokszorosítás, a gyűjtés stb. Szerencsére Hernádi gyakran

kicsap saját gyártmányú sablonjából, szívesen csavarint kettőt-hármat is kedvenc előítéleteinken. Széles példákkal alátámasztott okos meglátásai közül sokat idézhetnénk, de mivel ez egy informatív szándékú recenzióban nem szokás, elégedjünk meg a következő kettővel. Az első A rangjelkép vagy státuszszimbólum című fejezetből választottuk: „Még a hangverseny-nézőtéren böngészett partitúra is rangjelkép lehet. Egy tárgy hiánya is lehet rangjelkép. Az, hogy nincs vilamosbérletem, autós voltomat jelzi. Rangjelkép lehet egy tényállás pusztán említése vagy sugallása is, tehát nem szükséges a rangjelkép fizikai jelenléte a kellő hatáshoz. Elvont rangjelkép a rangos vagy hírneves személyek közel ismeretével való kérdés. A rendelkezésünkre álló ember (takarítónő, sofőr, titkár) hasonlóan rangjelképpé válik.” (Ez az idézet mellesleg nyelvtisztogató szempontból is tanulságos, mert kiderül belőle, hogy az idegenszerű, mégis oly gyakran használt *státuszszimbólum* szó értelmét minden veszteség nélkül kifejezi az itt következően igénybe vett szép magyar *rangjelkép* szó is.) A másik idézet a hobby klubok zászlajára kíváncsok: „A gyűjtő úgy hiszi, gyűjteményes személyes nyilatkozat saját egyéniségéről, pedig akár orgonatemezeket gyűjt, akár népi kerámiákat, akár képeslapokat, akár játékautócskákat, mélységesen azonos dolgot művel: saját személyes ügyének képviseli azt, amit vásárlóereje személyiségétől függetlenül képes számára megszerezni.”

Az ilyen és hasonló bölcs észrevételek sokasága végül a polgári és a szocialista tárgykultúra sematikus elkülönítésébe torkollik, ami azonban túlságosan is fekete-fehérre sikerült. Nyilván mondanunk sem kell: a polgári tárgykultúra lett a fekete: a tárgyak előállításának módja elide-

genült munka, célja a profitszerzés, a munkavégzés eszköz a megélhetéshez, a tárgy fő funkciója az elvont csereérték, használatának alapja a tulajdon, használatának módja pedig „rétkozlás, beépített avulással”. Ezzel szemben a szocialista tárgykultúra itt nyújtott képe túlságosan — már-már vakítóan — fehér: a tárgyak előállításának módja felszabadult munka, célja az emberi szükségletek kielégítése, a munkavégzés az élet tartalmassá tételének eszköze, a tárgy funkciói „érzéki sajátosságok”, a tárgy használatának alapja közösségi hasznosság és érdek, mi több, a tárgyak használata ésszerű. Szokatlan Hernádi Miklóstól ez a kontrasztos megközelítés. A helyzetet talán az enyhítheti, hogy a szóban forgó elkülönítés normatív színezetű, a norma pedig természeténél fogva kerüli az árnyalatokat. Viszont az a probléma, hogy a felvázolt modellnek csak a szocialista

oldala (implicite) normatív, a másik, a polgári pedig deskriptív. Tudományos igényű munkáról lévén szó, ez nemcsak igazságtalan megoldás, hanem elemi hiba is. Mivel Hernádi munkájának alcímében azt olvashatjuk, hogy *Bevezetés* a tárgyak rendszerébe, ezt a könyvet nyilván csupán előzetesnek, vázlatnak kell tekintenünk. E problémakör szerteágazóbb, részletesebb feldolgozása mindenképpen hasznos munka lenne, különösen abban az esetben, ha nem akarna nagyon tudományos lenni, és ha kerülné a fentebb tárgyalt túl kontrasztos elkülönítést. E „bevezetés” azonban apró fogyatékoságai ellenére is fontos könyv: elsősorban azért, mert úttörő vállalkozás és mert zseniális részletlemezéseit valószínűleg nehéz lenne felülmúlnia e „tudományág” leendő követoinek.

Sebők Zoltán

A TRANZSCENDENCIÁTÓL VALÓ (TARTÓS) FÜGGÉS?

Vuko Pavičević: Szociologija religije sa elementima filozofije religije
BIGZ, 1980

Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége című munkájában, annak utolsó részében írta Engels: „Térjünk azonban ki még röviden a vallásra, mert ez az anyagi élettől a legmesszebbre esik és látszólag a legidegenebb tőle. A vallás ósrégi időben keletkezett az embereknek saját magukról és az őket környező külső természetről alkotott ferde, őseredeti képzetekből. De minden ideológia, ha már egyszer megvan, az adott képzetek anyagához kapcsolódva fejlődik és ezt az anyagot továbbfejleszti; különben nem volna ideológia, vagyis a gon-

dolatokkal mint önálló, független, fejlődő, csak saját törvényeiknek alávetett lényekkel való foglalkozás. Hogy e gondolatfolyamat menetét végül is azoknak az embereknek az anyagi életfeltételei határozzák meg, akiknek a fejében ez a folyamat végbemegy, ennek szükségszerűen ők maguk nem jutnak tudatára, különben az egész ideológiának vége volna.” Ezt olvasva felvetődik az emberben a kérdés: Ha már a vallás „egészen a kezdetleges időben” keletkezett, amit már nagyon magunk mögött hagytunk, akkor miért van szükség ezeknek a kezdetleges kép-

zetekből keletkezett ideológiáknak a tanulmányozására még manapság, a világúri séták idején is?

Az idézet következő mondata részben választ ad a kérdésünkre, az ideológia fejlődik, és továbbfejleszti az anyagot is, amihez kapcsolódik. A vallás tehát nem maradt meg a kezdetleges képzetek szintjén. Idézett munkájában írja Engels: „Az új világvallás, a kereszténység, szép csendesen kialakult már az általánosított keleti, főleg zsidó teológia és vulgarizált görög, főleg sztoikus filozófia keverékéből... A középkorban pontosan abban a mértékben, amelyben a feudalizmus kifejlődött, az ennek megfelelő vallás is képződött ki, megfelelő feudális hierarchiával.”

A feudalizmus, a kereszténység után pedig: „A protestáns eretnekesség kiirthatatlansága megfelelt a feltörekvő polgárság legyőzhetetlenségének; amikor ez a polgárság eléggé megerősödött, a feudális nemességgel vívott, addig túlnyomóan helyi jellegű harca kezdett nemzeti méreteket ölteni.”

Az alábbi idézet jól példázza, mit gondolt Engels a vallás szerepéről: „Emellett aztán a különböző osztályok mindegyike a neki megfelelő vallást alkalmazza; a földbirtokos junkerok a katolikus jezsuitizmust vagy a protestáns ortodoxiát a liberális és radikális burzsoák a racionalizmust, és egyre megy, hogy hisznek-e ezek az urak a maguk megfelelő vallásában vagy sem.”

Persze sok év elmúlt Engels idézett mondatainak papírra vetése óta, roppant nagyot fejlődött az emberiség, s természetes, hogy Engels gondolatait nem afféle örök igazságként kell felfognunk, inkább mint egy alapot a továbbgondolásra. Engels, érthetően, a feudalizmus, majd a polgári társadalom vallásáról beszél, a mai olvasót pedig mindennél

inkább az újabb kérdés, az erre adható válasz érdekli: Mi van a vallással a szocializmusban, hogyan viszonyul ehhez az ideológiához a munkássztály, vagyis van-e még szerepe korunkban is a vallásnak?

Heller Ágnes (A mindennapi élet) írja: „A vallás olyan kollektív képzet, mely az embernek (emberiségnek) a transzcendenciától való függőségén alapul. Bármilyen sokfajta vallás is létezik, bármilyen lényeges tendenciákban különböznek is egymástól, az előbbi mozzanat közös mindegyikben. Ezért született meg a vallás akkor, amikor a »mástól« való függés mint a »másnak« való kiszolgáltatottság tudata kialakult (a természet mint az emberrel szemben álló »objektum« (mitizálása), és ezért létezik mindaddig, amíg effajta függés — most már társadalmi elidegenedés formájában — létezni fog.” Heller Ágnes nemcsak azt fejti ki, miért alakult ki a vallás, hanem választ ad erre a kérdésre is, meddig és miért marad fenn, meddig fog létezni. Társadalmi szükségletet elégít ki, ez a szükséglet hozta létre, s amíg ez meglesz, addig meglesz a feltétel is a vallás létezésére.

A laikus ember úgy gondolkodhat, hogy korábban az emberiség érthetetlenül állt a természet erői előtt, s emberfeletti, isteni erőt, jellegzet tulajdonított nekik, most azonban mindinkább megismeri a természet törvényeit, alkalmazkodik hozzájuk, saját érdekében használja fel roppant erejüket, nem fél már tőlük, fölülük kerekedett, megszűnt a függőségi viszony, a vallás tehát elvesztette szerepét, nincs rá szükség. Rendszerint így hangzik a leegyszerűsített magyarázat, de ezzel szemben rögtön jelentkezik az ellenvetés: Hogy lehet akkor, hogy felvilágosult tudós elmék, művelt emberek az atomkorban is vallásos életet élnek? Heller Ágnes szerint a függés nem

szűnt meg, csak most már a társadalmi elidegenedés formájában jelentkeznek.

Nem kell messzire mennünk, vásárnak délelőtt a falun, a szentmise idején zsúfolt templomok, s nem is csak öreg emberek, s nem is csak falun... Ezek az emberek mind hisznek a túlvilágban, Istenben, hisznek a mennyországban?... Ma, amikor már negyven éve lesz, hogy az iskolában mindenki tanulhatja, hogy nem Isten teremtette a földet és az embert, hanem az anyag fejlődése folyamán...

A vallás létezik, illetve különféle vallások léteznek, napról napra arról győződhetünk meg, hogy erős a hatásuk, a befolyásuk az emberek tömegeire, vagyis az emberek elfogadják a tanításukat, szükségük van a bennük rejlő ideológiára.

Vuko Pavičević Sociologija religije c. könyvéről nem lehet a szokásos ismertetőt írni. Ha az ember kezbe veszi a négyszáz oldalas kötetet, akkor előbb más kérdésre keres magyarázatot: Szükséges-e még manapság a vallás ilyen átfogó tanulmányozása? Indokolt-e ilyen roppant nagy munkát végezni, ilyen alaposan és körültekintően tanulmányozni a vallás keletkezését, fejlődését, funkcióját? Nem fölösleges energiapocsékolás ez ma, amikor a vallások, illetve intézményeik, az egyházak elvesztették néhai hatalmukat, megszűnt az a fontos szerepük, amelyet a korábbi korok emberének életében betöltöttek? Újra és újra felmerül az emberben a kérdés, amíg Pavičević könyvét forgatja kezében, aztán arról kell, hogy meggyőződjön, hogy a kérdések tulajdonképpen ismereteink hiányosságából, felszínességéből erednek. Amit a vallásról tanultunk, az lényegében a XVIII. századi francia materialisták valláskritikájának szintjén áll: a vallás az tévhit, azért alakult ki, mert az em-

berék nem ismerték a természeti jelenségek okait; vagy a vallást a papok és az uralkodó osztályok találták ki, hogy így könnyebben hatalmukban tartsák a néptömegeket. Vuko Pavičević mutat rá, hogy ez a kritika a maga korában hozzájárult a vallás hatásának csökkenéséhez, elmélyültebb, tudományosabb megértéséhez azonban nem volt elegendő. A mai ember vallásosságának megértéséhez is fontos: „A kritika ugyanis nem ismerte fel a vallás érzelmi indíttatását és szerepét, pedig ebben rejlik a magyarázata annak, hogy noha az ember sok mindennek ismeri a természetes okát, egzisztenciájának veszélyeztetése végett mégis hisz a »természetfölötti erőkből« és azok »segítségében«, mert oltalmat és biztonságot vár tőlük.” Kétségtelen: az emberrel kapcsolatos jelenségek, folyamatok megítélésénél nem mellőzhetjük az emocionális szempontokat, tényezőket, ítéleteinkben nemcsak a racionális érvek játszanak szerepet, az emóciók néha minden racionális érvelésnél erősebbek.

S a vallás egyébként sem az, ami egy pap vagy püspök szélsőséges tevékenységéről szóló újsághír olvasása közben eszünkbe jut; gondoljunk az erkölcsi normáinkra, ezek részben túlhaladottak, s legtöbbször úgy is emlegetjük őket, mint amik már alkalmatlanok a szocializmust építő emberek egymás közötti, a társadalom iránti viszonyainak, erkölcsi viszonyainak szabályozására, de e normák megítélésénél sem mellőzhetjük a történelmi szempontot, a sok évszázaddal ezelőtti társadalmi-gazdasági viszonyokat, amelyek befolyásolták kialakulásukat.

Befolyásolták vagy nem, vagy éppen fordítva: a vallási normák befolyásolták a valóságot, az emberek, az emberi közösség magatartását? A kérdés nem légből kapott, a

vallásszociológusok közül elsősorban E. Troeltsch vallotta azt a nézetet, hogy a vallás független a gazdasági és osztálytényezőktől, vagyis megvan a saját öntörvényű fejlődése, amely belső dialektikájából következik, persze ő sem tagadhatja a jelenségek egymásra hatását. Nézeteinek elemzésekor Pavičević rámutat Troeltsch kutatásainak módszertani jelentőségére, az ökonomizáló, szociologizáló magyarázatokkal szemben felhívta a figyelmet a vallási szervezeteknek a világi életre gyakorolt hatására.

A Beogradski izdavačko-grafički zavod kiadásában megjelent munka (második, bővített kiadás) nemcsak a vallásszociológia iránt érdeklődőknek érdekes, tanulságos olvasmány, a kezdő kutató hasznos ismereteket szerezhet belőle a tudományos kutatás módszereinek területéről is. Az anyag rendszerezése, bevezetése, a fogalmak definiálása mutatja, hogy Pavičević professzor a tárgyalts jelenség maximális, egyértelmű megvilágítására törekedett. A használt fogalmakat gondosan körülírta még akkor is, ha azok az ilyen munkák iránt érdeklődő olvasó előtt esetleg már eleve ismertek lehettek. A 10. oldalon pl. a következőket olvashatjuk: „A definiálásnál kétféle elméleti eljárást és módszert alkalmazunk: analitikusát és szintetikusát. Az analitikus eljárás esetében tárgyunknak a szerkezeti elemzéséből indulunk ki, pl.: a háromszög egy olyan mértani idom, amelynek három csúcsa és három oldala van.” Aztán elmagyarázza, milyen lehet a vallás elemi definíciója, s miért nevezzük ezt eleminek, majd áttér az emberi kulturális tevékenység lényegére, hogy megállapítsa: „A vallás ugyancsak az ember művelődési tevékenységének egy formája.” A vallásra nézve sajátos pedig ebben a tevékenységben, hogy az ember a termé-

zet meghódításának munkájában a „természetfeletti” erőkhöz, a „túlvilági” lényhez fordul. Vuko Pavičević azonban már könyve elején hangsúlyozza: Ahhoz, hogy egy bonyolult jelenség genetikusk vagy kauzális definícióját megadhassuk, előbb nagyon alapos kutatásokat kell végeznünk. Maga is tartja magát ehhez a követelményhez, mielőtt ugyanis megfogalmazná a saját definícióját, foglalkozik más neves szociológusok nézeteivel, elsősorban Durkheim fejtegetéseit tartja elfogadhatónak (világi és szent dolgok), majd könyve utolsó, IX. fejezetében (Vallástörténeti és vallásfilozófiai visszpillantás) így fogalmaz: „A vallás egy olyan társadalmi és individuális-pszichológiai tényező, amelyet egy sajátos érzelmekkel és rituális cselekedettel átszött, tipikus jelképekkel szemléltetett hit jellemez a »természetfeletti lényekbe« (isten) és erőkhöz.”

Vannak tudósok, akik inkább könyvük elejére biggyeszti az ilyen meghatározásokat abból a meggyőződésből, hogy az érdeklődő olvasó mindjárt megkapja a vizsgált tárgy szükséges, pontos leírását, Pavičević fokozatosan, a tárgyalts jelenség részletes kifejtése során jut el a jellemző, megkülönböztető jegyek pontos számbavételéig, kezdetben csak az elemi definíciót adja meg.

Könyvét kilenc fejezetre osztotta, az elsőben a vallás és a mágia általános kérdéseivel foglalkozik, a második a vallásszociológia lehetőségeivel, feladataival és fejlődésével (itt találhatunk egy bibliográfiai áttekintést is), a harmadik rész Marx és Engels, Marx Weber, Emil Durkheim, valamint Ernst Troeltsch vallásszociológiai nézeteit ismerteti, ami után természetesen nem maradnak el a szerző kritikai megjegyzései sem. A definíciók és a korábbi kutatók ismertetése után a IV. fejezet a szo-

ciológiai kutatás alapfogalmait ismerteti, majd (V. és VI.) áttér a vallás fejlődésének bemutatására, a kezdetektől a monoteizmusig, és utána három monoteisztikus vallás (buddhizmus, kereszténység, iszlám) részletesebb taglalására. A VII. fejezet a szekularizáció kérdéseit tárgyalja, a VIII. a szektákkal foglalkozik, az utolsó pedig a vallástudományba és vallásfilozófiába nyújt betekintést. Ebben a fejezetben kapunk áttekintést az ókori filozófusok vallásfilozófiai nézeteiről, a XVIII. századi materialista-rationalista nézetekről (Paul Holbach), továbbá Kant vallásfilozófiájáról, W. James pragmatizmusáról, majd ezt követően ismerkedhetünk meg Hegel, F. Schleiermacher, Ludwig Feuerbach és végül a fenomenológiai iskola képviselőjének, Max Schelernek a vallásfilozófiai tételeivel.

Mint a kiadó előszavából értesülünk, a könyv első kiadása (1970) már régen elfogyott, a szerző a második kiadás előkészítésén dolgozott, bővítette, módosította az egyes fejezeteket, s korán bekövetkezett halála akadályozta meg, hogy munkáját teljesen befejezhesse. Pavičević erkölcsant és vallásszociológiát adott elő az egyetemen, könyve is első-sorban egyetemi tankönyvnek készült, s a nagy vállalkozás eredményessége mellett szólhat az a pusztán tény is, hogy befejezetlennek éreztük, megannyi kérdést ébreszt fel bennünk, s ezekre már máshol, más-nál kell keresnünk a választ.

A vallás, a vallásszociológia fejlődésének tárgyalásakor széles körűen, nagy alaposítással tárgyalja a letűnt korok eseményeit, írót, azok kutatási eredményeit, tény azonban, hogy akár a kereszténység, akár az iszlám mai fejlődését nézzük, nagy, tudományos magyarázatra szoruló változásokat veszünk számba. A múlt századi megállapítások ezek

megértéséhez már nem elegendők; újabb kutatásokra van szükség, ezt a szerző maga is hangsúlyozza. Engelt idézi: „... amikor a társadalom az összes termelési eszközök birtokbavételével és tervszerű kezelésével önmagát és valamennyi tagját felszabadította ama szolgaságból, amelyben ezek az önmaguk által megtermelt, de velük túlerejű idegen hatalomként szemben álló termelési eszközök jelenleg tartják őket, amikor tehát az ember már nem csupán tervez, de végez is, csak akkor tűnik el az utolsó idegen hatalom, amely most még visszatükröződik a vallásban, és ezzel együtt eltűnik maga a vallási visszatükrözés is, abból az egyszerű okból, mert akkor nincs többé mit visszatükröznie.” Úgy véli, Engelsnek ez a következtetése nem eléggé megalapozott. Nem foglalkozik részletesen a kérdéssel, vajon a termelőeszközök társadalmi tulajdonba kerülésével az ember valóban annyira a hatalmába veszi-e a társadalmi folyamatokat, hogy ennek következtében megszűnnek majd a „felsőbb erők” felé irányuló gondolatok társadalmi forrásai, azonban felteszi a kérdést: „Kérdés azonban, hogy vajon képes-e minden ember racionálisan viszonyulni a végesség gondolatához, s hogy egyeseknél nem az emóciók, illetve az öröklévalóság vágya jutnak-e majd túlsúlyba továbbra is, ami ugyancsak az egyéni halhatatlanság és az istenhit kialakulásához vezet — függetlenül attól, hogy milyen társadalmi rendszerben élnek ezek az emberek.” Amit pedig a kérdéshez még hozzáfűz, az újabb feladatokra, tennivalókra figyelmeztet: a vallás eltűnéséről, megszűnéséről szóló megállapításokhoz tisztázni kell az emócióknak és a vallás fenntartására irányuló kívánságnak a szerepét, s számolni kell az emberek pszichológiai differenciáltságával is.

Megannyi kérdés, közülük sok megválaszolatlan, egy könyvtől azonban nem is kívánhatunk lehetetlent. Célját így is elérte, felébreszti

az érdeklődést egy olyan jelenség iránt, amelynek elhanyagolása könnyen megbosszulja magát.

Burányi Nándor

ESZMEÁRAMLATOK LATIN-AMERIKÁBAN

Tanulmányok, Gondolat Könyvkiadó, 1982

Latin-Amerika az ellentétek világa. Ez a kötet jól tükrözi ennek a sokszor emlegetett, már-már közhelyszámba menő megállapításának az igazságát. Földünk e táján fellelhető napjaink szinte minden fontos társadalmi és politikai jelensége és mozgalmá: megdöbbentő szegénység és mérhetetlen gazdagság, gazdasági elmaradottság — és az atomkorra jellemző, superkorszerű ipari létesítmények és berendezések, egyfelől évszázados tespedés, másfelől rohamos fejlődés, gyanmtai függés és önálló imperialista törekvések, az elnyomók alázatos kiszolgálása — és hősiess forradalmi harc, fasiszta diktatúra — és szocialista (vagy szocialista színezetű) demokrácia.

Ezt a színskálát igyekezett egybefoglalni ez a talán szokatlannak tűnő válogatás, ugyanis az itt olvasható szövegekben a ma Latin-Amerikában valóban ható és működő valamennyi politikai—ideológiai—társadalmi irányzat feltűnik: jelentkezik itt írásaikkal mind ismert marxisták, mind radikális és liberális polgári demokraták, szélsőbalos, haladó, de ultrakonzervatív keresztények is, végül az „életteret” követelő, most születő brazil imperializmus képviselői és a szélsőséges faszizmus szószólói is.

Mind ezek egybefogásával talán sikerült elérni e tanulmánykötet kitűzött célját: hűen bemutatni e jelentős és egyre nagyobb világpolitikai

szerepet játszó kontinens valamennyi eszmeáramlatát.

LATIN-AMERIKA TORTÉNELMÉNEK EGYIK DÖNTŐ szakaszát éli. Ez lehetőségekben gazdag, új szakasz, amelyben tegnap még csak lapangó erők és elemek hirtelen — olykor robbanásszerűen — kerülnek a felszínre. A gondolkodás és a cselekvés egységére volna tehát szükség, hogy össze lehessen gyűjteni a változásnak e tényezők által kifejtett dinamikus hatásait, hogy biztonsággal és kerülő utak nélkül lehessen ezeket azok felé az integráns fejlesztési célkitűzések felé irányítani, amelyeket a mai latin-amerikai nemzedék szeretne elérni. Ez az új szakasz új típusú válaszokat követel. Hasonló helyzetekben más nemzedékek képviselői meg tudták találni a helyes válaszokat saját koruk problémáira, mégpedig úgy, hogy tanuló- és vitacsoportokban tömörültek, amelyekben a régi kérdéseket az új kor követelményeinek a fényében vizsgálták meg. Így sikerült egyesíteniük a gondolatot a tettel, meghatározni az optimális cselekvési vonalat az adott kor követelményeinek megfelelően.

Ezek művelt, tanult, sokat tapasztalt, nyugtalan sőt lázadó férfiaktak, akik a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején társaságokban és „elégedetlen” csoportokban sajátították el, vitatták meg és terjesztették

tovább a francia forradalom és az angol teoretikusok eszméit, és váltak ezen tevékenységükkel a latin-amerikai emancipáció ösztönző kovácsává.

Érdemes megemlíteni, hogy ezek a csoportok a gyarmati kormányzás fő székhelyein „Az ország barátainak társasága” néven szerveződtek, azaz a nyilvánvaló szándékkal, hogy kifejezzék: nem csupán a kívülről érkező eszmeáramlatok szolgái utánzására törekednek, hanem igyekeznek azokat a földrész sajátos realitásaihoz, saját történelmi képletükhöz is igazítani. Nem von le semmit azon szándéknak a jelentőségéből, amelyről a cél tanúskodik, hogy törekvésüket nem mindig koronázta ügybuzgalmukkal arányos siker.

A későbbiekben, a XIX. sz. előrehaladtával, gyakorlatilag már nincs olyan ország Latin-Amerikában, amelyben ne gyülnének össze az értelmiségiek, mind a haladás eszményeinek a helyi politikai és társadalmi szervezetekbe való beépítését megkönnyítendő — ezeket az eszméket Európa legragyogóbb elméi hirdették —, mind azért, hogy Latin-Amerikában liberális és demokratikus, alkotmányos rend váltsa fel az ősi privilégiumok uralmát és az anarchiát, vagy éppen a despotizmust, mely utóbbi súlyos tehenként nehezedett a kontinens számos országára a függetlenségi háborúk után.

Hasonló folyamat bontakozik ki a XX. sz.-ban is az első világháború ideológiai és politikai hatásainak kiértékelésére. Most egyetemista csoportok ragadják meg a változás zászlaját, alkotják új pártok és ideológiai csoportosulások friss sejtjeit, járulnak hozzá a politikai intézmények és az általuk kifejezett gazdasági és társadalmi valóság mély, strukturális megváltoztatásához, vagy legalábbis hirdetik ennek múlhatatlan szükségességét.

Napjainkban, az ideológiai össze-

ütközések s a tudomány és technika forradalmi vívmányai következtében kutatócsoportokban gyűlnek össze — akárcsak a múltban — azok az emberek, akik a régi nyugtalansággal és konformizmus nélkül közelednek a mai latin-amerikai tényekhez, hogy elemezzék a fő folyamatokat és összevessék azokat egy forrongó földrész másfajta, lüktető valóságával.

A „LATIN-AMERIKAI LÉT TUDATOSULÁSAKÉNT” emlegetett folyamatnak egy másik nagyon fontos jellemzője az a tény, hogy ez a valami nemcsak a vezető értelmiség köreiből figyelhető meg, hanem az e réteg és a közvélemény között megvalósuló aktív kommunikációban is. Ezért az integráció témája nemcsak szakemberek társaságában képezi vita tárgyát, hanem a mindenféle árnyalatú és politikai helyi közvélemény igen széles rétegeit is szenvedélyesen érdekli. Ezért joggal kimondható, hogy az integrációs elképzelések nem csak melegházi virágok, hanem testes fák, melyeknek mély gyökerei inkább ösztönös, mint racionális, mindenféle felszínre törő, sokféleképpen kifejeződő és hangot kapó kollektív érzelmekből táplálkoznak.

Nos, az is tény, hogy a latin-amerikai integrációt érintő kérdések és kommentárok nem minden esetben optimisták és buzdítók. Ellenkezőleg: nem egyszer szkepticizmust, hanem éppen reménytelen pesszimizmust fejeznek ki. Vigasztalásul meg kell állapítani, hogy nem okozhat ezen a téren csüggedést az a látszat, hogy az integráció előrehaladása nem egyenes vonalú, hanem kitérőktől és megtorpanásoktól terhes. A történelmi folyamatok, még ha tendenciájuk nem is fordítható vissza, haladó mozzanatok, fázisokat épít, úgy tartalmaznak, mint stagnáló, sőt olykor egyenesen visszalépést jelentő elemeket. A fontos az, hogy eredő-

jük pozitív, emelkedő irányú legyen. Szerencsére teljességgel nyilvánvaló, hogy a latin-amerikai integráció eszméi és keretei az utóbbi években világosan pozitív értelműek és emelkedő irányzatot mutatnak. Elég, ha azt a nagy fejlődést tekintjük, amely e folyamatban a legutóbbi évtizedben bekövetkezett. Tíz évvel ezelőt egyik latin-amerikai bankember pl. néhány latin-amerikai országot — így Kolumbiát is — meglátogatta, hogy megszerezze támogatásukat az Amerikaközi Bank létesítéséhez. Úgy találta, hogy akkor az általános tévlelés még féktént hatott (volt ebben nagy adag tehetetlenség is...), annak ellenére, hogy az ötletet felkarolta a latin-amerikai integrációs gondolat néhány kiemelkedő szellemi vezére, akik már akkor megértették, hogy szükség van megfelelő korszerű mechanizmusok megteremtésére, amelyek képesek eredményesen felvenni a harcot a regionális fejlődés néhány beszükkült kérdésével. Nekik köszönhető, hogy — az ellenkező irányú széljárás fenyegetései ellenére is — el lehetett kerülni az Amerikaközi Bank gondolatának hajótörését. Öt évvel később az Amerikaközi Bank már valóság volt, sőt további regionális mechanizmusok is létrejöttek. Ma az integráció már nem idealisták együgyű álmának látszik.

ENNEK A BIZTATÓ JELENNEK értékeléseképpen mindjárt e kötet elején néhány latin-amerikai kommunista vezető írásaiból kaphatunk ízelítőt. Közülük Luis Corvalán és Rodney Arismendi neve a legismertebb nálunk. A chilei, ill. az uruguayi Kommunista Párt vezetői ők. Olyan írások ezek, melyek a forradalmi útkeresés értelmezéséhez nyújtanak nélkülözhetetlen segítséget. Ismeretes, hogy az 1970—73 között kipróbált politikai koncepció — forradalmat polgárháború nélkül,

alapvetően parlamenti keretek között megvívott konfrontáló küzdelemben — a legkidolgozottabb formában Chilében, a kommunisták pártjában fogalmazódott meg. Az SZKP XX. kongresszusa után Luis Corvalán külön tanulmányorozatot készített a témáról, és megpróbálta adaptálni a nemzetközi forradalmi útkeresés gondolatébresztő kérdésfeltevéseit. Itt közölt írása — másfél évtizedes távlatból és a konkrét történelmi tapasztalatok fényében — minden bizonynyal számos elképzelésének újragondolására ösztönöz majd.

Bizonyyal hasonló hatást vált majd ki Arismendi, a legjelentősebb latin-amerikai marxista teoretikus tanulmánya is, amely a soron levő forradalom jellegével, célkitűzéseivel és szakaszaival foglalkozik. Sokat vitatott téma ez, s különösen az 1960-as évek közepén vált heves viták forrásául, amikor a különböző „balos” áramlatok az azonnali cselekvésre, az „egyedül üdvözítő” gerillamozgalom általános megszervezésére vettek irányt. Arismendi, a klasszikus irodalmi hagyaték nagy ismerője, elsőként vállalkozott arra, hogy értelmezze a kontinens egyre mélyülő strukturális válság természetét, a valóságos gazdasági és társadalmi viszonyokat, a szubkontinens országainak azonos, hasonló, de sok esetben egészen eltérő viszonyait. Először ő kísérte meg marxistaként értelmezni a forradalom kontinentális jellegét. E témakörben megjelent könyve 1962-ben eseményszámba ment Uruguayban. Mégis úgy érezte: Latin-Amerika jelenkori valóságának az értelmezéséhez újra át kell gondolnia elsősorban Hegel, Marx és Lenin munkásságát. *Lenin, a forradalom és Latin-Amerika* c. műve — amelyből részletek bekerültek a jelen válogatásba is — képet ad e hatalmas feladat által leghegyesebbnek ítélt megközelítési módjáról.

A marxista szerzők közül minden bizonnyal különleges érdeklődésre tarthat majd számot Ernesto Che Guevara *A szocializmus és az ember Kubában* c. írása. A „Che” nálunk inkább csak mint forradalmár-politikus ismert, akinek a neve már életében legendás fogalom volt. Elméleti tevékenységének értékelése azonban még várat magára, pedig sok szempontból ez is sürgető feladat lenne. Itt közölt írása egyike a legkiforrottabbakknak, s alighanem a leghívebben tükrözi utópizmusba átcsapó szemléletét. Elkerülhetetlenül vitára ösztönöz az ő esetében is a forradalmárok gyakori tévedése, amikor — a világhoz (a mozgalomhoz) való viszonyát követendő modellnek gondolva — mintegy általános követelményként fogalmazza meg az elidegenedés megszüntetésének „saját” variánsát.

AZ INKÁBB CSAK AZ EURÓPAI MUNKÁSMOZGALOMBAN jártas olvasó kedvéért szükséges megjegyezni, hogy az utóbbi évtizedekben a mi kontinensünkön tömegmozgalomná vált szociáldemokratizmus nem tudott Latin-Amerikában — és általában a „harmadik világban” — gyökeret eresztetni. A viszonylag tartósan fennálló szocialista pártok is nagy távolságot tartottak a Szocialista Internacionálétól, mindenekelőtt eszmei okok miatt. A kilátástalanul feszült helyzetek, az elhúzódó válságállapotok, a kiélezett küzdelmek közepette a szociáldemokrácia reformizmusa nem lehetett hatásos, tömegeket mozgató, sőt mozgósító eszme Latin-Amerikában. Sokáig úgy is tűnt, hogy a Szocialista Internacionálé vezetői is belenyuzdottak mozgalmuk latin-amerikai sikertelenségébe és egészen a közelmúltig nem is kísérleteztek átfogó kezdeményezéssel. Ám az 1970-es években fordulat következett be politikájukban. Átfogó terv

kiformálására törekednek, mind több figyelmet szentelnek saját kádereik képzésére, világszerte keresik azokat a pártokat és személyiségeket, amelyek és akik a legközelebb állnak a szociáldemokráciához. Egyben megkísérlik eszmrendszerük adaptálását — többek között — a latin-amerikai országok sajátos viszonyaira is. Ebből a törekvésből kapunk ízelítőt, ha elolvassuk az 1977-es Caracas-i Tanácskozásról szóló közleményt.

DOM HÉLDER CÂMARA, A BRAZIL „VÖRÖS ÉRSEK” közéleti szerepléséből egy interjú került be a válogatásba. Bárki joggal mondhatná itt, hogy a pártatlanság elve megkövetelte volna más katolikus vezető személyiségek megszólaltatását is. Ha a területi korlátok nem szabnák ennyire szűk határt, valóban így kellett volna eljárni. Annál is inkább, mert Latin-Amerikában a legnagyobb múltú, legtekintélyesebb intézmény — a katolikus egyház — nagy változáson ment át az 1960—70-es években. A tömeges forradalmasodása, a nemzeti függetlenségi küzdelmek felerősödése nagy vitákat és ezek eredményeképpen erős erjedést váltott ki a „legkatolikusabb kontinens” egyházi vezető köreiből is. Nagyon hamar tudatosult, hogy nem ismételtető meg az a konzervatív, a történelmi haladást elutasító magatartás, ami alapvetően jellemezte a katolikus egyházat a múlt század első harmadában lejártszódó függetlenségi háborúk időszakában. A püspökök nagy része — s köztük is elsőként Dom Hélder Câmara — megértette, hogy a katolikus egyház, ha továbbra is csak a hatalmasok megcsontosodott intézményeit és azok érdekeit védi, megint évtizedekre a „perifériára” szorulhat a társadalmi haladás egyre gyorsuló iramában.

HA NEM 1973. SZEPTEMBER 11-ÉRE való utalással kezdődne a chilei Osvaldo Lira eszmefuttatása, ha az olvasó megfeledezett volna az írás születésének az időpontjáról, értetlenül állna a szöveg előtt. Ám a dátum kizárja minden félreértés lehetőségét. Ez a tanulmány — amely többek között az 1789-es nagy francia forradalom eszméit is elítéli — nem a múlt történelmi terméke. S tegyük gyorsan hozzá: nem is egyedülálló termék a mai Ch.lében. A Népi Egység bukását követő évek sokféle reakciós szemétt hoztak felszínre. Olyasmit is, amit már rég letűntnek hittünk, amiről — úgy véltük — csak régebbi történelmi korszakok tanulmányozása, értelmezése esetén kell szükség-szerűen tudomást szereznünk. Az új ch.l. rezsim azonban rácsáfol erre az elképzelésre, és újra időszérűvé teszi pl. a középkori „természetjog” elméletével folytatandó vitát. E kötetben — mellékletként — több más dokumentum között helyet kapott Pinochet tábornok El-női üzenete is. Ez az 1975-ben megszületett okmány már az ország kormányzati hagyományaihoz való egyfajta visszatérési kísérletet kívánt jelezni. Szövegéből azonban egyértelműen kitűnik, hogy itt lényegtelen, merőben formális „hagyományörzésről” van szó. Hiszen a dokumentumot nyílt antikommunista, antidemokratikus és szovjetellenes szellem hatja át — minden kétséget kizáróan ezek maradtak mind-máig az „új” rendszer legfőbb jellemzői. Számos egyéb szigorúan gazdasági természetű vonás mellett, megfogalmazódik az Üzenetben a gazdasági rendteremtés igénye. A rezsim az első perctől fogva nem sok kétséget hagyott afelől, mit ért ez alatt. Lényegét tekintve a katonai kormányzat figyelme három dolog-ra, ill. követelményre összpontosul:

1 — A köztulajdon megszüntetése,

az állam tulajdonosi szerepének minimalizálása, ugyanakkor az oligarchia gazdasági hatalmának a maximalizálása.

2 — A gazdasági stabilitás megteremtése, a tőkés rentabilitás optimalizálása, az infláció radikális mérséklése.

3 — A hazai, de főleg a külföldi tőke behúzási kedvének maximális fokozása.

Túl a közvetlen elméleti és politikai problémákon, amelyek bizonyára szép számmal felvetődnek majd e dokumentum olvasása közben, előkelő bukkanjon egy általánosabb, de alapvetően fontos elméleti kérdés is: hogyan lehet a mai világban két olyan ellentétes felfogást összekapcsolni, mint a szélsőséges, változatlanul fasztoid vonásokat felmutató népegyom politikai rendszer, és a követ ezetesen alkalmazott Friedmann féle neoliberalis iskola? Itt az ideje hogy a Pinochet-rendszer antidemokratizmusának leleplezése mellett megkíséreljük majd értelmezni e rendszer már-már vitathatatlan gazdasági hatékonyságát is.

E KÖTETBEN JELENIK MEG ELSŐ ÍZBEN teljes terjedelmében az a Nyilatkozat, amelyet a latin-amerikai kommunista és munkáspártok 1975 júniusában Havannában megartott értekezletükön fogadtak el. E dokumentum igazi értékének megítélésakor feltétlenül figyelembe kell venni egy igen fontos körülményt: az 1960-as évek második felében súlyos nézeteltérés keletkezett a latin-amerikai kommunista mozgalomban. Az elméleti és stratégiai nézetkülönbségek mellett főleg taktikai kérdésekben alakult ki — néha igen szenvedélyes — vita, s ennek következtében bizonyos pártok között átmenetileg megszűnt a kapcsolat. Mint az 1975-ös tanácskozás egész lefolyása bizonyítja ezt,

az eltelt idő alatt sikerült úrrá lenni a nehézségeken. A Nyilatkozat átfogó helyzetelemzést ad és megkísérli árnyaltan értelmezni a kontinens egyes országainak eltérő feltételeit. Nagy figyelmet fordít a jelenkori tőkés fejlődés sajátosságainak az értelmezésére is. Mértéktartó ajánlást tartalmaz a jelen helyzetben alkalmazható politikai irányvonalra. Minden kétséget kizáróan megállapítható belőle, hogy a latin-amerikai kommunista pártok igen felelősségteljesen igyekeznek betölteni történelemformáló szerepüket, s ez a törekvésük minden bizonnyal kedvező hatást gyakorol majd az eddig eléggé elhanyagolt elméleti tevékenységre is.

A KÖTET TARTALMÁT TŰZETESEN VÉGIGBONGÉSZVÉN az olvasóban joggal felvetőd-

het a kérdés: hol vannak hát az igazi, szintetikus, az alapkérdésekre tudományos felkészültséggel és igénynyel válaszoló művek? Sietünk kijelenteni: ez a hiány nem a válogatásbeli figyelmetlenség eredménye. Kétségkívül lehetett volna szaporítani a kötetben közölt tanulmányok számát, de a lényegen ez sem változtatott volna. Ma Latin-Amerikában — s tegyük hozzá: Latin-Amerikáról — nincs olyan elmélet, amely képes lenne a maga totalitásában, a világtörténetiség talaján állva értelmezni azt a jelenkori gyötrelmes küzdelmet, amelyet a latin-amerikai népek folytatnak a félgymarmati függés és a viszonylagos elmaradottság felszámolásáért, földrészüik új történelmi helyének kijelöléséért.

Tavaszy Sándor

A MÁSODIK NEM A FILOZÓFIÁBAN

Simone de Beauvoir: *Drugi pol (A második nem)*, I—II. kötet, BIGZ, Belgrád, 1982

Simone de Beauvoir *A második nem* című szociológiai tanulmányát nem a teljesség igényével szándékozunk bemutatni, hanem csak rámutatunk, hogy milyen lehetőséget teremt a szerző a nőkérdés megfogalmazására a filozófia, a pszichológia, a pszichoanalízis, a szociológia és az irodalomkritika különböző szintjén. A Danko Grlić szerkesztette és a belgrádi Interpress kiadásában megjelent enciklopédia filozófiával foglalkozó fejezete szerint *A Le deuxième sexe* című könyv kimerítően és dokumentáltan foglalkozik a nő helyzetének és fejlődésének fiziológiai, pszichológiai és szociológiai vonatkozásaival a régmúltól napjainkig." Ez a lexikon — amely Simone de Beauvoirról megállapítja,

hogy Sartre filozófiájának a követője és ennek következtében jóval kisebb teret szentel neki — teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy szerzőnk bírálta az érvényben levő — elsősorban irodalmi és filozófiai — kulturális modellt.¹

Filozófiai elképzeléseit már *A második nem* bevezetőjében felvázolja, a nő számára is járhatóvá szándékozik tenni a transzcendenciához, a szabadsághoz vezető utat: „Minden egyrén, akinek gondja van arra, hogy létezését igazolja, ezt mint önmagának transzcendentálására irányuló szükségletet érzékeli. Márpedig a nő specifikus helyzetét éppen az határozza meg, hogy bár eredendően ő is autonóm szabadság, mint minden ember, egy olyan vi-

lágban fedezi fel és választja önmagát, melyben a férfi arra kényszeríti, hogy önmagát a *Másik*ként vállalja, egy olyan világban, amelyben tárggyá akarják merevíteni, immanciára kárhozható, mert transzcendenciáját egy másik lényegi és szuverén öntudat fogja folytonosan meghaladni. Minden ember alapvető követelése, hogy önmagát lényeginek tételje, s a nő tragédiája éppen az, hogy e belső igénye összetűzésbe kerül helyzete posztulátumával, mely őt lényegtelenként konstituálja. Hogy teljesítheti ki enjét egy emberi lény a nő helyzetében?”²²

Simone de Beauvoir az egyéniség érvényesítése szempontjából javasolja a nőknek a transzcendenciát, mégpedig oly módon, ahogyan azt a történelem folyamán a férfi megvalósította. Beauvoir 1949-ben még nem feltételezhette, hogy a megoldás mindkét nem számára az egyéniség elvesztését is jelentheti, s azt sem, hogy később a neofeminizmus éppen rá hivatkozva keres majd új minőséget a nő specifikumában. Számunkra most az a lényeg, hogy szerzőnk filozófiai problémává teszi meg a *második nemet*, a *nőt*, s ezáltal beláthatatlan lehetőségeket teremt a filozófiában. Az alábbiakban erre szándékozunk rámutatni.

Mindannyiunk számára ismeretes, hogy a filozófia egyáltalán nem vallja magáénak a nőkérdést, pedig szinte nincs olyan filozófus, aki ne foglalkozott volna vele. Nem ismeri el, mert *mellékesnek* és lényegtelennek tartja a tudományág szempontjából. Éppen ezért a filozófia nőmozgalmi bírálatának — amely Beauvoir-nál már jelen van, de még nem a legkézzelfoghatóbban jut kifejezésre — mindenképp az a legfontosabb feladata, hogy a filozófiától megkövetelje, önmagával szemben is alkalmazza azokat a mércéket, amelyeket más területen hasz-

nál. A filozófia ugyanis vakon hisz a nemekkel és a fajokkal kapcsolatos semlegességében, holott olyan eszközökkel rendelkezünk, melyek az ellenkezőjét bizonyítanák, ha ezen a téren alkalmazná őket. Éppen ezért nem meglepő, hogy a nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok ilyen elemzés alá veszik ezt a tudományágot.

Beauvoir számára a nő mindannak prototípusa, amit az egzisztencializmus — de a strukturalizmus és a pszichoanalízis is — *másodiknak* nevez. Ebben az esetben egy olyan filozófiai hagyomány áll mögötte, amelynek a kezdetei az újkori racionalizmusig, különösen Descartes-ig nyúlnak vissza, tehát az egyénnek a filozófia középpontjába kerüléséig. Ezáltal a filozófiában létrejött és elmélyült a szubjektum és az objektum, illetve az egyén és a mások közötti szakadás, azzal hogy a kapcsolatukkal foglalkozó álláspontja akár közelebb, akár távolabb lehet az egyéntől és a filozófiában elismerheti — bár nem kötelező érvénnyel — annak lehetőségét, hogy egy másik önmagáért való tudat szintén szubjektumnak számít. Ezt a kölcsönösséget akár elismeri, akár nem, az az asszimetriának és az egyenértékűség hiányának bizonyos körülményei között mégis elismert: így például Fichte *Én*-je egy *Nem-Ént* állít szembe magával, hogy létrejöhesse, de éppen ez az *Én* és *Nem-Én* teszi lehetővé az elsődleges *Én*-nek mint abszolút és elsődleges elvnek a létezését. Hegel *A szellem fenomenológiájában* alakította ki az öntudat fogalmát, mégpedig az egyén önfejlődő tudatának és a mások tudatának a kapcsolata, azaz a rab-szolgatartó és a rab kapcsolata alapján. Ez a viszony Fichténél, Hegelnél és másoknál komplementer jellegre való tekintettel *szimmetrikus*, mint ahogyan nem az Lacan pszichoanalízisében sem. Az egzisztencialisták szerint az egzisztencia

megelőzi az esszenciát, ami a szubjektum elsőbbségét bizonyítja, Kierkegaard szerint például ez utóbbi oldalán helyezkedik el az igazság, ugyanakkor a különbségeket feloldó abszolútumhoz vezető út lehetséges buktatói a megoszlás, a transzcendencia és az egyéni jelleg felszámolása. Kierkegaardnál a fenti két tényező közül mindig csak a szubjektum, a férfiakra írt szerep kerül előnyösebb helyzetbe, a nő pedig megmarad másért való lénynek: „a női lét másért való lét”. A filozófiát, ha nem is korábról, de az újkori racionalizmusról kezdve foglalkoztatja a szubjektum és az objektum fogalmi különbsége. Heideggernél a lény megjelenésével — a nyugati metafizika mintájára — elrejtődik a lét, s úgy tűnik, hogy h'ábavaló vagy lehetetlen egy szintre hozni őket.

Sartre számára — aki véleményünk szerint Beauvoir számára mégsem maga a sérthetlenség³ — a transzcendencia feltétele a szubjektum érvényesülése, s így az objektívizáció, a mások tudatában való elidegenedés is: az agresszivitásnak ez az elve uralja ember és ember kapcsolatát, ember és természet viszonyát (ez a viszony mindkét esetben a férfinak a nőhöz valló viszonyulásaként jelentkezik). A nő — azáltal hogy *nem* ő, hanem éppen ellenkezőleg, szül — akárcsak maga a természet, kimarad az agresszivitás elvéből, de ezáltal a transzcendencia, illetve a szabadság fogalmából is. Ha a nő beleegyezik abba, hogy funkciója csupán a szülés legyen, akkor képtelen kilépni a természetéből következő rabságából. Érdokes és szenvedélyes érvelésen alapuló anyagság-értelmezése miatt Simone de Beauvoirt gyakran félreértették és támadták. Beauvoir szerint a természet (az emberi faj) és a nő által létrehozott szubjektivitás ellentétében rejlik a megoldás: „Egy-

szertü biológiai szinten a faj csak szaporodás által marad fenn, de a szaporodás csupán az élet különböző formában való megismétlését jelenti. Az ember csak az életnek az egzisztencia útján való transzcendentalásával biztosítja annak újraalkotását: ezáltal olyan értékeket teremt, amelyek ellentétben állnak mindenemű puszta ismétlődéssel.” A születés ugyanis a fajnak az egyén, mégpedig személyesen a nő általi megvalósulása. Erről Renata Zahar a következőket írja: „Simone de Beauvoir szerint az erendő bűn a nőnek a transzcendenciaiból való kizárását jelenti, mert ez az egész történelmi folyamat egyik legfontosabb alapelve.”⁴ Szubjektumként a férfi azáltal valósítja meg önmagát, hogy a nőt a saját elidegenedésével objektíválja, illetve a nőben, a nő által idegenedik el, és éppen ez a második tudat általi elidegenedés teszi lehetővé számára a világban, a történelmi folyamatban, az evolúcióban és a felszabadulásban való transzcendens jelenlétet. A nő mássága, elnyomatása történelmi szükségszerűség volt (amit ma úgy fogalmaznánk meg, hogy ezáltal lehetővé tette a filozófiát), de Beauvoir szerint most ez a szükségszerűség megszűnik és lehetséges, hogy az ember — mind a nő, mind a férfi — önmegvalósításának az akadályává válik. A szülés által a nőben mint egyénben teljesedik ki az emberi nem, függetlenül attól, hogy tudatában van-e ennek, beleegyezését adja-e vagy sem, tehát a szülés mindig is magában hordozza az egyedi és az általános, a szubjektum és az objektum, az individuum és a faj, a természet és a történelem elmentmondásosságát. A férfiben nincsenek meg ezek az elmentmondások, a nő által idegenedik el.

Az elmondottak alapján tévedés lenne arra következtetni, hogy Beauvoir a biológiai determinizmus híve,

bár egyes feministák éppen ilyesmivel vádolták vagy ilyen értelemben interpretálták.⁵ Ettől függetlenül igen jelentős előrelépést tesz a filozófiában: Kiegészítésül a már meglevő binér logikai modellek közé sorolja a nő—férfi kulcsfontosságú ellentétét, amely hasonló eltéréseket mutat, mint a racionális—irracionális, jobb—bal, történelem—természet, szellem—anyag, aktív—passzív stb. ellentétpárok. Ez egyben fordulópontot jelent a régi és az új feminizmus között. A régi feminizmus egészen a 20. század első feléig nem ismerte el a nemek közötti különbséget, az új viszont elismeri, elemzi azt, de nem tartja igazoltnak, hogy ezek alapján kialakítsák a nemek hierarchiáját vagy bármelyiket is diszkriminálják. Helytálló Beauvoir megállapítása, hogy a gyengeségünk sohasem válhat előnyünkre, helytálló, hogy amikor ezt a könyvet írta (1946—49), nem juthatott arra a következtetésre, hogy a nő sajátos jellegében — függetlenül attól, hogy az öröklött vagy szerzett tulajdonságok összessége — kedvező tulajdonságok hordozója, hanem ezzel ellentétben a transzcendenciát és minden kedvező mozgató erőt kizárólag a férfiak lehetőségének tekintett, s ezért a nőknek azt javasolta, maguk is emelkedjenek fel — de hogyan? — a transzcendenciáig, a szabadságig. Ezt később nagyon sok neofeminista felrótta neki, bár véleményünk szerint ezt nem egyértelmű meghatározásnak szánta, hanem csak körülírta, konstataálta a nők helyzetét.

Beauvoir egy negatív összkép felmutatásával hozza tudomásunkra, hogy a nő miként kerülhet ki az adott lehetőségek közül. Később a 70-es évek feminizmusa foglalkozott ennek a területnek a részletes feldolgozásával. A nőnek az adott körülményeken való túllépését Luce Irigaray 1974-ben „a tükrön való

áthaladásnak”⁶ nevezte. A nő ugyanis *szubjektum is és más is* egyszerre van a tükrör mindkét oldalán, tehát nemcsak egyetlen szubjektum, a férfi elvonatkoztatásáról van szó. A nő egyben objektum és szubjektum, tudat és áru, aktív és passzív tényező, s ezáltal lehetőségei nagyobbak mint a férfié, aki történelmi szempontból csak szubjektum. A nő olyan történelmi szerepet tölt be, hogy csak neki áll módjában — bár ezt nem mondhatjuk egyértelműen — megkezdeni a szubjektum és az objektum viszonyának a leépítését. Ez egy olyan fejlődési folyamathoz vezet — amelyet Beauvoir nem dolgozott ki, mert csak az érdekelte, hogy miként válhat a nő olyan szubjektummá, mint a férfi, s ezt nevezzük deszubjektívizációnak. A nő egyébként ebben a folyamatban nem marad magára. Itt lehetőség van egy ismeretelméleti átváltásra, ami ideológiailag az ismeretszerzés megváltoztatásában, valamint a kutatás szubjektumának és objektumának a megváltozott kapcsolatában és definíciójában jut kifejezésre, de módot ad arra is, hogy olyasmit vigyünk be a kutatásba, ami sohasem jellemezte, amit még nem mondtak ki, illetve a hiányával volt jelen (Geneviève Fraisse beszámolója a Femmes feminisme et recherche témára szervezett toulouse-i tanácskozáson). Azoknak a formális ismeretelméleti rendszereknek a leépítéséről van szó, amelyekről általánosan az a vélemény, hogy neutrálisak, mégpedig nem csupán a nemeket illetően. A nőknek érdekeltnek kell lenniük az ún. egzakt és a társadalomtudományok közötti szakadék áthidalásában is.

A nőmozgalmi tanulmányok ugyanis beigazolták — lásd Anniok Jaulin toulouse-i beszámolóját —, hogy egy egzakt tudományokra hivatkozó formalizált rendszer — még

ha formálisan semleges is — nem feltétlenül. s általában nem is semleges fogadtatású: A fogadtatás kérdése egyébként abban az esetben merül fel, ha a szubjektumot közvetetten átstrukturáló értékeket és hierarchikus rendet az imaginárius szférájába tesszük át. Más szóval a formalizmus alkalmatlan arra, hogy a saját elmélete legyen, s ezért felül kell emelkednie rajta a megismerni szándékozóknak. Ha a formalizmus álláspontjáról hivatkozunk semlegességére, már nem lehet egységes gondolatmenetünk. Akárcsak a módszertan, a formalizmus is normatív jellegű, esetünkben pedig szembeszökő az egzakt és a társadalomtudományok közötti különbség. Például az egzakt tudományok keretében nem elemezhetjük, hogy a nő milyen helyet foglal el bennük, ezt a társadalomtudományok segítségével kell megtennünk, amelyek egyébként „racionálisa értelemben” véve kevésbé tekintélyesek. Nem tűnik ez furcsának? — teszi fel a kérdést A Jaulin. A formális rendszereket ezért felül kell vizsgálni, mint ahogyan felül kell vizsgálni azokat a kategorikus állításokat is, hogy mi számít elméletnek és mi nem: Ki jogosíthatja fel magát és kinek a nevében, hogy ezt eldöntse? A strukturális besorolások — az egzaktság, a számok, a kategorizálások, a mérések — önmagukban véve áltudományos pozíciót biztosítanak a tudománynak: A tudás formális birtoklása (tudományos címek) tekintélyt kölcsönöz maguknak az ismereteknek is. Az ideológia, akárcsak a pusztá formalizmus, hatást gyakorolhat mindarra, ami imaginárius. Hatást gyakorolnak tudatunkra és tudatalatunkra. A pontosan megfogalmazott igazságokat továbbító formális nyelvek eszméje már a 17. századtól kezdve, a matematikai nyelv eszméjével együtt jelen van a nyugati gondolkodásban,

s a jövőben még inkább megszilárdítja helyzetét. A látszólagos semlegesség hatalmas erővel ruházta fel ezeket a nyelveket, amelyek hatását feltétlenül ki kell vizsgálnunk, hogy valóban nélkülözök-e a külső ráhatást. A filozófiából tudjuk, hogy az egyetemesség eszméje — az ember „általában” a szabadság „általában” — eredményesen fogva tartja képzeletünket, elhitteti velünk semlegességet, általánosságát, egyetemességét, de éppen ez az elvonatkoztatás leplezi az egyedül érvényes modellt. A nemek kapcsolatát nem jellemzi szimmetria, uralkodó a férfi. Amit a filozófia egyetemességnek nevez, az eddig mindig hamis egyetemesség volt. Csak a partikuláris vonatkozásokat elismerő pluralizmusban, a különbségek fennmaradásának biztosítását követően beszélhetnénk valamiféle új egyetemességről, amely magában foglalná valamennyi önálló összetevő részét. Ez viszont éppen a nőket kell hogy érdekeltté tegye a filozófiában, s rajtuk kívül mindazokat, akik elszenvedik az állítólagosan semlegesnek számító általános jelleg totálissá váló terrorját. Szó sem lehet semlegességről, s ily módon aligha is jöhet létre. A formális semlegesség és általánosság még mindig hatással van befogadóra. Amit a történelemben normaként, eszményként, mérceként szándékoztak elfogadtatni, azt mindig egyetemességnek és semlegesnek kiáltották ki, s akként is fogadták el. Szó lehetne most arról, hogy minden partikuláris tényező magára vállalhatná az egyetemesség szerepét, de akkor magunk mögött hagynánk a binér modellek logikáját és a pluralizmus viszonylagos és egyenrangú értékeinek a szférájába kerülnénk. A binér rendszerek logikája szerint a befogadás még egy területével foglalkozhatunk, a műalkotás befogadásának kérdésével. A mi kulturális életünk pél-

dául nehezen teszi magáévá egy nő általánosítható sorsát, s ez nemcsak a férfiakra, hanem a nőkre is vonatkozik. Mi sem könnyebb, mint ezt az irodalom példáján ellenőrizni: Az olvasó viszonylag sokkal könnyebben azonosul egy szereplővel, ha az férfi. A női szereplők többnyire sztereotípek, mások elmondása alapján ábrázolja őket, s az esetek többségében általánosításra nem alkalmasak, vagy legfeljebb a női nemre vonatkozathatóak, de az egész emberiségre már aligha, vagy egyáltalán nem. Egy férfi szereplő metaforikusan kifejezheti az egész emberiséget. A befogadás kérdése tehát — amelyről Simone de Beauvoir még nem ilyen nézetektől vallott — az író szándékaitól függetlenül létezik, mert az emberi psziché struktúrája jóval korábban kialakult, mint a műalkotások befogadása.

Ismeretes számunkra, hogy a nyelv is a formális struktúrák közé tartozik.⁷ Még akkor is érvényes ez, ha természetesen tudomásul vesszük, hogy még formálisan sem tartja tiszteletben a nemek szimmetriáját és ugyanúgy viszonyul a nemek problematikájához, mint minden formális rendszer. Az emberek általában azt hiszik, hogy a nyelv a mindennapi használat során vált semlegessé. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy a hímnem mind mondattani, mind nyelvtani szempontból vezető szerepet tölt be szinte valamennyi élő és holt nyelvben. A hímnem és a nőnem a nyelv legfontosabb mozgatóereje. Ez a formális tény a közölt tartalmaktól függetlenül érvényben marad. Vajon teljesen semleges lenne? Ha mást nem legfeljebb azt bizonyíthatja, hogy állítólagos semlegessége normaként terjed ki egy formális struktúrára. E norma szerint például a hímnem nyelvtanilag előnyösebb helyzetben van a nőnemnél, s már el is jutottunk egy

binér ellentéthez. „Esetünkben nem valamiféle közölt tartalom, hanem a feltételezett beszélő formálissá tételéről van szó, aki ezáltal struktúráldíkt.” (Annick Jaquin toulouse-i beszédéből.) A továbbiakban a következőket mondja: „A formális szerkezet teljesen közömbös a beszédben közölt tartalmak iránt, s azoktól függetlenül határozza meg helyüket, elrendezésüket és viszonyait, ami már a maga módján nem számít semlegesnek.”

Simone de Beauvoir a második világháborút követő teljes intellektuális elszigeteltségében kezdeményezte a nőkérdés filozófiai megfogalmazását, s ennek később messzemenő következményei lettek magára a tudományra. Az ő érdeme volt Bachofen és Engels matriarhátussal kapcsolatos mítoszáinak a bíráló értékelése. Függetlenül attól, hogy egyes tézisei viszonylag idejétmúltak, s maguk a feministák is bírálták álláspontját, műve szerves részévé válik a nőmozgalom történetének. Ez a könyve, mint a patriarchális viszonyok kritikája, továbbra is érvényben marad, s a mi körülményeink között — ahol a fordítás megjelenésére 34 évet kellett várni — minden bizonnyal eseményszámba megy. Könyvének hazai kiadására olyan időpontban került sor, amikor már szerzője jelentős mértékben radikalizálta feminista nézeteit, az önálló nőmozgalom híve lett, amit még *A második nem* megírásának idején nem mondhattunk volna el. Annak idején még azt hitte, hogy egyedül a munkásmozgalom hozhatja meg a nő szabadságát. A munkásosztály és a nő kapcsolatát és egységét ugyan nem vethetjük el, de ma már tudjuk, hogy a munkásosztály ugyanúgy sorolja be a nőt, mint ahogyan a filozófiában az univerzális viszonyul a partikulárisához: Szokás szerint ma-

gába olvasztja, s ismét csak, a férfi válik uralkodóvá.

Simone de Beauvoir-nak a filozófia feminista bírálatát ismertetve — amely részben a marxizmust is érinti — nem marad más hátra, mint a filozófiai ismeretelmélet egyetemességének bírálatára emlékeztetni: „A filozófia a szubjektum szexuális vonatkozásait leplezve egyféle extrém irracionális létrejöttét, a szexizmus kialakulását teszi lehetővé.”⁸ A nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok felróják a filozófiának, hogy megfeleldez a nemek különbözőségéről, ami ugyanolyan fontosságú kell hogy legyen, mint maga a szubjektum. Ez tehát a filozófia állítólagos semlegességének a bírálatára is. A nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok szerzőit egyébként a korszerű filozófia számos művelője támogatja, különösen az ismeretelméleti pluralizmus hívei. Még egy dolog maradt hátra, amire figyelmeztetnünk kell: szerintünk nincs külön „női” filozófia. De létezik a filozófia nőmozgalmi bírálatára, amely ennek a történelmileg hagyományosan férfiak által művelt tudományágnak a mesterkelt egyetemeségét pellengérezzi ki. A filozófia feminisztikus átrendezése számos új tárgykört vet fel, szükség-szerűvé teszi olyan területeknek a filozófia körébe való bevonását, amelyeket eddig ez a tudományág nem vett figyelembe. Ez az új viszonyulás szigorúan veszi a tudás átvitelét is, számárna az ismeretszerzés nem közömbös tényező.⁹

Rada Iveković

Jegyzetek

¹ A Lexikográfiai Intézet által kiadott enciklopédia négy sorban foglalkozik Simone de Beauvoirral: „Férje ortodox követőjeként az egzisztencializmus szellemében ír.” Ugyanakkor az említett kiadvány 77. sort szentel Sartre-nak. A zágrábi Naprijed kiadásában 1968-ban megjelent filozófiai lexikon szerint Beau-

voir szintén Sartre filozófiai követője, az előzővel három sorban, az utóbbival három oldalon foglalkozik. A francia lexikonok hasonlóképp viszonyulnak hozzájuk.

² *A második nem.* Gondolat, Budapest, 1971., 26—27. old.

³ Az 1. Jábjegyzetben már említést tettünk kettőjük helyzetéről. Simone de Beauvoirról bőséges anyag áll rendelkezésünkre — visszaemlékezések, interjúk stb. —, hogy megítéljük munkásságát. Sartre-hoz mindig kölcsönös és baráti viszony fűzte. Nem valószínű, hogy csak Sartre hatott volna rá, s neki — nagyfokú szerénysége ellenére sem — lett volna rá semmilyen hatása. Kapcsolatunk kölcsönös kellett hogy legyen, mert együtt dolgoztak és fejlődtek. Felfogás kérdése, hogy teljesen egyirányú, vagy kölcsönös kapcsolatként értelmezzük-e kettőjük viszonyát. A feministák és mások is többnyire csak Sartre hatását ismerték fel, pedig ez a terület még teljesen kivizsgálatlan. Erről még csak annyit, hogy Beauvoir életművének a megítélését a Sartre-hoz való viszonyulás alapján elvégezni annyi, mint például Bertrand Russellt a *Principia Mathematica* helyett a *Marriage and Morals* című könyve alapján értékelni.

⁴ Simone de Beauvoir: *Esisite la donna?* Il Saggiatore, Milano 1976. 21. old.

⁵ Shulamith Firestone: *The Dialectic of Sex*, Bantam, New York 1970. Beauvoir nézetei alapján dolgozza ki technológiai utópiáját, mely szerint a nők a jövőben nem fognak szülni.

⁶ Luce Irigaray: *Speculum — de l'autre femme*. Minuit, Paris, 1974. Részleteket közölt belőle a *Marksizam u svetu* című folyóirat 1981. évi 8—9. száma.

⁷ Lásd: a belgrádi *Delo* 1981. évi 4. számát.

⁸ Prérapport sur les recherches féministes, Collectif parisien d'organisation du Colloque „Femmes, Féminisme, Recherche”, Paris, 12 mai 1982., 149. oldal.

⁹ El kell-e ismételnünk, hogy semmi sem semleges? Nem semleges az ember, és a nő szó sem, különösen egy olyan nyelvben, amely ismeri az ember és a férfi különbségét, s a nőt nem sorolja az ember fogalomkörébe. Itt kell megemlétenünk, hogy *A második nem* szerbhorvát fordításának I. kötetében a

fordító (Zorica Mirosavljević) szinte következetesen *embert és nőt* emleget. Ez egy ilyen patriarkális környezetben, mint amilyen a miénk, teljesen érthető, csupán az zavaró, hogy egy olyan könyvben

fordul elő, amely éppen az ilyen jelenségek leküzdése ellen íródott. Ez nemcsak a fordító, hanem a kiadó éreklenségének a tanúbizonysága is.

Rade Iveković

A MODERN MŰVÉSZET RÖVID TÖRTÉNETE

Lazar Trifunović: Slikarski pravci XX. veka. Jedinstvo, Priština, 1982

Mihelyt belelapozunk Lazar Trifunović, *Festészeti irányzatok a XX. században* című új könyvébe, rögtön látjuk, hogy nem tudományos igényű, nagy szellemi bravúrokkal kecsgetető művel, hanem népszerűsítő kiadvánnyal van dolgunk. Ha ráadásul követtük a belgrádi iskolatelevízió 1979-ben sugárzott nagysikerű képzőművészeti sorozatát, a könyv tartalmáról is sokat sejtethetünk. Ezt a tv-sorozatot ugyanis Trifunović állította össze, s új könyve nem más, mint ennek az anyagnak némileg bővített, átdolgozott változata. A tv-kamera óriási lehetőségeit (melyekkel a műsorban éltek is) itt a könyvben mintegy 150 igen gyenge minőségű fekete-fehér reprodukció igyekszik pótolni, a tv-sorozatban bemutatott kitűnő dokumentumfilmekért pedig két elméleti szöveg kárpótolja azokat, alkik elmulasztották megnézni e könyv „eredetijét”.

A szerzőről tudni kell, hogy elsősorban a XIX. és a XX. század művészetével foglalkozik, egy ideig ő szerkesztette a ma már nem létező belgrádi Umetnost című képzőművészeti folyóiratot, a modern szerb festészet talán legnagyobb ismerője és jelenleg a belgrádi Bölcsészettudományi Egyetem művészettörténeti tanszékének tanára. Azok közé tartozik, alkik a művészetet igyekeznek szélesebb, történelemfilozófiai, kultúrtörténeti, szociológiai alapról vizsgálni. Ez új könyvében is szembe-

ötlő, mindenekelőtt a bevezető *Modern művészet — a nagy tagadás* című tanulmányában és az utolsó helyet álló, *A kép reifikációja* című művészetfilozófiai értekezésében. Egyúttal úgy érzem, épp e két szöveg segítségével csap ki a könyv a szokványos művészettörténeti munkák egyhangúságából. A bevezetőben szerzőnk egy megnyerő művészet-szociológiai sémát vázol fel. A művészettörténetet öt periódusra osztja: archaikusra, antikra, középkorra és modernre, majd szellemesen bizonyítja annak az ösökkönyös téveszmének az ellenkezőjét, mely szerint az utolsó periódusnak, a modern művészetnek mincs hagyománya. Mint a tanulmány címe és a modern művekkel szembe kerülő tájékozatlan néző bárgyú tekintete is sugallja, a modern művészet valóban sok mindent tagad, de sajnos, keveset beszélhetünk arról, hogy a múltból mit affirmál. Trifunović szerint a művészettörténetben egy ciklikus szimpátiarendszer figyelhető meg: a modern művészet tagadja a reneszánsz világnézetet, de affinitást mutat a középkori festői látásmóddal, tagadja az antik struktúrákat, de egyre többet merít az archaikus hagyományból. Másrészről — ez már közhelynek számít — a modern művészet által tagadott két periódus, az antik és a reneszánsz között szoros a rokonság. Ez a szimpátiarendszer azért érdekes, mert sok igazság van

benne. Századunk második felében gomba módra szaporodnak az olyan művészetelméleti tanulmányok, melyek egészen új művészeti jelenségeket értelmeznek át oly módon, hogy a középkori vagy az archaikus kultúrákhoz kötik őket. Itt természetesen nemcsak a középkori és archaikus művészetre kell gondolnunk (bár ezekre is), hanem azokra a világnézetekre, melyek a szóban forgó kultúrákból nőttek ki: az alkimiára, az antropozófiára, a teozófiára stb. Trifunović két nagyon jelentős példát emleget — Duchamp-ot és Malevicset —, de nyilvánvaló, hogy a tényleges névsor meglepően hosszú lenne.

A könyv törzsanyaga, a történeti rész megbízható útmutató azok számára, akik most kezdenek ismerkedni a modern művészettel. Ki kell emelnünk azt a részt, ahol szerzőnk — igaz, csak sejtészerűen — laza párhuzamot próbál vonni a reneszánsz festészeti térszerkezet felbontása és a Lobacsevszkij-féle új térkonceptió, valamint a relativitáselmélet között. Dicséretére legyen mondva, nem esik abba a jellegzetes hibába, amit sokan nem tudnak ebben a kérdéskörben kikérülni: eszében sincs, hogy a modern művészet nagy forradalmát korabeli tudományos eredményekből vezesse le. Egyszerűen laza analógiát vázol, fel, miközben hangsúlyozza, hogy a tudomány és a művészet közötti médium nem más, mint az adott korhangulat. Szó sincs tehát direkt összefüggésekről.

Trifunović könyvének másik, tagadhatatlan érdeme, hogy a szokásos művészettörténetekkel ellentétben nemcsak a negyvenes-ötvenes évekig követi a művészeti mozgásokat, hanem napjainkig. Tehát az agyonelemzett impresszionizmus, kubizmus, konstruktivizmus stb. mellett olyan jelenségeket is vizsgálát alá vesz, melyekről még nem alakultak ki fix

ítéletek. Ezért a történeti rész számunkra legizgalmasabb fejezetei az utolsó kettő, melyekben az újabb művészettel foglalkozik: a pop arttal, az újrealizmussal, az újfigurációval, a konceptuális művészettel és a hiperrealizmussal. Azt hiszem, mindössze egy alfejezet ingerelheti vitára a figyelmes olvasót, a pop arttról szóló. Véleményem szerint Trifunović téved, amikor a fogyasztói társadalom kritikátlan apológiájaként értelmezi Lichtenstein és Warhol művészetét. Igaz, hogy a pop-gesztus nagy előszeretettel kebelezi be a tömegkultúra kliséit, igaz, hogy alig alakítja át azokat, de nem lehet nem látni azt a fölényes ironiát, ami egy levesesdoboz aprólékos lefestése vagy bronzba öntése, egy sztereotíp képregény óriási-vá nagyítása és egy villamoszék harminc-negyvenszeres sokszorozása rejt magában. Nem apológia ez, hanem egy ravasz módszer: ha a fogyasztói társadalom által nyújtott butaságokat magamévá teszem, sőt egy árnyalattal megtoldom, máris szabadság születik — igaz nem valómiért való szabadság, „csupán” valamitől való szabadság. — Hiszen nyilvánvaló, hogy amit a hatalom halálkomolyan kínál, azt én nagyon komolytalanul, ironikusan túljátsszom. Azt hiszem, valahogy így gondolkodik egy tipikus popművész, s akárhogy nézem is, ez még mindig ellenállás, nem pedig apológia. S hogy valóban így gondolkodik, arra két bizonyítékunk van: a művek és a művészek nyilatkozatai. E kettő együtt, azt hiszem, épp elegendő.

A könyv végén meglepetés várja az olvasót. Miután szerzőnk viszonylag indulatmentesen, a szokásosnál jóval kevesebb kritikával követte végig a modern művészet történetét, egy apokaliptikus esszé tesz pontot műve végére. Ebben az írásban — nemegyszer meghazudtolva pár oldallal korábbi történetírói önmagát

— patetikus vádbeszédet mond a modern művészet ellen. Igyekszik meggyőzni bennünket, hogy a modern művészet — nem tudni pontosan mettől kezdve — egyre inkább szubjektivizálódik: a művész immár nem általános-emberi kérdésekkel foglalkozik mint régen, hanem úgymond kis privát problémái kerülnek művébe. Ennek aztán — folytatja a szerző — megvannak a maga jól ismert következményei: a mű egyre kevésbé kommunikatív, egyre parciálisabb, egyre inkább kiveszül belőle az a bizonyos poézis. Trifunović olyan nagyfokú regressziót lát ezen a téren a modern művészetben, hogy írása végén figyelmeztet: a remélhetőleg elkövetkező

új és persze jobb világ az utóbbi száz év művészetére úgy tekint majd vissza, mint előtörténetre, mint hősi múltra vagy mint rossz álmra.

Kétségtelen, hogy egy becsületosan végiggondolt, koherens és jócskán provokatív írással van dolgunk. Ha egy szöveg rendelkezik ezzel a három tulajdonsággal, már elérte feladatát, tehát nyugodt lelkiismerettel ajánlíhatjuk az olvasónak. Magam is ezt teszem Trifunović könyvével, annak ellenére, hogy szerintem az a bizonyos utópiába röptett „új világ” még mindig sokkal szegényebb lesz, ha véletlenül elfelejti? azt a „rossz álm” nevezetű modern művészetet.

Sebők Zoltán

A Létünk folyóirat
SZOCIOLÓGIAI TANULMÁNYPÁLYÁZATA

Főként elméleti és empirikus kutatásokon alapuló, vagy esetleg irodalmi témaként feldolgozott munkák jöhetnek számításba. A tanulmány terjedelme 15—25 ritkán gépelt oldal lehet. A szerkesztő bizottság a máshol már megjelentetett írásokat nem veszi figyelembe.

A pályázat 1983. november 1-jén zárul. A beérkezett tanulmányokat a szerkesztő bizottság bírálja el.

Az I. díj 10 000 dinár,
a II. díj 8000 dinár,
a III. díj pedig 4000 dinár.

A pályázat eredményét a Létünk 1984. évi első számában tesszük közzé. A díjnyertes írásokon kívül lapunk a megjelentetésre alkalmas valamennyi tanulmányt közli, természetesen szerzői tiszteletdíj ellenében.

A tanulmányt két példányban kell a szerkesztőség címére (Létünk szerkesztősége, 24000 Szabadka, Szabadság tér 1/II.) eljuttatni. Kérjük, tüntessék fel, hogy a tanulmány a pályázatra készült.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Nagy József, dr. Szöllösy Vágó László, Hornok Ferenc, Bálint István, Garai László

Angol nyelvű összefoglalók: Emih Anikó

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Korrektorok: Kecskés Mária, Kardos Julianna, Dudás Ida

SZÁMUNK SZERZŐI

- dr. Móra András,* a közgazdaságtudományok doktora, a Vajdasági Társult Bank igazgatója, Újvidék
- Szecssei Mihály,* közgazdász, az Agros igazgatóhelyettese, a Szabadkai Közgazdasági Kar előadója, Szabadka
- dr. Tomislav Bandin,* a közgazdaságtudományok és a politikai tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Bokić Marinko,* közgazdász, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéd gyakornoka
- dr. Rehák László,* a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Radivojević Radoš,* szociológus, a VKSZ TB Marxista Központjának szakmunkatársa, Újvidék
- Klein Rudolf,* az építészetű tudományok magisztere, az Integral munkatársa, Szabadka
- Jung Károly,* magiszter, néprajzos az újvidéki Bölcsészeti Kar Hungarológiai Intézetének szakmunkatársa
- Szilágyi Gábor,* képzőművész, Szabadka
- dr. Szalma József,* a jogtudományok doktora, az Újvidéki Jogi Kar docense
- dr. Végő Enikő,* a jogtudományok doktora, Újvidék
- dr. Tóth Lajos,* a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
- Nagy László,* pedagógus, a szabadkai Foglalkoztatási ÜEK titkára
- Engler Lajos,* külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának szerkesztője, Újvidék
- Miroslav Višnjić,* külpolitikus, a Tanjug munkatársa, Belgrád
- Jakobsz István,* külpolitikus, az Újvidéki Rádió szerkesztője
- Mendrei Ernő,* külpolitikus, az Újvidéki Televízió szerkesztője
- Tóth László,* külpolitikus, az Újvidéki Televízió szerkesztője
- Losonc Alpár,* okleveles jogász, az újvidéki Jogi Kar tanársegéde
- Sebők Zoltán,* egyetemista
- Burányi Nándor,* a Magyar Szó szerkesztője, Újvidék
- Tavaszy Sándor,* műfordító, a spanyol nyelvterület szakértője, Magyarország
- Rada Iveković,* indológus, a Zágrábi Bölcsészeti Kar filozófia tanára

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szám ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken.

